

FRÆNDAFUNDUR 7

Frændafundur 7

Fyrirlestrar frá íslensk-færeyskri ráðstefnu
í Reykjavík 21.–22. ágúst 2010

Fyrirlestrar frá íslensk-føroyskari ráðstevnu
í Reykjavík 21.–22. august 2010

Ritstjórar
Magnús Snædal
Turið Sigurðardóttir

Hugvísindastofnun
Reykjavík 2012

ISBN 978-9935-9073-2-5

© 2012: Höfundar
Hugvísindastofnun Háskóla Íslands
Prentun: Leturprent

Efnisyfirlit

Formáli	7
Fyrirlesarar á ráðstefnunni	9
Ólöf Garðarsdóttir: Þáttur Færeyinga og annars aðkomufólks í vexti og viðgangi Seyðisfjarðar um aldamótin 1900	11
Annfinnur í Skála: Föroyar í stríðsárunum	23
Ragnheiður Kristjánsdóttir: Íslenskt samfélag í seinni heimsstyrjöld. Umskiptin, minningarnar og sagnaritunin	39
Høgni Djurhuus: Hva er a fretta?	51
Beinta í Jákupsstovu og Auður Styrkársdóttir: Samanburður millum støðuna hjá kvinnum í politikki í Føroyum og Íslandi · Samanburður á støðu kvenna í stjórnmálum í Færeyjum og á Íslandi	57
Bjarki M. Karlsson, Halldóra Kristinsdóttir, Jón Símon Markússon, Kristín Lena Þorvaldsdóttir, Kristján Árnason og Sigrún Gunnarsdóttir: Um hljóðkerfislegan breytileika í færeysku: lítil forrannsókn	73
Jóhannes Gísli Jónsson og Kristín Þóra Pétursdóttir: Þágufallsandlög með lýsingarorðum í íslensku og færeysku	91
Þórhallur Eypórsson: Varðveisla falla í þolmynd í íslensku og færeysku – ásamt nokkrum samanburði við norsku og ensku	109
Hjalmar P. Petersen: Úrslit og prosessir í føroyskum í málamótinum við danskt	127
Yelena Sessselja Helgadóttir: <i>Hildibrandskviða</i> á færeyska vísu	145
Guðmundur B. Kristmundsson: Samskipti Færeyja og Íslands í menntamálum	177
Jens Pauli A. Nolsøe: Handilsviðurskiptini millum Føroyar og Ísland við denti á nýggjari tíð	185
Bjarki Stefánsson, Guðrún Birna Jakobsdóttir og Ágústa Guðmundsdóttir: Samanburður á trypsíni úr íslenskum og færeyskum þorski	197
Hans Andrias Sølvará: Gudfrøðistreymar og trúarligar vekingarrørslur í Føroyum og Íslandi	207

Formáli

Í þessari bók eru prentaðir fyrirlestrar frá íslensk-færeyskri ráðstefnu sem haldin var í Reykjavík 21. og 22. ágúst 2010. Fyrirlestrarnir eru hér í þeirri röð sem þeir voru fluttir á ráðstefnunni. Höfundar áttu kost á að auka við fyrirlestrana en misjafnt er hve frábrugðnar greinarnar eru erindunum sem flutt voru. Í einu tilviki höfðu höfundar með sér nána samvinnu svo úr varð ein grein. Nokkrir fyrirlesarar kusu að skila ekki greinum í ritið.

Ráðstefnan, Frændafundur 7, var skipulögð af Færeysjanefnd Hugvísindasviðs Háskóla Íslands í samvinnu við Hugvísindastofnun Háskóla Íslands og Norræna húsið. Í Færeysjanefnd sitja Ingi Sigurðsson (form.), Auður Hauksdóttir, Dagný Kristjánsdóttir, Hjalti Hugason, Magnús Snædal og María Garðarsdóttir (ritari). Margrét Guðmundsdóttir á Hugvísindastofnun aðstoðaði við undirbúning ráðstefnunnar. Undirbúningurinn var í samstarfi við sambærilega nefnd við Fróðskaparsetur Føroya, Íslandsnevnd, sem í sitja Turið Sigurðardóttir (form.), Anfinnur Johansen, Hans Andrias Sølvará, Jóhan Hendrik W. Poulsen, Lena Reinert og Malan Marnersdóttir. Ráðstefnan og ráðstefnuritið voru styrkt af rektor Háskóla Íslands, mennta- og menningarmálaráðuneytinu (Íslandi), Letterstedska föreningen, Stiftelsen Clara Lachmanns fond, Mentanargrunni Landsins (Færeysjum), Sendistovu Føroya í Reykjavík.

Ráðstefnan var sú sjöunda í röðinni og þetta er því sjöunda ráðstefnuritið. Hinar voru haldnar í Reykjavík 1992, 1998 og 2004 en í Þórshöfn í Færeysjum 1995, 2001 og 2007. Greinar byggðar á fyrirlestrunum hafa verið gefnar út í bókum sem bera nafnið *Frændafundur* [1]–6 (1993, 1997, 2000, 2002, 2005, 2008). Í þetta sinn var ákveðið að prenta ráðstefnuritið í takmörkuðu upplagi en greinarnar verða aðgengilegar á vef Hugvísindastofnunar (<http://hugvis.hi.is/>). Efnisyfirlit ritanna má finna á heimasíðu Fróðskaparsetursins (<http://setur.fo> > foeroyamalsdeildin > gransking > samstarv > fraendafundir). Ráðstefnuhaldið og útgáfan eru liðir í því að efla rannsóknasamstarf Hugvísindasviðs Háskóla Íslands og Fróðskaparseturs Føroya. Það byggir á samningi sem gerður var árið 1990 milli Fróðskaparsetursins og heimspekideildar Háskóla Íslands.

Ritstjórar

FYRIRLESARAR Á RÁÐSTEFNUNNI

Frá Færeyjum / Úr Føroyum:

Jóan Pauli Joensen, dr. phil. & fil. dr., professari í siðsøgu við Fróðskaparsetur Føroya, (jopajo@setur.fo)

Annfinnur í Skála, cand. mag., rithøfundur og studentaskúlalærari, (annfinnuriskala@hotmail.com)

Høgni Djurhuus, tíðindamaður í Kringvarpi Føroya, (hogni@kringvarp.fo)

Beinta í Jákupsstovu, Ph.D., førsteamanuensis í samfelagsfrøði við Høgskolen í Molde, (Beinta.Jakupsstovu@hiMolde.no)

Petur F. Zachariassen, cand. scient., lektari í hagfrøði við Fróðskaparsetur Føroya, (peturz@setur.fo)

Firouz Gaini, Ph.D., lektari í antropologi og samfelagsvísindum við Fróðskaparsetur Føroya, (firouz@setur.fo)

Hjalmar P. Petersen, dr. phil., lektari í føroyskum sum móðurmál við Fróðskaparsetur Føroya, (hjalmar@setur.fo)

Jens Pauli A. Nolsøe, cand. mag., studentaskúlalærari, (jens.p.nolsoe@skulin.fo)

Hans Andrias Sølvará, cand. mag., lektari í søgu við Fróðskaparsetur Føroya, (hansas@setur.fo)

Frá Íslandi / Úr Íslandi:

Unnur Dís Skaptadóttir, Ph.D., prófessor í mannfræði við Háskóla Íslands, (unnurd@hi.is)

Ólöf Garðarsdóttir, Ph.D., prófessor í sagnfræði við Háskóla Íslands, (olofgard@hi.is)

Valgerður Jónsdóttir, kennari, (Valgerdur.Jonsdottir@reykjavik.is)

Ragnheiður Kristjánsdóttir, Ph.D., aðjunkt í sagnfræði við Háskóla Íslands, (ragnhk@hi.is)

Auður Styrkárdsdóttir, fil. dr., forstöðukona Kvennasögusafns Íslands, (audurs@landsbokasafn.is)

Bjarki M. Karlsson, M.A., doktorsnemi í íslenskri málfræði við Háskóla Íslands (bjarki@fraedi.is)

Halldóra Kristinsdóttir, B.A., meistaranemi í íslenskri málfræði við Háskóla Íslands, (halldora@sjt.is)

Jón Símon Markússon, B.A., meistaranemi í íslenskri málfræði við Háskóla Íslands (jsm2@hi.is)

Kristín Lena Þorvaldsdóttir, M.A., aðstoðarmaður í táknmálsfræði við Háskóla Íslands, (kth4@hi.is)

Kristján Árnason, Ph.D., prófessor í íslenskri málfræði við Háskóla Íslands, (kristarn@hi.is)

Sigrún Gunnarsdóttir, B.A., meistaranemi í íslenskri málfræði við Háskóla Íslands, (sig50@hi.is)

Jóhannes Gísli Jónsson, Ph.D., aðjunkt í íslenskri málfræði og almennum málvísindum við Háskóla Íslands, (jj@hi.is)

Kristín Þóra Pétursdóttir, B.A., meistaranemi í íslenskri málfræði við Háskóla Íslands, (kthp1@hi.is)

Þórhallur Eypórsson, Ph.D., fræðimaður á Málvísindastofnun Háskóla Íslands, (tolli@hi.is)

Yelena Sesselja Helgadóttir, M.A., doktorsnemi í íslenskum bókmenntum við Háskóla Íslands, (sesselja@hi.is)

Guðmundur B. Kristmundsson, M.A., dósent í íslenskukennslu og lestrarfræði við Háskóla Íslands, (gudkrist@hi.is)

Kristján Sveinsson, M.A., sjálfstætt starfandi sagnfræðingur, (langur@internet.is)

Bjarki Stefánsson, Ph.D., sérfræðingur á Raunvísindastofnun Háskóla Íslands, (bjarkis@hi.is)

Guðrún Birna Jakobsdóttir, B.S., meistaranemi í lífefnafræði við Háskóla Íslands, (gbj6@hi.is)

Ágústa Guðmundsdóttir, Ph.D., prófessor í matvæla- og næringarfræði við Háskóla Íslands, (ag@hi.is)

ÓLÖF GARÐARSDÓTTIR

Páttur Færeyinga og annars aðkomufólks í vexti og viðgangi Seyðisfjarðar um aldmótin 1900

Inngangur

Á síðustu þremur áratugum 19. aldar tók fyrir alvöru að hrikta í stoðum íslensks bændasamfélags. Á þessum umbrotatímum í íslensku samfélagi fjölgaði íbúum í þéttbýli ört. Á fáum stöðum á landinu urðu þó róttækari breytingar á atvinnu- og búsetuháttum en á Seyðisfirði á síðasta áratug 19. aldar en á þessum eina áratug fjölgaði íbúum í bænum um helming. Það gefur auga leið að vöxtur bæjarins á þessum tíma byggði öðru fremur á miklum aðflutningi fólks. Hér verður leitast við að varpa ljósi á þann fjölmenna hóp einstaklinga sem kom til bæjarins. Sérstök áhersla verður lögð á hlut útlendinga, einkum þó Færeyinga.

Rannsóknin grundvallast einkum á hefðbundnum mannfjöldaheimildum, þ.e. manntölum og kirkjubókum. Heimildir um búferlaflutninga eru ríkulegar á Íslandi. Í manntölin er skráður fæðingarstaður einstaklinga og frá árinu 1901 kemur einnig fram síðasta búseta aðfluttra. Þá voru hér færðar skrár yfir aðflutta og brottflutta í kirkjubækur frá því á öðrum áratug 19. aldar. Kirkjubækur frá Dvergasteinssókn í Seyðisfirði eru varðveittar allt frá árinu 1885 og eru fólksflutningar skráðir samviskusamlega í kirkjubók sóknarinnar til ársins 1942. Það er vert að benda á að þessar heimildir veita þó ekki upplýsingar um fjölda farandverkafólks á hverjum tíma, en ljóst er að á síðasta áratug 19. aldar var fjöldi þess mjög mikill á Seyðisfirði. Þetta er ljóst af öðrum heimildum, t.a.m. af ævisögum og tímaritum en á Seyðisfirði komu um tíma á 10. áratug 19. aldar út þrjú tímarit.¹ Þessar heimildir verða hagnýttar til að varpa ljósi á þátt farandverkafólks í samfélags- og efnahagsþróun staðarins.

Sjávarútvegur á Austfjörðum á síðari hluta 19. aldar

Hag- og félagsþróun á Austfjörðum var á 19. öld með nokkuð öðru móti en annars staðar á landinu. Landshlutinn var fremur einangraður; samgöngur voru erfiðar milli einstakra sókna á Austfjörðum og vegna jökulánna á Suðausturlandi voru ekki forsendur fyrir sambandi við þéttbýl landbúnaðarhéruð á Suðurlandi. Athuganir á manntölum hafa sýnt að allt til 1890 var þorri íbúa í

¹ Þetta voru tímaritin *Austri* og *Bjarki*. Auk þess kom um tíma út kvennablað á staðnum. Sjá *Austurland* IV:160–161 og 165.

ÓLÖF GARÐARSDÓTTIR

Múlasýslum fæddur innan sýslumarka og að þeir fáu íbúar Múlasýslna sem fæddir voru annars staðar voru að langstærstum hluta fæddir á Norðurlandi. Þetta breyttist ekki fyrr en í manntalinu 1890, en eftir það má sjá miklu meiri dreifingu á fæðingarsóknum íbúa (Sófus Þór Jóhannsson 1992). Án efa liggja bættar skipasamgöngur að baki þessum breytingum en reglulegar strandferðir kringum landið urðu einmitt almennar á seinni hluta 9. og í upphafi 10. áratugar 19. aldar.

Sjávarútvegur hafði seinna merkjanleg áhrif á hagþróun á Austfjörðum en annars staðar á landinu. Fiskútflutningur þaðan var hverfandi lítill allt þar til um 1880 (*Austurland* IV 1952:140–141). Þetta má vafalítið rekja til þess að þorsk-gengd við Austurland er á sama tíma og mestu annir eru í landbúnaði, þ.e.a.s í sumarlok. Fiskveiðar voru þó mikilvæg aukabúgrein í þessum landshluta, einkum fyrir heimili við sjávarsíðuna. Af búnaðarskýrslum frá 8. og 9. áratug 19. aldar má þannig sjá að í sumum sóknum við sjávarsíðuna áttu flestir framteljendur bát eða hlut í bát. Þetta átti ekki hvað síst við um Dvergasteins-sókn í Seyðisfirði en þar áttu nær allir framteljendur bát. Flestir þessara báta voru þó smáir.²

Upphaf tæknivædds sjávarútvegs á Austfjörðum, þar sem veitt er fyrir utan-landsmarkað, má að mestu rekja til umsvifa og fjárfestinga útlendinga. Um nokkurra ára skeið á sjötta og sjöunda áratug 19. aldar stunduðu Bandaríkja-menn og Norðmenn þar hvalveiðar og ýmsir útlendingar sóttu árstíðabundið á Íslandsmið til fiskveiða á seinni hluta 19. aldar. Mest áhrif á efnahagsþróun á Austurlandi höfðu síldveiðar Norðmanna á 8. og 9. áratug 19. aldar (*Austurland* IV:128–132). Færeyingar voru allumsvifamiklir við Austurland eftir að þilskipaútgerð hófst að marki þar í landi upp úr 1870 (en að því verður vikið nánar hér á eftir) (Lúðvík Kristjánsson 1982:251). Þessi umsvif útlendinga voru mikilvæg tekjulind fyrir bændur, en þeim var borgað gjald fyrir aðstöðuna í landi. Annar ekki síður mikilvægur þáttur var, að eftir að Norðmenn hófu síldveiðar hér við land fóru Íslendingar að nýta síld til beitu (Birgir Sigurðsson 1992:55).

Seyðisfjörður var að vísu ekki fyrsti verslunarstaðurinn á Austfjörðum³ en það má þó færa rök fyrir því að þar hefjist tími tæknivædds sjávarútvegs í þessum landshluta. Árið 1863 hóf bandarískt hlutafélag hvalveiðar við Austur-land. Í því skyni keypti fyrirtækið verslunarhúsin á Vestdalseyri við Seyðisfjörð.

² Athugun á bátæign byggir á upplýsingum úr búnaðarskýrslum. Sjá: Ólöf Garðarsdóttir (1993).

³ Seyðisfjörður varð löggiltur verslunarstaður 1842 (*Austurland* IV:27).

Nokkrum árum síðar keyptu Norðmenn svo aðstöðuna á Seyðisfirði og stunduðu um árabíl þaðan síldveiðar. Um aldamótin 1900 var Seyðisfjarðar-kaupstaður orðinn langfjölmenasti þéttbýliskjarni á Austurlandi og fjórði stærsti verslunarstaður á landinu. Manntalsárið 1901 var íbúafjöldinn í Dvergasteinssókn tæplega 1.100 en þá hafði íbúafjöldinn meira en tvöfaldast á 10 árum (Manntal á Íslandi 1890 og 1901). Þessar róttæku breytingar og hin miklu umsvif útlendinga á Seyðisfirði höfðu að sjálfsögðu veruleg áhrif á efnahag og félagslega formgerð í bænum.

Svipmót Seyðisfjarðar um aldamótin 1900

Nokkrir þeirra útlendinga sem höfðu árstíðabundið stundað síldveiðar frá Seyðisfirði settust þar að undir lok 19. aldar og fjárfestu þar í sjávarútvegi og verslun.⁴ Árið 1901 voru liðlega 10% húsráðenda þar útlendingar. Miklar breytingar urðu á atvinnuskiptingu íbúa á Seyðisfirði með auknu mikilvægi sjávarútvegs. Þeim sem höfðu aðalframfæri sitt af sjávarútvegi fjölgaði umtalsvert og á mestu uppgangstímunum rétt fyrir aldamótin 1900 varð mikil fjölgun í iðn- og þjónustugreinum (Ólöf Garðarsdóttir 1993:18–243). Á íslenskan mælikvarða 19. aldar var Seyðisfjörður þessa tíma sannkölluð „heimsborg“; landsmálaumræða var lífleg, þar var stofnað verkalýðsfélag árið 1896 og um tíma voru þar sem fyrr segir gefin út þrjú tímarit. Framkvæmdir voru mjög miklar á Seyðisfirði á síðustu árum aldarinnar; á stuttum tíma reis þar sjúkrahús, þar voru byggð tvö íshús og um nokkurn tíma var þar rekið útgerðarfyrirtæki með erlendu fjármagni, Garðarsfélagið. Það gerði út átta þilskip og þrjá togara (Heimir Þorleifsson 1974:42–43). Með augum samtímamannsins Matthíasar Þórðarsonar frá Móum (1946:188–189) leit Seyðisfjarðarbær um aldamótin svona út:

kaupstaðurinn skiptist í þrjá hluta. Aldan lá fyrir botni fjarðarins. Þar bjó sýslumaður og læknir. Þar var lyfjabúð, bakarí, pósthús, veitingahús, [...] gistihús o.fl. [...] Einnig var þar úrsmiður, skósmiður, klæðiskeri og fleiri handiðnaðarmenn. Þar var líka barnaskóli, bókasafn Austuramtsins, templarafélagið o.s.frv. Á Búðareyri sunnanvert við fjörðinn hafði Otto Wathne sína bækistöð [...] Svo var Vestdalseyrin, lítið þorp utar, norðanvert í firðinum. Þar var Gránufjlagið. Þar bjó verzlunarstjórinn og verzlunarmenn fjelagsins. Svo var þar barnaskóli, templarahús og prentsmiðja Austrá [...]. Það sem einkenndi þessa sundurlausu

⁴ Meðal þeirra var Ottó Wathne, en hann hafði komið til síldveiða frá Mandal í Noregi frá árinu 1868 (*Austurland* VII:86).

ÓLÖF GARÐARSDÓTTIR

bæjarhluta, var einkum það, að íbúar skiptust mikið eftir þjóðerni. Á Öldunni bjuggu mest Danir, svo Norðmenn og nokkrir Íslendingar, en á Búðareyrinni mestmegnis Norðmenn. Vestdalseyrin var aftur á móti byggð af Íslendingum. Og þar sem bærinn var fámennur í þá daga [...] og allir þessir útlendingar sátu í metorðastöðum, bar mest á þeim og lítið sem ekkert á hinum, að undanteknum sýslumanni og lækni svo og ritstjórum blaðanna. Málið sem talað var í bænum var aðallega norsk-danska. Íslenskunnar gætti lítið sem ekki neitt, nema hvað blöðin, fyrst Austri og svo Bjarki, sem komu út einu sinni í viku, voru á íslenzku, og fólk á Vestdalseyrinni og út með firðinum talaði innbyrðis mikið til óbjagaða íslenzku.

Fólksflutningar til Seyðisfjarðar

Hreyfanleiki vinnuafls er yfirleitt talinn ein af aðalforsendum þéttbýlismyndunar og iðnvæðingar. Þéttbýlismyndun hófst á Norðurlöndum upp úr miðri 19. öld og samhliða því fluttust stórir hópar fólks til Norður-Ameríku (sjá t.d. Kronborg og Nilson 1975:9). Hér á landi hófst þessi þróun nokkru seinna, upp úr 1870 (Gísli Ágúst Gunnlaugsson 1988; Magnús S. Magnússon 1985). Eftir það fjölgaði Íslendingum búsettum í þéttbýli hlutfallslega en fækkaði í sveitunum að sama skapi. Litlar breytingar urðu þó á tæknistigi fyrr en undir aldamótin 1900 hvort sem lítið er til landbúnaðar eða sjávarútvegs.

Fólksfjölgun á Austurlandi varð einkum í innsveitum allt fram undir 1890. Eftir það varð fólksfjölgun við sjávarsíðuna sums staðar mjög ör og víst er að búferlaflutningar höfðu veruleg áhrif á þéttbýlispróun á Austurlandi. Á Seyðisfirði kemur þetta m.a. fram í því að aðeins þriðjungur íbúanna í manntalinu frá 1901 var fæddur innan sóknarmarka. Langflestir þessara einstaklinga voru börn eða unglingar; 86% þeirra yngri en tvítugir og aðeins liðlega 10% húsráðenda voru fæddir í sókninni (Manntal á Íslandi 1901).

Athugun á landfærðilegum uppruna þeirra Íslendinga sem bjuggu á Seyðisfirði í manntalinu 1901 sýnir að stór hluti þeirra áttu rætur í fjarlægum landslutum einkum þó á Suðurnesjum. Ýmsir samtímamenn vísa til þeirra umfangsmiklu fólksflutninga sem urðu frá suðvesturhorni landsins til Austfjarða á þessum árum, m.a. Matthías frá Móum (1946:192) sem segir í endurminningum sínum að menn á Seyðisfirði hafi verið „óvanir skútumenn og margir útgerðarmenn á fjörðunum [...] hafi rekið] bátaútgerð eingöngu með sunnlenskum sjómönnum.“ Þessi ummæli Matthíasar benda til þess að á Seyðisfirði hafi stór hópur ungra karla starfað við sjávarútveg. Athugun á kynjahlutfalli í bænum sýnir þó að konur voru mun fleiri en karlar á Seyðisfirði. Þetta átti ekki hvað síst við um konur sem komu frá suðvesturhorni landsins. Þeir uppgangstímar

ÞÁTTUR FÆREYINGA OG ANNARS AÐKOMUFÓLKS ...

sem voru á Seyðisfirði um aldamótin 1900 höfðu þannig í för með sér verulega eftirspurn eftir fólki í fiskvinnslu en einnig ýmiskonar þjónustustörf sem konur sinntu (Ólöf Garðasdóttir 1998a og 1998b).

En þótt íbúum fjölgaði ört á Seyðisfirði settust langt því frá allir þar að sem sóttu þangað vinnu. Landfræðilegur, árstíðabundinn hreyfanleiki hafði verið mikill í íslenska bændasamfélaginu og alvanalegt var t.a.m. að fólk færi í kaupavinnu fyrir norðan eftir að vetrarvertíð lauk á Suðurnesjum. Eftir að fjárfestingar í sjávarútvegi á Austfjörðum komu til sögunnar kusu margir að fara þangað á vertíð í stað þess að ráða sig í kaupavinnu í sveit. Þannig fór fjöldi sjómanna og verkafólks árstíðabundið á sumarvertíð til Austfjarða enda kaupgjald hærra á Austfjörðum en í öðrum landshlutum (Guðmundur Jónsson 1981:40–42). Upplýsingar um fjölda farandverkafólks er ekki að finna í hefðbundnum mannfjöldaheimildum en af umfjöllun í blöðum og tímaritum er ljóst að umtalsverður fjöldi fólks sótti til Austfjarða á sumarvertíð. Í tímaritinu *Bjarka* frá 9. október 1896(:2) segir frá vandræðum farandverkafólks sem beið þess að komast heim að vertíð lokinni. Þar segir:

hjer hefur kaupafólk að sunnan legið svo að segja í búnkum um alla firði, sagt er á annað þúsund manna hafi beiðið þess að einhver vildi gera það miskunarverk að þygga penínga þeirra til að flytja þá heim til sín.

Landsblöðin sáu líka snemma ástæðu til að fjalla um mikinn fjölda farandverkafólks á Seyðisfirði. Í apríl 1884(:55) segir þannig í *Ísafold*: „Á sumrum má gjöra ráð fyrir, að fólkstala sje hjer fullkomlega helmingi meiri, nefnilega eptir að Norðmenn og Færeyingar og vermenn úr öðrum sveitum á Íslandi eru komnir.“

Af þessum ummælum má ljóst vera að útlendingar settu svip sinn á bæjarlífið á Seyðisfirði á þeim uppgangstímum sem einkenndu staðinn um aldamótin 1900. Lítum fyrst á þá útlendu einstaklinga sem settust að á Seyðisfirði.

Danir, Norðmenn og Færeyingar á Seyðisfirði

Hér að ofan var minnst á þátt útlendra útgerðarmanna í uppbyggingu staðarins. Allmargir þessara einstaklinga áttu eftir að flytja búferlum til Seyðisfjarðar og eins og áður hefur komið fram var um tíundi hver húsráðandi á Seyðisfirði frá útlöndum.

Hverfandi lítið var þó um að fólk flytti búferlum til Seyðisfjarðar frá öðrum löndum en Norðurlöndum. Samkvæmt aðflutningsskýrslum kirkjubókar Dvergasteinssóknar komu einungis sex einstaklingar frá öðrum Evrópulöndum

ÓLÖF GARÐARSDÓTTIR

árin 1885–1905 og fjórir íslenskir Vesturfara snéru aftur til Íslands á þessu tuttugu ára tímabili (Þí. Prestsþjónustubækur. Dvergasteinn 1885–1929; Ólöf Garðarsdóttir 1993). Á sama tíma fluttu þangað 88 einstaklingar frá Noregi, 71 frá Danmörku og 56 frá Færeyjum.

Um það bil helmingur þeirra sem komu frá Danmörku voru Íslendingar sem höfðu verið þar í námi. Menntamenn og annað faglært fólk var þannig áberandi í þessum hópi, meðal annarra læknar, lyfsalar, smiðir og úrsmiðir. Útlendingar voru flestir verslunarfólk og iðnaðarmenn. Karlarnir í hópnum frá Danmörku voru litlu fleiri en konurnar en flestar kvennanna voru eiginkonur, börn eða annað venslafólk. Nokkrar vinnukonur voru þó í þeirra hópi.

Flutningar frá Noregi og Færeyjum til Seyðisfjarðar virðast helst hafa tengst fjárfestingum norskra aðila í sjávarútvegi og verslun á Seyðisfirði. Þannig voru Færeyingar sem settust að á Seyðisfirði yfirleitt búsettir á heimilum Norðmanna. Nánast engir Íslendingar voru í þeim hópi sem kom frá þessum tveimur löndum, karlar voru nokkurn veginn jafnmargir og konur meðal innflytjenda frá Noregi en frá Færeyjum voru konur fleiri. Karlarnir frá Noregi voru flestir úr verslunarmanna- eða sjómannastétt en allmargar kvennanna voru vinnukonur. Frá Danmörku og Noregi kom einkum fjölskyldufólk en frá Færeyjum kom fólk hins vegar í flestum tilvikum einsamalt, fáir komu með fjölskyldur.

Ein íslensk fjölskylda (fimm einstaklingar) flutti tvisvar til Seyðisfjarðar frá Færeyjum og fimm færeyskir karlar fluttu þangað á þessum árum. Í hinu 41 tilvikanna áttu færeyskar konur í hlut. Þær voru allar sagðar vinnukonur í sóknarmannatölum og allar nema ein bjuggu á heimilum norskra eða danskra millistéttarmanna. Sumar komu oftast en einu sinni og nær allar dvöldu hér aðeins um eins til þriggja ára skeið. Ein þessara kvenna var Katrine Klemensen en hún kom hingað þrisvar sinnum, árin 1892, 1895 og 1898. Hún bjó þá á heimili norska kaupmannsins Sigurd Johansens. Önnur var Marie Justinesen, hún hafði komið hingað fyrst 19 ára gömul árið 1890 og var þá vistráðin á heimili dansks bakara. Sex árum síðar kom Marie aftur og var þá á sama heimili.

Ekki er ljóst hvort þessar konur fengust við verkakvennastörf í fiskvinnslu, eða hvort þær voru þjónustustúlkur á heimilum betri borgara á Seyðisfirði. Ekki virðist hafa verið óalgengt á þessum tíma að færeyskar konur réðu sig tímabundið í vist á heimilum millistéttarfólks í Danmörku.⁵ Vist á heldri manna heimilum hefur vafalítið verið álitin mikilvægt veganeisti fyrir verðandi eiginkonur og mæður.

⁵ Upplýsingar fengnar frá Kristín Didriksen, lektor f dönsku við HÍ.

Færeyskt farandverkafólk á Seyðisfirði

Þótt allmargir Færeyingar hafi sest að á Seyðisfirði var farandverkafólk þaðan þó mun fleira. Þetta fólk kemur þó ekki fram í skrám yfir aðflutta, frekar en íslenskt farandverkafólk. Í ýmsum heimildum hefur verið bent á að eftir að þilskipaútgerð hófst að marki í Færeyjum upp úr 1870, dvaldi fjöldi færeyskra sjómanna á Austfjörðum frá júlímánuði (eftir að vertíð lauk í Færeyjum) og fram í nóvember (Lúðvík Kristjánsson 1982:251). Í *Austra* segir þannig árið 1886(:62):

Færeyingar eru búnir að vera á Seyðisfirði í 9–10 sumur, hafa optast róið á sínum eigin bátum og lagt sjálfum sér allt til, en haft hjá Íslendingum uppsátur, húsnæði, þurkstæði og stundum skeljatöku, og þá goldið húseiganda fyrir þetta 1/9 – 1/11 af öllum aflanum.

Færeyingar létu flytja bátana sína til Íslands og til baka til Færeyja í vertíðarlok og í sumum tilvikum munu þeir hafa selt Íslendingum bátana sína í vertíðarlok (Lúðvík Kristjánsson 1982:251). Vilhjálmur Hjálmarsson (1993) bendir líka á að í Hreppsþók Seyðisfjarðar komi fram að árið 1891 hafi 239 Færeyingar greitt fátækratillag til hreppsins. Eftir það fækkaði færeysku farandverkafólki talsvert og voru um 70 færeyskir sjómenn þar ár hvert árin 1895–1915.

Nú er líklegt að karlmenn hafi verið fleiri en konur meðal þeirra Færeyinga sem komu hingað á vertíð. En það er þó ljóst að nokkur fjöldi færeyskra kvenna kom hingað einnig á vertíð. Í færeyska blaðinu *Dimmalætting* birtist þessi auglýsing hinn 29. desember 1888: „10 raskar færoyingar gentur kunnu koma at arbeiða í fiski á Vopafirði í Íslandi. Lønin er 35 kr. um mánaðin og frí ferð til og úr Íslandi við dampskipi á 2. Plássi“.

Færeyska verkakonan Inga frá Króki kom fjórtán sinnum á vertíð til Íslands á 9. og 10. áratugnum og dvaldi bæði á Seyðisfirði og Vopnafirði. Í viðtali við Sámal Johansen (1980:88) segir hún að Færeyingar hafi skipt hundruðum hér á hverju ári. „Eitt árið minnst eg, vit voru 250 færoyingar á Vápnafjörðinum“, segir hún í viðtalinu. Hún sagði konurnar hafa verið nokkru færri en karlana en engu að síður hafi margar ungar konur komið á vertíð til Íslands. Á einni vertíðinni á Vopnafirði deildi Inga háalofti með 30 öðrum stúlkum, tvær þeirra voru íslenskar en hinar færeyskar (Johansen 1980:84). Nokkrar vertíðir var Inga svo á Seyðisfirði hjá norska kaupmanninum Thorvald Imsland sem rak útgerð á Öldunni. Þar deildi hún húsnæði með átta öðrum færeyskum konum. Nokkrum árum síðar vann hún fyrir Wathne fyrst á Seyðisfirði og svo á Reyðarfirði.

Viðhorf Seyðfirðinga til Færeyinga við Íslandsstrendur

Framan af virðast viðhorf Seyðfirðinga til Færeyinga hafa verið fremur jákvæð enda höfðu bændur við Seyðisfjörð talverðan ábata af veru þeirra þar. Sem fyrr segir greiddu Færeyingar um tíunda hluta aflans fyrir aðstöðu í landi og greiddu þar að auki fátækraútsvar til hreppsins. Eftir að Íslendingar fóru sjálfir að stunda sjávarútveg að marki við Seyðisfjörð breyttust viðhorfin í garð Færeyinga. Fjöl margar greinar voru ritaðar í íslensk blöð þar sem fiskveiðar Færeyinga voru gagnrýndar. Í *Austra* (1891:26) segir t.a.m.:

Meðan það fyrirkomulag sem nú á sér stað á sjávarútvegi hér á Seyðisfirði viðhelzt er lítilla framfara von í velmegun almennings; almenn velmegun er hér því nær ómöguleg meðan Færeyingar halda áfram að spilla fiskiveiðunum fyrir Seyðfirðingum eins háskalega eins og þeir hafa gjört um nokkur undanfarin ár.

Færeyingar fjölluðu um gangrýni Íslendinga á heimavettvangi og færðu rök fyrir því að Íslendingar hefðu lært fiskveiðar af Færeyingum. Í *Austra* (1886:46) birtist árið 1886 þýðing úr Dimmalætting þar sem segir:

Einnig í öðru tilliti sýnir reynslan, hve gagnlegt það er fyrir fiskiveiðarnar, að Færeyingar sækji til Íslands. Það er Færeyingum að þakka hvað þær hafa aukizt þar í þau 8 ár, sem þeir hafa verið þar. 1877 bjuggu aðeins örfáar fjölskyldur við Seyðisfjörð, en hve margar búa þar nú? Ekki verður annað séð en að fiskiveiðarnar hafi leitt menn þangað til að ausa úr hinni íslensku auðsuppsprettu. Þetta er einnig sönnun fyrir, að fiskurinn er ekki eyðilagður.

Þessari athugasemd Færinga var svo svarað í *Austra* (1886:62):

Án þess að gjöra lítið úr sjósókn Færeyinga — þeir eru góðir, þolinmóðir fiskimenn, og það eru þeir allir — er það fráleitt að segja, að þeir hafi kennt Íslendingum og þó sér í lagi Seyðfirðingum fiskiveiðar. Það mundi vera nærri sanni, að Austfirðingar hafi lært fiskiveiðar af sunnlenskum sjómönnum, enda eru nú fjölda margir Sunnlendingar orðnir búsettir á Austfjörðum, auk þess sem svo margir sjómenn af Suðurlandi róa þar á hverju sumri.

Mjög dró úr þeirri gangrýni sem fram kom á Færeyinga eftir því sem leið á 10. áratug 19. aldar enda fækkaði færeyskum sjómönnum við Seyðisfjörð umtalsvert við aldarlok.

Lokaorð

Fólksflutningar settu mjög svip sinn á mannlíf og bæjarbrag á Seyðisfirði við lok 19. aldar. Vöxtur bæjarins byggði á umfangsmiklum fólksflutningum og nýsköpun í atvinnulífi. Fjölmargir einstaklingar frá sunnan- og vestanverðu landinu freistuðu gæfunnar á Seyðisfirði, komu þangað tímabundið á vertíð eða settust þar að. Allmargir útlendingar settust að á Seyðisfirði og flestir athafnamenn þar í bæ voru á þessum tíma af erlendum uppruna. Á sumarvertíð tvöfaldaðist íbúafjöldinn á Seyðisfirði, þangað komu hundruð einstaklinga, einkum frá sjávarbyggðum á Suðurnesjum og frá Færeyjum. Í upphafi 20. aldar varð atvinnulíf á Seyðisfirði fyrir magvíslegum áföllum og við það var fótum kippt undan afkomu fjölmargra þeirra sem þangað höfðu leitað á uppgangstímunum. Nú lá straumurinn frá bænum og á fyrsta áratug nýrrar aldar fækkaði íbúum á Seyðisfirði. Nú lá leið fólks úr bænum ýmist til Reykjavíkur eða til Vesturheims. En það er önnur saga sem ekki er sögð hér.

HEIMILDIR

Þjóðskjalasafn Íslands (ÞÍ):

Manntal á Íslandi 1890 og 1901.

Prestsþjónustubók Suður-Múlaprófastsdæmis: Dvergasteinn 1885–1929

Viðtal:

Kristín Didriksen, lektor í dönsku við HÍ, maí 1993

Aðrar heimildir:

Austri. 1886. 3,12:46; 3,16:62–63 (Færeyingar á Seyðisfirði).

Austri. 1891. 1,7:26–27 (Gullöld Seyðisfjarðar).

Austurland IV. Safn austfirskra fræða. Sögusjóður Austfirðinga, Akureyri 1952.

Austurland VII. Eiríkur Sigurðsson: Undir Búlandstindi. Austfirskir sagnapættir. Norðri, Akureyri 1970.

Birgir Sigurðsson. 1992. *Svartur sjór af síld. Síldarævintýrin miklu á sjó og landi*. Forlagið, Reykjavík.

Bjarki. 1896. 1,1:2–3 (Skömm og skaði ...).

Dimmalætting. 1888. 29. desember.

Gísli Ágúst Gunnlaugsson. 1988. *Family and household in Iceland 1801-1930*. Studies in the relationship between demographic and socio-economic development, social

ÓLÖF GARÐARSDÓTTIR

- legislation and family and household structures. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia historica Upsaliensia 154.)
- Guðmundur Jónsson. 1981. *Vinnuhjú á 19. öld*. Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Heimir Þorleifsson. 1974. *Saga íslenskrar togaraútgerðar fram til 1917*. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Ísafold. 1884. 11,14:55. (J. B.,s Úr ýmsum áttum.)
- Johansen, Sámal. 1980. *Til lands*. Útróður í Íslandi. [Án útgefanda], Tórshvan.
- Kronborg B. og Th. Nilson. 1975. *Stadsflyttare, Industrialiering, migration och social mobilitet med utgångspunkt från Halmstad*. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia historica Upsaliensia 65.)
- Lúðvík Kristjánsson. 1982. *Íslenskir sjávarhættir*. 2. bindi. Menningarsjóður, Reykjavík.
- Magnús S. Magnússon. 1985. *Iceland in Transition. Labour and socio-economic change before 1940*. Ekonomisk-historiska föreningen, Lund.
- Matthías Þórðarson frá Móum. 1946. *Litið til baka*. Endurminningar. 1. bindi. Æskuárin: Fiskveiðar og önnur störf. Leiftur, Reykjavík.
- Ólöf Garðarsdóttir. 1993. Á faraldsfæti. Fólksflutningar og félagsgerð á Seyðisfirði 1885–1905. Óbirt BA-ritgerð í sagnfræði. Háskóli Íslands.
- Ólöf Garðarsdóttir. 1998a. Tengsl þéttbýlismyndunar og Vesturheimsferða frá Íslandi. Lýðfræðilega sérkenni fólksflutninga frá Seyðisfirði. *Saga* 36:153–184.
- Ólöf Garðarsdóttir. 1998b. Þáttur kvenna í flutningum til sjávarsíðunnar við upphaf þéttbýlismyndunar á Íslandi. Friðrik H. Jónsson (ritstjóri): *Rannsóknir í félagsvísindum II. Ráðstefnurit frá ráðstefnu haldið á vegum félagsvísindadeildar Háskóla Íslands* 1997, bls. 243–252. Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands, Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Sófus Þór Jóhannsson. 1992. Búferlaflutningar og íbúasamsetning á Austurlandi 1845–1901. Óbirt BA-ritgerð í sagnfræði. Háskóli Íslands.
- Vilhjálmur Hjálmarsson. 1993. Fiskveiðar Færeyinga við Austurland. Magnús Snædal og Turið Sigurðardóttir (ritstjórar): *Frændafundur* [1], bls. 128–141. Háskólaútgáfan, Reykjavík.

SUMMARY

This paper examines the role of the Faroese and other migrant workers in the growth and sustenance of Seyðisfjörður at the end of the nineteenth century. During this period of great changes in Icelandic society, the population of villages and towns grew considerably. Few places, however, saw as radical changes in occupational traditions as Seyðisfjörður did and the number of inhabitants there doubled during the last decade of the nineteenth century. Obviously this increase was based mostly on migration.

ÞÁTTUR FÆREYINGA OG ANNARS AÐKOMUFÓLKS ...

It is notable that a large proportion of those who migrated to Seyðisfjörður during this growth period had come a long way. The majority of the inhabitants of Seyðisfjörður around 1900 had moved there from the coastal villages and towns in the south-western part of Iceland. Foreigners were also numerous in Seyðisfjörður; according to the census of 1901, 10% of the households were inhabited by foreigners. During the summer fishing season the number of inhabitants grew considerably and foreigners made up a large proportion of that group too. Foreigners had considerable influence on the appearance of the town during that period. This applies especially to the migrant workers during the summer fishing season, during which the number of inhabitants in Seyðisfjörður doubled. Hundreds of people came there, especially from the coastal towns in Suðurnes and from the Faroe Islands. The people of the Eastern fjords profited by the knowledge these people brought with them and they had much to do with the speedy development from a primitive farming society towards modern technological society in this part of the country.

ANNFINNUR Í SKÁLA

Föroyar í stríðsárunum

1. Yvirlit

1.1 Stutt yvirlit yvir føroyska sögu frá byrjan 19. aldar fram til apríl 1940

Tá ið danska einaræðisstýrið skipaði ríkisfyrisingina av nýggjum seinast í 18. öld, vóru avleiðingarnar millum aðrar tær, at Alþing Íslands varð avtikið í 1800, og Føroya lögting í 1816.

Í sambandi við at altingið varð endurreist í 1845 vóru einstakir upplýstir føroyingar, sum kravdu, at lögtingið eisini ('líka') varð endurstovnað. Kristian kongur 8. sýtti fyri at ganga áheitanini á móti.

Í 1848 legði V. U. Hammershaimb próstur (1818–1909) lunnar undir føroyska skriftmálið, sum við evarska fáum undantökum hevði ikki verið nýtt ('notað') síðan 1412. Tað, at skriftmálið varð knæsett av nýggjum, var fremsta fortreyt fyri at styrkja og menna føroyska málið og føroyska mentan, og til tess at føroyskt mál kundi verða viðurkent sum mentanarmál. Tjóð við ongum skriftmáli varð ikki mett at vera mentatjóð.

Í seinna helmingi av 19. öld gav endurnýggjaða skriftmálið beinanvegin føroyingum heima og føroyskum studentum í Keypmannahavn íblástur at skriva á óbundnum máli og yrkja tjóðskaparyrkingar, songir, sálmar og vísur. Serstakliga var tað samstarvið við tjóðskaparhugaðar íslenskar og norskar studentar í Keypmannahavn, sum gav teimum íblástur. Um hetta mundið vóru hvørki Ísland ella Noreg frælsar tjóðir.

Í 1852 varð lögtingið endurstovnað, men tó bara sum amtsráð. Í 1856 varð *Kongligi einahandilin* avtikin.

Í 1872 keyptu føroyingar fyrstu sluppina til havfiskiskap. Við ávísum rætti ber til at siga, at føroyska samfelagið slapp ikki úr miðöldini fyrr enn í 1850-árunum – ella kanska heldur í 1870-árunum.

Frá trúbotini og fram til 1940 var stöðan tann, at danskt var embætismálið, mentanarmálið, rättarmálið og í stóran mun eisini bæði kirkjumálið og skúlamálið í Føroyum, men annan jóladag 1888 varð føroyska tjóðskaparrörslan íbirt á almennum fundi í tingsalinum.

Blaðungi Jóannes Patursson (1866–1946) yrkti stríðsljóð til hövið: "Nú er tann stundin komin til handa", sum gjörðist ein av kveikjunum til tjóðskaparrörluna.

ANNFINNUR Í SKÁLA

Í fyrstuni var rörslan tó kortini bara mentanarlig og málslig, og so leingi tað var stöðan, kundu flestir oddamenn samfelagsins taka undir við setningi rörslnunnar, men eftir aldaskiftið 1900 gjördist hon politisk – og tað mátti henda – og tá fór Föroya fólk í tvíningar, og soleiðis er stöðan framvegis. Tey, ið vildu varðveita politisku stöðu Föroya í danska ríkinum, soleiðis sum hon hevði verið higartil, stovnaðu Sambandsflokkinn í 1906, meðan tey, ið vildu frælsari politiska skipan, stovnaðu Sjálvstýrisflokkinn sama árið.

Eitt annað stórmál í 19. öld, sum fekk alstóran týdning fyri Föroyar, og sum eyðvitað eigur at verða nevnt, var, at danir fóru frá einaveldi til fólkaræðisskipan í 1849.

Fríðrikur kongur 3. setti einaveldi í gildi í dansk-norska ríki í 1660. Hann sendi trúnaðarmenn til Föroya og Íslands, har umboðsmenn tjóðanna svóru nýggja einvaldskonginum trúskap og vinskap.

Tá ið Danmark í 1849 fekk ríkisdag og grundlóg, sýttu íslendingar fyri at verða limaðir inn í grundlógarfelagsskapin. Teir sögdu nakað soleiðis: ”Vit svóru felags kongi okkara trúskap og vinskap, men vit hava ongantíð svorið danska fólkinum slíkan eið”. Íslendingar gjördust sostatt ikki partur av grundlógarfelagsskapinum.

Föroyingar harafturímóti vórðu innlimaðir í 1852, men hesa ferð vórðu föroyingar ikki eftirspurdir. Henda söguliga sannroynd er onkursvegna ríkisrættarligt og fólkarættarligt vandamál. Tó skal sigast, at rætt er tað, at föroyingar vórðu innlimaðir uttan at verða eftirspurdir, men hinvegin hava föroyingar í royndum góðkent, at danska grundlógin fatar um Föroyar, tí vit hava livað undir henni í 158 ár (í 2010). Vit hava somuleiðis valt tvey umboð á danating síðan. Tað má tí onkursvegna eisini hava ríkisrættarligan og fólkarættarligan týdning. Vit eiga at hava í huga, at í 1852 var fólkatalið í Föroyum bara um leið 8.000. Lærd fólk í Föroyum vóru um hetta mundið eins sjáldsom og lundi á jólanátt.

1.2 Skúlaskapur 1845–1940

Í tíðini 1845–1854 var barnaskúli í Föroyum, men ikki fyrr enn við Kommunulógini frá 1872 varð rættiligur barnaskúli settur á stovn, og skúlahús vórðu reist kring landið. Í 1861 varð realskúli stovnaður (Færøernes Mellem- og Realskole). Læraraskúlin kom í 1870, og í 1937 var Preliminer- og Studentaskeið Föroya lögtings stovnað.

Í lóg frá 1892 varð tilskilað, at skipast kundi fyri próvtöku til setu- og fiskiskiparaprógv í Föroyum. Einstaklingar góvu monnum skúling í siglingarfrøði.

FÖROYAR Í STRÍÐSÁRUNUM

Rættiligur sjómannaskúlin varð settur á stovn í 1905.

1.3 Tíðin 1906–1940

Í tíðini frá 1906 fram til 1940 komu tveir flokkar afturat undan kavi. Føroya Javnaðarflokkur varð stovnaður í 1928, og *Vinnuflokkurin* í 1935. Í 1939 runnu Vinnuflokkurin og partur av Sjálvstýrisflokkinum saman í flokk, ið fekk navnið Fólkaflokkur. Jóannes Patursson, sum hevði tikið seg úr Sjálvstýrisflokkinum, gjørdist formaður í nýggja flokkinum.

Í 1923 varð nýggj lögtingsskipanarlóg sett í gildi. Tástani vórðu kongsvaldu tingmenninir avsagdir. Próstur og amtmaður mistu tá tingsessin, men amtmaður hevði framvegis talurætt á tingi.

Í 1928 varð Landsnevnd sett á stovn. Hon var millumtinganevnd og fekk skrivstovudeild. Lögtingsskrivstova varð latin upp í 1939. Landsnevndin og lögtingsskrivstovan styrktu munandi um føroysku fyrisitingina. Edvard Mitens (1889–1973), cand. jur., var fyrsti skrivstovustjóri lögtingsins. Hann hevði fyri hetta verið tingmaður Sjálvstýrisflokksins.

Í 1936 misti Sambandsflokkurin endaliga meirilutan á tingi.

Sama ár samtyktu Javnaðarflokkurin, Sjálvstýrisflokkurin og Vinnuflokkurin at mæla donsku ríkisstjórnini til at strika grein 7 í skúlalógini, sum hevði havt við sær, at danskt var undirvísingarmálið burturav. Ríkisdagurin hevði fleiri ferðir fyrr noktað at ganga hesum ynski lögtingsmeirilutans á möti, men í 1939 staðfesti ríkisdagurin lögtingssamtyktina.

Tíðarskeiðið 1906–1940 bar dóm av klandri flokkanna millum, men tingið var, sum nevnt, bara amtsráð, sum einans kundi mæla donsku ríkisstjórnini til ella frá í málum, sum bóru við føroysk áhugamál.

Fólkatalið í Føroyum um leið 28.000 í 1940.

1.4 Lögtingsvalið 30. januar 1940

Sambandsflokkurin:	6 tingmenn	33,2% av atkvøðunum
Sjálvstýrisflokkurin.	4 tingmenn	16,7% av atkv.
Javnaðarflokkurin:	6 tingmenn	24,6% av atkv.
Fólkaflokkurin:	6 tingmenn	25,5% av atkv.

Nýggja lögtingið varð valt í stríðstíð, men kríggið hevði ikki enn í stóran mun nortið við Norðurlond. Danmark og Noreg vóru framvegis fræls lond, og sambandið Føroya og Danmarkar millum var ikki stórvegis tarnað av krígunum.

ANNFINNUR Í SKÁLA

Fólkaflokkurin fór nógv fram, men samríkisflokkarnir hövdu framvegis dyggan meiriluta á tingi. Eingin visti enn sjálvandi, hvat framtíðin fór at hava við sær.

2. Lögtingið – Politiskur tvídráttur á tingi í stríðsárunum

Í tíðini fyri heimsbardagan vóru Sambandsflokkurin og danska ríkisstjórnin lítið hugað at gera broytingar í stjórnarskipanarstöðu Føroya, sjálvt um mongum var greitt, at trongu politisku karmarnir vóru vorðnir føroyska samfelagnum tungur kleppur at dragast við.

Broytingarnar komu í fyrstu syftu inn á okkum av hendingum, sum fóru fram handan ríkismark. Stórpolitiskar hendingar í apríl 1940, sum hvørki danska ríkisstjórnin ella Føroya lögting hövdu nakra ávirkan á, komu at fáa avgerandi týðning fyri, hvussu viðurskiftini Føroya Danmarkar millum fóru at laga seg í tíðini eftir 1940.

9. apríl 1940 hersetti týsk herlið Danmark. Fáar dagar seinni – 13. apríl 1940 – fóru bretskir hermenn í land í Føroyum. Teir vórðu verandi í Føroyum nakrar mánaðir eftir at heimsstríðið í Evropa var avhæsað í mai 1945.

Sum heild má sigast, at sambandið millum føroyingar og bretska hermennirnar var stak gott. Hinvegin vóru mangir samanbrestir í Havn millum føroysk mannfolk og bretar um konufólk dansikvöld. Bretar dansaðu í einum dansihúsi (Sjónleikarhúsinum) og føroyingar í øðrum (Tórshöll). Føroysk konufólk, sum hövdu samband við bretska hermenninar, vórðu ikki altíð væl lýddar.

10. apríl 1940 eftir at Danmark var hersett, men áðrenn bretska hermenn hövdu lagt at landi í Føroyum, legði Thorstein Petersen (1899–1960), varaformaður Fólkaflaksins og stjóri Sjóvinnubankans, uppskot fram, sum bar í sær, at tingið skuldi kunngera fólki og umheimi, at lögtingið fyribils tók við ræðinum, og at Føroyar vóru uttanveltaðar. Samstundis legði hann adressu fram, sum 50 borgarar í Havn hövdu undirskrivað. Har stóð millum annað, at Danmark var nú undir týskum yvirvaldi, og tí var nú eingin sjálvstöðug dansk ríkisstjórn, og tí hevði heldur eingin persónur í Føroyum ábyrgd móttvegis donsku ríkisstjórnini longur ... (her varð sipað til amtmansstarvið).

Hinir trýggir tingflokkarnir, Sambandsflokkurin, Javnaðarflokkurin og Sjálvstýrisflokkurin, tóku ikki undir við víðgongda uppskoti Fólkaflaksins. Fólkafloksmenn nevndu seinni niðrandi hinar flokkararnar samstarvsflokkarnar. Tað er, at teir samstarvaðu við C. Aa. Hilbert (1899–1953) amtmann.

Stríð tók seg beinanvegin upp millum amtmann og meiriluta tingsins. Amtmaður miðaði eftir, at lögtingið framvegis bara skuldi hava tær heimildir,

FÖROYAR Í STRÍÐSÁRUNUM

tað hevði sambært lögtingsskipanarlógini frá 1923, meðan lögtingsmeirilutin kravdi broytingar.

Föroyar lógu í stjórnarloysi eftir at sambandið við Danmark var avkvett. Lögtingið kundi einki avrika, tí tað hevði ikki lóggávuvald.

Frederick Mason konsul (1913–2008), hægsti sivili embætismaður Bretlands í Föroyum, segði, at Bretland fór ikki at leggja seg upp í innanhýsis politisk viðurskifti.

Longu 25. apríl viðurkendi Bretland föroyska flaggið, sum föroyingar í nógv ár hövdu stríðst fyri at fáa viðurkent. Tað bar ikki til, at föroysk skip framhaldandi flaggaðu við donskum flaggi, tí Danmark var hersett av fíggindalandi. Amtmaður royndi at forða fyri at flaggið varð viðurkent. Hann skeyt upp, at föroysk skip skuldu sigla undir gulum flaggi, men kravgongur skipaðar av fólkafloks-, javnaðar- og sjálvstýrisfólkum mótmæltu hvassliga ætlanum amtmansins, og hann varð noyddur at slaka.

Nakrar dagar seinni – 9. mai 1940 – varð Bráðfeingis Stjórnarskipan Föroya samtykt á tingi. Tað vóru teir trýggir flokkarnir saman við amtmanni, sum hövdu skrivað nýggju bráðfeingisstjórnarskipanina. Hon gav lögtinginum lóggávuvald, kortini skal viðmerkjast, at sjálvt orðið lóggávuvald stóð ikki í kunngerðini.

Bráðfeingislógin heimilaði ikki, at landsstjórn varð skipað. Fólkaflokkurin var ónøgdur við nýggju skipanina og atkvøddi ikki fyri henni.

Í septembur 1940 legði Fólkaflokkurin uppskot á tingborðið, har kravt var, at lögtingsval varð útskrivað, og at fólkaatkvøða varð hildin. Val, tí umstøðurnar vóru so mikið broyttar, at fólkið mátti sleppa at velja nýtt lögting. Fólkaatkvøðu, tí Fólkaflokkurin var sannfördur um, at fólkið vildi ikki lata sær hesa ússaligu loysn lynda, sum hevði givið amtmanni alt ov nógv vald. Fólkaflokkurin vildi vera við, at föroyingar hövdu fingið *amtmansdiktatur*.

Í Dagblaðnum, málgagni Fólkaflaksins, varð starvstignin amtmaðurin tíðum skrivað við gásareygum. Dagblaðið nýtti eisini orð sum *diktatorur* ella *kongur* um amtmannin.

Fólkaflokkurin var, sum sæst av tí, sum longu er umrøtt, víðgongdasti flokkur í krígsárunum, men fleiri viðurskifti hövdu við sær, at illa bar til hjá honum at nýta stríðsáruni sum jarnbrot til tess at fáa frælsari stjórnarskipan. Í fyrsta lagi hevði Fólkaflokkurin ikki meiriluta á tingi aftan fyri seg, í øðrum lagi hevði Winston Churchill herflotaráðharri (Churchill varð ikki tilnevndur forsætisráðharri fyrr enn 10. mai 1940) í útvarpsrøðu sagt, at Bretland bara fór at hava herfólk í Föroyum so leingi sum kríggið vardi, og at Bretland fór at

ANNFINNUR Í SKÁLA

handa Danmark Föroyar aftur, tá ið heimsstríð var avhæsað. Í triðja og síðsta lagi vardi amtmaður borg. Hann royndi av øllum alvi at forða fyri, at Fólka-flokkurin fekk gott samband við Mason konsul, hægsta sivla umboðsmann bretsku ríkisstjórnarinnar.

Longu 11. mai 1940, tveir dagar eftir at lögtingsmeirilutin hevði samtykt bráðfeingisstjórnarskipanina, fekk Mason konsul bræv frá Thorsteini Petersen, har hann í viðmerkingunum millum annað segði, at nýggja skipanin var lítið fólkaræðislig, tí hon loyvdi amtmanni, ið sambært lögtingslógini frá 1923 bara hevði fyrisitingarligar uppgávur at fáa ov stórt vald (Sølvará 2002:245).

Einki hjálpti. Mason önti ikki Thorsteini Petersen svar.

Jóannes Paturson skrivaði eisini Mason konsuli bræv, og hesaferð man hann hava kent seg kroystan at svara. Hann staðfesti, at bretskeir politikkur var, at vórðu stjórnarviðurskifti Föroya broytt, meðan oyggjarnar vóru undir bretskeim yvirvaldi, so var tað at meta sum bretskeir uppílegging í innanhýsis viðurskifti. Ongar broytingar skuldu tí fremjast í viðurskiftunum Föroya Danmarkar millum uttan so, at góðkenning fekst frá dansku ríkisstjórnini. Bretar góðtóku við øðrum orðum ongar stjórnarskipanarbroytingar, meðan heimsstríðið leikaði á.

Brøvini til Mason konsul vóru ítökiligar ábendingar um, at Fólkaflokkurin hevði í hyggju at nýta stríðsárin til tess at fáa fram stjórnarligar broytingar í viðurskiftunum Föroya Danmarkar millum, sum hevði havt við sær, at lögtingið gjørdist 'veruligt alting/parlament'. Hetta vildi Mason konsul, sambært bretskeim stjórnarpolitikki, ikki lata sær lynda – sjálvt um so var, at meirilutin av Föroya fólki hevði tikið undir við ætlanini.

Spurningurin var tó ikki átrokandi, tí Sambandsflokkurin, Javnaðarflokkurin og Sjálvstýrisflokkurin hövdu stóran meiriluta á tingi, og teir vóru ikki so víðgongdir sum Fólkaflokkurin.

Hinvegin vóru onnur ríkismál, sum Fólkaflokkurin kundi fáa bæði Javnaðarflokkurin og Sjálvstýrisflokkurin at taka undir við. Málspurningurin var eyðsætt evni, sum Fólkaflokkurin kundi nýta til tess at leggja trýst á samstarvið millum samríkisflokkarnar, amtmann og hersetingarvald.

Föroyska málið hevði vunnið sær sess í skúlanum í 1939, men hóast lögtingið við stórum meiriluta hevði samtykt í 1938 og aftur í 1939, at föroyskt saman við danskeim eisini skuldi vera rættarmál, so hövdu ríkismyndugleikarnir ikki viljað gingið samtykt lögtingsmeirilutans á möti, men eftir 9. apríl 1940 var stöðan broytt.

Fólkaflokkurin legði í 1940 uppskot fyri tingið, sum miðaði eftir, at samtyktin frá 1939 gjørdist lóg beinanvegin. Javnaðarflokkurin og Sjálvstýris-

FÖROYAR Í STRÍÐSÁRUNUM

flokkurin tóku undir við uppskotinum. Uppskotið varð samtykt við 15 atkvøðum. Amtmaðurin hevði sýtingarrætt (*'neitunarréttinn'*), men vanliga hvepti hann seg við at nýta hann, tí hann visti, at tað elvdi bara til alstóra ösing, men spurningin um rættarmálið metti hann at vera ríkismál, og tí noktaði hann fyri at staðfesta lögtingssamtyktina frá 1940.

Amtmaðurin hevði stúrt fyri, hvat fór at henda, um hann nýtti sýtingarrættin, so hann snúði sær til Mason konsul, har hann spurdi, um bretar fóru at stuðla honum móttvegis meirilutanum av Föroya fólki í spurningum, sum hövdu avgerandi týðning fyri yvirræðisrætt og myndugleika Danmarkar. Svar Masons konsuls var í samljóði við orð Churchills, og Mason staðfesti, at ætlaði meiriluti Föroya fólks at broyta ríkisrættarligu stöðuna, so fóru bretar ikki at góðtaka hana. Tað gjørdist sostatt almennur bretske politikur í Föroyum, at ongar ríkisrættarligar broytingar skuldu fara fram í Föroyum, meðan kríggið framvegis leikaði á.

Á heystið 1941 vóru aftur útlit fyri, at stríð fór at taka seg upp millum amtmann og lögting. Samstarvsflokkarnir: Sambandsflokkurin, Javnaðarflokkurin og Sjálvstýrisflokkurin vóru vorðnir ósamdir um skattalógina fyri 1942, men tað, ið órógvaði amtmannin, var, at tingmenn úr samstarvsflokkum, serstakliga sjálvstýrismenn, men eisini javnaðarmenn vóru farnir at rógva framundir at broyta bráðfeingisstjórnarskipanina (frá 9. mai 1940). Útlit vóru tí fyri, at Fólkaflokkurin saman við øðrum sjálvstýriskreftum fór at standa stinnari enn frammanundan.

Amtmaður vendi sær hesaferð beinleiðis til bretska uttanríkisráðið í septembur 1941. Hann ávaraði bretar um, at mangt bendi á, at hann aftur fór at hava samanbrest við lögtingið. Amtmaður vildi hava at vita, um bretar fóru at nýta herin fyri at varðveita status quo, um tað gjørdist neyðugt. Amtmaður fekk noktandi svar við teirri grundgeving, at tað hevði verið at lagt seg upp í innlendsk stjórnarviðurskipti.

Bretsku myndugleikarnir heittu á Mason, hægsta umboðsmann sín í Föroyum, um at royna at fáa amtmannin at fáa semju í lag í lögtinginum fyri á tann hátt at spjaða víðgongdu andstöðuna í lögtinginum.

Fólkaflokkurin fekk nýtt vápn í hendi, tá ið Týskland í 1941 eftir innrásina í Sovjetsamveldið noyddi donsku ríkisstjórnina at skriva undir fasistiska antikominternsáttmálan, tí teir sameindu kundu lættliga skilja hetta, sum at Danmark nú var farið í part við Triðja ríki, Italia og Japan. Hetta kundi so aftur havt við sær, at bretska politikurinn í Föroyum viðvíkjandi varð broyttur.

ANNFINNUR Í SKÁLA

Fólkaflokkurin hevði ta áskoðan, at amtmaður, sum stöðan tá var vorðin, hevði sagt seg sjálván frá, tí vald hansara var grundað á, at hann var ríkisins umboðsmaður í Føroyum.

Amtmaður legði á annan bógv. Hann legði nú sjógv millum seg og ríkisstjórnina dansku. Hann meldaði seg inn í felagsskapin 'Frit Danmark', sum danir hövdu stovnað, sum búðu í londum, ið Týskland einki ræði hevði á.

Í 1942 kunngjörði amtmaður millum annað, at stöðan hansara var, at eftir krígslok skuldi danska stjórnin ikki noyða føroyingar at samtykkja stjórnarskipan, sum føroyingar sjálvir kundu ikki taka undir við. Tað skiltist á øllum brögðum, at amtmaður fyri at fáa friðarligar arbeiðsumstøður hevði kent seg noyddan at slaka fyri hóvligum sjálvstýrisfólkum á tingi.

Mason konsul skrivaði, at hann var nøgdur við fráboðan amtmansins, og at bretar vildu hava, at gott samstarv fekst í lag millum amtmann og lögting.

3. Fólkatingsval í Danmark og Føroyum

Í mars 1943 var fólkatingsval í Danmark. Amtmaður útskrivaði fólkatingsval í Føroyum 3. mai 1942 – *krossmessuvalið*. Úrslitið varð:

Thorstein Petersen,	valevni Fólkaflaksins:	3.452 atkv. (valdur)
Jóhan Poulsen (1890–1980),	valevni Sambandsflaksins:	2.308 atkv. (valdur)
Petur Mohr Dam (1898–1968),	valevni Javnaðarflaksins:	1.385 atkv.

Fólkatingsvalið gav greiða ábending um, hvussu úrslitið av lögtingsvalinum sama ár kundi fara at verða.

Bretar stúrdi fyri, at fekk Fólkaflokkurin einsamallur meiriluta til lögtingsvalið, so fór hann at lýsa Føroyar sum frælst ríki. Bretski óttin var ikki ógrundaður, tí í valskrá Fólkaflaksins, sum var almannakunngjörd upp undir lögtingsvalið í 1943, stóð millum annað (Sølvará 2002:252):

... við herseting Danmarkar var danska ríkisstýrið ikki ført fyri at røkja fullveldisrættindi síni yvir Føroyum. ... Tí mátti ein umskipan til, og henda umskipan er, at ábyrgdin verður flutt frá ríkisins fyrrverandi umboð til Løgtingið Føroya fólks vegna. ... Sum tjóðarting Føroya hevur Løgtingið alt stjórnarvaldið í hondum.

Norman Vorley konsul, nýggi hægsti sivil umboðsmaður hjá bretsku stjórnini, snúði sær beinleiðis til Th. Petersen, varaformann Fólkaflaksins, har hann gjörði honum greitt, at føroyingar hövdu ongan grundlógartryggingaðan rætt

FÖROYAR Í STRÍÐSÁRUNUM

einsamallir at kvetta sambandið við Danmark, ið hvussu er, ikki uttan at samráðingar fyrst hövdu verið við ríkisstjórnina.

Hetta var fyrstu ferð, at hægsti sivili bretski myndugleikin í Föroyum vendi sær til ein av leiðarum Fólka floksins.

Mason konsul harafturímóti hevði ongantíð hirt at hava beinleiðis samskipti við oddafiskar Fólka floksins.

4. Lögtingsvalið 24. august 1943 – bartalsmessuvalið

	tingmenn	atkvøður	í prosentum
Fólka flokkurin:	12 (+ 6)	4.010	41,5% (+16,0%)
Sambandsflokkurin:	8	2.734	28,2% (÷ 5,0%)
Javnaðarflokkurin:	5 (÷ 1)	1.919	20,0% (÷ 4,6%)

Sjálvstýrisflokkurin fekk ongan tingmann valdan, tí hann rakk ikki upp um sperriregluna. Onnur orsök var, at Rikard Long og Rasmus Rasmussen, Víka Rasmus nevndur, hövdu tikið seg úr Sjálvstýrisflokkinum og hövdu gjørt listasamband við Fólka flokkin. Teir vóru báðir valdir inn á ting. Teir róptu seg sjálvar *Sjálvstýrisflokkur á tingi*. Fólka flokkurin nýtti haðanífrá eisini heitið *fólka flokssamgongan*. Gamla Sjálvstýrið fekk onga umboðan á tingi aftur fyrr enn til lögtingsvalið í novembur 1946. Tá gjördu teir listasamband við Javnaðarflokkin.

Valið varð stórsigur fyri fólka flokssamgonguna, sum tvífaldaði tingmanningina, men hon var framvegis í minniluta á tingi. Fólka flokkurin fekk 12, og hinir báðir flokkarnir, Sambandsflokkurin og Javnaðarflokkurin, fingi 13 tingmenn til samans. Hövuðsorsakirnar til stóru framgongdina hjá fólka flokssamgonguni vóru búskaparligu uppgongutíðirnar, sum góvu mongum föroyingum ta fatan, at búskaparliga og politiskt fóru Föroyar at kunna gerast sjálvstöðugar, aðrenn langt um leið.

Hetta var júst áskoðan Fólka floksins.

Samstarvsflokkarnir, Sambandsflokkur og Javnaðarflokkur, hövdu framvegis meiriluta á tingi, men nú var hann vorðin so tepur, so spurningurin var, hvat kundi Fólka flokkurin gera?

Í fyrstu atlögu vóru javnaðarmenn hugaðir heldur at samstarva við Fólka flokkin enn við Sambandsflokkinn, sum einki vildi í tjóðskaparmálum.

Vorley konsul fekk bretska stjórnarboð um at snúgva sær til Javnaðarflokkin fyri at ávara hann um, at bretar fóru ikki at góðtaka föroyska frælsislýsing.

ANNFINNUR Í SKÁLA

Úrslitið var, at Javnaðarflokkurin tók samstarvið við Sambandsflokkinn og amtmann uppáftur. Samstarvið vardi til heimsbardagin var av.

Fram til tess kríggið endaði, valdaði friður. Amtmaður og bretar hövdu ongar stórvegis trupulleikar av Fólkaflokkinum. Orsakirnar til hetta vóru í fyrsta lagi, at Fólkaflokkurin var í minniluta á tingi, í øðrum lagi hövdu bretar gjørt Fólkaflokkinum púra greitt, at teir undir ongum umstøðum fóru at lata sær lynda, at Föroyar lýstu seg leysar úr danska ríkinum, og í triðja og síðsta lagi hevði amtmaður longu í desember 1942 lovað föroyingum, at samráðingar við dansku ríkisstjórnina skuldu fara fram um framtíðar stjórnarskipan Föroya, tá ið friður aftur valdaði.

Flokkarnir á tingi nýttu síðan meginpartin av tingarbeiðinum til at fremja broytingar, sum vóru ikki beinleiðis tongdar at ríkisrættarligum spurningum. Til dømis staðfesti amtmaður í 1943 lögtingssamtyktina, at föroyskt saman við danskum skuldi vera rættarmál. Hesum hevði hann sýtt fyri at gjørt bæði í 1939 og 1940. Aftur dømi um, at stívranda stöða amtmansins av pragmatiskum, politiskum grundum var dragnað.

5.

5.1 Fíggjarlig viðurskipti Föroya 1940–45

Stríðsárin vóru búskaparliga framúr góð. Umleið fimtingur av feska fiskinum, sum varð landaður í bretskum havnum varð fluttur hagar á föroyskum kjöli. Frá 1940 til 1941 vaks útflutningsvirðið úr 13 milliónum krónum upp í góðar 38 milliónir krónur. Í 1943 var tað stívliga 41 milliónir krónur, og í 1944 slakar 50 milliónir krónur. Tó skal sigast, at stórt arbeiðsloysi og stórir sosialir ójavnar vóru í Föroyum í stríðsárunum.

Í tíðarskeiðnum 1941–45 øktist föroyski sterlingságóðin í Bretlandi úr um leið 250.000 pundum upp í um leið 2,3 milliónir pund (bretar hækkaðu pundsvirðið í stríðsárunum til 22,40 kr). Í okkara pengum svaraði tað tá til knappliga 52 milliónir krónur. Til samanberingar kann sigast, at lögtingsfíggjarlógin í 1945 javnvigaði við um leið 3,6 milliónir krónur.

Heimsbardagin hevði við sær, at Föroyar komu endaliga burtur úr búskaparligu tvörligu millumkrígstíðini og búskaparkreppuni í tríatiárunum. Monnum var tó greitt, at búskaparligu góðu tíðirnar fóru ikki at halda fram, tá ið friður aftur valdaði í Evropa.

Fyri seinna heimskríggj ber illa til at siga, at föroyska samfelagið hevði peningabúskap. Flestu fiskimannakonur hövdu kontrabók. Tær keyptu upp á krit hjá útgerðarmanninum, sum var ofta eisini handilsmaðurin í bygdini.

FÖROYAR Í STRÍÐSÁRUNUM

Peningurin menninir forvunnu var í stóran mun longu brúktur, tá ið teir finga løn. Peningabúskapur tók seg ikki rættiliga upp í Föroyum fyrr enn í stríðsárunum. Tá forvunnu fiskimenn og aðrir meira enn bara til lívsins uppihald.

5.2 *Inntökuviðurskipti lögtingsins*

Búskaparligu uppgongutíðirnar í stríðsárunum hövdu við sær, at inntökur lögtingsins vuku almikið, men økta vald lögtingsins og tann harvið styrkta föroyska fyrisingin bar við sær, at neyðugt varð at hækka bæði tollgjöld og lágu lögtingsskattirnar, sum vórðu kravdir á fyrsta sinni í 1934.

Í 1941 samtykti tingið at hækka skattin, soleiðis at 7 krónur skuldu gjaldast av ársinntöku, sum var 1.000 krónur og 502 krónur av 10.000 krónum.

Stríðsárin hövdu harumframt við sær, at ríkisstuðulin í prosentum var vorðin lítill partur av kostnaðinum at reka föroyska samfelagið.

Avtala var fingin í lag í Lundunum millum danskar og bretskar myndugleikar, at Danmark tók lán í Bretlandi, og at Bretland við hesum láni í stríðsárunum skuldi gjalda lögtinginum upphæddina, sum var danski ríkisstuðulin til Føroya. Tó skal sigast, at ríkisveitingin munaði ikki nógv, tí í krónum hevði hon stórt sæð staðið í stað, síðan fyrra heimsstríð endaði, meðan inntökur lögtingsins harafturímóti sjeifaldaðust í stríðsárunum.

Ein av avleiðingunum av búskaparligu framgongdini var, at menn finga sjálvsálit og áræði. Föroyskir sjálvstýrismenn gjördust kravreystari, bæði meðan heimsstríðið leikaði á, men eisini beint eftir 2. veraldarbardaga.

Kanska eigur at verða skoytt uppí, at í 1948 var búskaparstøðan heilt øðrvísi. Tí tá skyldaðu föroyingar bretum um leið 400.000 pund. Hövuðsorsøkin var tann, at föroyingar av krígsávum hövdu mist um leið triðingin av fiskiflotanum. Sterlingpundságóðin varð nýttur til at keypa nýggj/gomul fiskiför.

6. Rættar- og dómsviðurskipti í Föroyum 1940–45

Sorinskrivarin (dani) dömdi í Føroya rætti, sum var vanligur danskur undir-rættur. Tað hevði við sær, at mál, ið vórðu skotin inn fyri hægri rætt (Eystara Landsrætt ella Hægstarætt í Keypmannahavn) vórðu dömd í Danmark. Slíkur möguleiki var ikki til staðar, sum støðan var. Okkurt mátti tí gerast, so at rættarkenslan hjá fólki varð ikki órógvað. Loysnin, ið funnin var fram til, var einföld. Við kunngerð frá 17. juni 1940 varð ásett, at dómur, sum var sagdur av Føroya Rætti, kundi verða skotin inn fyri Føroya Rætt av nýggjum, men í slíkum føri sögdu 4 dómsmenn dóm saman við sorinskrivaranum.

7. Föroyskur fiskiskapur í krígsárunum

Í stríðssárunum var meginparturinn av föroyska fiskiskipaflotanum framvegis avgamlar sluppir, sum föroyskir fiskimenn niðrandi kallaðu *dangur*. Flestar teirra hövdu föroyingar keypt einamest í Bretlandi í seinna helmingi av 19. öld.

Sluppirnar vóru longu gamlar og ótíðarhóskandi í krígsárunum. Ikki fyrr enn í 1957 keyptu föroyingar fyrsta spildurnýggja stállínuskipið.

Í krígsárunum varð fiskiskapurin broyttur. Sluppirnar royndu í fyrstuni, sum vant, undir Íslandi, men harafturímóti ikki í Grönlandi.

Kríggið hevði havt við sær, at donsk fiskiför sluppu ikki longur at avreiða í Bretlandi. Hetta gav föroyingum nú endiliga möguleikan at sleppa at avreiða fisk í Bretlandi, sum föroyingar í mong ár hövdu brellast eftir. Donsk fiskiskip hövdu átt henda rætt mestsum óskerdan fyri kríggið.

Fátæku Föroyar hövdu í meira enn ein mansaldur selt klippfisk til fátæk lond í Vestur- og Suðurevropa. Serstakliga Spania, Italia og Grikkaland, hövdu verið álitíð, tá ið ráddi um sølu av saltfiski og klippfiski.

Trolararnir – 10 í tali – vóru teir fyrstu, ið lögdu um, og fóru ísfiskatúrar. Fiskurin varð serstakliga avreiddur á ísfiskamarknaðinum í Aberdeen í Skotlandi og í Hull og Grimsby í Onglandi. Söluprísurin var himmalhögur. Föroyingar hövdu ongantíð á ævini hoyrt ella droymt um slíkar avreiðingarprísir.

Sum dømi um, hvussu stórar peningaupphæddir fiskimenn, ið sluppu til skips, forvunnu í krígsárunum, kann eg nevna, at ein móðurbróðir mín bygd í sær hús fyri tað, hann hevði forvunnið eftir tveimum ísfiskatúrum. Vanlig sethús í Föroyum kostaðu fyri kríggið millum trýggjar og fyra bruttoárlönir. Bruttoárlönin var tá millum 600-800 krónur um árið.

Föroyskir útgerðarmenn fóru grammir undir at keypa fisk, sum útróðrarbátar avreiddu heima. Fiskurin varð fermdur og ísaður umborð á sluppir, sum síðan sigldu hann suður til Bretlands.

Föroyingar fingu eisini útvegað sær handilssamband við íslenskar fiskakeyparar, sum seldu föroyingum feskan fisk, sum síðan varð fluttur til bretska fiskamarknaðin. Íslenski fiskiskapurin í krígsárunum var stak góður, men íslendingar hövdu ikki nóg mong skip at sigla fiskin suður á bretska marknaðin.

Hövdu gomlu, ótíðarhóskandi föroysku fiskiskipini verið noydd sjálv at farið til rættiligan fiskiskap, so hövdu fiskimennirnir verið fleiri í tali. Tað hevði so havt við sær, at í teimum förum föroysk fiskiskip fórust av krígsávum, hevði mannlátið verið munandi størri.

Föroyingar mistu 39 fiskiskip, og stívliga 200 fiskimenn lótu lív, men kortini ikki so ógiliga nógv fleiri, enn vit vanliga mistu í tilvildarlaga valdum 6-ára-

FÖROYAR Í STRÍÐSÁRUNUM

skeiði fyri heimsbardagan. Havleiðirnar undir Íslandi eru vandastjógvur, og allar fiskileiðirnar har vóru stórir kirkjugarðar föroyinga.

Tá ið Týskland av álvara fór undir óavmarkað kavbátakríggj frá 1940 at forða fyri, at vistir, hernaðarútgerð og brennievni úr Sambandsríkjunum sluppu leiðina fram til Bretlands, fóru föroyingar rættiliga at kenna sviðan av krígunum. Serstakliga 1941 royndist rættiligt fellisár.

8. Stutt um stjórnarskipanarviðurskifti Føroya í tíðini eftir krígsslok 1945

Fólkaflokkurin kravdi, at val varð útskrivað beinanvegin eftir krígsslok eins og varð gjørt í flestu londum í Evropa eftir at kríggjð var avhæsað. Hann væntaði og vónaði, at lögtingsval fór at geva honum meirilutan. Mangt bendi á, at tað var ikki óhugsandi.

6. novembur 1945 var lögtingsval. Valaldurin varð lækkaður úr 23 niður í 21 ár. Úrslitið var:

	<u>tingmenn</u>	<u>atkvøður</u>	<u>í prosentum</u>
Fólkaflokkurin:	11 (÷1)	5.708 (+1.658)	43,5% (+1,9%)
Sambandsflokkurin:	6 (÷ 2)	3.199 (+ 465)	24,4% (÷3,8%)
Javnaðarflokkurin:	6 (+1)	3.007 (+1.088)	22,8% (+2,8%)
Sjálvstýrisflokkurin:	0	1.235	9,4%

Fólkaflokkurin gjörði eitt rættiligt skarvslop, men misti kortini ein tinglim.

Sambandsflokkurin varð stóri taparin, bæði tí at valaldurin var lækkaður, og tí at fleiri fólk hövdu verið á vali. Lögtingsvalið gav eisini ábending um, at fólk vóru ónøgd við Sambandsflokkinn, tí hann vildi einki í tjóðskaparspurninginum. Valið broytti tó ikki politisku stöðuna í lögtinginum. Fólkaflokkinum vantaði framvegis ein mann í at hava meiriluta á tingi.

Eftir kríggjð var Fólkaflokkurin – eins og í krígssárunum – fúsur at loysa Føroyar úr grundlógarhaftinum. Lítið er at ivast í, at fyrimynd fólkafloksmanna var, um tað bar til, at fáa í lag sama slag av samríkissáttmála, sum íslendingar og danir hövdu undirskrivað í 1918. Bar tað ikki til, so vóru fleiri teirra hugaðir at loysa fullkomiliga frá Danmark. Fólkafloksmenn vildu undir ongum umstøðum undir amtsstöðuna aftur.

Lögtingsvalið í novembur 1945 broytti ikki politisku stöðuna. Fólkaflokkurin fór nógv fram, men hann fekk kortini bara 12 av 25 limum. Hann var framvegis í minniluta.

ANNFINNUR Í SKÁLA

Í januar–mars 1946 tingaðust umboð fyri Fólkaflokkinn, Sambandsflokkinn og Javnaðarflokkinn við umboð fyri dansku ríkisstjórnina í Keypmannahavn. Úrslitið var soltið, tí føroysku umboðini vóru ósamd. Endin var, at samráðingar-menn dansku ríkisstjórnarinnar góvu føroyingum tilboð um nýggja stjórnar-skipan, sum eingin var nögður við. Dansku ríkisstjórnarumboðini sögdu, at uppskotið var ytsta mark innan karmar grundlógarinnar. Danska stjórinin vildi ikki undir nökrum umstöðum geva føroyingum ríkisfelagsskaputtan fyri karmarnar av dansku grundlógini. Antin hetta ella loysing. Kanska hava danir hildið, at teir hövdu ringar royndir av íslendingum. Sambandsflokkurin tók gleiðbeintur við danska uppskotinum. Floksumboð Sambandsflokksins hildu kortini, at uppskot var ov víðgongt. Sambandsflokkurin var um hetta mundið svartur afturhaldsflokkur. Hann hevði helst viljað, at Føroyar fóru aftur í amts-stöðuna, sum ráddi fyri 9. apríl 1940.

Javnaðarflokkurin tók eisini við tí, men treyðuga. Hjartamál Javnaðarflokksins vóru sosialu umstöðurnar hjá teimum, sum sótu á niðastu rók í samfelagnum. Javnaðarmonnum var greitt, at við hesum karga tilboði ríkisstjórnarinnar vildi tað oyðandi tjóðskaparstríðið halda fram á tingi.

Fólkaflokkurin kundi als ikki góðtaka uppskotið, og atkvøddi ikki fyri tí.

Úrslitið varð, at lögtingsmeirilutin á tingi í apríl 1946 samtykti fólkaatkvøðu-uppskot, sum hevði hesa orðing:

- I. Ynskja tygum danska stjórnaruppskotið sett í gildi?
- II. Ynskja tygum loysing Danmarkar Føroya millum?

Úrslitið var tepur meiriluti fyri loysing.

Eftir fólkaatkvøðuna 14. septembur 1946 hendi tað, at Fólkaflokkssamgongan fekk meiriluta á tingi, tí javnaðarmaðurin Jákup í Jákupsstovu varð koyrdur úr flokkinum, tí hann hevði ta sannföring, at fólksins vilji skuldi ráða.

Tá ið tingmeirilutin fór undir at smíða lóg til tess at geva Føroyum bráðfeinginsstjórn, (fólkaflokkssamgongan og Jákup í Jákupsstovu), sum einsamöll kundi fara undir tingingar við dansku ríkisstjórnina, upploysti Kristian kongur 10 tingið eftir tilmæli dansku ríkisstjórnarinnar, og kunngjörði, at lögtingsval skuldi vera.

Grundgevingin hjá dansku ríkisstjórnin var tann, at tað, ið farið var fram á lögtingi í septemburdögunum eftir fólkaatkvøðuna, var brot á lögtingsskipanarlógina frá 1923.

FÖROYAR Í STRÍÐSÁRUNUM

Tingmeirilutin harafturímóti helt uppá, at lógin frá 1923 var farin úr gildi við bráðfeingisstýrisskipan Føroya frá 9. mai 1940.

8. novembur 1946 var lögtingsval. Úrslitið var, at samríkisflokkarnir finga meiriluta.

1. apríl 1948 varð Stjórnarskipan Føroya (Heimastýrislógin) sett í gildi. Samríkisflokkarnir, Sambandsflokkurin, Javnaðarflokkurin og Sjálvstýrisflokkurin, samtyktu stjórnarskipanina. Fólkaflokkurin ikki.

Danska heimastýrislógin fyri Føroyar, sum millum manna varð nevnt 'tilboðið', gjørdist, tá ið av tornaði, rúmari enn danska uppskotið frá mars 1946. Sjálvt um Knud Kristensen, danski forsætisráðharrin hevði sagt, at hetta var tað, føroyingar kundu fáa. Tilboðið var við øðrum orðum at skilja sum kravboð frá danskari stjórnarsíðu.

Sambandsflokkurin hevði stuðlað donsku vinstrastjórnini dyggiliga undir samráðingunum. Tó eigur at verða sagt, at hövdu føroyingar staðið saman sum ein maður, hevði samráðingarúrslitið ivaleyst verið øðrvísi og betur. Tað gjørdur teir ikki, politiskt stóðu teir tá sum nú ógvuliga spjaddir.

Fólkaflokkurin hevði upprunaliga hugsað sær stjórnarskipan, sum líktist íslendsk-danska sáttmálanum frá 1918. Í sambandi við tingingarnar í Keypmannahavn hövdu danir kveistrað uppskot Fólkaflaksins til viks.

Heimastýrislógin er framvegis í gildi, men, sum frá er liðið, eru fleiri tillagingar gjørdar, sum, stig fyri stig, hava givið lögtinginum meira sjálvræði.

Stutt eftir krígsløk kom stígur í føroyska búskapin, og í endanum av 1940-árunum vóru krepputíðir í Føroyum. Orsakirnar vóru serstakliga tvær. Hin fyrri, at føroyingar vórðu noyddir at keypa sær fiskiskip fyri tey, ið antin vórðu søkt ella aðramáta fórust í krígsárunum. Torført var hjá útgerðarmonnum at útvega sær nýggj skip, tí aðrar tjóðir fóru nú aftur undir vanligan fiskiskap. Føroyskir útgerðarmenn máttu tí keypa gomul skip, sum bæði vóru ótíðarhóskandi og dýr, og sum harafturat vóru ov dýr at reka. Seinna orsökina var koreakríggið, sum elvdi til búskaparligar trupulleikar í Evropa, sum raktu føroyska samfelagið meint. Hesar báðar orsakirnar og onnur vinnuviðurskifti – til dømis fór Sjóvinnubankin av knóranum í 1952 – broyttu fullkomiliga fíggarligu fortreytirnar fyri føroyskum sjálvstýrispolitikki.

Serstakliga í 1950-árunum vóru fleiri hundrað føroyskir fiskimenn við íslenskum skipum. Á tann hátt kundu teir lívbjarga sær og familjuni.

Ikki fyrrenn í miðjum 1960-árunum fóru vinnumstöðurnar at batna av álvara.

ANNFINNUR Í SKÁLA

9. Niðurlöga

Hevði heimskríggið ikki brostið á – men her verði eg noyddur at leggja afturat, at her er stöðið ikki holl sögufröði, tí *set fyri* ella *um* ella *hvat um* ella *vissi* eru sögufröðiliga ikki grundað á vitan – tað eru einki annað enn gitingar. Eingin veit, hvørki hvussu Føroya söga ella heimssögan hevði lagað seg, hevði eingin heimsbardagi verið. Eitt er tó ivaleyst (vafalaust), heimsstríðið var beinleiðis orsøkin til, at vit føroyingar sluppu burtur úr amtshaftinum, og tað gav somuleiðis føroyingum bæði áræði og sjálvsálit.

Politiski hugburður føroyinga var broyttur.

HEIMILDIR

- Arge, Niels Juel. 1986. *Stríðsárini 1940-45*. Forlagið Hvessingur. Tórshavn.
- Mitens, Edw. 1969. *Eg minnst. Skrivstovustjóri lögtingsins*. H.N. Jacobsens Bóka-handil, Tórshavn.
- Skála, Annfinnur í. 1994. *Stjórnarskipanarmálið 1946. Lýst við keldum*. Føroya Skúla-bókagrunnur, Tórshavn.
- Sølvará, Hans Andrias. 2002. *Løgtingið 150 ár* (1. bd.). Løgtingið, Tórshavn.

SUMMARY

The paper gives a short introduction to the history of the Faroes from the beginning of the 19th century until 1940. A discussion follows on how the German occupation of Denmark and the British occupation of the Faroes influenced Faroese policy as well as the impact of the war on the Faroese economy and society. Finally the paper concludes that as a consequence of WW II, the Faroes escaped from their position as a Danish county [‘amt’] and political thinking in the Faroes changed.

Íslenskt samfélag í seinni heimsstyrjöld

Umskiptin, minningarnar og sagnaritunin

I.

Herlaust og fámennt land á ekki erindi í stríð. Alþingi lýsti yfir ævarandi hlutleysi Íslands þegar landið varð fullvalda ríki árið 1918 og íslensk stjórnvöld vildu halda því til streitu. Eftir að Þjóðverjar höfðu hernumið Danmörku og Noreg í byrjun apríl árið 1940 hafnaði ríkisstjórnin tilboði Breta um hvernir á þeim forsendum að Ísland væri og skyldi vera hlutlaust. En það var hægara sagt en gert og þar sem Bretum lá á að koma sér upp flota- og flugbækistöðvum til að verja siglingaleiðir um Atlantshaf ákváðu Bretar að koma samt. Íslensk stjórnvöld mótmæltu en létu sér hernámið lynda enda voru flestir Íslendingar stuðningsmenn Bandamanna frekar en Þjóðverja. Það var 10. maí 1940, rúmum mánuði eftir innrás Þjóðverja í Danmörku og Noreg, sem Bretar komu með herlið sem dreifði sér víða um landið. Rúmu ári síðar, 7. júlí 1941, og fyrir milligöngu Breta kom svo bandarískt herlið sem smám saman tók við „vernd“ landsins eins og það var orðað í sérstökum samningi milli Íslands og Bandaríkjanna (Þór Whitehead 1995 og 1999; Valur Ingimundarson 1996).

Herliðum Breta og Bandaríkjanna fylgdu mikil umsvif og um leið röskun á íslensku þjóðlífi. Tölur um fjölda hermanna segja sína sögu. Þegar mest var, vorið 1942, voru 55 þúsund hermenn í landinu. Landsmenn voru þá um 120 þúsund sem þýðir þá að hlutfall hermanna og landsmanna fór nærri því að vera 1:2. Þar sem hermennirnir voru karlar leiddi þetta til óvenjulegs kynjahlutfalls í landinu og jafnvel þess, á sumum stöðum, að fullorðnir íslenskir karlmenn voru til muna færri en hermennirnir. Það þurfti húsaskjól fyrir hernámsliðið, auk ýmiss konar hernaðaraðstöðu. Af þeim byggingum sem reistar voru bar mest á bogalöguðum skálum, bröggum, sem hýstu hermenn, vistir og búnað. Síðsumars 1940 var hafist handa við að reisa braggana en fram að því hafði hernámsliðið dvalið í tjöldum á víð og dreif í höfuðborginni. Auk þess voru byggðir flugvellir og stór flotastöð í Hvalfirði (Þór Whitehead 2002:68, 89; Eggert Þór Bernharðsson 2001:9–47).

Með öllum þessum framkvæmdum skapaðist eftirspurn eftir íslensku vinnuafla. Haustið 1940 voru um 1.700 Íslendingar í vinnu hjá hernámsliðinu

og fór fjölgandi. Þegar mest var voru þeir um 4.000 (Helgi Skúli Kjartansson 2002:222). Atvinnuleysi kreppuáranna hvarf og reyndar gott betur.

En um leið skapaðist spenna á vinnumarkaði sem meðal annars olli miklum kjaradeilum og víðtækum verkföllum (Tómas Þór Tómasson 1984 I:107–118). Þá bar um tíma á töluverðum ótta vegna yfirvofandi manneklu í landbúnaði og sjávarútvegi. Á Alþingi var fullyrt að sveitirnar væru orðnar „svo snauðar af fólki“ að ekki væri „unnt að anna nauðsynlegustu heimilisstörfum“ og að í einhverjum tilfellum hefðu bændur orðið að „farga af bústofni sínum“ þar sem enginn hefði fengist til að „hirða hann og nytja“ (*Alþingistíðindi* 1941 A:44–45). Til merkis um stemninguna vorið 1941 má hafa eins konar herkvaðningu frá háskólarektor sem sagði stúdentum að þeim bæri sem „sannir Íslendingar“ að leggja fram krafta sína við „framleiðslu þjóðarinnar“ því annars mætti þjóðin eiga von á „hungursneyð og hvers konar óáran“ (Háskólarektor 1941:2). Ríkisstjórnin fékk því framgengt að störfum hjá hernámsliðinu var fækkað yfir hásumarið þegar helst þurfti mannskap í sveitum við heyannir og í sjávarplássum við síldarvertíð (Helgi Skúli Kjartansson 2002:222). Og eins og til að gulltryggja að Íslendingar gætu rækt þjóðarskyldur sínar við landbúnað og sjávarútveg var samið við breska hernaðaryfirvöld um að kalla eftir liðsauka frá Færeyjum. Ef marka má frétt sem birtist í dagblaðinu *Vísir* 3. júní 1941 var reiknað með að 800 Færeyingar kæmu hingað sumarið 1941.¹

Auk atvinnu hjá hernámsliðinu sköpuðust störf við ýmiss konar þjónustu, t.a.m. veitingarekstur, saumaskap, tauþvotta, verslun og matvælaframleiðslu. Í grein sem birtist í *Alþýðublaðinu* 24. september 1943 lýsti blaðamaðurinn Vilhjálmur S. Vilhjálmsson ástandinu við Klondyke, gullgrafaraæðið í Ameríku. Allir kepptust við að komast í gullið annað hvort með því að taka að sér verk efni fyrir hernámsliðið eða stofna eigin rekstur og þá helst svokallaðar sjoppur sem fengu nöfn sem gefa okkur vísbendingu um menningaráhrif hernámsins: „Fish and Chips“, „Ale and Beer“, „West End“, „East End“, „Café Broadway“, „Yankee Doodle“, The Soldiers Friend“ og „The Sailors End“ („Bösl í hnasli“, bls. 4).

¹ Fyrirsögn fréttarinnar, „800 Færeyingar fluttir til Íslands“, vekur reyndar athygli og eins sú staðreynd að hvergi er minnst á að Færeyingar hafi verið aðilar að þessu samkomulagi. Sagt er að ríkisstjórn Íslands annars vegar en breska sendiráðið og hernaðaryfirvöld hins vegar hafi samið um að færeyskir verkamenn yrðu „fluttir“ til Íslands. Á móti kemur hins vegar að blaðið fullyrðir að hyggilegt hafi verið að „senda hingað Færeyinga“, því þeir væru Íslendingum „skyldastir“ og byggju við „slík kjör vegna truflana styrjaldarinnar“ að nauðsynlegt hafi verið að bæta þar úr (800 Færeyingar).

ÍSLENSKT SAMFÉLAG Í SEINNI HEIMSSTYRJÖLD

Við þetta allt saman bættist svo stóraukinn hagnaður í sjávarútvegi. Með stríðinu sköpuðust Íslendingum aukin tækifæri til veiða því útlendir togarar voru horfnir af miðunum en auk þess stóraukin eftirspurn eftir íslenskum fiski sem seldur var til Bretlands og Bandaríkjanna samkvæmt hagstæðum viðskipta-samningum sem gerðir höfðu verið í tengslum við hernámið 1940 og hververndarsamninginn 1941. Og aftur komu Færeyingar við sögu því til þess að anna eftirspurninni í Bretlandi fengu Íslendingar leigða báta sem urðu verkefna-lausir í Færeyjum þegar Bretar skilgreindu mikið af heimamiðum eyjanna sem hættusvæði (Helgi Skúli Kjartansson 2002:221–222).

Staða margra Íslendinga gerbreyttist því í stríðinu. Í kvenréttindatímaritinu *Melkorku* sem hóf göngu sína í maí 1944 fullyrta sósíalistinn og femínistinn Dýrleif Árnadóttir að íslenskum konum liði nú betur en nokkru sinni fyrr. Aldrei, skrifar Dýrleif, hefur „slíkur fjöldi kvenna unnið fyrir peningum við framleiðslu og önnur störf, tiltölulega stuttan vinnutíma. Nú geta konur keypt sér sæmileg föt og veitt sér gleði og þægindi áður óheyrð“ (Dýrleif Árnadóttir 1944).

Vitnisburður annarra íslenskra kvenna er samhljóða. Í bók Herdísar Helga-dóttur mannfræðings um styrjaldarárin (2001) byggir hún meðal annars á viðtölum við fjölmargar konur sem voru ungar á hernámsárunum. Myndin sem þar er dregin upp er í stórum dráttum þessi: Áður höfðu konur (þ.e. þær sem ekki voru heimavinnandi húsmæður) verið hálfgildings þrælar sem annað hvort unnu stritvinnu fyrir lág laun eða sem vinnukonur fyrir nánast ekki neitt. En svo kom stríðið og herinn og þá fengu konur nóg að starfa og um leið aukið sjálfstæði. Sumar þvoðu þvottinn af hermönnum sem var reyndar erfið vinna því hann var handþveginn í bala með þvottabretti. En hún var vel launuð eins og ráða má af vitnisburði konunnar sem tókst með hermannaþvottinum að fá á einni viku meira kaup en hún hafði á ári sem vinnukona (Jón Hjaltason 1991:121–122). Vinnukonunánauðin virtist fyrir bí, segir Dýrleif Árnadóttir í *Melkorku* og í áðurnefndri grein Vilhjálms S. Vilhjálmssonar í *Alþýðublaðinu* var fullyrt í hálfkæringi að þær sem enn væru í vist hefðu náð að bæta kjör sín svo mikið að þær hefðu nú efni á að kaupa sér pelsa.

II.

Af þessum toga eru margar frásagnir og minningar um samfélagsbreytingar stríðsáranna. Íslendingum fannst þeir eiga gott stríð, skemmtilegt og jafnvel sniðugt. Í fyrsta yfirlitsritinu um hernámsárin, sem kom út árið 1947, er í viðauka safn af skrítlum og skopsögum um samskipti Íslendinga og hernáms-

liðsins (Gunnar M. Magnúss 1947:269–288). Sú hugmynd hefur verið ríkjandi allar götur síðan að fyrir stríðið hafi Íslendingar verið fátækir og samfélagið einangrað og frumstætt, í stríðslok hafi þeir hins vegar verið orðnir ríkir og í takt við samtímann.

Í upphafi 20. aldar var Ísland fátækasta land Evrópu, efnahagslega og félagslega vanþróað. Og þótt kreppa 4. áratugarins hafi ekki verið eins djúp, ef litið er til breytinga á landsframleiðslu, og víðast annars staðar þá var hún langdregnari og hafði í för með sér mikið atvinnuleysi á þéttbýlustu svæðum landsins. Í stríðinu urðu hins vegar snörp umskipti og sé þjóðarframleiðsla aftur notuð sem mælikvarði var Ísland orðið meðal ríkustu landa í lok stríðsins (Guðmundur Jónsson 2002:35–36). Þá hefur það enn orðið til að styrkja hugmyndir Íslendinga og tilfinningu fyrir því að stríðsárin hafi verið góð og gjöful að undir lok ófriðarins skapaðist mikill samhugur og stemning í tengslum við stofnun lýðveldis á Íslandi. Þingið hafði samþykkt einum rómi að segja upp lögum um samband Íslands og Danmerkur og í þjóðaratkvæðagreiðslu höfðu kjósendur sýnt að þeir voru sama sinnis. Þar með höfðu Íslendingar, eins og menn sáu það á sínum tíma, náð „lokatakmarki“ í „frelsisbaráttu“ sinni gegn Dönum og áfanganum var fagnað með stemningsfullri sigurhátíð (Ragnheiður Kristjánsdóttir 2008:298).

Vissulega hefur það ekki gleymst að Íslendingar færðu sínar fórnir í stríðinu. Áætlað hefur verið að á þriðja hundrað Íslendinga hafi fallið af völdum stríðsins og líkt og í Færeyjum fóru flestir í sjóinn (Skúli Sæland 2005). Eins má nefna handtökur Bretanna á meintum óvinum sínum en þær höfðu í sumum tilfellum afdrifarík áhrif á líf þeirra einstaklinga sem þar áttu hlut að máli. Þeir íbúar landsins – í flestum tilfellum Þjóðverjar – sem grunaðir voru um njósnir og pólitíska undirróðurstarfsemi voru handteknir og fluttir burt (Snorri G. Bergsson 1996), jafnvel fyrir fullt og allt því sumir fanganna sneru ekki aftur til Íslands. Þá eru ótaldir ýmsir árekstrar milli heimamanna og hernámsliðsins, þar á meðal alvarleg atvik þar sem beitt var ofbeldi gegn konum, körlum og börnum og jafnvel skotvopnum sem ollu dauðsföllum meðal Íslendinga (Helgi Skúli Kjartansson 2002:227). Og þótt staða kvenna hafi á ýmsan hátt batnað er ljóst að havaríð sem varð vegna samskipta milli íslenskra kvenna og útlenskra hermanna varð ekki til að auka jafnrétti kynjanna á Íslandi (Bára Baldursdóttir 2002). Dregin var upp sú mynd af konum að þær væru „hið veikara kyn“ með lítinn viðnámsþrótt, jafnvel „dreymandi náttúrub[örn], sem með hálfopnum vörum, rjóðum vöngum og blikandi, eftirvæntingafullum augum“ stöðu eins og dáleiddar á „alt þetta nýja og æfintýralega“ (S[teindór] S[igurðsson] 1940:6–

ÍSLENSKT SAMFÉLAG Í SEINNI HEIMSSTYRJÖLD

7). Sett voru lög um eftirlit með samskiptum ungmenna við hernámsliðið og stofnaður sérstakur dómstóll sem dæmdi stúlkur „til vistar í sveit eða á hæli fyrir lauslæti“ (Bára Baldursdóttir 2001:299 og 310). Inn í þessar áhyggjur af hegðun íslenskra kvenna fléttuðust svo áhyggjur af því að menningarlegt, efnahagslegt og pólitískt sjálfstæði Íslands væri í hættu.

En þrátt fyrir þessi átök og áföll í stríðinu og að þeim ógleymdum er minningin um stríðsárin á Íslandi á þá leið að landsmenn hafi verið heppnir, sloppið vel og gott betur en það. Stríðið markaði tímamót, upphaf nýrra tíma, aukinnar velsældar og nútímalegri þjóðfélagshátta. Um það hefur til þessa ríkt sátt í íslensku fræðasamfélagi eins og flest annað sem varðar sögu styrjaldarinnar á Íslandi. Fræðimenn eru reyndar eðli málsins samkvæmt hikandi við að tala um slæma og góða tíma, slæmar og góðar breytingar. En þeir virðast sammála um að stríðið og þá sérstaklega hernámið hafi fært Íslendingum mikinn auð og að það marki upphaf nútímans á Íslandi. Þór Whitehead sagnfræðingur sem um áratugaskeið hefur rannsakað stöðu Íslands í seinni heimsstyrjöld orðar það svo í nýjustu bók sinni um styrjöldina að við hernám Breta vorið 1940 hafi verið runnin upp „örlagastund í sögu Íslendinga, stundin þegar allt breyttist“ (Þór Whitehead 2002:9). Í yfirlitsriti Helga Skúla Kjartanssonar (2002:220) um *Ísland á 20. öld* segir að vilji menn miða „innreið „nútímans“ á Íslandi við eitt ártal sé „nærtækast að velja hernámsárið 1940“. Og í öðru yfirlitsriti, nýút-kominni bók Sigurðar Gylfa Magnússonar (2010:238), *Wasteland with words*, er sama hugsun orðuð þannig að sögu Íslands á 20. öld megi án mikillar einföldunar skipta í tvö tímabil; fyrir og eftir 1940.

III.

Ísland virðist því skera sig úr fyrir að hér hefur lítið verið deilt um hvernig eigi að fjalla um og framreiða sögu stríðsáranna. Það hefur þótt ástæða til að hrófla við eldri sýn á einstaka atburði. Þannig hafa nokkrir fræðimenn lagt sig eftir því að greina upp á nýtt og frá feminísku sjónarhorni afskipti íslenskra stjórnvalda af konum og stelpum sem áttu í samskiptum við bresku og bandarísku hermennina (Bára Baldursdóttir 2001 og 2002; Herdís Helgadóttir 2001; Inga Dóra Björnsdóttir 1989). En um þá endurskoðun hefur, eftir því sem ég kemst næst, ríkt sátt. Hún hefur ekki vakið upp deilur hliðstæðar þeim sem hafa komið upp hjá þjóðum sem annað hvort tóku beinan þátt í stríðsrekstrinum eða þeim sem voru hernumdar af Þjóðverjum.

Ef til vill má segja að Íslendingar hafi sloppið við erfiðar spurningar um rétta eða ranga hegðun í stríðinu og að þess vegna eigi það ekki að koma á óvart að

þeir hafi ekki háð sögustríð um stríðsárin. Ekki svo að skilja að ekkert hafi þótt orka tvímælis. Hér voru t.a.m., eins og annars staðar, meðreiðarsveinar nasista og eins má nefna að stjórnvöld vísuðu úr landi gyðingum sem höfðu orðið landflóttar frá Þýskalandi (Ásgeir Guðmundsson 2009). En almennt má segja að Íslendingar hafi að mestu sloppið við erfiðar spurningar sem ná til ákvarðana stjórnvalda eða útbreiddra viðhorfa innan samfélagsins, spurningar sem jafna má við þær hvort rétt hafi verið að varpa sprengjum á óbreytta borgara í Þýskalandi; um kjarnorkusprengjurnar sem varpað var á Hiroshima og Nagsaki eða hvort Íslendingar hafi verið of auðsveipir skúrkunum í stríðinu, þ.e.a.s. þýsku nasistunum sem hernámu meðal annars Danmörku og Noreg.²

Á hliðstæðan hátt mætti halda því fram að skortur á flóknum siðferðilegum álitaefnum útskýri hlutfallslega lítinn fræðilegan áhuga á sögu styrjaldarinnar á Íslandi. Við eigum reyndar traustar og ítarlegar rannsóknir á utanríkispólitísku samhengi þess að Ísland var hernumið af Bretum, um samskipti Íslendinga við hernámsþjóðirnar, greiningu á stjórnmálaþróun stríðsáranna og töluvert af lýsingum á áhrifum þess á efnahagslífið og samfélagið. Hér ber hæst rannsóknir Þórs Whiteheads sem hefur um árabil stundað rannsóknir á aðdraganda stríðsins og stríðsárunum eins og áður sagði. Þá hefur verið gefin út allnokkur fjöldi rita sem fjalla um áhrif styrjaldarinnar á tilteknum svæðum, t.d. rit Eggerts Þórs Berharðssonar (1998 og 2001) um sögu Reykjavíkur og braggabyggðina, rit Jóns Hjaltasonar (1991) um hernámsárin á Akureyri og í Eyjafirði, rit Friðþórs Eydal (1999 og 1997) um sögu hernámsliðsins á Austurlandi og í Hvalfirði og rit Guðmundar Kristinssonar (2001) um styrjaldarárin á Suðurlandi. Að auki hefur verið töluverður áhugi á skipssköðum í stríðinu (Óttar Sveinsson 2003;

² Dæmin um átök um túlkun stríðsatburða eru vitaskuld óteljandi, en t.d. mætti nefna deilur í tengslum við undirbúning að sýningu um stríðslokin á Smitshonian-safninu í Washington árið 1994. Einn af sýningargripunum var B-52 flugvélin *Enola Gay* sem notuð var til að varpa kjarnorkusprengjunni á Hiroshima. Til stóð að vekja safngesti til umhugsunar um eðli stríðsrekstrar og áhrif kjarnorkustríðs með því, meðal annars, að sýna brak og brotna gripi frá Hiroshima. Eftir harkalegar deilur í fjölmiðlum og á vettvangi stjórnmálanna um hvernig mætti orða sýningartexta um eðli og samhengi árásarinnar á Japan ákvað safnið að hætta við að setja upp sýninguna. Hliðstæðar deilur urðu í Kanada í tengslum við opnun stríðsminjasafns í Ottawa árið 2005 (MacMillan 2010:123–128). Erfitt er að sjá fyrir sér að þess háttar deilur í tengslum við sýningar um seinni heimsstyrjöldina á Íslandi og yfirskrift sýningar sem opnuð var á Minjasafni Reykjavíkur (Árbæjarsafni) sumarið 2010, frásinn „Blessað stríðið“, segir sína sögu um minningar Íslendinga og viðhorf til styrjaldaráranna á Íslandi (*Blessað stríðið*).

ÍSLENSKT SAMFÉLAG Í SEINNI HEIMSSTYRJÖLD

Hulda Sigurborg Sigtryggsdóttir 1992) og stríðsátökunum á hafsvæðinu kringum landið (Magnús Þór Hafsteinsson 2011).

IV.

En jafnvel þótt þannig megi færa rök fyrir því að styrjöldin sé einfaldari viðfangs á Íslandi en annars staðar og þótt allmikið hafi verið gefið út af rannsóknum og ritum um sögu stríðsins á Íslandi er staðreyndin engu að síður sú að Íslendingar eru komnir skammt á veg með að greina þær grundvallar-breytingar, jafnvel rof, sem þeir þykjast þó vissir um að hafi orðið á íslensku samfélagi í stríðinu. Íslendingar hafa verið of uppteknir af hugmyndinni um að stríðið hafi snert þá með öðrum hætti en aðrar þjóðir, að það sé til séríslensk útgáfa af seinni heimsstyrjöldinni, engri lík. Á þetta hefur verið bent á allra síðustu árum. Bókmenntafræðingarnir Gunnþórunn Guðmundsdóttir og Daisy Neijman hafa vakið athygli á því að stríðsárin og hernámið hafi valdið tráma í íslensku samfélagi, áfalli sem íslenskir fræðimenn hafi ekki lagt sig eftir að skilja eða túlka. Daisy orðaði það svo í fyrirlestri sem hún hélt ásamt Gunnþór-unni í febrúar 2012 að þótt erfitt væri að tala um stríðsreynslu á Íslandi, hlið-stæða þeirri í Evrópu, mætti færa rök fyrir því að Íslendingar hafi orðið fyrir djúpu áfalli í stríðinu. Líta megi á þá umbreytingu sem fylgdi því að tug-þúsundir vopnaðra hermanna settust að í landinu sem trúamatíska reynslu en að sá frásagnarrámmi sem snemma mótaðist um hernámsárin hafi gert það að verkum að þessi áhrif hafi iðulega gleymst eða orðið útundan (Neijmann og Gunnþórunn Guðmundsdóttir 2012). Þá hefur sagnfræðingurinn Guðmundur Hálfðanarson stungið upp á að tiltölulega litla fræðilega umræðu um seinni heimsstyrjöldina á Íslandi megi rekja til þess að sú erlenda íhlutun í íslenskt efnahags-, menningar- og stjórnmálalíf sem fylgdi hernámi Breta og Banda-ríkjanna hafi fallið illa að þeirri grundvallarhugmynd íslenskrar sjálfstæðis-baráttu – þeirri þjóðarfrásögn (e. *national narrative*) – að eftir því sem Íslendingar hafi fengið meira sjálfstæði frá erlendu valdi, þeim mun betur hafi þeim vegnað í efnahagslegu tilliti (2011).

Það er því ljóst að fræðileg umræða um stríðið á Íslandi er komin skammt á veg og sjálfri finnst mér orðið löngu tímabært að skoða þær samfélagsbreyt-ingar sem urðu í stríðinu í samhengi við hliðstæðar breytingar í öðrum löndum. Eitt af því sem þar getur komið til skoðunar er hvernig þverþjóðlegir straumar höfðu áhrif á stöðu og sjálfsmyndir ólíkra þjóðfélagshópa.

Eins og áður sagði höfðu í lok stríðsins orðið víðtækar breytingar. Í fyrsta lagi vitum við að kjör þeirra sem áttu minnst bötnuðu með aukinni atvinnu og

betri kaupmætti. Þá hefur þegar verið nefnt hvernig tækifæri og aðstæður kvenna breyttust samfara auknum atvinnutækifærum. Í þriðja lagi hefur það ekki farið framhjá þeim sem hafa skoðað ítök íslenskrar verkalýðshreyfingar og áhrif verkalýðsflokkanna (Alþýðuflokks og Sósíalístafllokks) í íslensku samfélagi að staða þeirra styrktist til muna á árunum í kringum styrjöldina. Þetta má t.d. sjá með því að skoða kjarabaráttu á stríðsárunum og fylgisaukningu verkalýðsflokkanna í kosningunum 1942, en þar fengu þeir samanlagt þriðjung allra þingsæta eða fjórum til fimm sinnum hærra hlutfall en í upphafi 4. áratugarins (Ragnheiður Kristjánsdóttir 2008:249–251). Í fjórða lagi, og þessu tengt, jókst á þessum árum stuðningur við hugsjónina um efnahagslegt og félagslegt jafnrétti á Íslandi. Fleiri en nokkru sinni fyrr virtust sammála um að íslenska lýðveldið ætti að vera öllum Íslendingum – svo notuð séu orð Alþýðuflokksmannsins Haraldar Guðmundssonar frá árinu 1944 – „hjartfólgði heimili“³ þar sem búið væri að létta af öllu oki ófrelsis, örbirgðar, skorts, fáfræði og volæðis og tryggja fullt jafnrétti allra kvenna og karla (1945:275–278).

Allar þessar breytingar á stöðu verkafólks og kvenna má skýra út frá sér-íslenskum pólitískum eða efnahagslegum aðstæðum. Samt vill svo til að þær eru þverþjóðlegar í þeim skilningi að þær riðu yfir næstum alla Evrópu á sama tíma. Í Bretlandi, svo dæmi sé tekið af allt annars konar samfélagi en því íslenska og landi sem sannarlega átti sér öðruvísi stríð, tala sagnfræðingar um að jafnrétti eða jöfnuður hafi aukist á styrjaldarárunum sem og stuðningur við hugmyndina um að jöfnuður ætti að vera grundvallarmarkmið samfélagsins (Dutton 2002:151–155; Rose 2003). Sömu sögu er að segja frá fleiri löndum.

Frá seinni hluta fjórða áratugarins fengu hugmyndir um róttæka breytingu á þjóðfélaginu aukið vægi í evrópskum stjórnmálum og seinni heimsstyrjöldin varð enn frekar til að skapa stemningu fyrir því að ríkisvaldinu væri beitt til að jafna aðstæður þegnanna. Breski sagnfræðingurinn Tony Judt orðaði það einhvern veginn svo í bók sinni um eftirstríðsárin í Evrópu að stór hluti Evrópubúa hafi litið svo á að hörmungar stríðsins og stríðsáranna væru ekki einungis þýskum nasistum að kenna, þær mætti jafnframt rekja til þjóðskipulags sem nú þyrfti að víkja. Stjórnmála-, banka- og kaupsýslumenn voru taldir hafa átt sinn þátt í óförunum (2005:63–66). Fræðimenn tala um þessi ár, lok styrjaldarinnar, sem þverþjóðlegan vendipunkt (e. *transnational moment of change*). Þótt aðstæður hafi verið ólíkar frá einu landi til annars hafi stríðið leitt til þess að

³ Hér má sjá áhrif frá skandinavískum sósíaldemókrötum sem á þessum árum varð tíðrætt um að ríkið ætti að vera *folkehjem*.

ÍSLENSKT SAMFÉLAG Í SEINNI HEIMSSTYRJÖLD

kallað var eftir róttækri endurnýjun í sósíalískum anda. Evrópubúar vildu gefa upp á nýtt og á nýjum forsendum (Agosti 2004). Þær breytingar sem urðu á Íslandi í stríðinu – breytingar á forsendum stjórnmalanna, sjálfsmyndum, hugmyndum um þegnrétt og grundvöll samfélagsins – voru hluti af þessari þverþjóðlegu þróun. Að því þarf að huga.

HEIMILDIR

- 800 Færeyingar fluttir til Íslands. *Vísir* 3. júní 1941, bls. 3.
- Agosti, Aldo. 2004. Recasting Democracy? Communist Parties Facing Change and Reconstruction in Postwar Europe. Gerd-Reiner Horn og Padraic Kenny (ritstj.): *Transnational Moments of Change. Europe 1945, 1968, 1989*, bls. 3–26. Rowman and Littlefield, Oxford.
- Alþingistíðindi* 1941. Reykjavík.
- Alþingistíðindi* 1944. Reykjavík.
- Ásgeir Guðmundsson. 2009. *Berlínarblús. Íslenskir meðreiðarsveinar og fórnarlömb þýskra nasista*. Skrudda, Reykjavík.
- Blessað stríðið í Árbæjarsafni – Nemendasýning. <https://menningarmidlun.hi.is/?p=861>
- Bára Baldursdóttir. 2001. „Þær myndu fegnar skipta um þjóðerni“. Ríkisafskipti af samböndum unglingsstúlkna og setuliðsmanna. Anna Agnarsdóttir o.fl. (ritstj.): *Kvennaslóðir. Rit til heiðurs Sigríði Th. Erlendsdóttur sjötugri*, bls. 301–317. Kvennasögu-safn, Reykjavík.
- Bára Baldursdóttir. 2002. Kynlegt stríð. Íslenskar konur í orðræðu síðari heimsstyrjaldar. Erla Hulda Halldórsdóttir (ritstj.): *Íslenska sögubígingið 30. maí–1. júní 2002*, 1.b., bls. 64–74. Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, Sagnfræðingafélag Íslands og Sögufélag, Reykjavík.
- „Bösl í hnasli og sýsl í rusli“. *Alþýðublaðið* 24. september 1943, bls. 4 og 6.
- Dutton, David. 2002. Unity and disunity. The price of victory. Keith Robbins (ritstj.): *The British Isles since 1951*, bls. 137–160. Oxford University Press, Oxford. (Short Oxford History of the British Isles.)
- Dýrleif Árnadóttir. 1944. Hver verður réttarstaða konunnar í íslenska lýðveldinu? *Melkorka* 1,1:25–26.
- Eggert Þór Bernharðsson. 1998. *Saga Reykjavíkur. Borgin 1940–1990*. I–II. Íðunn, Reykjavík.
- Eggert Þór Bernharðsson. 2001. *Undir bárujárnsboga. Braggalíf í Reykjavík 1940–1970*. JPV, Reykjavík.
- Friðþór Eydal. 1999. *Fremsta víglína. Átök og hernaðarsvæði á Austurlandi í heimsstyrjöldinni síðari*. Bláskeggur, Reykjavík.

RAGNHEIÐUR KRISTJÁNSDÓTTIR

- Friðþór Eydal. 1997. *Vígdrekar og vopnagnýr. Hvalfjörður og hlutur Íslands í orrustunni um Atlantshafið*. Bláskeggur, [Kópavogi].
- Guðmundur Hálfðanarson. 2011. „The Beloved War“. The Second World War and the Icelandic National Narrative. Henrik Stenius o.fl. (ritstj.): *Nordic Narratives of the Second World War. National Histories Revisited*, bls. 79–100. Nordic Academic Press, Lund.
- Guðmundur Jónsson. 2002. Hagþróun og hagvöxtur á Íslandi 1914–1960. Jónas H. Haralz (ritstj.): *Frá kreppu til viðreisnar. Ættir um hagstjórn á Íslandi á árunum 1930–1960*, bls. 9–39. Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Guðmundur Kristinsson. 2001. *Styrjaldarárin á Suðurlandi*. Árnesútgáfan, Selfossi.
- Gunnar M. Magnúss. 1947. *Virkið í norðri. Hernám Íslands*. Ísafoldarprentsmiðja, Reykjavík.
- Haraldur Guðmundsson. 1945. Ræða við hátíðahöld í Reykjavík 18. júní. *Lýðveldis-hátíðin 1944*, bls. 275–281. Leiftur, Reykjavík.
- Háskólaректор skorar á stúdenta að vinna að framleiðslunni. *Vísir* 6. maí 1941, bls. 2.
- Helgi Skúli Kjartansson. 2002. *Ísland á 20. öld*. Sögufélag, Reykjavík.
- Herdís Helgadóttir. 2001. *Úr fjötrum. Íslenskar konur og erlendur her*. Mál og menning, Reykjavík.
- Hulda Sigurborg Sigtryggsdóttir. 1992. *Í skotlínu. Siglingar og skipsskaðar Eimskipa-félagsins í síðari heimsstyrjöld*. Almenna bókafélagið, Reykjavík.
- Inga Dóra Björnsdóttir. 1989. Public View and Private Voices. Paul Durrenberger og Gísli Pálsson (ritstj.): *The Anthropology of Iceland*, bls. 98–118. University of Iowa, Iowa City.
- Jón Hjaltason. 1991. *Hernámsárin á Akureyri og Eyjafirði*. Hólar, [án útgáfustaðar].
- Judt, Tony. 2005. *Postwar. A History of Europe Since 1945*. William Heinemann, London.
- MacMillan, Margaret. 2010. *The Uses and Abuses of History*. Profile Books, London.
- Magnús Þór Hafsteinsson. 2011. *Dauðinn í dumbshafi. Íslandsskipalestirnar frá Hvalfirði og sjóhernaður í Norður-Íshafi 1940–1943*. Hólar, Reykjavík.
- Neijmann, Daisy og Gunnþórunn Guðmundsdóttir. 2012. Gleyska og tráma. Stríðsminningar í bókmenntum. Erindi í hádegisfundaröð Sagnfræðingafélags Íslands 21. febrúar. Uppaka: <http://vefir.mh.is/kaj/minningar/DaisyNeijmannogGunnthorunn-Gudmundsdottir.mp3>
- Óttar Sveinsson. 2003. *Útkall. Árás á Goðafoss*. Stöng, [Reykjavík].
- Ragnheiður Kristjánsdóttir. 2008. *Nýtt fólk. Þjóðerni og íslensk verkalýðsstjórnsmál, 1901–1944*. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Rose, Sonya. 2003. *Which People's War. National identity and Citizenship in Britain, 1939–1945*. Oxford University Press, Oxford.
- Sigurður Gylfi Magnússon. 2010. *Wasteland with Words. A Social History of Iceland*. Reaction Books, London.

ÍSLENSKT SAMFÉLAG Í SEINNI HEIMSSTYRJÖLD

- Skúli Sæland. 2005. Hve margir Íslendingar dóu í seinni heimsstyrjöldinni? *Vísindavefurinn* 14.6.2005. <http://visindavefur.is/?id=5057>
- Snorri G. Bergsson. 1996. Fangarnir á Mön. *Ný Saga* 8, bls. 4–30.
- S[teindór] S[igurðsson]. 1940. *Setuliðið og kvenfólkið*. [Án útgefanda], Reykjavík.
- Tómas Þór Tómasson. 1984. *Heimsstyrjaldarárin á Íslandi 1939–1945*, I–II. Örn og Örlygur, Reykjavík.
- Valur Ingimundarson. 1996. *Ísland í eldlínu kalda stríðsins*. Vaka-Helgafell, Reykjavík.
- Þór Whitehead. 1995. *Milli vonar og ótta*. Ísland í síðari heimsstyrjöld 3. Vaka-Helgafell, Reykjavík.
- Þór Whitehead. 1999. *Bretarnir koma*. Ísland í síðari heimsstyrjöld 4. Vaka-Helgafell, Reykjavík.
- Þór Whitehead. 2002. *Ísland í hers höndum*. Vaka-Helgafell, Reykjavík.

SUMMARY

This paper provides first a brief survey of the impact of the Second World War on Icelandic society. Secondly, it discusses the way in which it has been remembered in Iceland and thirdly the main trends in historical writing about the war.

Icelanders think about the war as a source of profound changes, but in a different sense than most other Europeans. In the history books we are told that following the British occupation of Iceland, in May 1940, the country was transformed, almost overnight. A backwards, poor, isolated and peripheral country became rich, robust and modern. It was, a ‘pleasant war’, we are told, entertaining, even funny. At the beginning of the 20th century Iceland had been economically and socially backward, among the poorest of the European countries, and while the economic depression of the 1930s had not been as deep in Iceland as in many other countries, it had been longwinded and characterised by high unemployment rates. But during the war, the economy took an about-turn and as it drew to a close, Iceland had become one of the richest European nations (measured in per capita GNP). Adding to this sense of the war as period of profound and positive changes is the fact that in 1944 Iceland had completed its secession from the Danish kingdom.

While there is perhaps no reason to dismiss this notion of Iceland’s good war, it is striking that the drastic changes it encompassed have not received much attention in Icelandic historiography to date. Nor has historical writing on the war, it is argued, paid sufficient attention to the international or transnational nature of these changes.

HØGNI DJURHUUS

Hva er a fretta?

Hva er a fretta? Hvað er að fréttu? Nakað nýtt? Hvat veitst tú?

Hva er a fretta? er ein spurningur, sum eg fáir av og á í Føroyum, á gøtu-íslenskum sjálvandi.

Ivuleyst fáir eg henda spurningin, tí at spyrjarin veit, at eg búði í Íslandi í nøkur ár.

Eg skal siga frá mínum royndum av tíðindaflutningi millum Ísland og Føroyar og Føroyar og Ísland.

Um meg sjálvan skal eg fyrst siga, at eg havi arbeitt sum tíðindamaður í Føroyum í 34 ár. Eg byrjaði tann 12. september á 14. September, sum var bæði eitt tíðindablað og eitt politiskt málagn, sum flestu bløð í Føroyum vóru tá. Tað var í 1976.

14. September, Fjórthandi, var blaðið hjá Tjóðveldisflokkinum, og tí var Ísland frammarlaga í huganum hjá teimum, sum har arbeiddu.

Blaðið hevði millum annað eina framhaldsgrein í nógvum bløðum, sum kallaðist “Er Ísland nøkur fyrmynd?” Haldi, at svarið var nei. Høvundurin var íslendingur.

So fór eg á eitt annað blað, Sosialin, tað var í 1977, og síðani 1. september í 1990 hava eg arbeitt í Útvarpi Føroya, sum nú, saman við gamla Sjónvarpi Føroya, eitur Kringvarp Føroya.

Nógv tað mesta av tíðini havi eg verið á Tíðindadeildini, havi skrivað fleiri túsund síður av tíðindum. Men tíðindi úr Føroyum fyrst og fremst.

Ja, hva er so a fretta? Samanumtikið, tíverri, ikki so nógv um júst evnið, eg skrivir um her.

Tað hevur ikki verið, og er heldur ikki nakar regluligur tíðindaflutningur millum hesi bæði grannalondini í útnorðri. Og verður neyvan heldur.

Okkurt stutt skifti av og á hava fjølmiðlar í báðum londum tó havt fastar tíðinda-veitarar í hinum landinum. Fólk, sum hava latið tíðindi nøkulunda regluliga og/ella, tá okkurt serligt hevur verið á vási. Men tá eru hesi tíðindi í fjølmiðlum í hinum

HØGNI DJURHUUS

Norðurlondunum og, er okkurt heilt óvanligt hent í Íslandi ella Føroyum, í fjølmiðlum í øðrum londum eisini.

Og tað er nettupp hetta, sum er kjarnin. Tíðindi eru bara at frætta, tá okkurt serstakt er á vási í Føroyum ella í Íslandi: eldgos og øskufall ella bankaskrædl og spekulantafall. Tá føroyingar vinna ein landsdyst í fót bólti ella íslendingar eru í finaluni í stórari kapping í handbólti. Ella tá føroyingar eru við í poppkappingum í Íslandi, ella íslendingar smugla hash innvortis til Føroya. Og júst hassj og onnur rúsevni eru orsøkin til, at føroyska ferjan Norrøna ofta er nevnd í íslenskum fjølmiðlum.

Men hetta er ikki øðrvísi enn við so nógvum øðrum londum, sum ikki taka tað nógva plássið á heimskortinum og í heimssøguni og í globaliseringini. Bara tá okkurt óvanligt hendir, frætta onnur um tað. Gerandisdagurin hevur ongan áhuga. Tað hevur gerandisdagurin í Irak hinvegin og, hjá føroyingum, gerandisdagurin í Danmark sjálvandi.

Tann regluligi, dagligi tíðindastreymurin millum Ísland og Føroyar og hinvegin er ikki. Hví ikki? Uttan iva tí, at dagligar hendingar, sum fjølmiðlar halda eru verdar at siga frá, eru aðrastaðni. So sum dagliga líkteljingin í Afganistan, gølmurnar í ítalskum politikki og hópdrápini í USA.

Í Føroyum er harafturat heldur ikki stórvegis áhugi fyri tí, sum hendir í hinum Norðurlondunum, uttan í Danmark. Hjá nógvum føroyingum er Danmark úrheimurin.

Í Íslandi eru, havi eg sæð, nóg fleiri tíðindi úr hinum Norðurlondunum enn úr Føroyum, Grønlandi og fyri ikki at tosa um úr Álandi ella Sámalandi. Haðani frættist sjáldan, fyri ikki at siga ongantíð, nakað.

Í Føroyum frætta vit heldur ikki oftari enn eina ferð ella tvær ferðir um árið frá okkara næstu grannum, hetlendingum. Og síðani Norrøna gavst at sigla hagar, er so at siga einki at frætta úr Hetlandi. Í Føroyum nóg meira enn í Íslandi er tað soleiðis vorðið, at tíðindi úr øðrum londum skulu helst hava onkran føroyskan “vinkul”, sum tað eitur á journalistamáli.

Íslenskir fjølmiðlar eru ikki so heimføðisligir sum teir føroysku.

HVA ER A FRETTA?

Sum sagt, fá tíðindi úr øðrum londum eru ikki eindømi fyri tíðindaflutningin millum Ísland og Føroyar og Føroyar og Ísland.

Eitt annað er, at hvørki Føroyar ella Ísland hava nakra yvirskipaða tíðindastovu, so sum Danmark til dømis hevur Ritzau og Norra hevur NTB, sum alt samdøgrið bera tíðindi úr ávikavist Danmark og Norra.

Nógvir føroyskir journalistar hava harafturat tann ósið, at tá tey fara í onnur lond eftir tilfari til loftmiðlasendingar ella blaðgreinar, leita tey fyrst og fremst eftir føroyingum í fremmanda landinum.

Hvussu er at vera føroyingur í Íslandi? Ikki, hvussu er at vera íslendingur í Íslandi.

Tey fyrstu árin hjá mær sum blaðmaður plagdi Ícelandair soleiðis á leið annað hvørt ár at bjóða føroysku fjølmiðlunum til Íslands, kunningarferð, ella fyri at siga sum er, horutúr. Tað var sjálvandi, meðan Ícelandair fleyg millum Reykjavíkar og Vágar.

Á teimum ferðunum var lögð ein skrá, næstan tíma fyri tíma, so vit spentu føroysku tíðindafólk sluppu at hoyra og síggja tað, sum Ícelandair helt var vert at kunna okkum um. Og tað var sjálvandi fyrst og fremst slíkt, sum kundi lokka føroyingar til Íslands at brúka pengar – við Ícelandair.

Hjá okkum føroysku tíðindafólkum vóru hesar ferðir í Íslandi mest ein ballingar-túrur. Ikki seriøs journalistikkur fyrst og fremst. Men frálíkar ferðir og stórir blíðskapur.

Eg minnst, at eg á einum tíðindafundi hjá forstjóranum í Ícelandair bað tey selja Prince í flogfórunum, vildu tey hava fleiri føroyingar við. Tí føroyingar royktu ikki hatta amerikanska luftballið, tey seldu tollfrítt í luftini.

Hetta var stýrdur tíðindaflutningur, eitt kent fyrbrigdi. Eitt nú ferðavinnan um allan heimin brúkar slíkar snildir nógv, takið bara Vestnorden Travel Mart annað-hvørt ár. Men nú taka ikki allir fjølmiðlar av slíkum tilboðum longur, heldur ikki allir føroyskir.

Hesar íslandsferðirnar fyri nógvum árum síðani minna meg eitt sindur um eina ferð, eg gjørdi út á oynna Foula í Hetlandi fyri nøkrum árum síðani.

HØGNI DJURHUUS

Eg gjørði sendingar um Hetland fyrí Útvarp Føroya.

Eg var ikki meira enn komin í øllum góðum úr lítla flogfarinum á eyrgøtuni, sum er Foula International Airport, tá tvær bragdligar kvinnur stevndu beint ímóti mær og bart út spurdu, hví eg var komin til Foula.

Eg segði sum var, gjørði sendingar fyrí the Faroese radio. Tær søgdu so mær, hvønn tær hildu, at eg skuldi tosa við har á Foula.

Tær vóru í einum oyggjarráði av onkrum slagi. Í Lerwick halda fólk ikki nógv um tey á Foula. Tey eru serskøltar, sum bara krevja almennan studning til ferju og flogsamband og tíma ikki at arbeiða. Eru bara ein byrða hjá hinum í fámenta hetlenska samfelagnum.

Millum annað tí, giti eg, høvdu fólkinum á Foula hetta oyggjarráðið at ansa eftir, at alt ov keðilig tíðindi ikki frættust av oynni.

Nú vóru míni ørindi á Foula ikki at laða upp undir fórdómarnar hjá teimum á Mainland og rópa teir út um allar geilar.

Og eg fekk eisini eina, haldi eg sjálvur, góða útvarpssending burtur úr mínum summardegi á Foula.

Ein niðurstøða hjá mær er, at tíðindaflutningurin millum Føroyar og Ísland og hin vegin veldst nógv, ja, kanska mest um, hvør er á tíðindavakt. Hvør velur tíðindini, sum verða send ella prentað.

Nøkur hava størri áhuga fyrí ávikavist Íslandi og Føroyum enn hini. Onkur hevur als ongan áhuga og tí eingi tíðindi, einki a fretta, teir dagarnar.

Sjálvur royni eg at hava tíðindi úr Íslandi, helst tí eg hava búð í Íslandi, og eg dugi íslendskt og kann tí fara á íslendskar tíðindaheimasíður og finna tíðindi har.

Og eg kann ringja til Íslands, ella fara til Íslands, og tosa við íslendingar, dugi so nøkulunda málið enn.

Havi eisini verið nakrar ferðir í Íslandi eftir tíðindum til Útvarpið og Kringvarpið, til dømis, tá altingsvalið var í 2009.

Tey, sum ikki duga íslendskt, noyðast at brúka blandinaviskt ella enskt. Tað geri eg eisini fyrí at sleppa undan at umseta tað íslenska til føroyskt. Men tá nógvir íslendingar hvørki vilja brúka ella duga blandinaviskt ella enskt er hent at duga íslendskt. Tað er ein seig mýta, at føroyingar skilja íslendskt og íslendingar føroyskt.

HVA ER A FRETTA?

Og tað er engin trupulleiki av tí. Var áhugin fyri tí og raðfestingin segði tað, er eingin forðing hjá fjølmiðlum í Føroyum at hava tíðindi úr Íslandi hvønn dag og íslenskum fjølmiðlum at hava tíðindi úr Føroyum hvønn dag, ella annanhvønn dag um ikki annað.

Nú skal tó sigast, at eg ongantíð hava lagt meg serliga nógv eftir at skriva tíðindi úr Íslandi. Eg haldi ikki, at føroyskir fjølmiðlar, við teirri lítlu orku, teir hava, eiga at hava útlendsk tíðindi yvirhøvur.

Teir eiga at brúka alla sína orku og alla sína tíð til tíðindi úr Føroyum, tí eingin annar leitar fram tíðindi úr Føroyum.

Tey, sum vilja vita, hvat hendir í øðrum londum, eisini í Íslandi, hava nú óteljandi aðrar og nógv betri møguleikar enn føroysku fjølmiðlarnar. Eisini tey, sum fylgja við í líkteljingini í Afganistan og Irak.

Og tíðindi úr Íslandi hava ikki stórvegis áhuga í Føroyum hjá øðrum enn teimum, sum hava eitthvørt tilknýti til Íslands. Tað sama kann sigast um tíðindi úr Føroyum í Íslandi.

Hetta við fjølmiðlum, prentaðum bløðum, útvarpi og sjónvarpi, er alt líka sum ein farin tíð. Nú er nógv, nógv lættari enn fyri 34 árum síðani hjá íslendingum at frætta tíðindi úr Føroyum og hjá føroyingum at vita, hvat hendir í Íslandi. Hví? Svarið er internet. Í báðum londum eru tíggjutals tíðindaheimasíður, sum øll kunnu brúka alt samdøgrið, tey, sum skilja málið sjálvandi. Men heimasíður eru eisini á enskum.

So, tey 34 árin, eg havi arbeitt sum tíðindamaður í Føroyum, hevur ikki verið nakar regluligur tíðindaflutningur millum londini bæði. Av og á hava fjølmiðlar í báðum londum tó havt fastar tíðindaveitarar í hinum landinum. Men samanumtikið hevur ikki verið nakað að frætta hvønn dag, verri enn so.

Vit frætta bara, tá okkurt serstakt er á vási, val, bankaskrædl, eldgos, landsdystur í fót bólti, sjálðsamar sjúkur, poppkappingar.

Í Føroyum er, tíverri, ikki stórvegis áhugi fyri tí, sum hendir í hinum Norður-londunum, tá Danmark sjálvandi er undantikið. Nú eru pedagogarnir í Herning í verkfalli.

HØGNI DJURHUUS

Og nú at kalla øll sleppa á netið, kunnu allir føroyingar frætta úr Íslandi og allir íslendingar úr Føroyum, tá tey vilja. Tað eru tey, sum skilja málið so dánt. Tí tað er ein mýta, at føroyingar skilja íslendskt og íslendingar føroyskt.

Loysnin er tíðindi á enskum. Tí ikki er væntandi, at tey, sum stýra tíðindamiðlunum í báðum londum, fara at leggja seg eftir at hava fleiri tíðindi úr ávikavist Íslandi og Føroyum. Líkteljingin í Irak og Afganistan kemur framum.

SUMMARY

The essay reflects on the communication of news between Iceland and the Faroes. The author has been a news reporter in the Faroes for over 34 years, the first years on the republican newspaper *14. September* for which reporting from Icelandic society and politics was crucial. In later years, he has worked at the Faroese national broadcasting service. His main conclusion is that the news communication between the countries is minimal. The countries are not interested in the daily life of each other. In order for the Faroes and Iceland to appear on the news screen of each other, there have to be disasters or unseen records of some kind. Analogous to the big countries which do not take interest in news from small peripheral places, Iceland and the Faroes do not take much interest in each other. Additionally it is maintained that when Faroese journalists are reporting from abroad they tend to interview mostly Faroese persons who stay or live abroad. The key question in their interviews is not concerned with learning about the foreign people but to investigate what it is like to be a Faroese in the given country.

BEINTA Í JÁKUPSSTOVU
AUÐUR STYRKÁRSDÓTTIR

**Samanburður millum stöðuna hjá kvinnum í politikki
í Føroyum og Íslandi**
**Samanburður á stöðu kvenna í stjórnmálum
í Færeyjum og á Íslandi**

1. Inngangur

Fram til ártúsundskiftið var tað so, at lutfalsliga færri kvinnur vórðu valdar til útnorðurtingini enn til hini norðurlendsku tingini. Broyting kom í Íslandi í 1999, tá úrslitið av altingsvalinum var, at 35 prosent av teimum valdu vóru kvinnur, og nú er hetta tal 43 prosent. Í Grønlandi eru 39 prosent av landstinglimunum kvinnur. Bert í Føroyum er kvinnumboðanin framvegis vánalig: Til løgtingsvalið í 2008 vórðu sjei kvinnur valdar, t.v.s. 21 prosent, og tá summar teirra fóru í landsstýrið, fór talið niður í fimm. Millum heimsins lond er Ísland á 5. plássi, Grønland á 10. og Føroyar á 80.¹ Í Íslandi var val í 2009, og nú er ein kvinna forsetisráðharri, og helvtin av ráðharrunum í stjórnini eru kvinnur. Í Føroyum var val í 2008. Løgmaður er maður, og bert trýggjar av 11 í landsstýrinum kvinnur aftan á hetta val.²

Hví munnu tað vera so fáar fólkavaldar kvinnur í Føroyum í mun til í Íslandi? Í hesi grein fara vit at lýsa, hvussu politiska kervið kann og man ávirka kynslutfallið. Serliga fara vit at seta sjóneyka á, hvussu eftirspurningur og útboð av kvinnum sum fólka Vald umboð ávirkast av hugburði í samfelagnum til kvinnuluttøku.

2. Valgransking, fólkaræði og kvinnumboðan

Fólkaræði kunnu vera skipað á ymiskan hátt, men eitt minsta krav er, at tað javnan verða hildin val, so at fólkið fær høvi til at skifta politisku leiðsluna út, “kick the

¹ Síðan Frændafundur var í 2010, hevur verið løgtingsval. 29. okt. 2011 vórðu 10 kvinnur valdar og 23 menn. Kvinnumboðanin er nú 30 %, sum ST metir vera lægsta mark fyri sámuliga umboðan í lóggevandi tingum (Dahlerup 2006; Raaum 2005). Framvegis hava Føroyar vánaligastu kvinnumboðan í Norðurlondum (sí Jákupsstovu 2011).

² Samgongan aftan á valið í 2011 hevur skipað landsstýri við bert einari kvinnu og sjei monnum.

rascals out” sum tikið verður til (Norris 2004:3). Tá val er, mugu valevni og flokkar kunna kappast á jøvnum fœti, uttan at tað verður gjørdur mismunur. Allir bólkar í samfelagnum eiga at hava valrætt og vera valbær, tað skal ikki vera so, at summi sleppa lættari framat í fjølmiðlum ella hava meira pengar til valstríðið enn onnur, o.s.fr. (Norris 2004:4).

Seinastu árin hava vit sæð dømi um, at kvinnur eru komnar til valdið í londum, har menn hava víst lítið politiskt skil, í Rwanda t.d. er 56,3 prosent av teimum fólkavaldu kvinnur (Jalalzai og Krook 2010). Men í flestum londum eru kvinnur undirumboðaðar millum tey fólkavaldu á tingi. Størsti fyrimunur menn hava, man vera at teir verða afturvaldir. Kvinnur verða ikki valdar í teirra stað, hóast tað verða gjørdar alskyns samtyktir um, at umboðanin eigur at verða betri. Nógva staðni verða tí eisini sett javnstøðupolitisk átøk í verk, fyri at kvinnur kunnu kappast á jøvnum fœti við menn. Dømi um slík tiltøk er fíggarstuðul til valstríð, taluskeið og onnur skúling, og at veita hjálp til barnaansing, so at mammurnar kunnu fáast við politikk (Norris 2004:191). Men seint hevur gingið at fáa frægari umboðan, og seinastu árin hava lond, serliga á suðurhálvuni, valt at seta í verk eina “fast track” strategi (Dahlerup 2006). Summi lond seta nakrar tingsessir av til kvinnur, so at luttøkan kemur upp á eitt minstamark (t.d. 20 prosent). Onnur lond hava innført eina skipan, har tryggjað verður, at kvinnur verða lutfalsliga (umleið) eins væl umboðaðar sum menn á tingi (kynskvotering).

Men kundi tað hugsast, at tað ber til at laga landsins valskipan soleiðis til, at kjansurin hjá kvinnum at verða valdar batnaði, uttan alt tos um kyn og javnstøðu? Samanhangurin millum valskipan og valúrslit er eitt høvuðsevni innan valgransking. Tíverri er higartil ikki komið fram á nakrar kausalar lógir um hvat ið kann fremja frægari kvinnumboðan, hóast onkrir statistiskir samanhangir tykjast afturvendandi. Eitt dømi er, at lond við PR-skipan, har fleiri verða vald frá hvørjum valdømi, tykjast at hava størri kvinnumboðan enn lond við SR-skipan, har bert ein verður vald(ur) frá hvørjum valdømi. Men hetta er ikki altíð so: Australia og Canada við SR-skipan hava frægari kvinnumboðan enn Ísrael, sum hevur PR-skipan (Norris 2004).

Valgranskarar kunnu bólkast í tveir høvuðsbólkar. Teir sum taka støði í *rational choice institutionalism*, rokna við, at um ein valskipan verður snikkað rætt saman, kann valúrslitið broytast í ta leið, sum ynskiligt er. Hesi halda also, at um tær formligu reglugerðirnar og lógarkarmarnir fyri, hvussu valið fer fram, verða

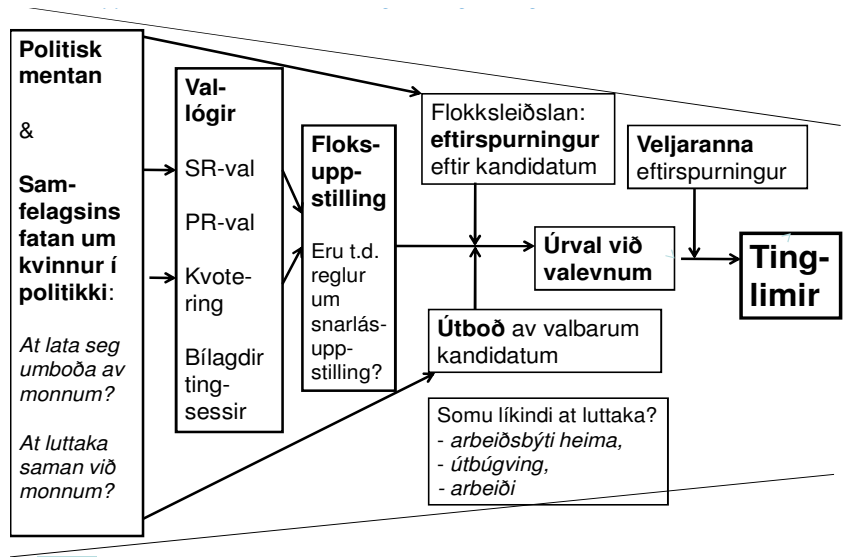
SAMANBURÐUR MILLUM STØÐUNA HJÁ KVINNUM

broyttar, ávirkast strategiski atburðurin hjá politiskum aktørum (flokkum, val-evnum, veljarum). Hin vegin hava vit *cultural modernization*-ástøðingar, sum ivast í, hvussu stóra ávirkan stovnsbroytingar (*mechanical effects*) hava í mun til inn-grónar politiskar vanar. Hugburðursbroytingar taka tíð, hvat skal til fyri at politiska skipanin, flokkar og veljarar ikki longur fylgja gamla slóð (*path dependency*)? Sum Norris (2004:22) vísir á, er tað so mangt, sum er við til at ávirka eitt valúrslit:

For cultural modernization theorists, incentives-based approaches sacrifice to the altar of theoretical elegance, naively oversimplifying the multiple and messy reality of complex motivations driving human behaviour, as well as failing to recognize the embedded quality of taken-for-granted institutional traditions and cultural norms. Short-term mechanical fixes, while sounding simple and attractive, can flounder on the unintended consequences of institutional reforms.

Í Føroyum verður nú umhugsað at broyta vallógina fyri at fáa betri umboðan á Løgtingi. Eitt metingarstøði fyri góða umboðan man vera javnstøða í kynsumboðan. Vit fara tí at samanbera kervið í Føroyum við støðuna í tí landinum, sum líkist mest, Íslandi, og sum er komið longur á mál. Støðið verður tikið í traktmyndlinum hjá Norris (2004), sí *mynd 1*. Fyrsta evni har er politiska mentanin. Vit fara at lýsa søguligu gongdina í fólkaræðiligu umboðanini í Íslandi og Føroyum. Serliga síðan 1970ini hava kvinnur roynt at broyta hugburðin til, at politiskt arbeiði krevur y-kromosom, og vit vísa á nøkur ítøkilig tiltøk, sum kvinnurørslan í báðum londum hevur tikið stig til fyri at vaksa um kvinnuliga luttøku og umboðan.

Sambært myndlinum hjá Pippu Norris (*mynd 1*) eigur sjóneyka síðan at verða sett á valskipanina, og hvussu hon kann forða ella menna val av kvinnum. Triði spurningurin í myndlinum er um leiklutin hjá politisku flokkunum, og síðst, men ikki minst, hvat sigur veljarin? Áhugavert hevði verið at fingið lýst allar hesar spurningar fyri bæði Føroyar og Ísland, og brúkt hetta sum grundarlag fyri eini dyggari samanbering av skipanini av føroyska og íslenska fólkaræðnum. Í hesum umfari fara vit ikki longur enn til at lýsa, hvussu kvinnur fyrst vórðu útihýstar, men hvussu tær við tíðini eru komnar inn á politiska leikvøllin.

Mynd 1: Traktmyndil fyri vali av tinglimum (Norris 2004).

3. Siðbundin hugburður í samfelagnum til kvinnuluttøku

Føroyar og Ísland vóru undir konguligum donskum einaveldi til miðju 19.øld. Áhugavert er, hvussu londini lagaðu seg til ta nýggju stýrisskipanina við fólkaræði, og í ein samtíð, tá tjóðir um alla Europu stríddust fyri viðurkenning av máli, mentan og sjálvstýri. Íslendingar leitaðu sær fyrmyndir frá søguni, og tí var kanska ikki so lægt, at teir tóku sum givið, at í einum umboðandi fólkaræði høvdu eisini kvinnur atkvøðurætt. Í hugaheimi íslendinga høvdu tey, sum vóru væl fyrri, rættindi til politiska luttøku, uttan mun til kyn. Haraftur ímóti var óhugsandi at sleppa ognarloysingum og tænastufólki frammat. So fingi teir frænir av, at tað ikki var sam-bærligt við eitt nútímans fólkaræði at geva kvinnum rættindi til politiska luttøku. Lógliga avmarkingin kom paradoksalt nokk við valrættindum til kommunuval í 1882. Tá var staðfest at danska orðið ‘mænd’ merkir bara menn, ikki sum íslenska ‘maður’ sum kann vera bæði kyn (Styrkárðóttir 1998). Hin vegin, tá fáa íslenskar kvinnur, sum eru ógiftar ella einkjur, og gjalda skatt, atkvøðurætt til kommunuval.

SAMANBURÐUR MILLUM STÖÐUNA HJÁ KVINNUM

Kvinnur, sum ikki høvdu ein ektafelaga at ‘forsyrgja’ seg, fingu sostatt atkvøðurætt í Íslandi 26 ár áðrenn nøkur kvinna í Føroyum. Tær giftu konurnar fingu atkvøðurætt til kommunuval í 1908 í Reykjavík og 1910 aðra staðir í Íslandi.

Íslenska tjóðarbyggingin kom tískil, sum so mangan aðra staðni, í fyrstu syftu at merkja inklusión av monnum og eksklusión av kvinnum (Mayer 2000, Yuval-Davis 1997). Nýggja liberala samfelags- og búskaparskipanin bar við sær eina stýringshugsan (*governmentality*) við neyvum skilnaði millum tað borgarliga almenna rúmið, har menn ráddu, og tað privata heimið, har forsyrgjararnir og tey óhjálpu fingu umsorgan frá kvinnunum (Simonsen 1989; Styrkárðóttir 1998; Jákupsstovu 2005). Eitt langt stríð fyri at vissa íslenskum kvinnum politiskan medborgaraskap byrjaði umleið 1894, tá fyrsta kvinnufelag at stríðast fyri politiskum medborgaraskapi varð skipað. Tað skuldu ganga meira enn 100 ár, áðrenn kynsójavnin í íslenskum politikki var nøkulunda horvin. Í Føroyum er enn ein teinur á mál.

Um tað leitið, tá fólkaræðið varð endurreist, vóru føroyingar fámentir (einir 8.000 føroyingar móti næstan 60.000 íslendingum). Altingið varð endurreist í 1845. Løgtingið varð endurreist í 1852 sum amtsráð við 18 fólkalvaldum, umframt amtmann og próst (teir báðir vóru fastir limir fram til 1923). Eisini vórðu tveir føroyingar valdir til danska fólkingið.

Valrætturin var frá byrjan avmarkaður bæði í Føroyum og Íslandi til ognarmenn³ eldri enn 25 ár, og í báðum londum var valluttøkan lítil í 19. øld. Í Íslandi vóru bert 19,6 prosent á vali í 1874. Hugsast kann, at íslendingar valdu politiska luttøku á fólkafundum, t.e. á politiskum pallum, sum mintu meira um beinleiðis fólkaræði, heldur enn at fara á val at velja politisk umboð (Styrkárðóttir 1998:76). Samanbera vit við Føroyar, var valluttøkan har til tíðir uppaftur minni. Sølvará (2002) vísir á taldømi frá 1876: Tá búðu umleið 10.500 fólk í Føroyum, men bert 1.641 høvdu valrætt. Av teimum fóru bert 128 fólk á fólkatingsval hetta árið, t.v.s. bert 7,8 prosent. Hann skrivur, at tað, at tað vóru fá valstøð og trupult at ferðast, óiva hevur gjørt sítt til, at valluttøkan var lítil (Sølvará 2002:113), men tað hevur helst eisini verið ein ráðandi fatan og hugburður, at tað neyvan gjørdi nakran mun á tað politiska virksemini, um einstaklingar fóru á val ella ikki. Politiska skipanin í

³ Kravið var, at teir skuldu eiga jørð ella aðra ogn verd minst 150 RD, ikki vera í tænastrá hjá øðrum, og ikki skylda fátækahjálpi (kelda um Føroyar: Sølvará 2002:112; kelda um Ísland: *Tíðindi um stjórnmálafni Íslands 1854–1875* 1:149–150).

Føroyum tryggjaði lága politiska luttøku og vald til ognarfólkið og ikki minst embætisverkið, sum var danskt í Føroyum (men íslendskt í Íslandi). Tað vóru fáir føroyingar, sum høvdu bókligan lærdóm, og fáir, sum luttóku í almennum politiskum kjaki. Í árunum sum komu, komu tað framvegis at vera teir fægstu, sum fingi royndir í politiskum arbeiði

Kommunalt fólkaræði varð sett á stovn í Føroyum í 1872, og tá vórðu fleiri, sum sluppu at royna seg í politikki – og jú fleiri kommunur, sum komu til, fleiri fingi slíkar royndir. Sum í Íslandi og í hinum Norðurlondunum varð um hetta leitið eisini stovnað ein hópur av sjálvbodnum felagsskapum, sum vórðu skipaðir eftir fólkaræðiligum leisti (Berven og Selle 2001; Wollebæk og Selle 2002). Føroyska tjóðskaparrørslan vaknaði av álvara í 1880-árunum, í fyrsta umfari at virka fyri føroyska málinum. Um hetta leitið vórðu eisini ymiskir felagsskapir stovnaðir at virka fyri fráhaldi, meiri sjúkrarøkt o.s.fr. Her fingi menn góðan skúla í politiskum arbeiði. Tað áhugaverda er, at í formligum skjølum finna vit stórt sæð bara *menn* í leiðsluni í slíkum felagsskapum. Í veruleikanum vóru tað ofta konurnar, sum stóðu fyri dagliga virkseminum, men tær vóru ónevndar, teirra arbeiði var ósjónligt (Jacobsen 1995; Johansen 1998; Jákupsstovu 2005 og 2006). Her er stórur munur á virkseminum í Íslandi og Føroyum. Meðan íslenskar kvinnur skipaðu ymisk áhugafeløg og stovnaðu Hið íslenska kvenfélag í 1894 (Styrkárðóttir 1998), vóru tað fáar føroyskar kvinnur, sum gjørdi uppreisn móti mannsveldinum. Tvey dømi eru kortini um, at kvinnur í 19. øld valdu at stovna síni egna feløg, tá tær ikki fingi limaskap millum menn: Í 1896 stovnaðu kvinnur sítt egna Føroyingafelag í Keypmannahavn, og í 1899 stovnaðu kvinnur í Havn sítt egna avhaldsfelag (Klettskarð 2002; Simonsen 1985; Jacobsen 1995). Fyrstu áhugafeløg hjá føroyskum kvinnum komu innan fakfelagsrørsluna (Fiskepigernes Fagforening 1922), fyrsta kvinnufelag í 1952.

Fólkaræðið í Løgtinginum nørðist aftan á aldarskiftið. Í 1906 var valrættartreytin um ogn avtíkin, men framvegis høvdu kvinnur og tænaðstúfólk ikki valrætt. Í 1906 og 1909 komu fyrstu flokkarnir, sambandsflokkurin og sjálvstýrisflokkurin, og sum nøvnini siga, var tað tjóðskaparspurningurin, sum var fremsta politiska stríðsmál. Stættarspurningurin varð ikki partur av flokskervinum fyrr enn í 1925; og spurningurin um væntandi kvinnumboðan í føroyskum politikki varð ikki av álvara ein politiskur spurningur fyrr enn seint í 20. øld.

SAMANBURÐUR MILLUM STØÐUNA HJÁ KVINNUM

Broytingar í dansku grundlógini í 1915 vórðu eisini galdandi fyri Føroyar. Nú fingu kvinnur og tænaðufólk valrætt til lögtingsval.⁴ Kravið um valrætt til kvinnur kom ikki frá Løgtinginum – men Løgtingið mótmælti heldur ikki, og kom heldur ikki við broytingaruppskotum. Tað gjørdi Altingið.

Íslendingar fingu heimaðstjórn í 1904, og í 1913 samtykti Altingið at geva kvinnum valrætt til altingsval. Men kvinnur máttu vera 40 ár, áðrenn tær fingu valrætt. Hesa hugmynd áttu íslenskir tingmenn einsamallir, og man hon vera eindømi í heiminum (Styrkárðóttir 2010). Í Íslandi vóru um tað leitið sterkir kvinnufelagskapir sum m.a. arbeiddu fyri øktari politiskari luttøku, og tað kann hugsast, at Ísland fekk eitt slag av “backlash”, sum eingin hugsaði um í Føroyum, tí har var størri líkasæla, tær vóru so fáar, sum engageraðu seg. Tann serligi valrættaraldurin fyri kvinnur til Altingið varð avtíkin í 1920 sum framhald av samráðingum við Danmark um nýggja stjórnarskipan.

Fyrsta kvinna varð vald til Altingið í 1922. Fram til 1971 sat ein, kanska tvær, onkuntíð eingin kvinna á Altinginum. Tá vóru trýggjar valdar, og kvinnuluturin varð 5 prosent. Verulig broyting kom ikki fyrr enn við kvinnulistanum í 1983.

4. Kvinnulistar

Í Reykjavík vóru kvinnulistar til býráðsvalini í 1908, 1910, 1912, 1914 og 1916. Í 1908 fekk kvinnulistin 22 prosent av atkvøðunum og fyra býráðslimir av teimum 15 sum vórðu vald. Eisini til valini í 1910 og 1912 fekk kvinnulistin umleið 22 prosent av atkvøðunum í Reykjavík. Í Akureyri vóru kvinnulistar til valini í 1910 og 1911, og í 1911 fingu tær eina valda. Besta úrslit kunnu tær vísa á, sum stillaðu upp á kvinnulista í Seyðisfirði í 1910, tær fingu ikki minni enn 36 prosent av atkvøðunum (Styrkárðóttir 1993–1994:88).

Fyrsta kvinna, sum var vald til Altingið, varð vald á serstøkum kvinnulista. Bara 12 kvinnur vórðu valdar á ting frá 1922 til árið 1983. Tá kom broyting í. Kvinnuluturin fór úr fimm prosentum upp á 15 prosent, og tað var serliga takkað Samtaka um kvennalista. Hesin listin fekk gott fylgi, meira enn fimm prosent av atkvøðunum og trýggjar sessir (av 63). Aðrir flokkar sóu tá, at hetta kundi føra til at teir fóru at missa tingsessir, um teir ikki stillaðu kvinnur upp í valdøðum, har kvinnulistin

⁴ Føroyskar kvinnur fingu valrætt til kommunuval í 1908.

BEINTA Í JÁKUPSSTOVU · AUÐUR STYRKÁRSDÓTTIR

annars kundi hugsast at fáa nógvar atkvøður. Næstu ferð, val var, í 1987, fór kvinnuluturin í 21 prosent og hevur síðan vaksið javnt og trútt.

Ár	Atkvøður í %	Tal á fólkavaldum
1922	22,7	1 (av 3 sum vórðu kosin)
1926	3,5	0
1983	5,5	3 (av 60)
1987	10,1	6 (av 63)
1991	8,3	5 (av 63)
1995	4,9	3 (av 63)

Talva 1: Kvinnulistar til Altingsval, 1922–1995 (Styrkárzdóttir 1999:86).

Síðan 1999 hevur Samtak um kvinnalista verið partur av Samfylkingini.

Eisini í Føroyum hava kvinnur stillað kvinnulistar til kommunuval, men ikki til løgtingsval. Hin vegin, so hevði fyrsta kvinna, sum sat á Løgtingi, sínar fyrstu royndir sum fólka Vald frá kommunupolitikki, har hon varð vald á kvinnulista. Henda søga hevur samband við stovninna av Havnar Kvinnufelag í 1952, eftir íblástri frá norðurlenskum kvinnum, sum vitjaðu oyggjarnar summarið 1951.⁵ Havnar Kvinnufelag stillaði kvinnulista til býráðsvalið í 1956, og fekk eina kvinnu valda. Hon var fyrsta kvinna, sum fekk sess í Tórshavnar býráð; men felagið tók ikki stig til nýggjan lista tey næstu 24 árin. – Í 1980 og 1984 stillaðu tær aftur kvinnulistar. Hetta var eitt mótmæli til, at eingin kvinna sat í býráðnum í Havn í árunum 1972–1984 (Jákupsstovu 1995). Kvinnulistarnir í 1980 og 1984 finga eingin umboð, men hinvegin, sum í Íslandi merktu flokkarnir kappingina og fóru framvir at satsa meira upp á at fáa kvinnur sum valevni á sínum listum. Í 1984 varð ein kvinna vald (av 13 býráðslimum), í 1988 tríggjar, í 1992 og 1996 fyra, í 2000 tríggjar, í 2004 seks og í 2008 fyra.

⁵ Føroyska blaðið *14. September* og íslenska blaðið *Dagur* skriva ávikavist 2. august og 15. august 1951 um vitjanina. *14. September* skrivur, at fjarrit er komið frá Torgerð Mohr í Akureyri at “norðurlensku konufólkini” verða aftur á Havnini leygarmorgun kl. 8, og tá verður skipað fyri útferðum. Greitt verður frá tiltakinum: “Sum kunnugt er tað norðurlenska konufólkafelagssambandið, sum stendur fyri ferðini”. Stórir fundir hevur verið í Tjódleikahúsinum 26.juli, “og fluttu har fulltrúar frá teim 7 londunum kvøðu. Eisini grønlandsk kvinna er við á ferðini. Farastjóri er Stella Kornerup, skúlastjóri úr Danmark.”

SAMANBURÐUR MILLUM STØÐUNA HJÁ KVINNUM

Eisini aðrar kommunur í Føroyum hava havt kvinnulistar til kommunuval síðan 1980-árin. Serliga í 1990-árunum vóru hetta átøk, sum fluttu mørk. Í 1992 vóru fimm kvinnulistar, fyra av teimum fingi eitt ella fleiri umboð. Í 1996 stillaðu kvinnur í trimum av hesum kommunum, umfram í tveimum øðrum kommunum, kvinnulista, og triggir teirra fingi umboð. Í 2000 vóru triggir reinir kvinnulistar, og fyra “kvinnulistar-light”, við einum mansnavni umframt kvinnur, og fimm av hesum listum fingi kvinnur valdar. Í Vestmanna hevði kvinnulistin hesi árin reinan meiriluta (Jákupsstovu og Kjersem 2005:32).

Aftan á valið í 2000 vóru tað framvegis tiggju kommunur (av 48), har eingin kvinna var í bý- ella bygðaráðnum. Í 2004 vóru bert í tveimum kommunum (Runavík og Sumba), at eingin kvinna varð vald (nú vóru 34 kommunur) (Jákupsstovu o.fl. 2008, talva 5). Aftan á valið í 2008 var tað bara á Viðareiði, at eingin kvinna varð vald (30 kommunur). Til valið í 2008 var tað framvegis kvinnulisti í onkrari kommunu. Síðan kommunuvalið í 2008 hava 30 prosent av limunum í bý- og bygðaráðum verið kvinnur. Í Íslandi er kvinnuluturin 40 prosent.

Royndirnar frá kommunuvalum er, at har fáir listar eru, kunnu kvinnulistar geva úrslit bæði beinleiðis, og óbeinleiðis við at fáa kvinnur uppstillaðar og valdar á vanligum listum. Verri er, sum í Havn, har nógvir listar eru framman undan, og veljararnir ofta eru trúgvir móti sínum flokki.

Eingin kvinnulisti hevur verið til løgtingsval, hóast illa hevur gingið at fáa valt kvinnur. Politisku flokkarnir eru so mikið nógvir, løgtingssessirnir fáir, og stríðið um at fáa landafrøðiliga og hugsjónarlaga umboðan er hart, so óiva hevði tað eisini verið toyggið stríð hjá einum kvinnulista at fingið umboðan á tingi. Í 20. øld gjørdur politisku flokkarnir lítið fyri at fáa fleiri kvinnur valdar á ting. Fyrsta kvinna yvirhøvur, sum fekk sess á Løgtingi, sat sum varalimur eina stutta tíð í 1964. Aftan á hana vóru tað eisini nakrar aðrar, sum royndu seg sum varalimir; men ikki fyrr enn í 1978, tá tingmannatalið varð økt frá 26 til 32, vórðu kvinnur, og tá vóru tær tvinnar, valdar beinleiðis á ting.

Eisini í Føroyum merktist onnur aldan av kvinnurørsluni. Nú varð skipað stríð fyri at fáa fleiri kvinnur valdar inn á Løgting og í bý- og bygðaráð. Stríð mátti til, tí bæði í Føroyum og Íslandi var útgangsstøðið ein hugburður í samfelagnum, at tað *ikki* var hósandi at velja kvinnur til at vera fólkalvald umboð (sí mynd 1).

5. Onnur altjóða kvinnubylgjan floymir inn á Ísland og Føroyar

Viðhvørt tykjast politiskar kollveltingar at hava ein demografiskan grunnvøll, við tað at tað eru serliga nógur *ungdómur*, sum veksur upp og fer at ávirka samfelagshugsanina. Soleiðis var støðan bæði í Íslandi og í Føroyum í 1970-árunum. Nógur teirra, bæði dreingir og gentur, fóru at lesa uttanlanda, og tá tey komu heim aftur, komu nýggj mál á politisku dagsskránni. Ikki minst fekk kvinnurørslan eina vitaminsproytu.

Nýggja kvinnurørslan virkaði *bottom up*, sum ein grasrótarsla við átøkum fyri størri javnstøðu, bæði á heimavøllinum og uttan fyri heimið. Tað kravdi hugburðsbroyting til siðbundnar og stirvnar kvinnu- og mansleiklutir; men um gerandisdagurin skuldi hanga saman hjá nýggja ættarliðnum, var tað eisini ein fortreyt, at stig vórðu tikin til at stovna almenn tiltøk sum t.d. barnagarðar. Ein týðningarmikil partur av javnstøðustríðnum var tí at fáa kvinnur valdar inn í kommunustýri og ting at umboða og verja teirra áhugamál.

Í Føroyum vóru í árunum 1979 til 1983 skipað var fyri *kvinnutingum*, har kvinnur kundu venja seg við leiklutin sum politikarar. Eisini fór eitt ferðalag við umleið 200 kvinnum til kvinnuráðstevnuna Nordisk Forum í Oslo í 1988. Nógvar av teimum, sum tóku lut, vórðu seinni uppstillaðar til kommunu- og løgtingsval. Men kvinnurørslan fekk móthyrð; teimum varð t.d. noktað at brúka løgtingshúsið til slíkt “fjas og fjant” sum kvinnuting (Klettskarð 2002). Teir rótgrónu politikararnir vardu borg, tí um kvinnurnar komu inn, máttu onkrir teirra út. Kvinnurnar møttu forðingar í samband við at fáa flokkarnar til at stilla upp kvinnulig valevni (Jacobsen og Jákupsstovu 2005 og 2006). Tí valdu tær at gera kvinnulistar.

So hvørt sum kvinnur finga politisk álitisstørv, fór kvinnurørslan eisini at virka *top down*. Umboð frá kvinnurørsluni komu í samfelagsstøðu, har tær kundu virka fyri stovnsettum tiltøkum at vísja javnstøðu millum kynini (sbr. Hernes 1987). Tingkvinnurnar, sum komu um løgtingsgátt í 1978, settu fram uppskot um at seta eina javnstøðunevnd í 1979. Nevndin varð sett í 1981, men fór ikki at virka fyrr enn í 1986. Aðalmálið var at gera eitt uppskot til javnstøðulóg. Men tá uppskotið varð lagt fram í 1988, fall tað. Ikki fyrr enn í 1994 samtykti Løgtingið eina javnstøðulóg (Klettskarð 2002).

Javnstøðumálið var nú vorðið eitt alment politisk mál. Endamálið við lógini var at beina burtur mismun vegna kyn í øllum samfelagsviðurskiftum. Nýggja javnstøðunevndin sum varð sett sama ár, skal hava eftirlit við, at lógin verður fylgd, og

SAMANBURÐUR MILLUM STÖÐUNA HJÁ KVINNUM

ráðgeva og tilmæla í javnstöðuspurningum. Javnstöðunevndin, sum serliga hefur lagt dent á galdandi lógarrættindi, hefur verið ein virkin luttakari í almenna kjakinum og havt sítt stóra árin á hugburðsbroytingar um, hvat 'hóskar' kvinnum. Tvær ferðir hefur eisini verið roynt at gera lógarbroytingar, sum kundu tryggja kvinnum betri umboðan á Løgtingi. Í 2002 legði forkvinnan fram uppskot um at lógarfesta kynskvotering í samband við uppstilling, og í 2007 legði formaðurin fram uppskot um at fara aftur til gamlar reglur í vallógini, sum góvu flokkunum størri møguleikar at stýra persónvalinum. Hesi uppskot eru ikki samtykt (enn), men peika móti størri uppmerksemi móti møguleikum at snikka vallógina soleiðis, at kvinnur verða betri umboðaðar.

Seinastu árin hefur eisini eitt annað fyrbrigdi havt árin á hugburð millum manna um væntandi kvinnumboðan í føroyskum politikki. Hetta er ein nýggjur altjóða stýringarháttur, har altjóða felagsskapir sum ST, OECD og ES savna inn taltifar og seta upp samanberingar millum lond, sum so vísa á, hvørji lond liggja frammarliga og hvørji aftarliga á ymiskum økjum (sí Lindén 2010). Eitt dømi er heimasíðan <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>, har vit kunnu síggja, at Ísland í juli 2010 liggur á 5. plássi, og Føroyar á umleið 80.⁶ Londini verða nevnd (*naming*), og tað verður hildið at verða skomm at liggja aftarliga í mun til onnur lond (*shaming*). Landastýrini fáa ábreiðslu fyri ikki at gera nokk fyri at bøta um viðurskiftini (*blaming*), og á henda hátt setur ein ávísur altjóða felagsskapur karmar fyri virksemi hjá tjóðstatinum (*framing*).

Íslenska stjórnarvaldið hefur sent fulltrúar á allar kvinnaráðstevnur, sum Sameindu Tjóðir hava skipað fyri (1975 í Mexiko, 1980 í Keyptmannahavn, 1985 í Nairobi, 1995 í Peking, 2000 í New York og 2005 í Peking) og CEDAW-sáttmálin frá 1979 hefur verið galdandi í Íslandi síðan 1985. Hetta er gjørt fyri at fáa meiri uppmerksemi og umrøðu um javnstöðumál, og fyri at styrkja um virksemið og samstarvið hjá íslensku kvinnurørsluni. Árinini síggjast týðuliga í virkseminum hjá stjórnvaldinum. Ísland fekk javnrættislógir í 1976, og vísa tær til ætlanir og mál hjá Sameindu Tjóðum í samband við kvinnuáratíggjuni. Ríkisstjórnin varð sostatt trýst bæði av krøvum útan ífrá og av krøvum frá kvinnum innanlanda. Lógirnar eru endurskoðarar fleiri ferðir, m.a. í samband við at Sameindu Tjóðir hava gjørt nýggjar samtyktir og/ella hava komið við áherslu um, at londini mugu fylgja teirra

⁶ Aftan á valið í okt. 2011 fluttu Føroyar seg upp á umleið 24. Pláss.

samtyktum (Ástgeirsdóttir 2006:47). Samvinnan á Norðurlandaráðspallinum hefur eisini havt stóra ávirkan. Norðurlandaráðharranevndin hefur staðið fyrri týðandi kanningum av støðuni hjá kvinnum, m.a. í stjórnmálum (sí Haavio-Mannila 1983; Bergqvist 1999; Niskanen og Nyberg 2010). Upplýsingar um støðu Íslands samanborið við støðuna í hinum norðurlondum hava verið nýttar væl í kvinnustríðnum. Víst hefur eisini verið til hesar kanningar í samband við greinargerð av javnrættislógunum.

Løgtingið valdi í 1987 at fylgja Danmark, sum í 1983 hevði ratifiserað *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*. Undirstovnur hjá ST, sum skal fylgja við, at sáttmálin verður fylgdur, CEDAW-nevndin, bað í 2006 føroysku myndugleikarnar at koma til New York at greiða frá, hví kvinnur vóru so illa umboðaðar í føroyskum politikki (Knudsen 2009). Aftur í 2008 fingið føroyingar átalur frá CEDAW fyrri vánalig kvinnumboðan; og føroyskir fjølmiðlar varpaðu út, at Føroyar “dumpaðu”. Í valskeiðinum 2004–2008 vóru bert 3 kvinnur valdar á ting (9,4 prosent), og *eingin* kvinna sat í landstýrinum.

Átalurnar frá CEDAW komu oman á samtykt á útnorðurtingi í 1999, sum mælti føroyskum myndugleikum at seta nevnd at skipa fyrri serligum tiltøkum at økja um kvinnuluttøkuna. Uppskotið kom frá íslenskum altingslimum, sum kundi vísa til góð úrslit frá tilsvarendi nevnd sum virkaði frá 1998 til 2003. Trýstið frá útheiminum hefur óiva gjørt sítt til, at Løgtingið í 2006 samtykti uppskot frá landsstýrismanninum við javnstøðu sum eitt av sínum málsoðkjum, um at seta serstaka nevnd at arbeiða fyrri øktari kvinnumboðan í Løgtingi og kommunustýrum. Í nevndini, sum hefur fingið heitið Demokratia, sita umboð frá øllum flokkum og formanni og skrivara í javnstøðunevndini. Nevndin hefur verið sera virkin í at bera út boðskapin um, hvussu fólkaræði kann ríkjast, tá bæði kynini eru umboðað. Bæði álvara og skemt verður brúkt fyrri at skapa hugburðsbroytingar hjá almenninginum (serliga ungdóminum), og framman undan valum hava kvinnur verið stimbraðar og skúlaðar til at royna seg sum fólkalvald umboð.

Men CEDAW-frágreiðingarnar hava ikki verið til umrøðu í landsstýri ella Løgtingi (Knudsen 2009). Neyvan leggja allir tingmenn í, hvat umdømi Føroyar hava í umheiminum. Hjá summum er mest umráðandi at verja um virðini í tí siðbunda samfelagsmynstrinum. Eftir hondini er tað kortini lítið “politiskt korrekt” at hevda, at kvinnur eiga at lata seg umboða av monnum heldur enn at luttaka sjálvar.

SAMANBURÐUR MILLUM STÖÐUNA HJÁ KVINNUM

Samanumtøka: Politisk mentan, serliga við atliti til kvinnuluttøku í politikki

	ÍSLAND	FØROYAR
Fólkaraðið endurreist	Altingið 1845	Løgtingið 1852
Kommunalt sjálvstýri	1872	1872
Fyrsta kvinnufelag at virka fyri politiskum rættindum	1894	1952
Kvinnur atkvøðurætt til kommunuval	1882 (ógiftar og einkjur) 1908 í Reykjavík, 1910 almennt	1908
Kvinnur atkvøðurætt til Altings- og løgtingsval	1915 40 ára og eldri; 1920 almennt	1915
Fyrsta kvinna vald í býráðið í høvuðsstaðnum	1908	1956
Fyrsta kvinna sæti á tingi	1922 – á kvinnulista	1964 – varalimur stutt skeið
Fyrsta kvinna beinleiðis vald á ting	1922	1978 – tá tingmanningin vaks frá 26 til 32
Fyrsti kvinnulisti	1908 Reykjavíkar kommuna 1922 Altingi	1956 Tórshavn 1988 Aðrar kommunur
Javnstøðulóg	1976	1994
Fyrsta CEDAW-frágreiðing	1985	2006
Tingið / stjórnin setur nevnd at økja um kvinnumboðanina	1998–2003	2006, Demokratia

HEIMILDIR

Ástgeirsdóttir, Kristín. 2006. “Þar sem völdin eru, þar eru konurnar ekki”. Kvennaráðstefnur og kvennaáratugur Sameinuðu þjóðanna og áhrif þeirra á Íslandi 1975–2005. *Saga* 2:7–49.

Bergqvist, Christina, m.fl. (ritstj.). 1999. *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*. Universitetsforlaget, Oslo.

BEINTA Í JÁKUPSSTOVU · AUÐUR STYRKÁRSDÓTTIR

- Berven, Nina og Per Selle (ritstj.). 2001. *Svekket kvinnemakt? De frivillige organisasjonene og velferdsstaten*. Gyldendal akademisk, Oslo.
- Dahlerup, Drude (ritstj.). 2006. *Women, Quotas and Politics*. Routledge, Abingdon.
- Haavio-Mannila, Elina (ritstj.). 1983. *Det uferdige demokratiet. Kvinner i nordisk politikk*. Nordisk Ministerråd, Oslo.
- Hernes, Helga. 1987. *Welfare State and Woman Power: Essays in State Feminism*. Norwegian University Press, Oslo.
- Jacobsen, Björg og Beinta í Jákupsstovu. 2005. Kvinnerollen på Færøylene i endring. Berglund, Anna-Karin v. fl. (ritstj.) *Med periferien i sentrum*, s. 169–200. Norut NIBR, Alta. (Norut NIBR, Finnmark, Rapport 2005:14.)
- Jacobsen, Björg og Beinta í Jákupsstovu. 2006. Erfaringer fra kvindelisterne i færøsk politik. *NIKKmagasin* 1/2006:15–17.
- Jacobsen, Elin Súsanna. 1995. *Rúsdrekka – siðir og ósiðir*. Rúsdrekka og Narkotikaráðið, Tórshavn. (ASSFS XX.)
- Jákupsstovu, Beinta í. 2005. Et kjønnsperspektiv på færøysk helse- og sosialpolitisk utvikling. Mortensen, Andras (ritstj.) *Fólkaleikur: heiðursrit til Joan Paula Joensen*, s. 132–141. Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn.
- Jákupsstovu, Beinta í. 1996. Kvinner ingen adgang? Rekruttering av kvinner til bystyret i Tórshavn 1972–1992. *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift* 1:35–56.
- Jákupsstovu, Beinta í. 2006. *Kunnskap og makt. Færøysk helsepolitikk gjennom 150 år*. Fróðskapur – Faroe University Press, Tórshavn.
- Jákupsstovu, Beinta í (ritstj.). 2008. *Kommunupolitikkur*. Fróðskapur, Tórshavn.
- Jákupsstovu, Beinta í. 2011. Kvinnumboðan í vøkstri – eisini í Føroyum. Reistrup, Høgni og Stefan í Skorini (ritstj.): *Valið og valdið – ein tvørskurður av løgtingsvalinum*. Sprotin, Tórshavn.
- Jákupsstovu, Beinta í og Eli Kjersem. 2005. *Rekruttering av færøyske kommunepolitikere*. Høgskolen i Molde. (Arbeidsnotat/Working Paper 4.)
- Jalalzai, Farida og Mona Lena Krook. 2010. Beyond Hillary and Benazir: Women's Political Leadership Worldwide. *International Political Science Review* 31/1:5–21.
- Johansen, Finnur. 1998. *Vamveitingin í Tórshavn 100 ár 1898-1998*. Tórshavnar býráð.
- Klettskarð, Óluva. 2002. Konufólk á tingi. *Løgtingið 150* 2:167–193. Løgtingið. Tórshavn.
- Knudsen, Karin Jóhanna. 2009. Køn og magt i politik og erhvervsliv på Færøerne. Niskanen, Kirsti og Anita Nyberg (ritstj.): *Køn och makt i Norden. Del I. Landsrapporter*, s. 321–340. Nordiska Ministerrådet, København. (TemaNord 2009:569.)
- Lindén, Tord Skogedal. 2010. Hvor (inter)nasjonale er internasjonale råd? OECD og norsk sosialpolitikk. *Tidsskrift for velferdsforskning* 13,2:119–129.

SAMANBURÐUR MILLUM STÖÐUNA HJÁ KVINNUM

- Mayer, Tamar (ritstj.). 2000. *Gender Ironies of Nationalism*. Routledge, London.
- Niskanen, Kirsti og Anita Nyberg (ritstj.). 2010. *Kön och makt i Norden. Del II. Sammanfattande diskussion och analys*. Nordiska Ministerrådet, København. (TemaNord 2010: 525.)
- Norris, Pippa. 2004. *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behaviour*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Raaum, Nina. 2005. Gender Equality and Political Representation: A Nordic Comparison. *West European Politics* 28,4:872–897.
- Simonsen, Malan. 1985. *Kvinnurøddir. Kvinnur í almenna kjakinum 1890–1902*. Mentunargrunnur Studentafelagsins, Tórshavn.
- Simonsen, Malan. 1989. *Konurák*. Mentunargrunnur Studentafelagsins, Tórshavn.
- Styrkársdóttir, Auður. 1993–1994. Kvennaframboð. Barátta fyrir valdi. *Íslensk félagsrit* 5–6,3:81–107.
- Styrkársdóttir, Auður. 1998. *From Feminism to Class Politics. The Rise and Decline of Women's Politics in Reykjavík 1908-1922*. Umeå University, Department of Political Science.
- Styrkársdóttir, Auður. 1999. Kvindelister i Island – reaktion mod en stillestående politik. Christina Bergqvist (ritstj.): *Likestilte demokratier? Kjønn og politikk i Norden*, s. 83–90. Universitetsforlaget, Oslo.
- Styrkársdóttir, Auður. 2010. Staða kvenna á Alþingi. Framløga á Vestmordisk konference af kvindelige parlamentsmedlemmer í Reykjavík 7. juni 2010.
- Sølvará, Hans Andrias. 2002. *Løgtingið 150*. 1. bind. Føroya Løgting, Tórshavn.
- Tíðindi um stjórnmálefni Íslands 1854-1875* 1:149–150. Hið íslenska bókmenntafjelag, Kaupmannahöfn.
- Yuval-Davis, Nira. 1997. *Gender & Nation*. Sage, London.
- Wollebæk, Dag og Per Selle. 2002. *Det nye organisasjonssamfunnet*. Fagbokforlaget, Bergen.

SUMMARY

Women's suffrage was introduced in early 20th century in the small and sparsely populated West Nordic countries of Iceland and the Faroe Islands. The two countries have lagged behind the other Nordic countries in women's representation in parliament. The latest election in each country may have changed the tide. In Iceland women gained 43% of the parliamentary seats in 2009, which placed the country in the top ten on the ranking list of women's

BEINTA Í JÁKUPSSTOVU · AUÐUR STYRKÁRSDÓTTIR

share of parliamentary seats, according to the International Parliamentary Union. The Faroe Islands do not figure on this list since they are not a sovereign state, but their rank would have been far below the other Nordic countries, none of which are below the 13th place. Although the Faroese Parliament, Løgting, is still overwhelmingly male dominated, change seems to be in the air. In October 2011 ten women were elected to parliament, an amount that made the Faroese pass a critical mass of 30% with a small margin.

Why have fewer women been elected in the Faroes than in Iceland? We base our comparison on Pippa Norris' funnel model of the candidate selection process. We focus especially on differences in the development of political institutions, including women's organizations. Our findings indicate considerable differences in the political cultures in Iceland and the Faroe Islands.

BJARKI M. KARLSSON, HALLDÓRA KRISTINSDÓTTIR,
JÓN SÍMON MARKÚSSON, KRISTÍN LENA ÞORVALDSDÓTTIR,
KRISTJÁN ÁRNASON, SIGRÚN GUNNARSDÓTTIR

Um hljóðkerfislegan breytileika í færeysku: lítil forrannsókn

1. Inngangur

Breytileiki í framburði er margfalt meiri og margslungnari í færeysku en í íslensku og færeyska býður upp á ríkuleg tækifæri til rannsókna á því efni þar sem mikill framburðarmunur er milli byggða á eyjunum. Verkefni okkar í þessari grein er að reyna að fá heildarmynd af hljóðkerfislegum breytileika í færeysku, bæði vel þekktum og minna þekktum framburðarbreytum. Til þess voru notaðar upptökur af upplestri færeyskra málhafa sem safnað var í Færeyjum sumarið 2008. Hér verður greint frá bráðabirgðaniðurstöðum úr þessari rannsókn. Fyrst verður þó vikið stuttlega að fyrri rannsóknum á þekktum breytum. Í 3. kafla verður fjallað um rannsóknaraðferðir okkar, viðfangsefni, þátttakendur og úrvinnslu gagna. Í 4. kafla verður svo greint frá vísbendingum um niðurstöðum og þær ræddar lauslega. Í 5. kafla eru nokkur lokaorð.

2. Hljóðkerfisbreytileiki í Færeyjum

Fyrstu athuganir manna á mállyskumun meðal Færeyinga, sem gerðar voru á 17. öld, sýna að breytileiki í framburði er ekki nýtt fyrirbæri í Færeyjum. Höskuldur Þráinsson og félagar (2004:339–406) gefa ágætt yfirlit yfir söguna og vísa í rit annarra fræðimanna sem hafa á einhvern hátt skoðað framburðarbreyturnar sem fjallað er um í rannsókninni sem hér er lýst. Allt frá 17. öld eru heimildir um það að munur sé á máli milli norðurs og suðurs. Á 18. öld leggur Jens Christian Svabo fyrst til að eyjunum verði skipt í þrjú svæði eftir framburðarmuni málhafa, norður, suður og Þórshöfn, en seinna bætir hann því við að mál Vogabúa (og e.t.v. manna á norðurhluta Straumeyjar og suðurhluta Austur-eyjar) sé einnig nógu einkennilegt til að standa utan við skiptinguna í norður og suður. Síðari fræðimenn hafa gjarna tekið undir hugmyndir um skiptingu af svipuðu tagi, þar sem meginadgreiningin er milli norðurhluta og suðurhluta eyjanna, og er Sköpunarfjörður oft nefndur sem einhvers konar skil. Meðal ein-kenna sem nefnd hafa verið í þessu sambandi er breytilegur framburður á stuttu og löngu *ó* sem er gjarna frammælt á norðursvæðinu en uppmælt sunnantil og mismunandi framburður orða eins og *steinur*, sem hefur kringt [ɔi] á norðursvæðinu en ókringt [ai] á suðursvæðinu (sbr. Kristján Árnason 2011:79).

Einnig má nefna misjafnan framburð langa sérhljóðsins sem ritað er *á* í orðum eins og *bátur*, sem er borið fram [ɔɑ:] í syðri byggðum en [a:] eða [ɑ:] í nyrðri byggðunum, þ.e. víðast á Norðureyjum, og nyrst á Austurey (sbr. Höskuld Þráinsson o.fl. 2004:347–8, Kristján Árnason 2011:79). Einnig er þekkt eins konar færeyskt „harðmæli“, sem kemur fram sem aðblástur á undan /p,t,k/ á eftir löngu hljóði í orðum eins og *pápi*, *bátur* og *baka*, en ekki er ýkja ljóst hversu greinilegur þessi aðblástur er, og vitað er að hann kemur síður eða alls ekki fram á eftir nálægu hljóðunum [i] og [u] og tvíhljóðum sem enda á þeim. Einnig kemur fram í heimildum að „lini“ framburðurinn geti haft rödduð hljóð í máli sunnan Sköpunarfjarðar. Rischel (1961:XXVII) nefnir að í tilteknum mállýskum komi stundum fram „veikur aðblástur“, en segir einnig að lokhljóðin geti ýmist verið órödduð en óaðblásin, eða þá rödduð. Weyhe (1987:304) og Zachariassen (1968) nefna helstu staðina sem þeir hafa fundið aðblástur á; Weyhe talar um að „veiklun“ /p, t, k/ eigi sér stað um allt suður-svæðið og annars staðar; Zachariassen velur hins vegar að tilgreina þá staði þar sem aðblæstri er sleppt en þeir munu vera Suðurey og Suður-Straumey (sbr. einnig Höskuld Þráinsson o. fl. 2004:345 og Kristján Árnason 2011:118–23). Meðal sérkenna sem nefnd hafa verið sem einkenni á Vogamáli er hin svokallaða *drynjing*, sem raunar er erfitt að festa hendur á og er á undanhaldi, og sérstakur tvíhljóðaframburður á fyrra sérhljóðinu í orðum eins og *fáa* og *dagar*, þ.e. [fou:wa] og [tei:jaɪ] í stað [fɔ:a] og [tɛ:aɪ] (sbr. Kristján Árnason 2011:84 og tilvitnanir, einkum Petersen 1996).

Sérlega áhugavert en jafnframt flókið viðfangsefni í færeysku hljóðafari er breytileiki í veikum og áherslulitlum atkvæðum. Í sumum mállýskum falla saman endingarnar *-ir* og *-ur*, þannig að ekki er gerður greinarmunur á orðum eins og *undir* og *undur*. Þetta er t.d. talið gerast í Þórshöfn en í Vogamáli er gerður greinarmunur á endingunum. Stundum er samfallið algert og fólgið í því að litur sérhljóðanna veiklast og verður þá einhvers konar schwa, en í Suðurey er kringt og stundum uppmælt sérhljóð haft í öllum endingum (sbr. t.d. Hagström 1967, Weyhe 1996, Selås 1996, 1997, 2002 og Kristján Árnason 2011:86–97).

Allur þessi breytileiki í færeysku er meiri en svo að hér sé rúm til að fjalla um nema helstu drætti hans. Eigi að síður virðist mega greina hljóðkerfislegan breytileika í færeysku með svipuðum aðferðum og beitt hefur verið við rannsóknir á íslensku (sbr. Kristján Árnason og Höskuld Þráinsson 2003 og tilvitnanir). Hér verður greint frá dálíftilli forkönnun sem gerð var í Færeyjum sumarið 2008 og unnið var úr í tengslum við námskeið í Háskóla Íslands, sem

UM HLJÓÐKERFISLEGAN BREYTILEIKA Í FÆREYSKU

bar heitið Vesturnorræn hljóðkerfisfræði og breytileiki, á vormisseri 2010. Í þessari rannsókn voru skilgreindar nokkrar breytur sem byggðust á einkennum sem vitað var eða grunur lék á að fylgdu landsvæðum eða aldurshópum, jafnvel kynjum. En ein af meginspurningum varðandi breytileika í færeysku nútímans er hvernig hinum ólíku mállýskum reiðir af og hvernig einkenni þeirra koma til með að þróast á stöðum eins og Þórsöfn, þar sem gera má ráð fyrir að safnist saman fólk upprunnið í dreifðum byggðarlögum. Verður til eitthvert nýtt „Hafnarmál“ sem gæti orðið eitt af málbrigðum eyjanna? Eins er spurning hvort til verður einhver samræmdur framburður, einhvers konar samnefnari fyrir alla færeysku.

Það voru einkum fjórar gerðir af breytum sem hafðar voru í huga í þessari forkönnun. Í fyrsta lagi voru nokkrar breytur sem tengjast ólíku vali sérhljóða og telja má að sé gamalgróinn breytileiki. Þessar breytur eru taldar upp í (1):

(1)

„/ei/“	[ai] – [ɔi] <i>steinur</i>
„/á/“	[ɔa] – [a] <i>bátur</i>
„Langt /ó/“	[ɔu] – [œu] – [eu] <i>ljótur</i>
„Stutt /ó/“	[œ] – [ɔ] <i>skjótt</i>

Í öðru lagi beindist athyglin að „harðmælinu“, þ.e. því hvort aðblástur var í orðum eins og *bátur*, og einnig lék forvitni á að fá frekari vitneskju um fyrirbrigði sem lítt hafði verið fjallað um áður, en það er hækkun í hljóðgapi í orðum eins og *fáa* og *dagar*, sem geta haft framburðinn [fu:wa] og [ti:jaɪ] (sbr. Kristján Árnason 2011:82–86, Petersen 2012/2011). Í fjórða lagi lék forvitni á að vita meira um veiklun eða brottfall sérhljóða í áherslulausum atkvæðum.

3. Rannsóknaraðferðir

3.1 Viðfangsefni og þátttakendur

Rannsókn okkar er byggð á upplestri á sögunni: *Ymist úr „Hestsøgu“: Mýs* (sbr. Lockwood 1955:177 og Poulsen 1947) sem safnað var í Færeyjum sumaríð 2008. Viðtölin hófust á stuttu kynningarspjalli, en síðan voru málhafar beðnir að lesa eftirfarandi stuttan texta:¹

¹ Rannsóknarmaður var Kristján Árnason. Skyld er að þakka skipuleggjendum norræns rannsóknarleiðangurs til Færeyja, einkum Höskuldi Práinssyni og Øysteini Vangnes fyrir höfðinglegt boð um að taka þátt í þeirri ágætu ferð.

YMIST ÚR “HESTSØGU”: MÝS

Mýs hava ongar verið í Hesti frá gamal tíð av. Men o.u. árið 1908 varð Niklas á Bakka varur við, at hann hevði fingið mýs í húsið, og ikki varði leingi, fyrr enn tær vóru um alla bygdina. Beinan vegin varð farið undir at royna at fáa ruddað tær út við fellum. Kettur vildi eingin fáa sær, tí allir meintu, at tær komu at styggja mýsnar burtur frá húsunum, og so varð vónleyst at fáa ruddað tær út. Fellur vórðu settar allastaðni og helst í hvørjum úthúsi. Tær fyrstu vikurnar vórðu um 100 dripnar upp á vikuna, og so fóru tær at minnka, inntil eingin var eftir. So var friður fyrri teimum í nøkur ár. Men eina nátt undir fyrra veraldarbardaganum, meðan allir bátar vóru á útróðri, kom ein stórur motorbátur siglandi fram við landinum. Ein handilsmaður, ið væntaði ein bát at koma við varu til sín, fór upp at hyggja eftir bátinum. Hann legði inn móti Lendingarskerinum, og ein maður fór fram í stevnið, og so rýmdi báturin av stað aftur. Morgunin eftir var ein deyð mús funnin í einum neysti, og hon var vát og mundi helst vera sjókastað. Skjótt varð fólk aftur varigt við mýs, og so varð farið aftur at seta fellur; men hesa ferðina batti einki, tí nú vóru tær um alla oynna ísenn. Eingin var í iva um, at mennirnir á hesum bátinum høvdu gjørt eina ringa skálkagerð. Ein kona visti at siga, at henda royndin at sleppa músum á land her hevði verið ætlað fyrr, men hevði miseydnast vegna ókyrru. Hetta var ein ljót gerð, og ein skaði, ið aldri bøtist aftur. Onkur kundi kanska havt hug at spurt, hvør ið tað var, ið hetta gjørdi. Í sovorðnum viðurskiftum plagdu tey gomlu at svara: “Er hann nevndur, so er hann kendur.” Vit fara eisini at svara við hesum somu orðum.

o.u. = okkurt um.

Að loknum lestrinum var spjallað eitt og annað um færeyskt mál, stöðu þess almennt og viðhorf til mállýskna. Viðtal var haft við 25 málhafa, 12 konur og 13 karla. Málfarnir komu frá fimm ólíkum landsvæðum í Færeyjum og voru fimm málfarar frá hverju svæði. Þátttakendur voru á ýmsum aldri og var þeim skipt í tvo aldurshópa, 15–42 ára og 48–73 ára. (Einn þátttakandi var reyndar ekki með í aldursgreiningunni því upplýsingar vantar og því eru tólf í hvorum hópi.) Staðirnir fimm þar sem viðtölin voru tekin eru *Fuglafjörður* (FUG) á Austurey, *Klakksvík* (KLA) á Borðey, *Þórshöfn* (ÞÓR) á Straumey Sandur (SAN) á Sandey, og *Þvereyri* (*Tvøroyri*) (ÞVE) á Suðurey. (Því miður urðu *Vogar* útundan.)

Það skal skýrt tekið fram að ekki er gert tilkall til þess að það sem hér segir frá verði neinn endanlegur sannleikur um þessi efni. Til þess er efniviðurinn allt of takmarkaður. Í fyrsta lagi var textinn sem notaður var valinn nánast af handahófi. Eins og sjá má er hann tekinn úr handbók Lockwoods, sem aftur

UM HLJÓÐKERFISLEGAN BREYTTILEIKA Í FÆREYSKU

fékk hann úr bókinni *Hestsøga* frá 1947 eftir Jóan Chr. Poulsen. Hann er því býsna gamaldags, og þar sem tilviljun réð valinu var auðvitað engin trygging fyrir því fyrir fram að öll þau atriði sem kynnu að þykja forvitnileg til ranns-óknar kæmu fyrir í textanum. Eins og við var að búast eru mis-mörg dæmi um hvert atriði. Þrátt fyrir þessa annmarka virðist okkur að fá megi gagnlegar vís-bendingar um efnin og að líta megi á þetta sem eins konar forrannsókn, enda eru mörg þau atriði sem hér eru skoðuð svo algeng í málinu að þau eru líkleg til að koma fram í flestum textum.

3.2 Úrvinnsla

Við úrvinnslu voru mismunandi framburðartilbrigði breytanna skráð á sérstök úrvinnslublöð þar sem orð úr sögunni sem vörðuðu eina eða fleiri af þeim breytum sem voru til athugunar í rannsókninni voru skráð. Fyrir hverja breytu voru ákveðnir þrír valmöguleikar, eftir því hvernig hljóð var borið fram. Í *töflu 1* má sjá valmöguleikana fyrir hverja breytu. Breytan /ó:/ var eina breytan sem hafði ekki millistigið „ógreinilegt“ heldur fyllti sérstakt hljóð, [œ], þann bás.

Breytur	HLjóðritun
/ó/	☐ [ɔ] ☐ [] ☐ [œ] (2 dæmi)
/ó:/	☐ [ɔu] ☐ [œu] ☐ [eu] (15 dæmi)
/ei/	☐ [ai] ☐ [] ☐ [ɔi] (20 dæmi)
/á/	☐ [ɔa] ☐ [] ☐ [a] (3 dæmi)
/Ø/	☐ [3 atkv.] ☐ [ógr.] ☐ [2 atkv.] (11 dæmi)
/ʰT/	☐ [t] ☐ [] ☐ [ʰt] (6 dæmi)
/á-a/	☐ [ɔ:a] ☐ [ógr.] ☐ [u:wa] (3 dæmi)
/e-a/	☐ [ɛ:a] ☐ [ógr.] ☐ [i:ja] (2 dæmi)
Áherslulaus atkvæði	☐ [fullt] ☐ [ógr.] ☐ [brottf.] (Mikill fjöldi dæma, en mismörg um hvert einstakt atriði)

Tafla 1: Breytur og framburðartilbrigði.

Stigagjöf var hagað þannig að málhafar fengu 100 stig ef merkt var í kassann lengst til vinstri, 150 stig ef merkt var í miðjukassann og 200 stig ef merkt var í kassann lengst til hægri. Núll stig voru gefin ef dæmið var ótækt, t.d. vegna truflunar í upptöku.

Úrvinnsla gagnanna fór þannig fram að hver rannsóknarmaður (Bjarki, Halldóra, Jón Símon, Kristín Lena og Sigrún) hlustaði á fimm upptökur, eina frá hverju landsvæði, og skráði á úrvinnslublað framburð þeirra hljóða sem hlustað var eftir. Þegar ástæða þótti til var framburður hljóðritaður í sérstakan athugasemdadálk. Að lokinni þessari hlustun skiptust rannsóknarmenn á upptökum og úrvinnslublöðum til þess að fara yfir greiningu hver annars. Nokkur fjöldi vafaatriða reyndist fyrir hendi að lokinni þeirri yfirferð. Í þeim tilvikum var álit þriðja rannsóknarmanns látið ráða. Einnig hlustuðu rannsóknarmenn á fáein sérlega vandasöm dæmi saman.

Að þessu loknu, þ.e. þegar fyllt hafði verið út í öll eyðublöðin og stig gefin fyrir hvert orð, voru stig hvers málhafa fyrir hverja breytu fyrir sig lögð saman, meðaltal reiknað út og einkunn hvers málhafa skráð í töflu. Einkunnir voru á bilinu 100–200 en stigagjöfin 0 tók ekki þátt í útreikningi einkunnar. Ef málhafi fékk einkunnina 100 hafði hann hreinan „vinstri“-framburð en ef einkunnin var 200 hafði málhafinn hreinan „hægri“-framburð. Í næsta kafla verður greint frá helstu „niðurstöðum“ (eða öllu heldur vísbendingum) þessarar forkönnunar.

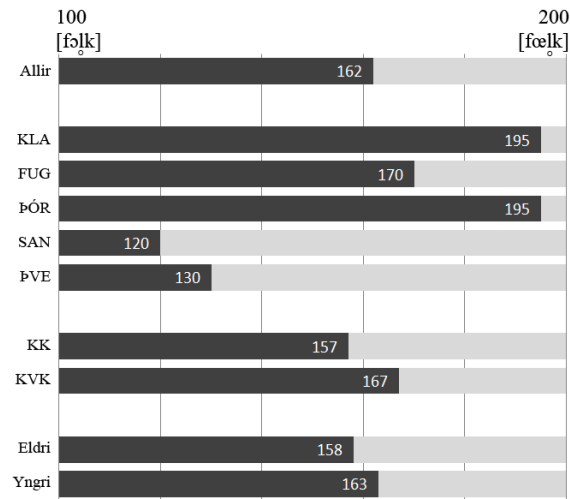
4. Niðurstöður

4.1 Hefðbundnar breytur

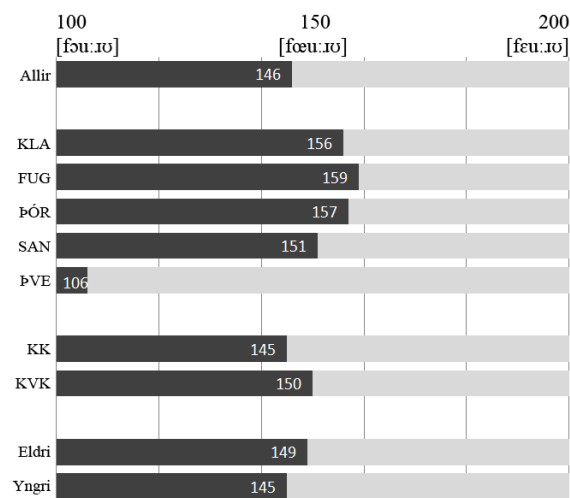
Á mynd 1 er sýnd dreifing einkunna fyrir breytuna „stutt /ó/“ í orðum eins og *fólk*. Eins og sjá má koma niðurstöðurnar heim við það sem fyrri heimildir segja um þetta atriði. Norðureyingar, Austureyingar og Straumeyingar hafa meiri tilhneigingu en Sandeyingar og Suðureyingar til að hafa frammælt [œ]. Karlar og eldri kynslóð virðist frekar hafa uppmælt afbrigðið, sem út af fyrir sig gæti bent til þess að frammælti framburðurinn sé í sókn, en frekari rannsóknar er þörf áður en nokkru er slegið föstu um það. Og hér verður að setja fyrirvara vegna þess að einungis tvö dæmi voru í textanum um þetta atriði, þ.e. orðin *skjótt* og *fólk*.

Sé litið á langt /ó:/ eins og í *stórir* á mynd 2, kemur í ljós að Suðureyingar virðast skera sig úr og er það í samræmi við það sem áður er vitað um dreifingu þessa fyrirbrigðis, en tölurnar gætu virst benda til þess að Straumeyingar hafi meiri frammælingu en eldri heimildir benda til.

UM HLJÓÐKERFISLEGAN BREYTILEIKA Í FÆREYSKU

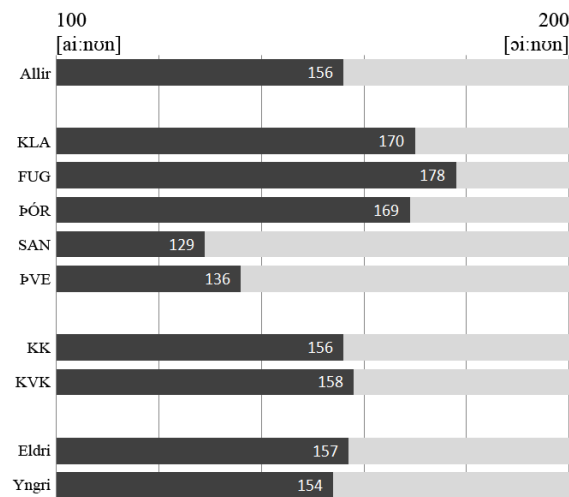

Mynd 1: Tvö dæmi í textanum: *skjótt, fólk*.

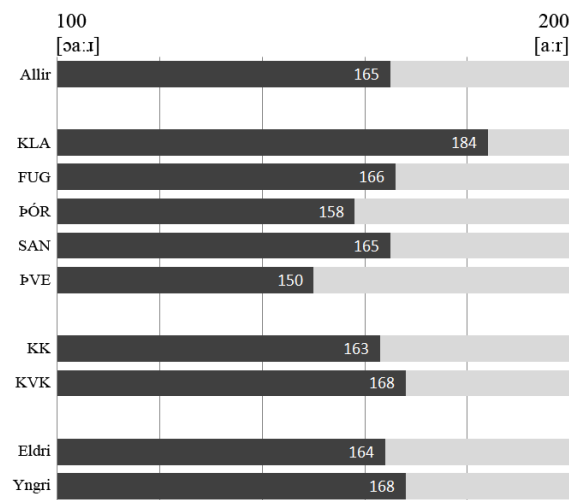
Mynd 2: Fimmtán dæmi í textanum, t.d. *vóru, vónleyst, vórðu, stórir*.

Hið sama er að segja um breytuna /ei/. Eins og sjá má á mynd 3 er norðureyska afbrigðið með kringdu hljóði býsna sterkt á öðrum svæðum en Sandey og Suðurey, sem gæti bent til þess að það sé í sókn miðað við það sem fyrr hefur verið talið.

Mynd 3: Tuttugu dæmi í textanum, t.d. *leingi*, *beinan*, *eignin*, *ein* (oft).

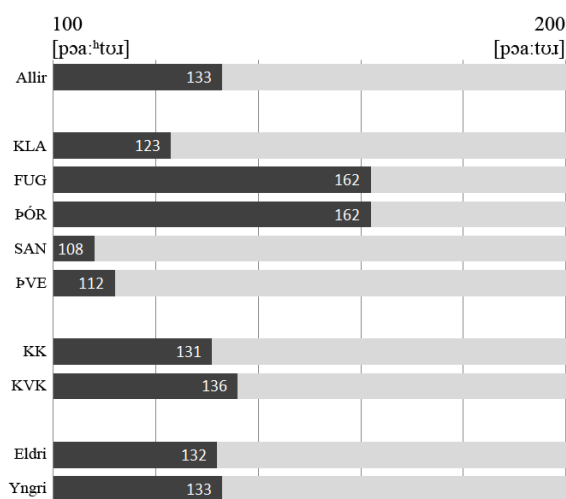
Mynd 4 sýnir dreifingu einhljóðaframburðar á /á/ í orðum eins og *ár*. Enn kemur það heim við eldri lýsingar að Norðureyingar og Austureyingar fá hæstar einkunnir, en talsvert ber á þessu líka á hinum eyjunum.

Mynd 4: 13 dæmi í textanum, t.d. *frá*, *árið*, *bátar*, *mótorbátur*.

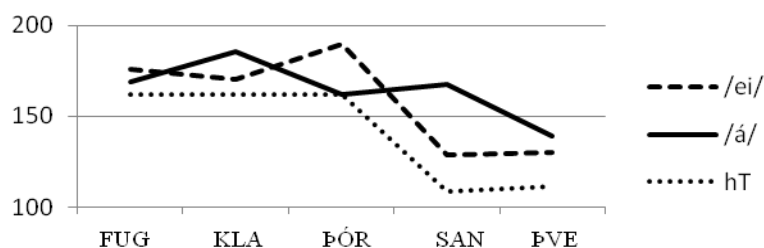
UM HLJÓÐKERFISLEGAN BREYTTILEIKA Í FÆREYSKU

Þegar kemur að „harðmælinu“ er nokkur vandi á höndum því eins og fram hefur komið kemur aðblástur á eftir opnum atkvæðum ekki fram ef um er að ræða nálæg hljóð. Flest dæmi sem nefnd eru í heimildum hafa fjarlæg hljóð, þ.e. orð eins og *baka*, *pápi* og *bátur*. En einnig virðist aðblástur geta komið á eftir miðlægum hljóðum, þ.e. í orðum eins og *eta* og *bøtist* (sem kemur reyndar fyrir í Hestsögutextanum). Á heildina litið eru heimildir um aðblásur í færeysku óljósar og oft ósamhljóða. (sbr. Kristján Árnason 2011:118–21). Í ljósi þess að nokkuð er óljóst um eðli þessa fyrirbrigðis var ákveðið að taka með í þennan útreikning öll dæmi um /t/ á eftir löngu sérhljóði. Eins og sjá má eru þar tvö dæmi um nálægt hljóð, þ.e. í mannsnafninu *Niklas* og í orðinu *móti*. Þessi orð virðast hafa ófráblásinn framburð (nema *Niklas* einu sinni, en þar má e.t.v. gera ráð fyrir að sérhljóðið sé stutt og atkvæðið lokað, en í slíkum dæmum er aðblástur alhæfður í færeysku eins og íslensku). Annars kemur fyrir aðblástur, þ.e. í myndum orðsins *bátur* og sögninni *bøtist*. Ekki var tekið tillit til þessa breytileika milli orðmynda í útreikningi einkunnna fyrir þessa breytu, sem þýðir að heildareinkunnin verður lægri en ef einungis væru tekin með þau orð sem hafa fjarlægt langt hljóð á undan sér. En þar sem sama aðferð var notuð við útreikning hjá öllum málhöfum fæst eigi að síður samanburður milli svæða og einstaklinga. Eins og sjá má á mynd 5 fá Straumeyingar og Austureyingar talsvert háa meðaleinkunn, en það kemur á óvart að Norðureyingar (Klakksvíkingar) fá talsvert lægri einkunn. Það er því ljóst að hér er þörf frekari rannsókna með betra skipulagi.

Mynd 5: Sex dæmi í textanum: *Niklas*, *bátar*, *motorbátur*, *bát*, *móti*, *bøtist*.

Á heildina litið koma niðurstöðurnar hér að framan í stórum dráttum heim við það sem áður er vitað um dreifingu framburðartilbrigða í Færeyjum. En meðal þess sem fróðlegt verður að vita er hvernig þessi hefðbundnu einkenni hegða sér þegar kemur að yngri kynslóðinni og ekki síður í þeirri mállýskublöndun sem gera má ráð fyrir að eigi sér stað með nútímavæðingu og fólksflutningum milli svæða. Til dæmis er fróðlegt að spyrja hvað gerist í Þórshöfn, þangað sem fólk víða að úr eyjunum safnast saman. Verður til eitthvert sérstakt Þórshafnarmál, og ef svo er, hvað einkennir það? Verða einhver staðbundin einkenni tekin inn í það viðmið og verða önnur útilokuð eða beinlínis brennimerkt sem eitthvað óviðeigandi eða beinlínis ljótt? (Sbr. vangaveltur um hliðstæða hluti í íslensku, t.d. örlög flámælis, hjá Kristjáni Árnasyni og Höskuldi Þráinssyni 2003.) Vitanlega höfum við ekki forsendur til að segja mikið um þetta á grundvelli þessara takmörkuðu gagna, en þó er fróðlegt að skoða línuritið á mynd 6, þar sem bornar eru saman meðaleinkunnir fyrir þrjár breytur, /ei/, /á/ og /^hT/. Eins og sjá má er nokkur munur á því hvernig hin norðureysku einkenni dreifa sér. Til dæmis er kringdur framburður talsvert áberandi hjá málhöfunum frá Þórshöfn, en einhljóðaframburður og harðmæli eru minna áberandi, en þó er talsvert um þetta. Einhljóðaframburður kemur fram í Sandey, en í Suðurey er (eins og við var að búast) lítið um norðureysk einkenni.

Mynd 6: Meðaleinkunn fyrir þrjár mállýskubreytur á ólíkum stöðum: Fuglafirði, Klakksvík, Þórshöfn, Sandi og Þvereyri.

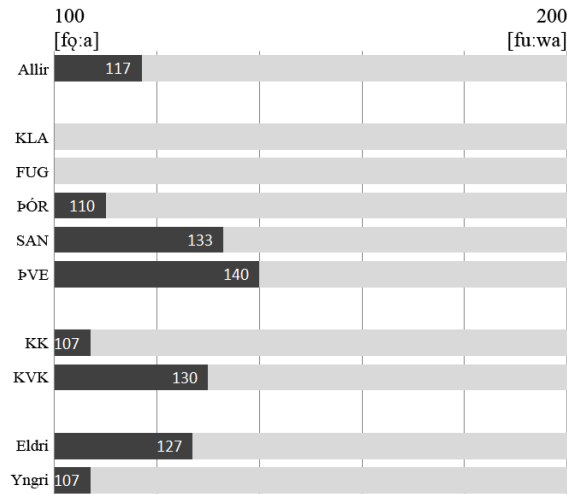
4.2 Annar breytileiki

Hvað varðar þá hækkun í hljóðgapi, sem minnst var á í 2. kafla, þá reyndist textinn úr Hestsögu ekki hentugur til að kanna það atriði vegna dæmafæðar. Einu orðin í textanum þar sem reynir á þetta eru sögnin *fáa* (tvisvar), forsetningin *meðan* (einu sinni) og orðmyndin *veraldarbardaganum*, en miðað við framburðinn [ti:jaɪ] fyrir *dagar* væri hugsanlegt að hljóðgapshækkun leiddi til

UM HLJÓÐKERFISLEGAN BREYTTILEIKA Í FÆREYSKU

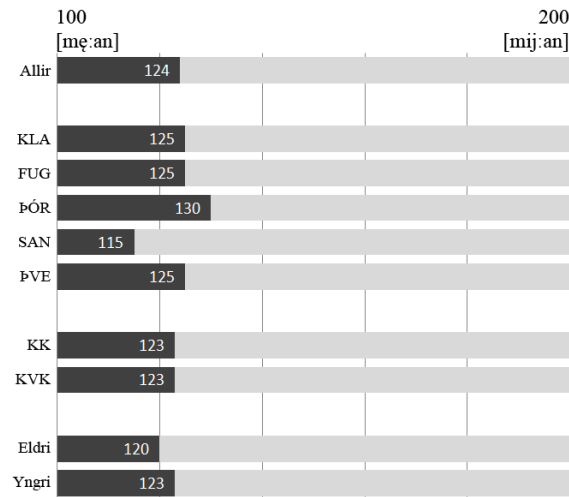
framburðar í áttina við [parti:janon]. Annað sem hafa þarf í huga er að samkvæmt athugunum Hjalmars Petersen (2012/2011) virðist framburður eins og [fu:wa] og [mi:jan] vera algengari þegar orð bera setningaráherslu. En bæði þessi orð eru tiltölulega veik í textanum. Annað atriði sem hefur áhrif hér er það að í orðum eins og *fáa* felst hækkun fyrra hljóðsins í því að kringt [ɔ] (eða [ɔ]) sem tengist tvíhljóðinu [ɔa] verður [ʊ] eða [u], en eins og fram kom hér á undan er þetta hljóð borið fram sem einhljóð í nyrðri byggðum. Þetta þýðir að forsendur fyrir hækkun eru ekki fyrir hendi í málbrigði sem hefur einhljóðaframburð á /á/. Og hvað þessar breytur varðar var það sérstaklega óheppilegt að ekki skyldu nást upptökur í Vogum, því eins og minnst var á er fróðlegt að skoða tengsl þessa framburðar við eldra fyrirbrigði, sem þekkt er í Vogamáli og víðar, sem felst í því að viðkomandi orð eru borin fram með tvíhljóði, þ.e. [fou:wa] og [mei:jan].

En þrátt fyrir þessa annmarka má fá vísbendingar sem eðlilegt er að hafa í huga þegar þetta verður rannsakað frekar. Eins og sjá má á mynd 7 kemur hækkun í *fáa* ekki fram í Fuglafirði eða Klakksvík enda er þar ríkjandi einhljóðaframburður á /á/. Ekki ber heldur mikið á þessu í viðtölum sem tekin voru í Þórshöfn en í Sandey og Suðurey sjást nokkur merki um þetta.

Mynd 7: Hækkun í hljóðgapi í orðinu *fáa*.

Eins og sjá má af mynd 8 ber nokkuð á hækkun á /e/ í hljóðgapi og þá vill svo til að minna virðist bera á þessu í Sandey en annars staðar. Hér er greinilega þörf frekari rannsóknar.

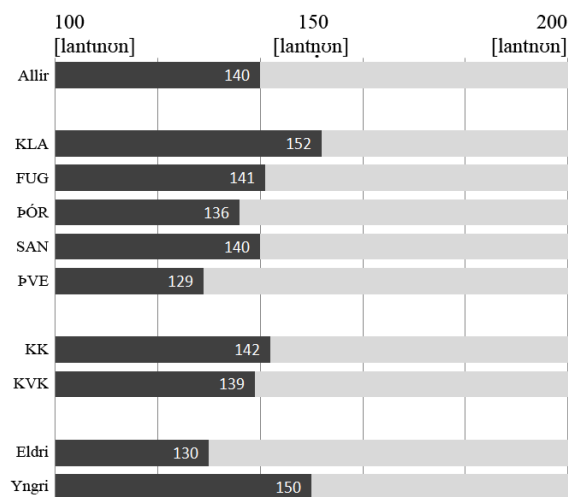

Mynd 8: Hækkun í hljóðgapi í orðmyndunum *meðan* og *(veraldar)bardaganum*.

Þær breytur sem eftir eru tengjast áherslulausum atkvæðum, en þar er um að ræða afar flókið viðfangsefni og þarf að taka tillit til margs konar þátta. Í fyrsta lagi þarf að skilja hér á milli þess hvort um er að ræða lokaatkvæði orðs, eins og í *hesti*, eða inni í orði, eins og í *ferðina* eða *bátinum*. Einnig er það misjafnt eftir hljóðgildi hversu líklegt er talið að áherslulausa sérhljóðið veiklist. Og einnig er það háð ytri aðstæðum og staðsetningu í segð hversu líklegt er að sérhljóð eða atkvæði hverfi (sbr. umfjöllun hjá Kristjáni Árnasyni 2011:90–97). Viðfangsefnið er því flóknara en svo að von sé til þess að því verði gerð fullnægjandi skil hér. Eigi að síður er vert að gera stuttlega grein fyrir því hvaða vísbendingar gögnin okkar gefa.

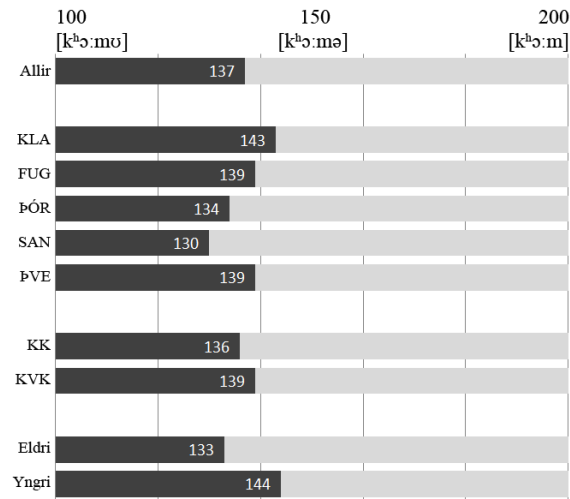
Búin var til sérstök breyta kölluð /Ø/, sem tók til þess hvort sérhljóð í miðju orði féll brott. Hér er um að ræða dæmi eins og: *bygdina*, *húsunum*, *vikuna*, *landinum*, alls 11 dæmi í textanum. Eins og sjá má á mynd 9 er talsvert um að það atkvæði, sem gera mætti ráð fyrir miðað við rithátt þessara orða, veiklist, en ekki virðist vera sláandi munur milli svæða. En ólíkar tölur fyrir eldri og yngri málhafa eru kannski vísbending um kynslóðamun. Rétt er að taka fram að ekki er víst að þetta stafi alltaf af einhvers konar brottfalli. Það er einnig hugsanlegt að hér geti verið um beygingarlegt atriði að ræða, t.d. þannig að þótt ritað sé *bátinum* geti málafar haft þarna einkvæða endingu, í „baklægrri gerð“ þ.e. /bʊatnʊn/. Hér þarf frekari rannsókn.

UM HLJÓÐKERFISLEGAN BREYTTILEIKA Í FÆREYSKU

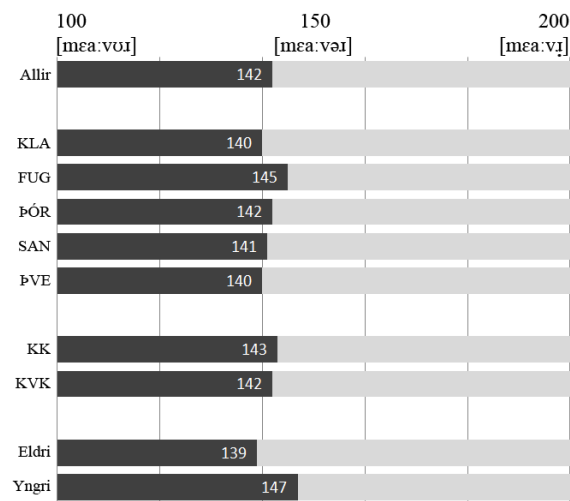

Mynd 9: Brottfall atkvæða í þríkvæðum orðmyndum: *bygdina, húsunum, vikuna, landinum* o.s.frv., alls 11 dæmi í textanum.

Svo vikið sé að veikum atkvæðum í enda orðs, þá er þar einnig að mörgu að hyggja. Eins og áður segir er hefðbundinn munur milli málsvæða hvað það varðar hvort og með hvaða hætti samfall verður í endingum orða eins og *undir*, *bátur* og *bátar*. Til dæmis er meira um samfall endinganna *-ir* og *-ur* en samfall þeirra beggja við *-ar*. Einnig verður að hafa hér hliðsjón af því að oft hverfa endingar alveg með sérstöku brottfalli sem virðist koma fram í lok segðar (sbr. Kristján Árnason 2011:90–97). En á myndum 10–15 má sjá yfirlit um veislun ólíkra endinga eftir byggðarlögum. (Sjá næstu blaðsíður.)

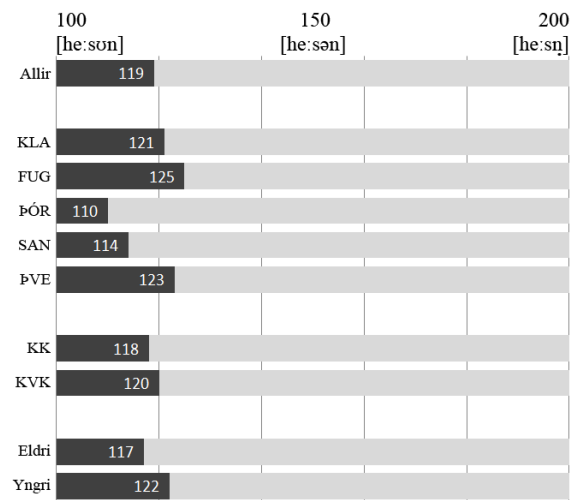

Mynd 10: Veiklun á -u í orðmyndum eins og komu.

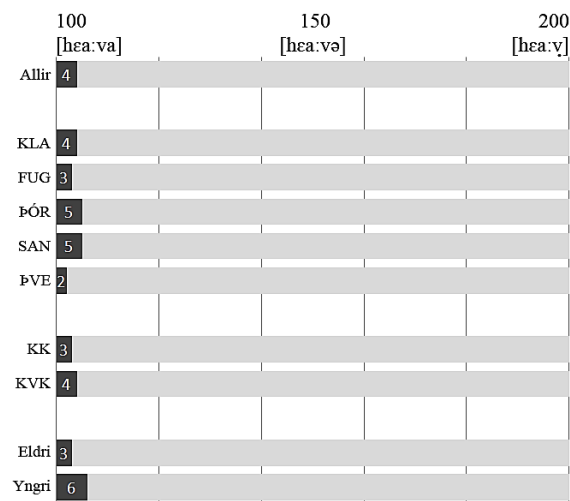

Mynd 11: Veiklun á -ur í lokaatkvæði orða eins og maður.

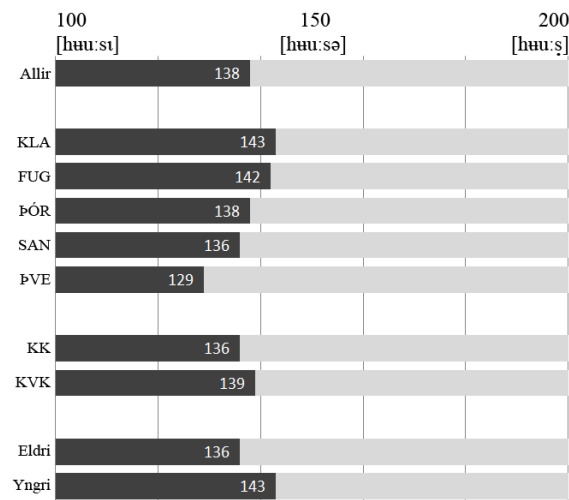
UM HLJÓÐKERFISLEGAN BREYTTILEIKA Í FÆREYSKU

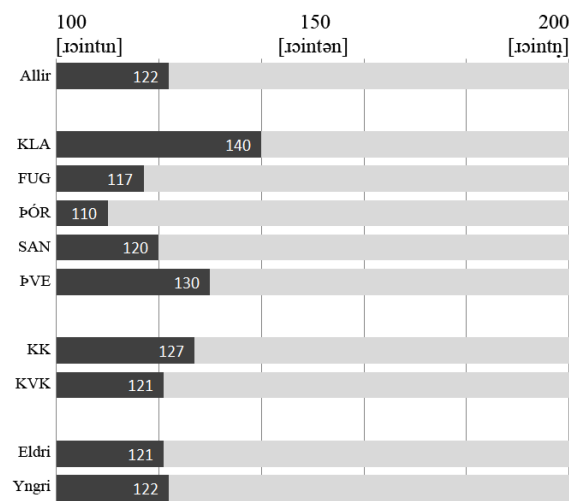
Mynd 12: Veiklun á -un í lokaatkvæði orða eins og *hesum*.

Mynd 13: Veiklun á -a í lokaatkvæði orða eins og *hava*.

Mynd 14: Veiklun á -i í lokaatkvæði orðmynda eins og *húsið*.

Mynd 15: Veiklun á -in í lokaatkvæði orða eins og *royndin*.

Eins og sjá má er það nokkuð misjafnt hvernig ólíkar endingar hegða sér. Svo virðist sem endingar sem hafa sérhljóðið /a/ sýni mest viðnám, síðan komi þær sem hafa /n/ á eftir sérhljóðinu, þ.e. í orðum eins og *hesum* og *røyndin*. Veikastar eru endingar sem hafa *i* eða *u* í bakstöðu eða á undan *-r*.

5. Lokaorð

Í þessari grein hefur verið fjallað um litla rannsókn sem gerð var á breyttileika í færeyskum framburði. Þótt ekki beri að líta á þetta sem endanlegar niðurstöður um þessi atriði gefa þær samt sem áður vísbendingar um það hversu algengur tiltekinn framburður virðist vera á tilteknu svæði og hvort munur er á milli landsvæða. Helsta niðurstaða þessarar rannsóknar er e.t.v. sú að við teljum hana sýna að nota megi svipaðar aðferðir við rannsóknir á hljóðkerfislegum breyttileika í færeysku og notaðar hafa verið við rannsóknir á íslensku.

HEIMILDIR

- Hagström, Björn. 1967. *Ändelsevokalerna i färöiskan*. En fonetisk-fonologisk studie. Stockholm Studies in Scandinavian Philology 6. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Höskuldur Þráinsson, Hjalmar P. Petersen, Jógvan í Lon Jacobsen og Zakaris Svabo Hansen. 2004. *Faroese: An Overview and Reference Grammar*. Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn.
- Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason. 1992. Phonological variation in 20th century Icelandic. *Íslenskt mál* 14:89–128.
- Kristján Árnason. 2005. *Hljóð*. Íslensk tunga I. Almenna bókafélagið, Reykjavík.
- Kristján Árnason. 2011. *The Phonology of Icelandic and Faroese*. Oxford University Press, Oxford.
- Kristján Árnason og Höskuldur Þráinsson. 2003. Fonologiske dialekttræk på Island: Generationer og geografiske områder. Gunnstein Akselberg, Anne Marit Bødal and Helge Sandøy (ritstj.): *Nordisk dialektologi*, bls. 151–196. Novus, Oslo.
- Lockwood, W.B. 2002 (1. útg. 1955). *An Introduction to Modern Faroese*. Føroya skúlabúkagrunnur, Tórshavn.
- Petersen, Hjalmar P. 1996. Vágamálføri. *Fróðskaparrit* 44:5–21.
- Petersen, Hjalmar. 2012 [ársett 2011]. Mia malua ... mín knáa. *Íslenskt mál* 33:75–83.
- Poulsen, Jóan Chr. 1947. *Hestsøga*. Varðin, Tórshavn.
- Rischel, Jørgen. 1961. Om retskrivningen og udtalen i moderne færøsk. Í Jacobsen og Matras 1961: *Føroysk-donsk orðabók*. Tórshavn.
- Selås, Magnhild. 1996. *Trykklette endingar i talemålet i Tórshavn*. Hovudfagsavhandling, Nordisk institutt, Bergen University, Bergen.
- Selås, Magnhild. 1997. Endingsvokaler i talemålet i Tórshavn. *Nordica Bergensia* 13:69–87.
- Selås, Magnhild. 2002. Vokalreduksjon i trykklett V+r. Í Annfinnur Johansen, Zakaris Svabo Hansen, Jógvan í Lon Jacobsen og Malen Marnersdóttir (ritstj.): *Eivindarmál*.

BJARKI · HALLDÓRA · JÓN SÍMON · KRISTÍN LENA · KRISTJÁN · SIGRÚN

- Heiðursrit til Eivind Weyhe á seksti ára degi hansara 25. apríl 2002, bls. 341–351. Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn.
- Weyhe, Eivind. 1987. Dialekt og standard i færøsk. *Proceeding of the Seventh Biennial Conference of Teachers of Scandinavian Studies in Great Britain and Northern Ireland held at University College London March 23–25 1987*, bls. 298–312. University College, London.
- Weyhe, Eivind. 1996. Bendingamunur í føroyskum málførum. *Íslenskt mál* 18:71–118.
- Zachariassen, Ulf. 1968. Munurinn millum Suðuroyarmál og føroyskt annars í longdaruppfatanini av p, t, k, s + j, r og p, k + l. *Fróðskaparrit* 16:45–51.

SUMMARY

This article reports on a pilot study of phonological variation in Faroese. The methodology is similar to that applied in previous work on Icelandic (Höskuldur Thráinsson & Kristján Árnason 1992, Kristján Árnason & Höskuldur Thráinsson 2003). Using a number of phonological variables, partly corresponding to traditionally observed dialectal differences and partly based on newly observed variation (cf. Kristján Árnason 2011), a survey was carried out in an interview with 25 speakers from five locations within the Faroes (Tórshavn, Fuglafjørður, Klaksvík, Sandur and Tvøroyri). The recorded interviews included a reading task and an informal interview on the linguistic situation in the Faroes, pertaining to the variables under observation. The experience from this study tells us that in spite of the fact that the history and present day conditions are fundamentally different; the methodology used in Iceland can be applied in the Faroes, plotting phonological variables against external ones such as location, age and sex. The results correlate well with previous reports on phonological variation. Additionally, some observations are submitted on phenomena, which had not been clearly identified in earlier works on Faroese phonology, e.g. the raising of vowels in hiatus in words like *fáa* and *dagar*.

JÓHANNES GÍSLI JÓNSSON
KRISTÍN ÞÓRA PÉTURSDÓTTIR

Þágufallsandlög með lýsingarorðum í íslensku og færeysku¹

1. Inngangur

Íslenska og færeyska eru mjög lík tungumál að því er varðar setningafræði en þó hefur færeyska breyst töluvert meira í aldanna rás en íslenska. Þessar breytingar tengjast ýmsum sviðum setningafræðinnar en þær sem hafa e.t.v. mest verið rannsakaðar snerta fallakerfið. Þannig hefur orðið nokkur einföldun á fallakerfinu þar sem eignarfall er að mestu leyti horfið sem setningafræðilegt fall í færeysku og þágufall hefur vikið fyrir öðrum föllum eða forsetningarliðum í mörgum tilvikum (sjá t.d. Höskuld Þráinsson o.fl. 2004, Jóhannes Gísli Jónsson 2009, Þórhall Eypórsson 2008 og Jóhannes Gísli Jónsson og Þórhall Eypórsson 2011).

Í þessari grein er fjallað um eitt afmarkað fyrirbæri sem sýnir vel fallkerfisbreytingar í færeysku en það eru þágufallsandlög með lýsingarorðum. Eins og hér verður rakið hefur íslenska varðveitt slík andlög mjög vel en í færeysku eru þau að hverfa úr málinu og forsetningarliðir að koma í þeirra stað. Setningafræðileg staða lýsingarorðsandlaga í íslensku hefur þó breyst nokkuð frá fornu máli til nútímamáls þannig að nú er orðið sjaldgæfara en áður að þágufallsandlag standi á undan lýsingarorði.

Efnisskipan þessarar greinar er sem hér segir. Í kafla 2 eru raktar nokkrar mikilvægar staðreyndir um lýsingarorð sem fallvald í íslensku með samanburði við ýmis önnur mál. Í kafla 3 er fjallað um merkingarflokkun lýsingarorða sem stýra þágufalli og er þar stuðst við Nygaard (1906). Í 4. kafla er fjallað um orðaröð í lýsingarorðsliðum en hún var frjálfsari í fornu máli en í nútímamáli að því leyti að þágufallsandlag gat oftast staðið á undan lýsingarorði. Í 5. kafla er fjallað almennt um þágufallsandlög með lýsingarorðum í færeysku og þar kemur fram að slík lýsingarorð eru greinilega færri en í íslensku. Að lokum eru raktar niðurstöður úr málhafakönnunum í kafla 6 en þær sýna að þágufallsandlög með lýsingarorðum eru á undanhaldi í færeysku nútímamáli.

¹ Höfundar þessarar greinar skiptu með sér verkum þannig að Kristín Þóra kannaði íslenskt fornmaal en Jóhannes kannaði færeysku. Rannsóknin var styrkt af Rannsóknarsjóði (Rannís).

2. Þágufallsandlög með lýsingarorðum í íslensku og öðrum málum

Í íslensku eru ýmis lýsingarorð sem taka andlag og stýra falli á því. Dæmi um lýsingarorð af þessu tagi má sjá í (1):

- (1) a. Hann var *viðstaddur* **athöfnina** (þf.)
 b. Hann er *líkur* **föður sínum** (þgf.)
 c. Hann var *fullur* **tilhlökkunar** (ef.)

Flest þessara lýsingarorða stýra þágufalli, færri stýra eignarfalli og aðeins þrjú stýra þolfalli, *viðstaddur*, *viðriðinn* og *viðloðandi*.² Hér verður þó aðeins fjallað um stærsta flokkinn, þ.e. lýsingarorð sem taka andlag í þágufalli eins og í (1b), enda eiga hinir flokkarnir tveir sér enga samsvörun í færeysku.

Lýsingarorð með þágufallsandlagi hafa lítið breyst frá fornu máli til nútímamáls. Þessi flokkur lýsingarorða er enn tiltölulega stór og mörg orð úr fornu máli hafa haldist til nútímamáls. Þó var orðaröðin í fornu máli frjálssari að því leyti að þar var algengara en nú að þágufallsandlag gæti staðið á undan lýsingarorði. Í nútímamáli er slík orðaröð bundin við ákveðin lýsingarorð eða föst orðasambönd. Þetta tengist að öllum líkindum breytingum á röð andlags og sagnar í sagnliðum en hér verður aðeins fjallað um lýsingarorðin. Merking nafnliðarins virðist líka hafa skipt máli fyrir orðaröðina því það voru nánast eingöngu merkingarlega ákveðnir þágufallsliðir sem gátu staðið á undan lýsingarorði.

Í mörgum tungumálum geta lýsingarorð ekki tekið með sér andlag. Þannig er það t.d. í ensku enda gerir Chomsky (1981:50–51) ráð fyrir því að sagnir og forsetningar úthluti falli (og geti þar með haft nafnlið sem fyllilið) en að nafnorð og lýsingarorð geri það ekki. Þá hefur Jackendoff (1977:32) lýst lýsingarorðum þannig að þau hafi þættina [–andlag, –frumlag] en sagnorð [+andlag, +frumlag], nafnorð [+frumlag, –andlag] og forsetningar [–frumlag, +andlag]. Það sem skiptir máli hér er þátturinn [– andlag] en lýsingarorð fá þann þátt þar sem þau geta ekki tekið með sér nafnlið í ensku (sbr. *afraid of Bill* en ekki **afraid Bill*). Þetta á þó augljóslega ekki við um tungumál sem leyfa andlög lýsingarorða eins og íslenska.

² Í þessum lýsingarorðum er það væntanlega forskeytið *við-* sem stýrir þolfallinu enda samsvarar það forsetningunni *við* sem stýrir þolfalli í þeirri merkingu sem hér kemur fram (sjá Jóhannes Gísli Jónsson 2005:373).

ÞÁGUFALLSANDLÖG MEÐ LÝSINGARORDUM

Sá eiginleiki sumra lýsingarorða að geta tekið með sér andlag í þágufalli er ekki séríslenskt fyrirbæri heldur indóevrópskur arfur. Það má sjá á því að sam-
bærileg dæmi finnast í fornum málum eins og latínu (2a) og grísku (2b):

- (2) a. homo *amicus* **mihi** (þgf.) (Woodcock 1959:40)
maður vinsamlegur mér
b. himation *paraplēsion* **tō sō** (þgf.) (Rutherford 1961:254)
skikkja lík (þeirri) þinni

Eins og Maling (1983) hefur bent á hefur þessi arfur varðveist misvel innan indóevrópskra mála og það virðist haldast í hendur við það hversu vel málín hafa varðveitt fallakerfi sitt í heild. Þannig hafa andlög lýsingarorða horfið í nútímaensku og forsetningarliðir komið í staðinn (sbr. *related/similar/dear to someone*) en í fornensku, sem hafði ríkulegt fallakerfi, tóku ýmis lýsingarorð þágufallsandlag eins og dæmin í (3) (frá Quirk og Wrenn 1955:67) sýna.

- (3) a. *gelīc* wæs hē **þām lēōhtum steorrum**
líkur var hann hinum björtu stjörnum
b. **him** wæs *lāð*
honum var óþægilegt

Þýska hefur varðveitt fallakerfið betur en nútímaenska og enn finnast þónokkur lýsingarorð í þýsku sem geta tekið þágufallsandlag. Dæmi um það (frá Durrell 1991:127) má sjá í (4):

- (4) a. Er ist **seinem Bruder** sehr *ähnlich*
hann er sínum bróður mjög líkur
b. Dieses Gespräch was **mir** sehr *nützlich*
þetta samtal var mér mjög gagnlegt

Þótt íslenska hafi vissulega mörg lýsingarorð sem stýra þágufalli er samt greinilegt að fallstjórn á andlagi er ekki almennur eiginleiki lýsingarorða, ólíkt því sem gildir um sagnir. Þetta má sjá með því að bera saman sagnorðið *hræðast* og lýsingarorðið *hræddur* eins og í eftirfarandi dæmi:

- (5) a. Jón hræðist mýs (þf.)
 b.*Jón er hræddur mýs (þf.) / músum (þgf.) / músa (ef.)
 c. Jón er hræddur **við** mýs (þf.)

Af dæmum eins og (5b) má draga þá ályktun að lýsingarorðið *hræddur* geti ekki úthlutað falli til seinni nafnliðarins, hvort sem fallið er þolfall, þágufall eða eignarfall. Þess vegna er nauðsynlegt að nota forsetninguna *við* til að þessi liður fái fall. Í málkunnáttufræðinni (generative grammar) er gert ráð fyrir sérstöku lögmáli, svonefndri fallasíu (Case Filter), en hún kveður á um að allir nafnliðir þurfi að fá fall (Chomsky 1981). Þetta lögmál er brotið í (5b) og því er setningin ótæk.

Fallstjórn lýsingarorða í íslensku er líka frábrugðin fallstjórn sagna að því leyti að lýsingarorð stýra aðallega þágufalli eins og áður hefur komið fram. Sagnir stýra langoftast þolfalli á þótt sagnir með þágufallsandlagi séu reyndar líka býsna margar (sjá Maling 2002). Þar sem þolfall er formgerðarfall á andlögum og ræðst því af almennum reglum um samband setningastöðu og falls má því segja að lýsingarorð í íslensku geti aðeins stýrt svonefndu orðasafnsfalli, þ.e. falli sem ræðst af einstökum fallstjórnendum.

3. Merkingarflokkun lýsingarorða

Hjá Nygaard (1906:104–106) má finna lista yfir lýsingarorð sem tóku þágufallsandlag í fornu máli. Hann skipar orðunum í undirflokka eftir merkingu. Listinn er hins vegar ekki tæmandi og því hefur hér verið bætt við dæmum sem fundust í orðabók Fritzners (1867). Merkingarflokka Nygaards (1906) má sjá hér að neðan.

- (6a) **gagnlegt, kært, nytsamlegt (og hið gagnstæða):** afhuga, atlátssamur, ástfólginn, ásthollur, ástrýggur, ástúðligur, bráðhættligur, bæna, einhlítur, gagnsamlegur, hagfelldur, hagræður, haldsamur, heimill, hjartfólginn, hjálplegur, heyrulegur, hugfelldur, hugleikinn, hugnæmur, hugstæður, hugþekkur, hættur, kær, leiður, nógur, nytsamlegur, óheimill, óhentilegur, óþarfur, óþýður, sekur, sinnaður, skaðlaus, skaðlegur, skaðsamlegur, skaðvænlegur, skaðvænn, skuldbundinn, skyldugur, skæður, tíður, tilgefinn, torveldur, vandabundinn, virkur, þarfur, þekkur, þýður, þægur, þægilegur

ÞÁGUFALLSANDLÖG MEÐ LÝSINGARORÐUM

- (6b) **hlynntur/andvígur (vinsamlegur/fjandsamlegur):** auðráður, auðveldur, ámunur, beinisamur, blíður, eftirlátur, erfiður, frændhollur, fylginn, fylgisamur, fyrirlitlegur, gagnstaðlegur, góður, góðviljaður, góðviljugur, gramur, grimmur, harðleikinn, harður, hendilangur, hollur, hugaður, hægur, illur, miskunnsamur, mjúkur, mótbárlegur, mótdrægur, mótkerðasamur, mótgjarn, mótsnúinn, mótsaðlegur, náðulegur, nákominn, náttúrulegur, ofskynja, reiður, sinnaður, tilhallur, viljaður, vingæfur, vinhallur, vinhollur, virðilegur, (ó)þakklátur, æfur
- (6c) **nálægð, fjarlægð:** fjarlægur, fjarstæður, nágöngull, náinn, nákvæmur, nálægur, nástæður, nærgengur, nærstandandi
- (6d) **skyldleika:** náinn, sífjaður, (ó)skyldur, (ó)tengdur
- (6e) **að líkjast (e-m):** aljafn, áþekkur, flíkur, jafn, kynlíkur, (ó)líkur, lyndislíkur, skaplíkur, sundurlíkur, svipaður, viðurlíkur
- (6f) **hlýðni, trúfesti:** afléttur, auðtrúinn, auðtryggur, fylgisamur, handgenginn, (ó)hlýðinn, leiðitamur, liðsinnaður, lýðskyldur, óbrigðull, tamur, (ó)trúr, (ó)tryggur, traustur, undirgefinn, undirlátur
- (6g) vanur, samur
- (6h) **and-, jafn-, sam-:** andstreymur, andvígur, jafnaldra, jafnborinn, jafngöfugur, jafnkosta, jafnkristinn, jafnliða, jafnlíkur, jafnmargir, jafnvegin, sambærilegur, sameiginn/sameiginlegur, sameilífur, samhljóður, samhugi, samhúss, (ó)samjafn, samkynja, samlaga, samlendur, samliðs, sammáttugur, sammæddur/sammæðri, samnefndur, samsíðis, samskipa, samskóla, samstunda, samtíða, samur, (ó)samvirðilegur, samþykkur

Hér að ofan er fylgt flokkun Nygaards (1906) að því er varðar þau orð sem hann nefnir en viðbótarorð frá Fritzner voru sett inn í þessa flokka eftir því sem best þótti passa við merkinguna. Að sjálfsögðu koma upp ýmis álitamál hér því sum lýsingarorðin eru á mörkum merkingarflokka og gætu því hugsanlega fallið í fleiri en einn flokk. Í umfjöllun sinni um lýsingarorð sem stýra þágufalli í þýsku bendir van Riemsdijk (1983:225) á að merkingalega séð sé ekki hægt

að sjá neina skýra skiptingu í undirflokkum. Þessi lýsing á líka við íslensku lýsingarorðin enda eru þau á svipuðu merkingarsviði og þau þýsku. Þar að auki er flokkunin í (6) hugsanlega of fíngerð því það mætti sameina flokka (6b) og (6f) og einnig flokka (6d) og (6e).

Flokkur (6h) stingur í stúf við hina en þar er lögð til grundvallar orðhlutafræðileg flokkun, byggð á tilteknum forskeytum, en ekki merkingarleg flokkun. Orðin í honum ættu merkingarlega séð að geta fallið undir einhvern af hinum flokkunum. Að sama skapi er flokkur (6g) sérkennilegur þar sem hann inniheldur aðeins tvö orð. Í orðabók Fritznars fundust orð sem virðast ekki falla undir neinn af flokkum Nygaards (1906) og eru því ekki talin upp í (6). Sem dæmi um þetta má nefna lýsingarorð sem merkja kunnugleika, t.d. *kunnur*, *kunnugur*, *málkunnur*, *nafnkunnur* og fleiri orð.

En hvað sem þessu líður er aðalatriðið það að flokkarnir í (6) hjálpa okkur að greina sögulega þróun lýsingarorða með þágufallsandlagi. Enginn þessara flokka hefur horfið í heild sinni, þ.e. þannig að öll orðin innan hans hafi hætt að stýra þágufalli eða horfið úr málinu. Í öllum flokkum eru lýsingarorð sem taka enn þágufallsandlag í nútímamáli svo heildarmyndin er nokkuð óbreytt. Helstu breytingarnar í nútímamáli felast í því að einstök orð eru horfin, t.d. lýsingarorðið *ámunur* sem merkti 'áþekkur' eða 'líkur'. Merking sumra orða hefur líka breyst og þágufallsliðurinn horfið sem afleiðing af því, sbr. orðið *nákvæmur* sem í fornu máli merkti 'nákominn e-m'. Kerfi lýsingarorðanna hefur því haldið frá fornu máli til nútímamáls.

4. Orðaröð

Umfjöllun þessa kafla byggist á fornmálsdæmum sem safnað var úr Íslensku textasafni á vef Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum (sjá www.lexis.hi.is/corpus/leit.pl) en listi Nygaards (1906) sem rætt var um hér að framan var notaður til hliðsjónar. Hér verður fjallað um helstu niðurstöður þessarar gagnasöfnunar.

Staða þágufallsliða með lýsingarorðum var frjálfsari í forníslensku en í nútímaíslensku. Það þarf ekki að koma á óvart þar sem orðaröð í forníslensku var almennt frjálfsari en hún er nú. Til dæmis var orðaröð í sagnliðum frjálfsari því fylliliður sagnar gat staðið á undan sögn í fallhætti í fornu máli (sbr. *Ég mun [það gera]*; sjá Eirík Rögnvaldsson 2005:625). Því er ekki alveg ljóst grundvallarorðaröð í sagnlið í forníslensku hafi verið haus-fylliliður³ eða fylli-

³ Athugið að fylliliður í þessu samhengi getur bæði verið andlag (nafnliður) aðalsagnar og sagnliður sem hjálparsögn tekur með sér.

ÞÁGUFALLSANDLÖG MEÐ LÝSINGARORÐUM

liður-haus, þ.e. hvort forníslenska hafi verið VO-mál, OV-mál eða jafnvel hvorttveggja (sjá Eirík Rögnvaldsson 1994–1995 og Þorbjörgu Hróarsdóttur 2000).

Á sama hátt og andlag gat komið á undan sögn í fallhætti í fornu máli gat þágufallsandlag með lýsingarorði staðið á undan lýsingarorðinu og sjá má í (7).

- (7) ef hann er nokkuð **þér** líkur
(Egils saga, *Íslendinga sögur* 1987:417)

Þessi röð innan lýsingarorðsliðarins er fremur óvenjuleg miðað við nútíma-íslensku þar sem meginreglan er sú að höfuð (aðalorð) fer á undan fylliliðum sínum. Reyndar eru ákveðin lýsingarorð þar sem enn er eðlilegt að þágufallsliðurinn komi á undan lýsingarorðinu og með þeim er sú orðaröð jafnvel betri (t.d. *Hann var mér góður/kær/trúr*). Höskuldur Þráinsson (2005:59) kallar þágufallið í slíkri orðaröð „nökkurs konar velgjörðarfall eða njótandafall“ (e. *benefactive*).

Í öllum flokkum Nygaards (1906) má finna dæmi þar sem þágufallsliðurinn er á eftir lýsingarorðinu og dæmi þar sem hann er á undan lýsingarorðinu. Þetta má sjá hér að neðan í eftirfarandi dæmum úr flokkum (6a–c).

Gagnlegt, kært, notalegt (og hið gagnstæða):

- (8) a. ... hún var *hugþekk* **hverjum manni**.
(Víglundar saga, *Íslendinga sögur* 1987:1970)
b. ... og hann var **sínum mönnum** *ástfólginn*
(*Jómsvíkinga saga* 1969:63)

Að vera hlynntur/andvígur:

- (9) a. ... að þú ert *hollari* **Agli** en Eiríki konungi ...
(Egils saga, *Íslendinga sögur* 1987:458)
b. ... ok opt var ek **honum** *sinnuð* ...
(Norna-Gests þáttur, *Fornaldar sögur Norðurlanda* 1 1981:326)

Hlýðni, trúfesti:

- (10) a. ... var hann svo *fylgisamur* **Porkatli** ...
(Ljósvefninga saga, *Íslendinga sögur* 1987:1668)
- b. Mun eg heita Þórði að vera **honum** *trúr* í öllum hlutum.
(Þórðar saga hreðu, *Íslendinga sögur* 1987:2028)

Sá munur er á orðaröð í lýsingarorðsliðum í fornu máli og nútímamáli að þágufallsandlagið gat verið á undan lýsingarorðinu í sumum tilvikum þar sem það er hæpið nú. Mörg lýsingarorð sem tákna skyldleika eða líkindi virðast alls ekki geta haft þágufallsandlagið fremst í lýsingarorðsliðnum í nútímamáli. Dæmin í (11) myndu t.d. vera óeðlileg í nútímamáli.

- (11) a. ... hún var **honum** *skyld* og sagði honum til sinna vandræða...
(Vopnfirðinga saga, *Íslendinga sögur* 1987:1991)
- b. Sá var annar draumur er **þessum** er mjög *áþekkur* ...⁴
(Jómsvíkinga saga 1969:66)
- c. Ekki er hann **mér** *líkur*.
(Hreiðars þáttur, *Íslendinga sögur* 1987:2167)

Reyndar er hægt að finna orð í öllum flokkum Nygaards (1906) sem geta ekki lengur haft þágufallsliðinn á undan lýsingarorðinu en þetta er sérstaklega áberandi með skyldleika- og líkindaorðum. Því kemur ekki á óvart að fleiri lýsingarorð í forníslensku en í nútímaíslensku gátu haft þágufallsliðinn hvort heldur sem er á undan eða á eftir tilteknu lýsingarorði. Skýrt dæmi um þetta er lágmarksparið í (12):

- (12) a. ... hafði hann gerst **konungi** *handgenginn* ...
(Egils saga, *Íslendinga sögur*, 1987:416)
- b. ... gerðist hann ekki *handgenginn* **konungi** ...
(Egils saga, *Íslendinga sögur* 1987:417)

Í nútímamáli er orðaröðin fastari og þar er algengara að þágufallsandlagið komi annaðhvort á undan eða á eftir tilteknu lýsingarorði. En ef þágufallsliðurinn fer

⁴ Í þessu dæmi hefur þágufallsandlagið reyndar verið fært með stílfærslu en ætla má að það sé grunnmyndað í fyrsta sæti innan lýsingarorðsliðarins og þar með á undan *mjög áþekkur*.

ÞÁGUFALLSANDLÖG MEÐ LÝSINGARORÐUM

á undan lýsingarorðinu er oft um að ræða föst orðasambönd (sbr. *sjálfum sér líkur*, *ýmsu vanur* og *öllum hnútum kunnugur*). Flest lýsingarorð með þágufallsandlagi í fornu máli gátu hins vegar haft þágufallsandlagið bæði á undan og á eftir lýsingarorðinu.

Merking hefur áhrif á það hvaða nafnliður í þágufalli getur staðið á undan lýsingarorði því þetta er nánast eingöngu bundið við merkingarlega ákveðna nafnliði (sbr. *sínum mönnum ástfólginn*). Þetta minnir á svokallað andlagsstökk (Object Shift) fram fyrir neitun og setningaratviksorð en slík færsla verkar aðeins á ákveðna nafnliði (sbr. *Ég á hundinn ekki* vs. **Ég á hund ekki*). Af þessu leiðir þó ekki að orðaröðin þágufallsandlag + lýsingarorð sé leidd með vinstri færslu andlagsins enda er slík orðaröð ekki háð sömu setningafræðilegu skilyrðum og andlagsstökk.

Ýmsar gerðir ákveðinna þágufallsliða koma fyrir á undan lýsingarorði, sbr. dæmin í (13), en langalgengast er að persónufornöfn standi á undan lýsingarorði.

(13) Nafnorð með greini:

- a. Tungan er **málinu** vön ...

(*Fyrsta málfræðiritgerðin* 1972:220)

Persónufornöfn:

- b. Ívarr var **honum** fylgisamr til smíða ok annars.

(Áns saga bogsveigis, *Fornaldarsögur Norðurlanda* 1 1981:105).

Nafnliðir með ábendingarfornafni:

- c. Enn dreymdi hann hinn þriðja draum, og var sá enn **þessum** líkur

(*Jómsvíkinga saga* 1969:66)

Sérnöfn:

- d. ... þótti sér það yndi að hafa með sér nokkurn **Bergi** skyldan

(Finnboga saga ramma, *Íslendinga sögur* 1987:659)

Nafnliðir með eignarfornafni/eignarfallseinkunn:

- e. Og ef þú ert **þínum frændum** líkur þá muntu hefna föður þíns

(Flóamanna saga, *Íslendinga sögur* 1987:733)

Margar tegundir ákveðinna nafnliða virðast því geta staðið á undan lýsingarorði. En það er mikilvægt að áréttast að það sem hér skiptir máli er merkingarleg ákveðni fremur en formleg ákveðni. Þannig eru formlega óákveðnir magnliðir algengir á undan lýsingarorði (t.d. *flestum mönnum hugþekkur*), en þeir eru þá

merkingalega ákveðnir því þeir vísa til hluta af ákveðinni heild. Einnig eru formlega óákveðnir liðir sem vísa til ákveðins manns algengir (sbr. *konungi/jarli/húsbónda trúr*).⁵ Aðeins eitt hugsanlegt dæmi um merkingarlega óákveðinn nafnlið á undan lýsingarorði hefur fundist og það má sjá í (14):⁶

(14) **Trölli** líkur ertu.

(*Hávarðs saga Ísfirðings* 1921:61)

Í (14) hefur nafnorðið *tröll* almenna merkingu (generic reading) sem kallað er því hér er vísað til trölla almennt en ekki einhvers óákveðins tröllu. Þetta er því að vissu leyti ákveðin merking enda er vísað til ákveðins hóps yfirnáttúrulegra fyrirbæra, þ.e. trölla. Rannsóknir á setningafræði hafa líka sýnt að nafnliðir með almenna merkingu hafa mjög svipaða setningafræðilega dreifingu og merkingarlega ákveðnir nafnliðir.

Dæmið í (14) er líka áhugavert fyrir þær sakir að það sýnir kjarnafærslu á strengnum *trölli líkur* sem er þá væntanlega lýsingarorðsliður. Þetta bendir til þess að þágufallsandlag sem kemur á undan lýsingarorði sé hluti af lýsingarorðsliðnum (sem lýsingarorðið er aðalorðið í) en hafi ekki verið fært út úr þeim lið.

5. Þágufallsandlög með lýsingarorðum í færeysku

Í þessum kafla verður fjallað um þágufallsandlög með lýsingarorðum í færeysku. Eins og hér verður rakið taka talsvert færri lýsingarorð með sér þágufallsandlag í færeysku en íslensku. Þetta kemur þó ekki á óvart þar sem þágufall hefur víða vikið fyrir öðrum föllum eða forsetningarliðum í færeysku (sjá Jóhannes Gísli Jónsson 2009). Sem dæmi um þetta má nefna að þágufallsfrumlög með lýsingarorðum virðast vera algjörlega horfin í færeysku. Þetta má sjá með því að bera saman íslensku og færeysku, sbr. dæmin í (15a–b) hér að neðan:

(15) a. **Stráknum** er kalt

b. **Drongurinn** er kaldur

⁵ Þetta má líka sjá í dæmi (12a).

⁶ Reyndar koma neikvæðir liðir á undan lýsingarorði (sbr. *engum manni líkur*) og þeir teljast merkingarlega óákveðnir. Þetta kemur þó ekki á óvart þar sem neikvæð andlög í íslensku verða að færa fram fyrir sögn í fallhætti eða lýsingarorð sem stýrir falli á andlaginu (sbr. *Ég hef ekkert gert* vs. **Ég hef gert ekkert*).

ÞÁGUFALLSANDLÖG MEÐ LÝSINGARORÐUM

Þágufall hefur þó haldist á andlögum ýmissa lýsingarorða í færeysku, t.d. lýsingarorðanna *ólíkur* og *kærur*. Með fyrrnefnda orðinu kemur þágufallsliðurinn á eftir lýsingarorðinu en með því síðarnefnda kemur þágufallsliðurinn á undan lýsingarorðinu:

- (16) a. Hann er *ólíkur* **þápanum** í skapi
b. Hann er **mær** so *kærur*

Eins og sýnt er í (17) hér að neðan er ekki hægt að snúa röðinni við miðað við það sem fram kemur í (16).

- (17) a.*Hann er **þápanum** *ólíkur* í skapi
b.*Hann er so *kærur* **mær**

Í færeysku virðist mun algengara að þágufallsliðir með lýsingarorðum komi á undan lýsingarorðinu en á eftir því en það eru aðallega lýsingarorð sem tákna samanburð (sbr. *átøkur*, *frálíkur* og *ólíkur*) sem hafa þágufallslið á eftir lýsingarorðinu.⁷ En það er einmitt með slíkum lýsingarorðum sem þágufallsliðurinn er rökliður, þ.e. skyldubundinn liður sem er nátengdur merkingu lýsingarorðsins. Í lýsingarorðum sem tákna samanburð er andlagið borið saman við frumlagið og því er andlagið nauðsynlegt nema þegar frumlagið táknar tvo eða fleiri hluti en þá getur samanburðurinn verið á milli þeirra (sbr. *Skúlarnir í Føroyum eru sera líkir*).

Ekki er hægt að nefna nákvæma tölu um fjölda þeirra lýsingarorða sem stýra þágufalli á andlagi í færeysku en fundist hafa tæplega 40 slík lýsingarorð með því að skoða Henriksen (2011) og dæmi í *Føroysk orðabók* (1998). Þessi lýsingarorð eru talin upp hér að neðan:

- (18) andstyggiligur ('andstyggilegur'), átøkur ('líkur'), beinasamur ('greiðvikinn'), blíður ('blíður, gestrisinn'), boysin ('ódæll'), frálíkur ('ólíkur'), gagnligur ('gagnlegur'), góður ('góður'), góðviljaður ('góðviljaður'), grammur ('reiður'), harður ('grimmur'), hentur ('gagnlegur'), hollur ('hollur'), hoyriligur ('hlýðinn'), hugstoyttur ('sár, erfiður'), hættisligur ('hættulegur'), illur ('reiður'), kámur ('óljós'), kærur ('góður við'), lagin

⁷ Þetta er mjög svipað og í nútímaíslensku og því virðist orðaröðin ekki tengjast þeirri staðreynd að þágufallsandlög með lýsingarorðum eru að hverfa í færeysku.

(‘áskapaður’), leiður (‘leiður’), líkur (‘líkur’), lýðin (‘hlýðinn’), mjúkur (‘mjúkur, blíður’), ólíkur (‘ólíkur’), ólýðin (‘óhlýðinn’), ótrúgvur (‘ótrúr’), reiður (‘reiður’), sinnaður (‘jákvæður/neikvæður gagnvart’), skaðiligur (‘skaðlegur’), tekkiligur (‘yndislegur’), tómiligur (‘einmana-legur’), trongstaddur (‘þröngur, erfiður’), trúgvur (‘trúr’), tungur (‘þungur’), vanur (‘vanur’), vándur (‘grimmilegur’)

Þess ber þó að geta að notkun þágufalls með flestum þessara lýsingarorða er bundin við formlegt eða jafnvel mjög hátíðlegt málsnið. Af þessu leiðir að færeyskir málhafar eru oft tregir til að samþykkja þágufallsandlög með lýsingarorðum og það kemur glöggst fram í málhafakönnunum sem hafa verið gerðar í Færeyjum og ræddar eru í 6. kafla hér að neðan.

Dæmin um þessi lýsingarorð úr *Føroysk orðabók* (1998) eru sýnd hér að neðan. Í (19) kemur þágufallsandlagið á undan lýsingarorðinu⁸ en í (20) kemur það á eftir lýsingarorðinu.

- (19) a. Hon er *átøk honum*
 b. Føroyingar eiga ein búna, ið er *frálíkur honum*, ið hini fólkasløgini nýta
 c. Hann er *líkur honum*
 d. *trúgvur uppruna sínum og (siða)arvi*
- (20) a. Tranturin er *fílinum* sera *hentur*
 b. Eg vildi fegin verið *henni hoyriligur*
 c. Tað var *mær hugstoytt*
 d. Hatta er *mær kámt*
 e. Tað var ikki *honum lagið* at verða gamal
 f. Hin yngra var ljót í ásjón og *hvørjum manni leið*
 g. Hann var *henni ótrúgvur*
 h. ... er tað *mær heldur tómligt*, síðan konan doyði
 i. Her hevði verið *mær ov trongstatt*
 j. tað verður *honum tungt*
 k. tað er ikki *honum vant*
 l. lagnan og menniskjuni høvdu verið *henni vánd*

⁸ Eins og fram kemur í kafla 6 eru fáir málhafar sem samþykkja þágufallsandlag með lýsingarorðinu *trúgvur*.

ÞÁGUFALLSANDLÖG MEÐ LÝSINGARORÐUM

Þessu til viðbótar má finna eftirfarandi dæmi hjá Henriksen (2011:72–73) þar sem þágufallsliðurinn kemur á undan lýsingarorðinu:

- (21) a. Slíkt er **röttum monnum andstyggiligt**
b. Hann verður **tær** heldur *boysin*
c. Ikki alt er **mær gagnligt**
d. Hann hefur altíð verið **henni hollur**
e. Tú hefur verið **mær kærur**
f. Verið **foreldrum tykkara lýðin**
g. Teir vóru **ferðamonnum** væl *sinnaðir*

Lýsingarorðum með þágufallsandlagi í færeysku má skipta í fjóra merkingarflokka eins og sýnt er í (22) hér að neðan. Síðasti flokkurinn hér er í raun afgangsflokkur fyrir þau lýsingarorð sem ekki eiga augljóslega heima í hinum þremur flokkunum.

- (22) a. **Líkindi:** átøkur, frálíkur, líkur, ólíkur
- b. **Viðhorf/framkoma:** andstyggiligur, beinasamur, blíður, boysin, góður, góðviljaður, grammur, harður, hoyriligur, illur, kærur, leiður, lýðin, mjúkur, ólýðin, ótrúgvur, reiður, sinnaður, tekkiligur, trúgvur, vándur
- c. **Gagn/ógagn/erfiðleikar:** gagnligur, hentur, hollur, hugstoyttur, hættisligur, skaðiligur, tómlikur, trongstaddur, tungur
- d. **Annað:** kámur, láginn, vanur

Hér er enginn flokkur sem ekki á sér samsvörun í íslensku, sbr. þá flokkun sem sýnd var í (6). Hins vegar vantar svolítið upp á það að allir íslensku flokkarnir í (6) komi fram í færeysku. Til dæmis eru hér aðeins örfá orð með forskeyti (sbr. *frálíkur* og *ólíkur*) og engin sem eru sambærileg við lýsingarorðin í (6h) eða ýmis önnur forskeytt lýsingarorð eða lýsingarhætti (sbr. *andvígur e-u*, *frábitinn e-u*, *jafngóður e-m*, *meðmæltur e-u*, *mótfallinn e-u* og *samþykkur e-u*). Í sumum þessara orða er ljóst að forskeytið sjálft veldur því að lýsingarorðið tekur andlag og stýrir þágufalli á því. Þetta má sjá með því að bera saman einfalda

lýsingarorðið *sekur* sem tekur ekki með sér neitt andlag, sbr. (23a–b), og forskeytta lýsingarorðið *samsekur* sem tekur andlag í þágufalli, sbr. (24a–b):

- (23) a. Jón er sekur
b.*Jón er sekur **Eiríki**

- (24) a.*Jón er samsekur
b. Jón er samsekur **Eiríki**

Í (22) vantar líka lýsingarorð sem tákna skyldleika en þau virðast ekki geta tekið þágufallsandlag í færeysku ef marka má (25a). Eins og (25b) sýnir er hins vegar hægt að nota forsetningarlið. Í sambærilegum dæmum í íslensku er þágufallsandlag mögulegt en ekki forsetningarliður, sbr. (26a–b):

- (25) a.*Navnorðini kliv og kleiv eru *skyld* **sagnorðinu** klíva
b. Navnorðini kliv og kleiv eru *skyld* við sagnorðið klíva

- (26) a. Nafnorðin klif og kleif eru *skyld* **sagnorðinu** klífa
b.*Nafnorðin klif og kleif eru *skyld* við sagnorðið klífa

Svipaður munur kemur fram í sumum lýsingarháttum sem eru leiddir af sögnum eins og í eftirfarandi dæmum. Þó hefur verið látið duga að setja spurningamerki við (27a) enda mun það vera mögulegt sem hátíðlegt ritmál:

- (27) a. ?Lars Løkke er *giftur* **føroyskari konu**
b. Lars Løkke er *giftur* við føroyskari konu

- (28) a. Lars Løkke er *giftur* **færeyskri konu**
b.*Lars Løkke er *giftur* við færeyska konu

Í (26b) og (28b) eru sýnd ótæk dæmi með forsetningunni *við* en þessi dæmi yrðu ekkert betri þótt einhver önnur forsetning væri notuð í staðinn.

6. Málhafakannanir í Færeyjum

Í þessum kafla er greint frá tveimur málhafakönnunum sem gerðar voru í Færeyjum og snerta notkun þágufallsandlags með lýsingarorðum.⁹ Fyrri könnunin var gerð á 6 mismunandi stöðum í ágúst 2008 og þar var 41 þátttakandi á ýmsum aldri. Í þessari könnun var spurt um margvísleg málfræðiatríði, þar á meðal dæmin í (29)–(31) hér að neðan, en innan sviga er sýndur fjöldi þeirra málhafa sem samþykkti viðkomandi setningu.

- (29) a. Føroyski hesturin er mest *líkur* **íslenska hestin** (4,9% – 2/41)
 b. Føroyski hesturin er mest *líkur* **íslenska hestinum** (95,1% – 39/41)
- (30) a. Høvundurin hevur verið *trúgvur* mótvegis upprunatekstinum (92,7% – 38/41)
 b. Høvundurin hevur verið *trúgvur* **upprunatekstinum** (14,6% – 6/41)
- (31) a. Børnini skulu vera *ílatin* **hóskandi klæði** (61,0% – 25/41)
 b. Børnini skulu vera *ílatin* **hóskandi klæðum** (39,0% – 16/41)

Eins og hér má sjá samþykktu nánast allir málhafarnir þágufallsandlag með lýsingarorðinu *líkur* og aðeins örfáir samþykktu þolfallsandlag. Hins vegar voru fáir sem samþykktu þágufallsandlag með lýsingarorðinu *trúgvur* en langflestir vildu frekar forsetningarlið. Þá var innan við helmingur sem samþykkti þágufall með lýsingarhættinum *ílatin* ('klædd') en meira en helmingur samþykkti þolfall. Þetta er áhugaverð niðurstaða en hugsanlega er þolfallið mögulegt vegna þess að *ílatin* er lýsingarháttur fremur en lýsingarorð og ekki er til forsetning sem passar í þessu samhengi.

Munurinn á færeysku og íslensku er skýr að því er varðar (30) og (31) því það væri fullkomlega eðlilegt í íslensku að nota þágufall í sambærilegum dæmum:

- (32) a. Höfundurinn hefur verið *trúr* **frumtextanum**
 b. Börnin skulu vera *klædd* **hlýjum fötum**

Í staðinn fyrir þágufallsandlag mætti nota forsetningarlið í (32a) (þ.e. *trúr gagnvart frumtextanum*) en þolfallsandlag kæmi alls ekki til greina í (32b).

⁹ Fyrir ómetanlega aðstoð við þær kannanir sem hér er sagt frá er rétt að þakka Helenu í Løgmannsbø, Jógvani í Lon Jacobsen, Zakaris Svabo Hansen og Viktoriu Absalonsen.

Málhafakönnun sem gerð var í Færeyjum í október 2010 staðfestir enn frekar þá niðurstöðu að þágufallsandlög með lýsingarorðum eru á undanhaldi í færeysku. Í þessari könnun voru 15 þátttakendur á ýmum aldri og þeir voru m.a. beðnir að dæma eftirfarandi setningar. Eins og áður er fjöldi þeirra sem samþykkti viðkomandi setningu sýndur innan sviga.

- (33) a. Skatturinn er *skaðiligur* **búskapinum** (4/15)
b. Skatturinn er *skaðiligur* fyrir búskapin (15/15)
- (34) a. Grind er *vandamikil* **tínari heilsu** (1/15)
b. Grind er *vandamikil* fyrir tína heilsu (15/15)
- (35) a. Norðmenn eru ekki *vanir* **vindmyllum** (0/15)
b. Norðmenn eru ekki *vanir* við vindmyllur (14/15)

Niðurstöðurnar hér eru mjög skýrar þar sem nánast allir málhafarnir samþykkja forsetningarlið (í b-dæmunum) en mjög fáir samþykkja þágufallsandlag (í a-dæmunum). Í samsvarandi dæmum í íslensku er auðveldlega hægt að nota þágufallsandlag og reyndar líka forsetningarlið með lýsingarorðunum *skaðlegur* og *hættulegur*:

- (36) a. Skatturinn er *skaðlegur* **hagkerfinu**
b. Skatturinn er *skaðlegur* fyrir hagkerfið
- (37) a. Grindakjöt er *hættulegt* **heilsunni**
b. Grindakjöt er *hættulegt* fyrir heilsuna
- (38) a. Norðmenn eru ekki *vanir* **vindmyllum**
b.*Norðmenn eru ekki *vanir* við vindmyllur

Í dæmum (36) og (37) er ekki að sjá að það skipti neinu máli fyrir merkinguna hvort notað er þágufallsandlag eða forsetningarliður með forsetningunni *fyrir*. Munurinn á (36a)/(37a) og (36b)/(37b) er því eingöngu formlegur og það þýðir að forsetningarliðirnir í (36b) og (37b) geta algjörlega komið í staðinn fyrir þágufallsandlag. Breytingin frá þágufallsandlögum yfir í forsetningarliði í færeysku er því væntanlega eingöngu formleg breyting sem hefur ekki áhrif á merkingu.

ÞÁGUFALLSANDLÖG MEÐ LÝSINGARORÐUM

HEIMILDIR

- Chomsky, Noam. 1981. *Lectures on government and binding*. Foris, Dordrecht.
- Durrell, Martin. 1991. *Hammer's German grammar and usage*. Edward Arnold, London.
- Eiríkur Rögnvaldsson. 1994–1995. Breytileg orðaröð í sagnlið. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 16–17:27–66.
- Eiríkur Rögnvaldsson. 2005. Setningafræðilegar breytingar í íslensku. Höskuldur Þráinsson 2005:602–635.
- Fornaldar sögur Norðurlanda* 1–2. 1981. Guðni Jónsson bjó til prentunar. Íslendinga-sagnaútgáfan, Reykjavík.
- Fritzner, Johan. 1867. *Ordbog over det gamle norske sprog*. Kristiania.
- Fyrsta málfræðiritgerðin*. 1972. *The first grammatical treatise: introduction, text, notes, translation, vocabulary, facsimiles*. Útgefandi: Heinn Benediktsson. Stofnun í norrænum málvísindum, Reykjavík.
- Føroysk orðabók*. 1998. Ritstj.: Jóhan Hendrik Winther Poulsen, Marjun Simonsen, Jógvan í Lon Jacobsen, Anfinnur Johansen og Zakaris Svabo Hansen. Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn.
- Hávarðs saga Ísfirðings*. 1921. Benedikt Sveinsson bjó til prentunar. Félagsprentsmiðjan, Reykjavík.
- Henriksen, Jeffrei. 2011. *Orðalagslæra*. 2. útgáfa. Sprotin, Tórshavn.
- Höskuldur Þráinsson, Hjalmar P. Petersen, Jógvan í Lon Jacobsen og Zakaris Svabo Hansen. 2004. *Faroese. An overview and reference grammar*. Føroya fróðskaparfelag, Tórshavn.
- Höskuldur Þráinsson. 2005. *Íslensk tunga III. Setningar: Handbók um setningafræði*. Almenna bókafélagið, Reykjavík.
- Íslendinga sögur og þættir* 1–3. 1987. Ritstj.: Bragi Halldórsson, Jón Torfason, Sverrir Tómasson og Örnólfur Thorsson. Svart á hvítu, Reykjavík.
- Jackendoff, Ray. 1977. *X-bar syntax: A study of phrase structure*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Jóhannes Gísli Jónsson. 2005. Merkingarhlutverk, rökliðir og fallmörkun. Höskuldur Þráinsson 2005:350–409.
- Jóhannes Gísli Jónsson. 2009. Verb classes and dative objects in Insular Scandinavian. Jóhanna Barðdal & Shobhana Chelliah (ritstj.): *The role of semantic, pragmatic, and discourse factors in the development of case*, bls. 203–224. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

- Jóhannes Gísli Jónsson og Þórhallur Eyþórsson. 2011. Structured exceptions and case selection in Insular Scandinavian. Horst Simon & Heike Wiese (ritstj.): *Expecting the unexpected: Exceptions in the grammar*, bls. 213–242. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Jómsvíkinga saga*. 1969. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar. Íslenskar fornbókmenntir. Prentsmiðja Jóns Helgasonar hf., Reykjavík.
- Maling, Joan. 1983. Transitive adjectives: a case of categorial reanalysis. Frank Heny og Barry Richards (ritstj.): *Linguistic categories: auxiliaries and related puzzles*, bls. 253–289. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht.
- Maling, Joan. 2002. Það rignir þágufalli á Íslandi. Verbs with dative objects in Icelandic. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 24:31–105.
- Nygaard, Marius. 1906. *Norrøn syntax*. H. Aschehoug & Co., Oslo.
- Quirk, Randolph og Charles Leslie Wrenn. 1955. *An Old English grammar*. Methuen, London.
- Rutherford, W. Gunion. 1961. *First Greek grammar. Accidence and syntax*. Macmillan & co., London/New York.
- van Riemsdijk, Henk. 1983. The case of German adjectives. Frank Heny og Barry Richards (ritstj.): *Linguistic categories: auxiliaries and related puzzles, Vol 1*, bls. 223–252. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht.
- Woodcock, Eric Charles. 1959. *A New latin syntax*. Methuen and co., London.
- Þorbjörg Hróarsdóttir. 2000. *Word order change in Icelandic. From OV to VO*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Þórhallur Eyþórsson. 2008. Stöðugleiki og breytingar í fallakerfi norrænu eyjamálanna. Turið Sigurðardóttir og Magnús Snædal (ritstj.): *Frændafundur 6*, bls. 75–93. Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn.

SUMMARY

In this paper the diachronic development of dative objects with adjectives in Icelandic and Faroese has been compared. It has been shown that the class of adjectives that take dative objects has remained virtually unchanged from Old Icelandic to Modern Icelandic although the option of having dative objects before adjectives has become more restricted. By contrast, dative objects of adjectives have lost ground in Faroese to such a degree that only a small number of adjectives take dative objects in colloquial speech. This result has been confirmed in two recent studies testing native speakers' judgments in the Faroes.

Varðveisla falla í þolmynd í íslensku og færeysku
– ásamt nokkrum samanburði við norsku og ensku

1. Inngangur

Í íslensku kemur nefnifall oft í staðinn fyrir þágufall í germyndarsetningum eins og þeim sem getur að líta í dæmunum í (1).¹ Nafnliðirnir sem sýna þessi víxl – svokallaða nefnifallshneigð – eru einkum frumlög með merkingarhlutverkið þema (e. *theme*); það eru t.d. aðilar eða einingar verknaðar sem verða fyrir áhrifum vegna þess sem umsögnin segir (sbr. Þórhallur Eyþórsson 2002, 2008b; Höskuldur Þráinsson 2005:321, 2007).

- (1) a. Leiknum lauk með jafntefli.
 b. Leikurinn lauk með jafntefli.

Nefnifallshneigð er óalgeng í íslensku með þágufallsfrumlögum sem hafa önnur merkingarhlutverk en þema, t.d. skynjendum/reynendum og viðtakendum.

Í færeysku er nefnifallshneigð hins vegar algengari en í íslensku og hefur verið það um allnokkurt skeið. Það má ráða af því að sagnir sem taka aukafallsfrumlög eru fáar í færeysku í samanburði við íslensku – og fer fækkandi ef marka má nýlegar kannanir (sbr. Jóhannes Gísli Jónsson og Þórhallur Eyþórsson 2005, Þórhallur Eyþórsson 2008b; sbr. enn fremur Barnes 1986, Höskuldur Þráinsson, Hjalmar P. Petersen, Jógvan í Lon Jacobsen og Zakaris S. Hansen 2012). Einu sagnirnar sem enn taka aukafallsfrumlög í færeysku eru sagnir eins og *dáma* þar sem frumlagið hefur merkingarhlutverkið skynjandi/reynandi. Jafnvel frumlögum slíkra sagna er hætt við að fá nefnifall, eins og áður nefndar kannanir staðfesta, og þar af leiðandi koma fyrir víxl eins og þau sem sýnd eru í (2).

¹ Þessi grein er byggð á fyrirlestrum sem höfundur hefur flutt við ýmis tækifæri, m.a. á Frændafundi 7 í Reykjavík, 21.–22. ágúst 2010, og á Málstofu um tilbrigði í færeysku máli, 23. ágúst 2010 (sbr. Þórhallur Eyþórsson 2010a, 2010b). Ég þakka áheyrendum þar gagnlegar umræður og Magnúsi Snædal fyrir yfirllestur og þolinmæði og Einari Frey Sigurðssyni fyrir yfirllestur.

- (2) a. Mær dámar henda bókina.
b. Eg dámi henda bókina.

Breytileikinn sem kemur fram í (2) felur í sér raunveruleg tilbrigði (e. *variation*) í færeysku en ekki valfrelsi (e. *optionality*) sem stendur öllum Færeyingum til boða því að hann virðist ekki einkenna mál allra málhafa heldur hluta þeirra.

Í eldri könnunum sem gerðar voru á tilbrigðum í fallmörkun í færeysku var sjónum einkum beint að sögnum í germynd (sbr. Jóhannes Gísli Jónsson og Þórhallur Eyþórsson 2005). Í nýlegum könnunum hefur fallmörkun í þolmynd líka verið skoðuð og niðurstöður úr þeim liggja umfjölluninni í þessari grein til grundvallar. Áhugavert er að bera norrænu eyjamálin, íslensku og færeysku, saman hvað varðar fallmörkun í þolmynd. Í íslensku helst upprunalegt ástand að mestu óbreytt eins og það var í forníslensku og þágufall og eignarfall eru varðveitt í þolmynd. Hins vegar er talsvert mikill breytileiki í þolmynd í færeysku. Raunar er eignarfall á rökliðum (frumlagi og andlagi) sagna horfið úr málinu en þágufall er ýmist varðveitt eða nefnifall kemur í staðinn fyrir það í þolmyndarsetningum sem hefjast á frumlagi (nefnifallshneigð). Breytileikinn er að hluta til bundinn við tiltekna sagnir en hann virðist líka vera einstaklingsbundinn þar sem sumir færeyskir málhavar nota setningagerðir með varðveittu þágufalli en aðrir ekki. Eins og í germyndarsetningunum í (2) felur breytileikinn í þolmynd líka í sér raunveruleg tilbrigði en ekki valfrelsi í máli allra Færeyinga.

Skipulag greinarinnar er sem hér segir. Á eftir þessum inngangi er í öðrum kafla fjallað um fallmörkun nafnliða í íslenskum þolmyndarsetningum. Þar er fyrst gerð grein fyrir venjulegri þolmynd og þolmynd með gervifrumlaginu (leppnum) *það*; því næst er sagt frá varðveislunni aukafalla í þolmynd og loks er stuttlega minnst á málfræðihlutverk nafnliða í þolmynd, þ.e.a.s. hvort þeir eru frumlög eða andlög. Í þriðja kafla er fjallað um færeysku og fallmörkun nafnliða í þolmynd þar. Fyrst er rætt almennt um þolmynd í færeysku og varðveislunni falla í þolmynd, sem er einkum frábrugðin íslensku að því leyti að nefnifallshneigðar gætir þar í verulegum mæli, þ.e. nefnifall kemur oft í staðinn fyrir þágufall með nafnliðum í frumlagssæti. Í þessu sambandi er til samanburðar stuttlega vikið að fallmörkun í þolmyndarsetningum í norskum mállýskum sem hafa varðveitt þágufall í germynd; þar hefur nefnifall verið alhæft á kostnað þágufalls í þolmynd. Því næst er fjallað um leppþolmynd með *tað* en þar virðist nefnifallshneigðar ekki gæta, öfugt við þolmyndarsetningar þar sem frumlag er

VARÐVEISLA FALLA Í ÞOLMYND Í ÍSLENSKU OG FÆREYSKU

í fyrsta sæti. Loks er rætt um þolmynd af tveggja andlaga sögnum þar sem þágufall er vel varðveitt í færeysku. Að vísu örlar á tilhneigingu til að nota þar nefnifall og eru nefndar hliðstæður við slíkt í ensku. Niðurlag greinarinnar er í fjórða kafla.

2. Fallmörkun í þolmynd í íslensku

2.1 Venjuleg þolmynd og leppþolmynd

Í íslensku eru tvær gerðir af þolmyndarsetningum: Í fyrsta lagi þolmynd þar sem nafnliðurinn er í hefðbundnu frumlagssæti fremst í setningu í hlutlausri orðaröð og í öðru lagi þolmynd sem hefst á gervifrumlaginu (eða leppnum) *það* þar sem nafnliðurinn er ýmist til hægri við lýsingarhátt þátíðar eða til vinstri við hann. Fyrri gerð þolmyndarsetninga má nefna venjulega þolmynd en síðari gerðina leppþolmynd sem er sambærileg við germyndarsetningar sem byrja á leppnum *það*. Venjuleg þolmynd germyndarsetningarinnar í (3) er sýnd í (4); gerandinn getur staðið í forsetningarlið en það er ekki nauðsynlegt og í sumum tilvikum er það jafnvel verra. Eins og sjá má í (4) kemur nefnifallsfrumlag í þolmyndarsetningunni í staðinn fyrir þolfallsandlag í germyndarsetningunni.

(3) Einhver hrekkjusvín lömdu lítinn strákur í skólanum.

(4) Lítill strákur var laminn í skólanum (af einhverjum hrekkjusvínum).

Samsvarandi leppþolmyndir eru sýndar í (5). Eins og í öðrum leppsetningum er „leppfélaginn“ (nafnliðurinn *lítill strákur*) háður hömlu ákveðinna nafnliða og verður að vera óákveðinn (sbr. Höskuldur Þráinsson 2005, 2007; Þórhallur Eypórsson 2008b). Þess vegna eru setningarnar í (5) tækar en setningarnar í (6) ótækar.

(5) a. Það var laminn lítill strákur í skólanum.

b. Það var lítill strákur laminn í skólanum.

(6) a. *Það var laminn litli strákurinn í skólanum.

b. *Það var litli strákurinn laminn í skólanum.

Öfugt við leppþolmynd gildir hamla ákveðinna nafnliða ekki í venjulegum þolmyndarsetningum og þar er þess vegna hægt að hafa ákveðinn nafnlið fremst:

(7) Litli strákurinn var laminn í skólanum.

Þegar nafnliðurinn er til hægri við lýsingarháttinn í leppþolmynd (5a) má gera ráð fyrir að hann sé í „baklægri“ stöðu í setningunni, þ.e. í andlagssæti. Þegar nafnliðurinn er hins vegar til vinstri við lýsingarháttinn (5b) er hægt að hugsa sér að hann hafi færst þangað, í aftara frumlagssæti. Það sæti er mitt á milli venjulegs frumlagssætis fremst í setningunni, sem er upptekið af leppnum *það* í leppþolmynd, og andlagssætisins til hægri við lýsingarháttinn (sbr. Höskuldur Þráinsson 2005, 2007; Þórhallur Eyþórsson 2008a).

2.2 Varðveisla falla í þolmynd

Dæmin í (5–7) hér að framan sýna að nefnifallsfrumlög í venjulegri þolmynd og leppþolmynd samsvara þolfallsandlögum í germyndarsetningum. Í hinni svokölluðu nýju þolmynd er þolfall hins vegar varðveitt á andlögum, eins og sýnt er í (8).

(8) Það var lamið lítinn strák í skólanum.

Nýja þolmyndin er nýjung í íslensku sem kemur aðeins fyrir hjá sumum málhöfum, einkum börnum og unglingum, en fyrirbærið þekkist einnig hjá fullorðnum einstaklingum. Kannanir benda til þess að þeir sem hafa nýju þolmyndina samþykki líka venjulega þolmynd og leppþolmynd. Annars verður hér ekki fjallað um nýju þolmyndina í smáatriðum en látið duga að vísa í eldri skrif um hana (t.d. Sigríður Sigurjónsdóttir og Joan Maling 2001, Joan Maling og Sigríður Sigurjónsdóttir 2002, Þórhallur Eyþórsson 2008a, Hlíf Árnadóttir, Þórhallur Eyþórsson og Einar Freyr Sigurðsson 2011). Aðalatriðið í því samhengi sem hér um ræðir er að þolfall er aðeins varðveitt í nýju þolmyndinni í íslensku en ekki í venjulegri þolmynd og leppþolmynd. Þágufall og eignarfall eru hins vegar varðveitt bæði í gamalli og nýrri þolmynd. Til dæmis tekur sögnin *hjálpa* með sér beint andlag í þágufalli eins og í setningunni í (9). Falla-varðveislan í venjulegri þolmynd af þessari sögn er sýnd í (10a); aftur á móti gengur ekki að hafa nefnifall í stað þágufalls eins og ráða má af (10b).

(9) Þeir hjálpuðu honum.

(10) a. Henni var hjálpað.
b. *Hún var hjálpuð.

VARÐVEISLA FALLA Í ÞOLMYND Í ÍSLENSKU OG FÆREYSKU

Sama er uppi á teningnum með kjarnafærðu andlagi í germyndarsetningum í íslensku eins og í (11); þar er þágufallið varðveitt (11a) og engin dæmi virðast um að nefnifall komi í staðinn fyrir það (11b):

- (11) a. Honum hef ég hjálpað.
- b. *Hann hef ég hjálpað.

Eignarfallið hegðar sér eins í íslensku að þessu leyti. Sögnin *sakna* tekur með sér andlag í eignarfalli (12) og það er varðveitt í þolmynd (13) og í germyndarsetningum með kjarnafærðu andlagi (14).

- (12) Þær söknuðu þeirra.
- (13) a. Þeirra var saknað.
- b. *Þeir voru saknaðir.
- (14) a. Þeirra hafa þær saknað.
- b. *Þeir hafa þær saknað.

Leppþolmyndarsetningarnar í (16) og (18), sem samsvara germyndarsetningunum í (15) og (17), varðveita aukafallið. Leppfélaginn verður að vera óákveðinn og getur staðið hvort heldur er í andlagssæti (16a) og (18a) eða í aftara frumlagssætinu (16b) og (18b).

- (15) Þeir hjálpuðu litlum strák.
- (16) a. Það var hjálpað litlum strák.
- b. Það var litlum strák hjálpað.
- (17) Þeir söknuðu lítillar stelpu.
- (18) a. Það var saknað lítillar stelpu.
- b. Það var lítillar stelpu saknað.

2.3 Nafnliðir í þolmyndarsetningum og málfræðihlutverk þeirra

Rétt er að ítreka að nafnliðir sem standa fremst í þolmyndarsetningum í hlutlausri orðaröð standast frumlagspróf í íslensku, í hvaða falli sem þeir standa,

ÞÓRHALLUR EYÞÓRSSON

nefnifalli, þágufalli eða eignarfalli (Höskuldur Þráinsson 2005, 2007; Þórhallur Eyþórsson 2008a). Þetta er sýnt í dæmunum í (19) sem fela í sér tengieyðingu; þ.e. ósagt frumlag í síðari lið tengdra setninga vísar til frumlags í fyrri setningunni.

- (19) a. Litli strákurinn var laminn í skólanum og fór að gráta.
b. Litla stráknum var hjálpað á leikvellinum og fékk þar góða aðhlynningu.
c. Lítillar stelpu var saknað í leikskólanum en kom svo í leitirnar.

Sama á við um nafnliði sem standa til vinstri við lýsingarháttinn í leppþol-myndarsetningum; þeir hegða sér líka eins og frumlög. Hins vegar virðast nafnliðir sem fylgja sögninni og standa til hægri við lýsingarháttinn ekki standast frumlagspróf eins vel, jafnvel þótt þeir séu í nefnifalli. Þetta er sýnt í dæmunum í (20) sem fela í sér tengieyðingu. Að mínum dómi er setningin í (20a) síðri en setningin í (20b); það má túlka svo að frumlagseðli nafnliðarins í a-dæminu sé ekki eins augljóst og í b-dæminu. Atriði af þessum toga hafa þó enn ekki verið rannsökuð kerfisbundið.

- (20) a. ??Það var laminn lítill strákur og fór að gráta.
b. Það var lítill strákur laminn og fór að gráta.

Í nýju þolmyndinni geta nafnliðirnir aðeins komið fyrir til vinstri við lýsingarháttinn og eru býsna greinilega andlög fremur en frumlög. Til marks um það er m.a. sú staðreynd að þeir standa aðeins í andlagssæti en ekki í (aftara) frumlagssæti eins og sýnt er í (21); enn fremur geta þeir ýmist verið ákveðnir og óákveðnir (22) þar sem hamla ákveðinna nafnliða gildir ekki um andlög (Sigríður Sigurjónsdóttir og Joan Maling 2001, Joan Maling og Sigríður Sigurjónsdóttir 2002, Þórhallur Eyþórsson 2008a).

- (21) a. Það var lamið mig.
b. *Það var mig/lítinn strákur lamið.
- (22) a. Það var lamið lítinn strákur.
b. Það var lamið litla strákinn.

2.4 Samantekt

Fallmörkun í þolmynd í íslensku er í aðalatriðum sem hér segir: Nefnifall á frumlögum þolmyndarsetninga samsvarar þolfalli á andlögum í germyndarsetningum. Einu undantekninguna frá þessari reglu er að finna í nýju þolmyndinni sem kemur fyrir hjá sumum málhöfum; þar er þolfall á andlögum germyndarsetninga varðveitt. Þágufall og eignarfall eru varðveitt í venjulegri þolmynd og í leppþolmynd; þessi fallavarðveisla er upprunaleg og þekkt í forníslensku og öðrum fornlegum germönskum málum. Í íslensku nútímamáli virðist ekki vera nein nefnifallshneigð í þolmynd, öfugt við það sem gerist í færeysku, eins og rakið verður í næsta kafla.

3. Fallmörkun í þolmynd í færeysku í samanburði við skyld mál

3.1 Þolmynd í færeysku

Þolmynd í færeysku er í grundvallaratriðum mynduð á mjög áþekkan hátt og í íslensku. Helsti munurinn er að notuð er hjálparsögnin *verða/blíva* í færeysku en ekki *vera* eins og í íslensku. Hins vegar hefur þolmynd ekki jafnsterka stöðu í færeysku og í íslensku; þannig virðast Færeyingar almennt nota aðrar setningagerðir meira en þolmynd, t.d. ópersónulegar setningar með *man(n)* (sbr. Þórhallur Eyþórsson 2008b). Engar nákvæmar tölulegar upplýsingar liggja þó fyrir um þetta atriði.

Allt um það eiga þær tegundir þolmyndar sem þekkjast í íslensku sér líka hliðstæðu í færeysku, bæði venjuleg þolmynd og leppþolmynd með gervifrumlaginu *tað* í fyrsta sæti. Eins og við er að búast samsvara nefnifallsfrumlög í þolmyndarsetningum þolfallsandlögum í germynd. Venjuleg þolmynd af áhrifssögnum sem taka með sér þolfall er sýnd í dæmunum í (23) og (24); eins og í íslensku getur gerandinn staðið í forsetningarlið en honum er líka oft sleppt (sbr. Höskuldur Þráinsson o.fl. 2012:265–266).

- (23) a. Hon málaði bátin.
b. Báturinn bleiv málaður (av henni).
- (24) a. Leivur hepni fann Vínland.
b. Vínland varð funnið (av Leivi hepna).

Í (25) er sýnt dæmi um leppþolmynd af sögninni *keypa*, sem tekur þolfallsandlag (Höskuldur Þráinsson o.fl. 2012:284–285). Á sama hátt og í íslensku verður leppfélaginn, sem hér er í nefnifalli, að vera óákveðinn og stendur ýmist til hægri eða vinstri við lýsingarháttinn.

- (25) a. Tað blivu keypt nógv hús í Fuglafirði.
b. Tað blivu nógv hús keypt í Fuglafirði.

3.2 Varðveisla falla í þolmynd

Nýja þolmyndin var til skamms tíma talin vera einstök fyrir íslensku en á síðustu árum hafa rannsóknir leitt í ljós að í færeysku er að finna setningagerð af svipuðum toga (sbr. Þórhallur Eyþórsson 2008a, 2008b). Þannig samþykkja sumir færeyskir málhafar setningar á borð við (26).

- (26) Tað bleiv sligið gentuna.

Nánar verður fjallað annars staðar um nýju þolmyndina í færeysku, útbreiðslu hennar og einkenni í samanburði við íslensku (Þórhallur Eyþórsson 2012). Hér verður sjónum beint að varðveislu þágufalls, sem er algengt andlagsfall sagna í færeysku þótt þolfall sæki á (sbr. Jóhannes Gísli Jónsson 2009). Eignarfall er hins vegar horfið sem andlagsfall sagna (Jóhannes Gísli Jónsson og Þórhallur Eyþórsson 2011).

Þágufall á andlögum sagna er varðveitt upp að ákveðnu marki í þolmyndarsetningum og eins og í íslensku standast þágufallsliðirnir venjuleg frumlagspróf (sbr. Barnes 1986, Höskuldur Þráinsson o.fl. 2012). Talsvert mikill breytileiki er þó í færeysku að því er snertir varðveislu þágufallsins. Breytileikinn er að hluta til bundinn við tiltekna sagnir en hann virðist líka vera einstaklingsbundinn þar sem sumir málhafar nota setningagerðir með varðveittu þágufalli en aðrir nota nefnifall. Hér er því um að ræða raunveruleg tilbrigði í færeysku en ekki valfrelsi þannig að allir Færeyingar noti bæði fallamynstrin. Þetta er sýnt hér með sögninni *hjálpa* sem tekur með sér andlag í þágufalli í germynd í færeysku (27) rétt eins og í íslensku; öfugt við íslensku kemur ýmist þágufall eða nefnifall fyrir í þolmynd af þessari sögn (28).

- (27) Teir hjálptu honum.

- (28) a. Honum bleiv hjálpt.
b. Hann bleiv hjálptur.

Yfirlit yfir aðalatriðin um varðveislu falla í þolmynd í færeysku er að finna hjá Höskuldi Þráinssyni o.fl. (2012:266–274). Samkvæmt lýsingunni sem er gefin

VARÐVEISLA FALLA Í ÞOLMYND Í ÍSLENSKU OG FÆREYSKU

Þar er þágufall varðveitt með *bíða*, *dugna*, *takka* og *trúgva*. Hins vegar er sagt að nefnifall komi fremur fyrir í þolmynd með *bjarga*, *bjóða*, *heilsa*, *hindra*, *hjálpa*, *mjólka*, *rósa* og *steðga*.

Höskuldur Þráinsson o.fl. (2012) fjalla ekki í smáatriðum um leppþolmynd í færeysku og sýna ekki heldur nein dæmi um varðveislu falla í þessari setninga-gerð. Hins vegar sýna þeir dæmi um leppþolmynd af sögninni *keypa* sem tekur hér með sér nefnifallslið (Höskuldur Þráinsson o.fl. 2012:284–285); sjá dæmi (25).

Nákvæmari upplýsinga um breytileika í fallmörkun í þolmynd var aflað í könnunarferðum sem voru farnar í Færeyjum á árunum 2008 og 2009. Í ágúst 2008 var skrifleg könnun lögð fyrir sextíu og tvo heimildarmenn á sex stöðum; fjöldi heimildarmanna á hverjum stað er sýndur innan sviga: Tórshavn (14), Fuglafjørður (6), Klaksvík (6), Tvøreyri (6), Sandur (5) og Miðvágur (25). Kynjahlutföll voru nokkuð jöfn: 32 konur og 30 karlar. Þátttakendum var skipt í þrjá aldurshópa: 30 ára og yngri (21), 31–50 ára (25) og 51 árs og eldri (16). Í könnuninni sem var gerð árið 2009 voru tekin viðtöl við lítinn hóp heimildarmanna á þremur stöðum í Færeyjum; aðferðin sem var notuð við gagnaöflunina fólst í því að viðmælandinn var beðinn um að umorða germyndarsetningar í því skyni að fá hann til að mynda þolmyndarsetningar sem endurspegluðu raunverulega málnotkun.

Í könnuninni 2008 var fallmörkun athuguð m.a. með þessum sögnum: *heilsa*, *hjálpa*, *mjólka*, *steðga* og *takka* sem taka þágufall í germynd;² um þær er einnig fjallað hjá Höskuldi Þráinssyni o.fl. (2012). Niðurstöðurnar um þessar sagnir eru teknar saman í töflu 1:

	Nefnifall	Þágufall
hjálpa	84	
takka	42	47
heilsa	30,5	16
mjólka	95	
steðga	100	

Tafla 1. Fallmörkun í þolmynd í færeysku: könnunin 2008 (%).

² Þágufallið með *mjólka* í færeysku er athyglisvert með tilliti til þess að þessi sögn tekur þolfall í íslensku að fornu og nýju. Hér er augljóslega um að ræða nýjung í færeysku. Enn fremur vekur þágufall með *steðga* athygli með hliðsjón af þolfalli með *stöðva* í íslensku.

Eins og þessi tafla sýnir taldi heimildarfólkið að þolmyndarsetningar með varðveittu þágufalli væru bestar með *takka* (47% á móti 42% með nefnifalli). Í færeysku samsvara því báðar þolmyndarsetningarnar í (30) germyndarsetningunni í (29).

- (29) Teir takkaðu honum fyrir hjálpina.
- (30) a. Honum bleiv takkað fyrir hjálpina.
b. Hann bleiv takkaður fyrir hjálpina.

Þessi niðurstaða er í samræmi við það sem kemur fram hjá Höskuldi Þráinssyni o.fl. (2012). Hins vegar er myndin sem birtist í könnuninni heldur blæbrigðaríkari en sú sem dregin er upp í handbókinni og bendir til meiri tilbrigða en þar kemur fram; í bókinni er sagt, stutt og laggott, að nefnifall komi fyrir með *hjálpa*, *heilsa*, *mjólka* og *steðga* og þágufall aðeins með *takka* (Höskuldur Þráinsson o.fl. 2012).

Þótt tilbrigði séu í varðveislu þágufalls í þolmyndarsetningum í færeysku er því ekki að heilsa í germyndarsetningum með kjarnafærðum þágufallsandlögum. Sú niðurstaða er studd vitnisburði úr könnuninni sem var gerð árið 2009 og viðtölum við færeyska málhafa. Til dæmis helst þágufallið óbreytt þegar andlag sagnarinnar *hjálpa* er kjarnafært, alveg eins og í íslensku (sbr. dæmi (11) hér að framan). Þetta er sýnt í germyndarsetningunni í (31a); aftur á móti er ótækt að hafa nefnifall í slíkum setningum, eins og (31b) ber með sér.

- (31) a. Honum havi eg hjálpt.
b. *Hann havi eg hjálpt.

3.3 Samanburður við norskar mállýskur

Í þessu samhengi er ekki úr vegi að beina sjónum eldsnöggt til Noregs og skoða lítillega norskar mállýskur sem hafa varðveitt þágufall á fornöfnum sem andlagsfall sagna og forsetninga. Nánari grein er gerð fyrir þessum samanburði hjá Þórhalli Eyþórssyni, Janne Bondi Johannessen, Signe Laake og Tor A. Áfarli (2012). Á meðal norskra mállýskna sem hafa varðveitt þágufall sem andlagsfall er Halsamálið á Norðmæri, Mæri og í Romsdal (Raumsdal). Orðmyndin *'nå* 'honum' í dæmi (32) er þágufall áherslulútils fornafns þriðju persónu eintölu í karlkyni og stendur með sögninni *hjelpa* 'hjálpa'.

- (32) ... at ho hjelpt' **ná** i går.
að hún hjálpaði honum (þgf.) í gær
'... að hún hjálpaði honum í gær.'

Í þolmynd er áherslitla fornaðnið í fyrsta sæti og birtist þá í nefnifalli sem 'n' 'hann' (33a); þágufallið er hins vegar ótækt (33b).

- (33) a. ... at' **n** vart hjelpt i går.
að hann (nf.) var hjálpaður í gær
'... að honum var hjálpað í gær.'
b. *... at' **ná** vart hjelpt i går.
að honum (þgf.) var hjálpað í gær
'... að honum var hjálpað í gær.'

Hins vegar er þágufall venjulega varðveitt með kjarnafærðu fornaðni í germynd (t.d. *hanná* 'honum'), bæði þegar það er andlag sagnar (34a) og andlag forsetningar (34b).

- (34) a. **Hanná** ga e ei skei.
honum (þgf.) gaf ég eina skeið
'Honum gaf ég skeið.'
b. **Hanná** ha e talla med.
honum (þgf.) hef ég talað með
'Hann hef ég talað við.'

Tilgangurinn með þessari umfjöllun er að sýna að í norskum mállýskum sem hafa varðveitt þágufall sem andlagsfall er nefnifall notað í þolmynd. Öfugt við færeysku virðist þágufall alls ekki koma fyrir lengur með nafnliðum í frumlags-sæti í þolmyndarsetningum (33b). Að þessu leyti má segja að norsku þágufalls-mállýskurnar séu komnar „lengra“ í þeirri þróun að alhæfa nefnifall á frumlögum en færeyska; nefnifallshneigðin hefur sigrað. Hins vegar helst þágufallið venjulega óbreytt á kjarnafærðum andlögum eins og sýnt er í (34). Hér er þó rétt að geta þess að Sandøy (2000:234) skýrir frá því að þágufall sé ekki heldur varðveitt með kjarnafærðum liðum í mállýskunni sem hann talar sjálfur, þágufallsmállýsku í Romsdal; þar kemur þolfalls-/nefnifallsmynd í stað þágufalls í kjarnafærslu.

3.4 Þágufall í leppþolmynd

Auk þolmyndarsetninga með frumlagi í fyrsta sæti var varðveisla þágufalls í leppsetningum skoðuð í könnuninni sem var gerð árið 2008; eins og nefnt var áður er ekki fjallað um slíkar setningar hjá Höskuldi Þráinssyni o.fl. (2012). Markmið könnunarinnar var fyrst og fremst að athuga hvort færeyska hafi setningagerðir sem samsvara nýju þolmyndinni í íslensku, þ.e. hvort nafnliðir í þolfalli og ákveðnir nafnliðir í þágufalli komi fyrir á eftir lýsingarhættinum í þolmynd (sjá Þórhall Eyþórsson 2008a, 2008b, 2012). Svo reyndist vera eins og kemur fram í dæmi (26) að framan, þar sem þolfall er varðveitt, og í dæmi (35) hér að neðan, þar sem þágufall er varðveitt.

(35) Tað bleiv takkað honum fyri hjálpina.

Almennt virðist varðveisla þágufalls vera regla með nafnliðum í andlagssæti í leppþolmynd; víxlin á milli þágufalls og nefnifalls koma eingöngu fram þegar nafnliðurinn er frumlag í fyrsta sæti í þolmyndarsetningu. Athyglisvert er að enn varð sögnin *takka* í efsta sæti en 64,5% þátttakenda samþykktu setninguna í (35). Þá er vert að gefa því gaum að þágufallsliðurinn á eftir sögninni í þessu dæmi er ákveðinn og brýtur því gegn hömlu ákveðinna nafnliða; þess vegna er hér klárlega um að ræða samsvörun við nýju þolmyndina í íslensku (sjá nánari umfjöllun hjá Þórhalli Eyþórssyni 2012).

3.5 Þolmynd af tveggja andlaga sögnum

Þær sagnir sem fjallað var um hér að framan taka með sér eitt andlag en nú skal vikið að tveggja andlaga sögnum í færeysku; með þeim virðist þágufall oftast vera varðveitt í þolmynd. Nafnliðurinn sem samsvarar óbeina andlaginu er frumlag þolmyndarsetningarinnar og stendur í þágufalli en beina andlagið sýnir hins vegar víxl á milli nefnifalls og þolfalls eins og sýnt er í dæmi (36).

(36) a. Gentuni bleiv givin ein telda.
b. Gentuni bleiv givið eina teldu.

Samanburður við íslensku að fornu og nýju sýnir að nefnifallið er eldra mynstur í slíkum þolmyndarsetningum en þolfallið er nýjung. Höskuldur Þráinsson o.fl (2012) staðhæfa raunar að þolfall sé óalgengt, jafnvel ótækt, í þolmynd af tveggja andlaga sögnum í færeysku og auðkenna slík dæmi með tvöföldu spurningarmerki eða stjörnu (??/*). Á hinn bóginn sýnir könnunin frá 2008 að

VARÐVEISLA FALLA Í ÞOLMYND Í ÍSLENSKU OG FÆREYSKU

með sögninni *giva* og óákveðnu andlagi samþykkja fleiri málhavar þolfall (36b) en nefnifall (36a). Tölurnar eru sem hér segir: 25,8% þátttakenda samþykktu setninguna í (36a) en 50% höfnuðu henni; 17,7% þátttakenda samþykktu setninguna í (36b) en 61,3% höfnuðu henni. Athyglisvert er að hlutfall þátttakenda sem sögðust vera óvissir og merktu hana með spurningarmerki var það sama í báðum tilvikum (21%). Á hinn bóginn var setningu með ákveðnum nafnlið í nefnifalli (37) hafnað af miklum meirihluta þátttakenda (88,7%) en nokkrir (6,5%) töldu hana vafasama.

(37) Gentuni bleiv givin teldan.

Með hliðsjón af nefnifallshneigð í þolmynd af áhrifssögnum með einu andlagi í færeysku má spyrja hvort ekki gæti svipaðrar tilhneigingar í þolmynd af tveggja andlaga sögnum. Slík breyting væri í ákveðnum skilningi í eðlilegu samræmi við þróunina í færeysku almennt enda þekkist hún í öðrum málum, t.d. ensku, eins og nánar verður fjallað um hér á eftir.

Höskuldur Þráinsson o.fl. (2012) nefna til sögunnar dæmin í (38) sem sýna þolmyndarsetningar af *giva* þar sem frumlagið er í nefnifalli en andlagið er ýmist í nefnifalli (38a) eða þolfalli (38b); þeir halda því fram að dæmin séu bæði ótæk og merkja þau með stjörnu.

(38) a. Gentan bleiv givin teldan.
b. Gentan bleiv givin telduna.

Í könnuninni frá 2008 voru málhavar beðnir um að meta þessar þolmyndarsetningar. Niðurstaðan var sú að allir þátttakendur höfnuðu setningunni í (38a) þar sem bæði frumlag og andlag eru í nefnifalli. Hins vegar töldu sumir þátttakendur að setningin þar sem andlagið er í þolfalli (38b) væri ekki ótæk; 14,5% þeirra samþykktu hana og 8,1% töldu hana vafasama. Þessar niðurstöður benda til þess að jafnvel í þolmynd af tveggja andlaga sögnum örli á tilhneigingu til að skipta þágufalli út fyrir nefnifall ef andlagið er í þolfalli. Það væri í samræmi við almenna þróun í færeysku þar sem þágufallsfrumlög víkja fyrir nefnifalli í germynd og í þolmynd af áhrifssögnum sem taka eitt andlag. Skilyrði þess að slík breyting geti átt sér stað er að andlagið sé í aukafalli (þolfalli) en ekki í nefnifalli, enda kemur nefnifall á báðum rökliðum ekki fyrir. Hér er því um að ræða ferli þar sem ein breyting (þar sem nefnifall verður

þolfall á andlagi) elur af sér aðstæður sem mynda ílag fyrir aðra breytingu (þágufall verður nefnifall á frumlagi).

3.6 Samanburður við ensku

Í ensku eru til þolmyndarsetningar eins og sú sem er sýnd í (39) þar sem frumlagið er í nefnifalli en andlagið í aukafalli (þolfalli).

- (39) She was given them.
'Henni voru gefnir þeir.'

Slík setningagerð er oft nefnd „óbein þolmynd“ (e. *indirect passive*) vegna þess að nefnifallsfrumlagið samsvarar óbeinu þágufallsandlagi í germýnd; sbr. umfjöllun hjá Denison (1993:102–123). Á eldri stigum ensku var þolmynd tveggja andlaga sagna mynduð á sama hátt og í íslensku að fornu og nýju, þ.e. þágufall óbeina andlagsins var varðveitt en nefnifall kom í stað þolfalls með beina andlaginu (Denison 1993:109).

- (40) ... & þam þeo wæs agiven seo ærre hælo.
og því læri (þgf.) var gefin hin fyrri heilsa (nf.)
'... og lærið varð aftur heilbrigt.'

Þetta fallamynstur er upprunalegt í germönskum málum. Það má hugsa sér að það hafi breyst í tveim skrefum í ensku: Fyrst hætti nefnifall að koma fyrir á beina andlaginu í þolmynd þannig að þolfallið varðveittist; þar með urðu til setningagerðir þar sem bæði frumlag og andlag voru í aukafalli (Denison 1993:108).

- (41) Sægde þæt hiere niowan blod lætan wære in earme
sagði að henni (þgf.) nýtt blóð (þf.) látið væri í armi
'Hún sagði að sér hefði nýlega verið tekið blóð í handleggnum.'

Næsta skref fólst svo í því að aukafallið á frumlaginu vék fyrir nefnifalli þannig að útkoman varð eins og í setningunni í (39) sem hefur í raun sams konar formgerð og germýndarsetningar (nefnifallsfrumlag og þolfallsandlag). Um þessa þróun mætti hafa mun lengra mál þótt ekki verði farið nánar út í þá sálma hér; sjá ítarlega umfjöllun hjá Denison (1993:102–123).

3.7 Samantekt

Þolmynd í færeysku virðist minna notuð en í íslensku en myndun hennar er í grundvallatriðum eins þótt ýmsar breytingar hafi átt sér stað. Ekki kemur á óvart að nefnifall á frumlögum þolmyndarsetninga samsvarar þolfalli á andlögum sagna í germyndarsetningum. Öfugt við íslensku kemur nefnifall þó líka oft fyrir í stað þágufalls í þolmyndarsetningum í færeysku. Sams konar mynstur er að finna í norskum mállýskum sem varðveita þágufall sem andlagsfall en hafa nefnifall í þolmynd; þeirra á meðal er Halsamálið. Í færeysku er þágufall engu að síður varðveitt í þolmynd af fáeinum áhrifssögnum sem taka eitt andlag, a.m.k. í máli sumra. Rétt er að leggja áherslu á að nefnifallshneigðar í þolmynd af sögnum sem taka eitt andlag gætir eingöngu þegar nafnliðurinn er í frumlagssæti. Hins vegar virðist varðveisla þágufalls vera regla með nafnliðum í andlagssæti, eins og sést í leppþolmynd. Í þolmynd af tveggja andlaga sögnum er þágufall venjulega varðveitt, þótt raunar örli þar á nefnifalli líka eins og þekkt er í „óbeinni þolmynd“ í ensku. Loks er að finna setningagerð í færeysku sem minnir á nýju þolmyndina í íslensku þar sem þolfall á andlögum germyndarsetninga er varðveitt, eins og rakið verður nánar á öðrum vettvangi (Þórhallur Eypórsson 2012).

4. Niðurlag

Fallmörkun í þolmynd í norrænu eyjamálunum, íslensku og færeysku, var upphaflega eins. Í íslensku hefur hið forna fallamynstur að mestu haldist óbreytt; nefnifall á frumlögum þolmyndarsetninga samsvarar þolfalli á andlögum sagna í germyndarsetningum og þágufall og eignarfall eru varðveitt í öllum gerðum þolmyndar. Nýtt mynstur í fallavarðveislu kemur fram í nýju þolmyndinni þar sem þolfall á andlögum germyndarsetninga er varðveitt. Í færeysku, þar sem þolmynd virðist almennt minna notuð en í íslensku, hefur sú breyting orðið að nefnifall kemur ekki aðeins í staðinn fyrir þolfall í þolmyndarsetningum heldur líka oft í stað þágufalls í þolmynd af sögnum sem taka eitt andlag. Þetta er þó enn sem komið er aðeins sterk tilhneiging því að þágufall er líka varðveitt í þolmynd af nokkrum slíkum sögnum í máli sumra Færeyinga. Þessi breytileiki milli þágufalls og nefnifalls í þolmynd er þannig dæmi um raunveruleg tilbrigði í færeysku en ekki valfrelsi sem stendur öllum Færeyingum til boða. Í norskum mállýskum sem varðveita þágufall í germynd, þar á meðal Halsamáli á Norðmæri, Mæri og í Romsdal, hefur nefnifall hins vegar verið alhæft á frumlögum í þolmynd. Ítrekað skal að í færeysku kemur nefnifall af þolmynd sagna sem taka eitt andlag aðeins fyrir þegar nafnliðurinn er í frumlagssæti. Eins og

ÞÓRHALLUR EYÞÓRSSON

sést í leppþolmynd virðist varðveisla þágufalls hins vegar vera regla með nafnliðum í andlagssæti. Nefnifall á frumlögum er meginregla í færeysku og nefnifallshneið, þ.e. sú tilhneiging að alhæfa nefnifall á kostnað þágufalls og annarra aukafalla á nafnliðum í frumlagssæti, er því ofur eðlileg breyting. Um fræðilega greiningu á nefnifallshneið í færeysku og íslensku í víðara samhengi skal einkum vísað til umfjöllunar hjá Þórhalli Eyþórssyni (2002) og Þórhalli Eyþórssyni o.fl. (2012). Að því er snertir þolmynd af tveggja andlaga sögnum í færeysku þá er þágufall venjulega varðveitt þar. Einstaka málhafar samþykkja þó nefnifall á nafnliðum í frumlagssæti með tveggja andlaga sögnum. Þetta mynstur minnir á svokallaða „óbeina þolmynd“ í ensku. Skilyrði þess að slík breyting geti átt sér stað er að andlagið sé í aukafalli (þolfalli) en ekki í nefnifalli, sem kemur vitanlega ekki fyrir á báðum rökliðum með sömu sögn. Hér er því um að ræða ferli þar sem ein breyting (þar sem nefnifall verður þolfall á andlagi) elur af sér aðstæður sem mynda ílag fyrir aðra breytingu (þágufall verður nefnifall á frumlagi). Í færeysku er loks að finna setningagerð sem hefur sömu einkenni og nýja þolmyndin í íslensku þar sem þolfall á andlögum germyndarsetninga er varðveitt.

HEIMILDIR

- Barnes, Micahel. 1986. Subject, nominative and oblique case in Faroese. *Scripta Islandica* 37:13–46.
- Denison, David. 1993. *English Historical Syntax: Verbal Constructions*. Longman, London.
- Hlíf Árnadóttir, Þórhallur Eyþórsson og Einar Freyr Sigurðsson. 2011. The passive of reflexive verbs in Icelandic. *Nordlyd* 37:39–97. (Relating to Reflexives. Guest Editor Tania E. Strahan.)
- Höskuldur Þráinsson, Hjalmar P. Petersen, Jógvan í Lon Jacobsen og Zakaris S. Hansen. 2012. *Faroese: An Overview and Reference Grammar*. Önnur útgáfa. Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn.
- Höskuldur Þráinsson. 2005. *Setningar: Handbók um setningafræði*. Íslensk tunga III. Almenna bókafélagið, Reykjavík.
- Höskuldur Þráinsson. 2007. *The Syntax of Icelandic*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Jóhannes Gísli Jónsson. 2009. Verb classes and dative objects in Insular Scandinavian. Jóhanna Barðdal og Shobhana Chelliah (ritstj.): *The Role of Semantics and Pragmatics in the Development of Case*, bls. 203–224. Benjamins, Amsterdam.

VARÐVEISLA FALLA Í ÞOLMYND Í ÍSLENSKU OG FÆREYSKU

- Jóhannes Gísli Jónsson og Þórhallur Eypórsson. 2001. Structured exceptions and case selection in Insular Scandinavian. Heike Wiese og Horst Simon (ritstj.): *Expecting the Unexpected: Exceptions in Grammar*, bls. 213–241. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Jóhannes Gísli Jónsson og Þórhallur Eypórsson. 2005. Variation and change in subject case marking in Insular Scandinavian. *Nordic Journal of Linguistics* 28,2:223–245.
- Maling, Joan og Sigríður Sigurjónsdóttir. 2002. The ‘new’ impersonal construction in Icelandic. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 5:97–142.
- Sandøy, Helge. 2000. Vitnemål frá ein dativbrúkar. Lennart Elmevik (ritstj.): *Dialekter och folkminnen. Hyllningsskrift till Maj Reinhammar den 17. Maj 2000*, bls. 231–239. Sällskapet för svensk dialektologi, Uppsala.
- Sigríður Sigurjónsdóttir og Joan Maling. 2001. ‘Það var hrint mér á leiðinni í skólann’: Þolmynd eða ekki þolmynd? *Íslenskt mál og almenn málfræði* 23:123–180.
- Þórhallur Eypórsson. 2002. Changes in subject case-marking in Icelandic. David Lightfoot (ritstj.): *Syntactic Effects of Morphological Change*, bls. 196–212. Oxford University Press, Oxford.
- Þórhallur Eypórsson. 2008a. The New Passive in Icelandic really is a passive. Þórhallur Eypórsson (ritstj.): *Grammatical Change and Linguistic Theory: The Rosendal Papers*, bls. 173–219. Benjamins, Amsterdam.
- Þórhallur Eypórsson. 2008b. Stöðugleiki og breytingar í fallakerfi norrænu eyjamálanna. Turið Sigurðardóttir og Magnús Snædal (ritstj.): *Frændafundur* 6:75–92. Fróðskapur, Tórshavn.
- Þórhallur Eypórsson. 2010a. Færeyska tilraunaeldhúsið. Breytingar á fallmörkun í þolmynd. Erindi haldið á Frændafundi 7, Reykjavík, 21.–22. ágúst 2010.
- Þórhallur Eypórsson. 2010b. Tilbrigði í þolmynd í færeysku. Erindi: haldið á Málstofu um tilbrigði í færeysku máli (sem var haldin í tengslum við Frændafund 7), Reykjavík, 23. ágúst 2010.
- Þórhallur Eypórsson. 2012. Ný þolmynd í færeysku. Væntanlegt.
- Þórhallur Eypórsson, Janne Bondi Johannessen, Signe Laake og Tor A. Áfarli. 2012. Dative case in Norwegian, Icelandic and Faroese: preservation and non-preservation. Væntanlegt í *Nordic Journal of Linguistics*.

SUMMARY

In the Icelandic passive the original case pattern of Old Norse is been largely maintained; while the nominative case with subjects in passive sentences corresponds to the accusative with objects in active sentences, dative and genitive are preserved in all types of passive. An innovative pattern in case preservation appears in the new passive, where the accusative case of objects of active sentences is preserved. In Faroese a change is underway according to which the nominative is not only substituted for the

accusative and dative in active sentences, but often also for the dative in passive of monotransitive verbs. This type of change is called Nominative Substitution. It is, however, still only a tendency because the dative is preserved in the passive of some verbs of this type among some Faroese speakers. This alternation between the dative and the nominative in the passive is therefore an example of true variation in Faroese, since it is not an option available to all Faroese speakers. In Norwegian dialects (including the Halså dialect) which preserve the dative as object case nominative has been generalized with subjects in passive sentences. It should be emphasized that in Faroese the nominative of monotransitives is only found in the passive when the noun phrase occurs in a subject position. As seen in the expletive passive, however, the dative seems to be the rule with noun phrases in an object position. Since the nominative is the unmarked case with subjects in Faroese, Nominative Substitution is a very natural type of change (see Eythórsson 2002, Eythórsson et al. 2012). In the passive of ditransitives in Faroese, the dative is usually preserved. A small number of speakers, however, accept the nominative with noun phrases in a subject position with ditransitives, in a pattern which is reminiscent of the so-called “indirect passive” in English. The conditions for this change involve the accusative case marking of the object; it goes without saying that the nominative case does not occur with both arguments. Thus, this is a process in which one change (by which the nominative becomes accusative with objects) feeds the conditions for the input for another change (by which dative becomes nominative with subjects). Finally, in Faroese there is a construction which has the characteristics of the New Passive in Icelandic, in which the accusative of objects of active sentences is preserved.

Úrslit og prosessir í føroyskum í málamótinum við danskt

1. Inngangur

Í hesi grein verður hugt at, hvat hendir í føroyskum, t.e. prosessir og úrslit av sambandinum við danskt. Einkil verður gjørt við tað, sum hendir í føroyskum-donskum¹. Meira fæst at vita um tað í m.a. Petersen (2010, 2011). Prosessirnar eru lýstar í 2.1. Móttøku- og keldumálsvirkni. Prosessirnar í málamótsstøðuni. Síðani verður úrslitið lagt fram í 3. Úrslitið av málamótinum. Í 4. verður nortið við athall og divergens, og í 5. verður nakað sagt um lúgván/slít (en. *attrition*). Síðani er ein niðurstøða í 6.

Eg havi valt at nýta partar av ástøðinum hjá van Coetsem (2000), har hann skilur ímillum Recipient Language Agentivity og Source Language Agentivity. Tey føroysku heitin, sum nýtt verða, eru: *móttøkumálsvirkni* og *keldumálsvirkni*. Nærri verður greitt frá teimum í 2. Ástøði.

Ein ikki óvanligt hugsan í einum føroyskum samanhangi er, at øll dansk ávirkan er málsþilla (*Orðafar* nr. 2, feb. 1987):

Í talumáli – og í skriftmáli hjá summum við – yður í donskum orðum og máliskum, ið eru meira ella minni lagað at føroyskum. Hetta eru lúnskar málsþillur, sum ikki altíð er so lætt at vara seg fyri, tí danskt er so rótgrógvíð hjá okkum øllum.

Sititið vísir ein neiligan hugburð til málamótsstøðuna, og eg fari at vísa, at tað ber til at meta um hana á annan hátt og siga, at føroyskt í summum førum er vorðið kompleksari av lánunum. Kompleksitetur verður greinaður niðanfyri. Tó skal eisini nevast, at eitt úrslit er einfaldan, og málamót og tvímæli kann, nýtist tó ikki, føra til slít á málskipanina. Slitið el. lúgvánin er tá fyrst hjá tí einstaka, sbr. 5. Lúgván.

¹ Føroyskt-danskt er danskt, sum tað verður tosað og lært av føroyingum sum M2 (sí styttingar s. 13). Eg nýti ikki heitið gøtudanskt, tí tað er neiliga lætt. Fólk fata ofta gøtudanskt sum eitt illa lært danskt fyllt við føroyskum orðingum. Føroyskt-danskt í Føroyum er ikki eitt illa lært danskt, men eitt serligt avbrigdi av donskum (Petersen 2010), og føroyskt-danskt er tað fyrsta annað málið, sum føroyingar læra.

Hóast sitatið er, sum tað er, so lýsir tað eitt úrslit av tvímælisstøðuni, nevniliga, at danskt er rótgrógvíð hjá føroyingum, og at føroyskt er eitt blandingsmál við donskum lániorðum og konstruktiónum; hetta er ikki annað enn væntandi, tí sum Hugo Schuchardt segði í 1884, so er tað soleiðis, at “es gibt keine völlige ungemischte Sprache”, har frá Harris & Campbell (1995).

Mytan um eitt vánaligt føroyskt er ikki bara í Føroyum. Hon er eisini í Íslandi, sum sæst í hesum, sum eg fekk frá einum samstarvsfelaga í Hamborg tey árin, eg starvaðist har. Hann sendi mær eina tilvísing til *Fangavaktina*. Har brenna saman Georg Bjarnfreðarsonsa so at siga rótrætta íslenska og tað slangkenda málið hjá Ketili Mána Áslaugssyni. Smátt um smátt heldur Ketil seg hava funnið útav, hví Georg tosar so løgið og roynir rættiliga at niðurgera hann sum íslenskan purist og sigur, at “Ertú nokkuð frá Færeym? Þú talar soldið skringilega (= undarliga)”.

Tó, íslenskir málfrøðingar hyggja nú at Føroyum og føroyskum sum eini góðari málrannsóknarstovu, sum tað jú vissuliga er, sbr. Eyþórsson í hesi bókini. Eisini aðrir málfrøðingar hava fingið eyga á Føroyar sum eina góða málrannsóknarstovu. Nevnast kunnu Trudgill (1996, 2007), Braunmüller (2011) og fleiri av greinunum hjá H. Sandøy og fleiri øðrum. Tá eg sigi ‘ein góð málrannsóknarstova’, meini eg, at málið varð leingi isolerað og uttan skrift. Tað gjørdi, at tað kundi utvikla seg natúrliga. Men eisini tvímælisstøðan seinni er eitt dømi um føroyskt sum eina góða málrannsóknarstovu.

2. Ástøði

Eitt ástøði, sum ikki hevur verið nógv nýtt í tvímælisgranskingini og granskingini av málamóti (Winford 2003), er tað, sum van Coetsem (2000) setti fram. Grundarlag hansara er strukturalisman, og van Coetsem leggur dent á tann tvímælt, virkna talandi (en. *the agent speaker*). Tann virkni talandi tosar mál 1 og mál 2 í málamótsstøðuni. Í hesi støðu, um talan er um asymmetriskt tvímæli², eru tvær høvuðsprosessir. Tær eru lán og áotan (en. *imposition*). Heitini verða greinað nærri niðanfyri.

2.1 Móttøku- og keldumálsvirkni. Prosessirnar í málamótsstøðuni

Í eini asymmetriskari tvímælisstøðu/málamótsstøðu sum teirri føroysku, verður annað málið altíð tað dominantu málið. Dominansur skal fatast sum: “...the dominant language is the language the speaker has greater proficiency in”

² Ein asymmetriskur tvímælingur er ein, sum lærir M1 og M2 forskotið. Í Føroyum er tað soleiðis, at vit fyrst læra føroyskt. Síðani, nøkur ár seinni, danskt.

ÚRSLIT OG PROSESSIR Í FØROYSKUM

(Weinreich 1953:75). Til ber at vita, hvat tað dominant málið er, m.a. tí fólk kenna ymisk málføri í tí dominant málinum, telja á tí og kenna ymisk stílløg.

Van Coetsem (2000) skilir ímillum móttøkumálsvirkni (Recipient Language Agentivity) og keldumálsvirkni (Source Language Agentivity). Móttøkumálsvirkni er, har føroyskt er móttøkumálið, og hin virkni talandi lænir málsligt tilfar úr danskum. Keldumálsvirkni er, tá ið vit sum føroyingar tosa føroyskt-danskt. Tá er føroyskt keldan til tað málsliga tilfarið, sum vit ota (en. *impose*) niður yvir føroyskt-danskt. Hesar báðar transmissjónsprosessirnar eru komplimenterar. Í móttøkumálsvirkni er tað soleiðis, at tann virkni talandi lænir nógv orð úr keldumálinum, men lítið av ljóðum og formum. Í keldumálsvirkni er transmissjónsprosessin ein onnur. Her er ikki talan um lán, sum í móttøkumálsvirkni, men um áotan. Tann virkni talandi otar framburðarvanar sínar frá keldumálinum niður yvir móttøkumálið. Í keldumálsvirkni er nógv ljóðlig áotan, meðan lítið er áotað av orðum og orðaformum og ljóðskipan.

Hetta sær soleiðis út, har eg havi sett tað í ein føroyskan samanhag:

Móttøkumálsvirkni		Keldumálsvirkni
Recipient Language Agentivity		Source Language Agentivity
Dan. > <u>før.</u>		<u>Før.</u> > dan.
Orðastovnur:	Nógv	Lítið
Ljóðskipan:	Lítið	Nógv
Formskipan:	Lítið	Nógv

Mynd 1: Móttøkumálsvirkni og keldumálsvirkni.³

Móttøkumálsvirkni er støðan, har føroyskt er móttøkumálið. Tann virkni málbrúkarin lænir eina rúgvu av orðum úr danskum. Uppteljingar í FADAC-korpusinum vísa, at 29.60% av navnorðum, sagnorðum og lýsingarorðum eru lænt úr danskum (Petersen 2010:91). Hetta er hjá 6 heimildarfólkum. Nærri kanningar mugu gerast fyrri at fáa myndina fjølbroyttari, men helst er hon ikki heilt av leið. Grundin til orðalánini er tørvur og prestisja (Campbell 1999, Petersen 2010). Tørvur er, har vit nú hava: *fløktur* og tey læntu orðini *innvikl-*

³ Ljóðskipan er tað føroyska heitið fyrri fonologi. Eg havi ikki nýtt bendingarskipan fyrri morfologi, men formskipan. Hetta er tí formskipanin/morfologi, er annað enn bara bendingar, t.e., tað er orðagerð (samsetingar og avleiðslur) og bendingar. Undirstriking stendur fyrri, hvat mál er tað dominant málið. Í báðum førum er føroyskt tað dominant málið. Sum sæst, so nevni van Coetsem (2000) einki um setningskipanina. Vit koma inn á hana seinni.

aður og *kompliseraður*, sbr. at það neyvan ber til at siga, at *ein motorur er fløktur*, men at *motorurin er kompliseraður*. Aftur at tørvi og prestisju skal nevast, at ein onnur grund til dansk lán í føroyskum er, at málini hava nógv homofon diamorf. T.e., orð, sum ljóða næstan eins. Hetta ger, at vit hava orðapør sum *samla* og *savna* og mong onnur. Grundin aftan fyri fleiri syntaktisk lán er júst tey homofonu diamorfini, síggj seinni.

Keldumálsvirkni er, har tann virkni málbrúkarin otar føroyskar framburðarvanar niður yvir føroyskt-danskt, og tað merkir niður yvir alla ljóðskipanina. Úrslitið er millum annað, at vit ikki hava stød, tá ið vit tosa føroyskt-danskt, og vit tosa tað við aksent. Í móttøkumálsvirkni var dansk keldumálið, men í keldumálsvirkni er føroyskt keldumálið. Kanningar vísa, at lítið av føroyskum orðum eru í føroyskum-donskum og eisini av bendingarformum og avleiðslum (Petersen 2010, 2011). Meira verður ikki sagt um keldumálsvirkni í hesum samanhanginum.

3. Úrslitið av málamótinum

Í føroyskum eru lániorð so at siga altíð lagað til føroyska bending og kyn. Petersen & Adams (2009:3–10) nevna abstrakt kvennkynsorð sum *definið* og *økologi* og eitt nú hvørkikynsorð sum *universitet*. Ein grund til at *definið* og *økologi* eru kvennkyn, er, at onnur abstrakt navnorð eru kvennkyn, t.e. tey, sum hava eftirfestini *-ing* og *-an* sum í *menning/mentan*. Stundum eru lániorðini í eini tillagingartíð og kunnu hava trý kyn: *ein trendur*, *ein trend* og *eitt trend* (Petersen 2009). Hetta er ikki annað enn væntandi, sbr. Corbett (1991), har víst verður, at slíkar tillagingar eisini eru í øðrum málum, m.a. norrønum og latínskum lánnum í fornenskum. Hesi lániorð høvdu í minsta lagi tvey kyn, stundum trý (Corbett 1991:75, við tilvísing til Welma 1978).

Tá ið talan er um ljóð- og bendingarskipan, er ikki nógv lænt inn. Verður komið inn á setningsskipanina, sum van Coetsem (2000) als ikki nevni, er støðan stórt sætt hon, at syntaktiskar konstruktiónir eru læntar inn og lagdar aftur at undanverandi konstruktiónum. Hetta er úrslitið í føroyskum. Nærri verður komið inn á hesi lán niðanfyri, men dømini í (1a) og (1b) vísa, at tað í stórum dráttum eru tvær grundir til tey syntaktisku lánini: tørvur og luksulán. Við tørvv meinast, at okkurt manglar í føroyskum, og tí verður holið fyllt við einum láni. Við luksulán meinast, at ein konstruktión kemur afturat, hóast ein er í føroyskum.

ÚRSLIT OG PROSESSIR Í FØROYSKUM

- (1) a. Teir **liggja og koyra** alla náttina. (Tørvur)
 b. Eg veit ikki, um hann **kemur at** spæla aftur. (Luksuslán)

Í báðum førum er enn ein onnur grund til lánini. Tað eru tey homofonu diamorfini í føroyskum og í danskum. Av tí at so nógv orð eru felags og ljóða næstan eins, er lætt at læna millum málini. Hetta ger so eisini, at konstruktiónirnar koma saman við orðunum.

Dømini vísa, at ongar syntaktiskar broytingar henda í føroyskum av lánunum, tí koordinatión er í *Jógvan skrivar og lesur*, og sagnorð + navnháttur er eisini eitt vanlig mynstur, t.d. *Jógvan ætlar at lesa*. Úrslitið av (1a) og (1b) er, at føroyskt, hjá teimum, sum hava bæði mynstrini, er blivið kompleksari, har kompleksitetur skal skiljast sum (Dahl 2009:42):

In this context, it refers to the complexity of the language system (the grammar, lexicon and phonology) and the basic criterion is that a more complex system is one that needs a longer description. Complexity in this sense is not necessary reflected in the difficulty of learning the language.

Ikki eru nakrar umfatandi broytingar í teirri føroysku ljóðskipanini vegna lán úr danskum. Við umfatandi verður meint, at tá eru nýggj, atgreinandi drøg lænt inn “in contrastive sets that are represented in native vocabulary, and perhaps loss of some contrasts” (Thomason & Kaufman 1988:75). Heldur ikki síggja vit “new syllable constraint, also in native vocabulary”, ella palatalisering⁴ og heldur ikki avraddan av obstruentum síðst í orði. Føroyskt liggur yvirhøvur á nummar 3 í lániskalanum, sum Thomason & Kaufman (1998) seta upp (Petersen 2008). Tó, strangt tikið liggur føroyskt nærri øðrum stigi í lániskalanum, tá ið talan er um ljóðskipanarlig lán. Hetta merkir, at tey fonologisku lánini ikki eru aðrastaðni enn í lániorðunum, og tað er júst tað, sum vit síggja. Tað langa /a:/ fonemið og tað langa /y:/ fonemið og eisini /au/ eru bara í lániorðum: *statur*, *typa* og *Australia*. Í lániorðum sum *pedagogur* og *avløb* er *b-d-g* ímillum sjálvljóð og síðst í orði í teimum málførum, sum ikki hava klusilviknan (t.e., Vágum, Mykinesi, Norðurstreymoy og Eysturoynni).

⁴ Palatalisering í lánum er í *kioskin*. Her er eingin palatalisering í forljóði: *kioskin*. Tá ið tað seinna *-ki* hevur palatalan framburð, er tað tí, at talan er um eitt morfo-fonematiskt skifti, sbr. *bók* og *bókin*. T.e., at palatalur framburður í tí seinna *-ki* í *kioskin*, vísir ikki, at palataliseringin er ein virkin regla í føroyskum, sbr. eisini ópalatalan framburð í *Kina*.

Longdarreglan er ekki virkin í *-nsk* røðini í lániorðum sum *kubanskur* og *japanskur*. Longdarreglan í føroyskum sigur, at long sjálvjóð stytast framman fyri tveimum ella fleiri hjáljóðum. Tað sæst í eitt nú *hin* og *hitt*. Um føroyska fonologi síggj m.a. Árnason (2011:151, 160) og eisini Thráinsson, Petersen, Jakobsen & Hansen (2004, 2011). At longdarreglan ikki er virkin í *-nsk* røðini sæst í tí langa *a*-num í *japanskur* og *kubanskur*. Hetta er beinleiðis lænt úr donskum.

Viðvíkjandi herðing, so er hon yvirhøvur á fyrsta stavilsi í arvorðum, meðan tey donsku lániorðini hava herðing sum í donskum.

Tá ið talan er um orðaformarnar, eru nøkur atfestir lænt inn, men bendingarendingar eru fáar. Atfestini eru úr donskum, og danskt hevur aftur lænt tey úr lágtýskum, grikskum og latíni. Talan er um serliga: *an-be-for-heit-ilsí-vís* atfestini. Eisini neoklassisk atfestir eru lænt inn. Neoklassisk orðagerð, er orðagerð við grikskum og latínskum orðapørtum, sbr. yvirlitið niðanfyri. Dømini, sum nú fylgja, vísa, at hesi læntu atfesti kunnu vera produktiv. Tá ið sagt verður, at tey eru el. kunnu vera produktiv, merkir tað, at tey eru sett aftur at arvorðum.

Fyrst til forfestini; tey eru *an-* í *angeva*, *anti-* í *antigrindadrápsíða*, *be-* í *begrava* (sbr. títíð *begróv* (*begravaði* er eisini til)), *beráð*, *beklæddur*, *eks-* í *eksfrú Tiger*, *for-* í *forvænta*, *fordeiling*, *infra-* í *infrakervi*, *inter-* í *intervarp*, *kontra-* í *kontrafótbóltur*, *med-* í *medábyrgd*, *meta-* í *metamál*, *mini-* í *miniíbúð*, *pseudo-* í *pseudogosop*, *semi-* í *semisólturkaður*, *super-* í *superbrúkari*, *super-* *pallur*, *supergóður*.

Fleiri av hesum eru viðgjørd í m.a. Gullbein (2006), og eisini summi av eftirfestunum, sum eru í myndini niðanfyri; onnur havi eg funnið við at gugla eftir teimum.

Eitt eftirfesti, sum ikki er sett upp í mynd 2, er *-ing*. Hetta eftirfestið breiðir seg í føroyskum, so at tað eisini er lagt at *ð*-sagnorðum, sum upprunaliga høvdu *-an*, sbr. *kallan* av *at kalla* og so eitt nú *uppkalling* við *-ing*. Tað kann væl vera, at málamótið styðjar uppundir hesa útbreiðsluna av *-ing*.

Bendingarendingarnar eru ikki nógv. Fleirtals-*s* er í summum orðum sum *T-shirts* og *peanuts*. Kanningar hjá Simonsen (2006) og hjá Sandøy & Petersen (2007) vísa, at endingin ikki kemur serliga ofta fyri í føroyskum.

Tó er ein ending, sum breiðir seg: *-ir* í hvørkikynsorðum í fleirtali sum *problemir*. Endingin er lænt beinleiðis úr donskum *problemer*. Hon hevur breitt seg til formar sum *skápir*, *brúdleypir*, men er kortini ikki í **húsir* ella **skipir*. Tað, sum hjálpir *-ir* at breiða seg, eru formar sum *problemir*, *argumentir*, sum

ÚRSLIT OG PROSESSIR Í FØROYSKUM

EFTIRFESTI	BASA	BASUORD	YVIRBORÐ	AVLEITT ORD
-aktig	N	Hollywood	L	hollywoodaktigur
-alsk	N	musikkur	L	musikalskur
-ant	S	prædika	N	prætikantur
-al	N	fundament	L	fundamentalur
-ar	N	atom	L	atomarur
-arí	S	baka	N	bakarí
-dør	N	ambassada	N	ambassadørur
-ell	N	strukturur	L	strukturellur
-heit	L	býttur	N	býttheit
-inn	N	lærari	N	lærarinna
-ilsi	S	øra	N	ørilsi
-isk	N	jørð	L	jarðiskur
-ism	N	kommunistur	N	kommunisma
-ning	S	halda	N	holdningur
-vís	N	dagur	L	dagavís

Mynd 2: Neoklassisk og dansk (úr týskum) eftirfesti í føroyskum. N = navnorð, S = sagnorð; L = lýsingarorð.

eru læntir úr danskum *problemer*, *argumenter*, men eisini formar sum *eplir* og *eygur* /ei:jir/. Her er *-r* lagt afturat fleirtali fyri at frámerkja tað, og tað er ikki óvanligt, at fleirtalið er markað við eini ending. Í m.a. *problemir* og *skápir* er talan um “maximally iconic [coding]” (Wurzel: 1989:11), t.v.s., at tann formurin, sum er markaður (fleirtal er meira markað enn eintal), tann formurin er eisini frámerktur við einum morfemi.

Van Coetsem (2000) nevni einki um, hvat hendir í setningsskipanini, men fyri tað er ikki sagt, at einki hendir har, sbr. Campbell (1999:57), har sagt verður, at:

... any linguistic material – sounds, phonological rules, grammatical morphemes, syntactic patterns, semantic associations, discourse strategies or whatever – which has its origin in a foreign language can be borrowed ...

Sbr. eisini Harris & Campbell (1995:120–149), har tey koma inn á syntaktisk lán, og nevna, at slík eru ógviliga forsømd, tá ið talan er um gransking av málamóti.

Eg havi longu neynt, at syntaktiskar konstruktiónir eru læntar og lagdar aftur at undanverandi konstruktiónum. Dømi vórðu neynd í (1a) og (1b). Tey eru endurtikin her sum (2a) og (2b):

- (2) a. Teir **liggja og koyra** alla náttina.
b. Eg veit ikki, um hann **kemur at spæla** aftur.

Grundin til at (2a) er lænt inn, er tørvur (umframt at vit hava homofon diamorf: *kommer til at spille / kemur at spæla*). Føroyskt hevur ikki nakra konstruktión fyri progressivt aspekt, og tí verða pseudo-koordinatiónirnar læntar inn⁵. Eisini her má homofoni hava spælt inn.

Eg dugi ikki at síggja nakra beinleiðis grund fyri at lána (2b), sum er ein de-venitiv konstruktión. T.e., at framtíð verður gjørd við *koma + navnhátti*. Vanligt er enn at gera framtíð við *fara + navnhátti* sum: *Eg veit ikki, um hann fer at spæla aftur*. De-venitiv konstruktiónin er lænt inn av tí tættu sambandinum við danskt, og hon kann kallast fyri eitt luksulán, tí ein onnur konstruktión er til, nevniliga *fara at + sagnorð í navnhátti*.

Úrslitið av lánunum er, at føroyskt verður kompleksari í vissum førum, har komplekst skal fatast sum neynt fyrr í greinini, nevniliga, at tað tekur longri at lýsa (Dahl 2009).

Í (3.1) verður nakað meira sagt um luksulánini og í (3.2) meira um lán orsaka av tørvi, t.e., tey verða víst við nøkrum dómum. So skal eg eisini koma inn á nýgerðir, (3.3) og einfaldan (3.4).

3.1 Luksulán

Eitt luksulán er eitt lán, har ein konstruktión “óneyðugt” verður lænt inn. Heitið luksulán er tó óheppið, tí onkur grund má vera aftan fyri, at hesar konstruktiónirnar verða læntar inn. Helst er talan um diskursbundin frábrigdi, sum eru íkomin av samskiftistørvinum.

Luksulánini verða lýst við (i) framtíðarkonstruktiónum, (ii) við navnorð + ognarfornavni (*orð mítt*) / ognarfornavn + navnorð (*mítt orð*), (iii) og generiskari nýtslu av umsagnarliði til grundlið (*mjólk er gott*).

⁵ Progressivt aspekt er tað, sum svarar til *-ing* formar í enskum: *They are driving all night*. Til ber at siga frá progressivum aspekti við: *mær var hyggjandi út* = ‘I was looking out’, men hetta er rættiliga gamaldags mál.

ÚRSLIT OG PROSESSIR Í FØROYSKUM

Vanligt er at gera framtíð við einum rørlusagnorði: *fara + navnháttur* sum í: *Eg fari at keypa mær ein nýggja bil*. Ein annar háttur at gera framtíð er við sagnorðinum *koma + navnháttur* sum longu nevnt:

- (3) Eg veit ikki, um hann **kemur at spæla** aftur.

Tað er heilt greitt, at *koma + navnháttur* er nýtt um framtíð, sbr. at tað ber til at skifta *koma* út við *fara*, soleiðis at setningurin verður ...*um hann fer at spæla aftur*, t.e., tann vanligasta framtíðarkonstruktiónin í føroyskum.

Eisini ber til at nýta *vilja* í føroyskum sum eitt sagnorð at siga frá framtíð, sbr. (4a) og *skal* kann eisini nýtast við framtíðarmerking, (4b), sbr. eisini Petersen & Adams (2009:257). Eisini her hevði borið til at nýtt *fara*, og dømini vísa, at føroyskt er blivið kompleksari, tí tað nú ber til at hava fleiri hættir at siga frá framtíð:

- (4) a. Petur Mohr Dam **vil** verða saknaður av Føroya fólki.
De-volitiv
b. Eg **skal** til Danmarkar at lesa.
De-andativ⁶

Setningurin (4a) er eitt minningarorð um Petur Mohr Dam løgmann, og tað er týðiligt, at merkingin er, at 'PMD fer at verða saknaður'. Í (4b) kann merkingin vera 'eg fari til Danmarkar at lesa'.

Upprunaliga orðarøðin við ognarfornøvnum og navnorðum var *navnorð + ognarfornavn* sum í gotiskum *waurd mein* = 'orð mítt'. Orðarøðin *ognarfornavn + navnorð* hevur spjatt seg serliga til tey eysturnorrønu máluni frá vesturgermanskum snimma í miðöld (Dahl 2009:45). Í føroyskum er orðarøðin í skriftmáli næstan javnt býtt soleiðis, at tað ber til at finna ognarfornavn + navnorð (*mítt orð*) og navnorð + ognarfornavn (*orð mítt*) (Hamre 1961; Barnes 2002). Í talumáli er støðan tann, at orðarøðin yvirhøvur er ognarfornavn + navnorð (*mítt orð*), uttan tá ið talan er um skyldskaparorðini (Petersen 2010:156–160). Tá er orðarøðin navnorð + ognarfornavn (*mamma mín*), sbr. (5b), sum eisini er støðan í svenskum málførum (Dahl 2009:45):

⁶ Týskt-danskt á markinum millum Danmark og Týskland hevur eisini *sollen* 'skal' í framtíðarmerking (Kühl 2008), t.e. í eitt nú *Ich soll morgen zum Arzt* 'eg fari til lækna í morgin'.

- (5) a. Hetta er **mín bilur**.
b. Hetta er **mamma mín**.

Strangt tikið var ekki neyðugt at læna inn (5a) setningskonstruktiónina. Tað er nýtt kontrastívt í føroyskum, t.e. at talan er um *MÍN bil* mótsett tann hjá onkrum øðrum. Tað nýtist ikki at vera úrslit av nøkrum láni. Men er tað soleiðis, at orðarøðin ognarfornavn + fornavn er lænt, sbr. Dahl (2009) um vesturgermonsk lán í svenskt, danskt og norskt, so er føroyskt vorðið kompleksari, júst tí tað hevur báðar røðirnar. Eg skal koma inn á hesar konstruktiónirnar aftur seinni, tá ið endastøðið av málamótinum verður umrøtt.

Til ber í føroyskum í vissum førum at hava vantandi samsvar ímillum ein grundlið og ein umsagnarlið til grundlið sum í (6a). Merkingin í (6a) er ‘at mjólk yvirhøvur er gott fyri heilsuna’. T.e., at setningurin skal fatast generiskt, og tað er júst sama sum (6b) merkir. Slík generisk nýtsla sum í (6a) er til í svenskum (Josefsson 2006) og donskum (*sild er godt*).

- (6) a. **Mjólk er gott** fyri heilsuna.
b. **Mjólk er góð** fyri heilsuna.

(6a) kann vera lænt úr donskum, og um so er, vísa pørini bæði – (6a) og (6b) – væl og virðiliga, at tað fyrra er eitt luksulán, og at føroyskt er blivið kompleksari í teirri merking av kompleksiteti, sum eg nýti her.

3.2 Tørvur

Tørvur verður vístur við pseudo-koordinatión, við deontiskari nýtslu av *mega* og við diskursbitlum. Deontiskur (og dynamiskur) modalitetur merkir, at talan er um eina hending, sum ikki er hend. Tað vísir til eitthvørt møguligt (Palmer 2001:70).

Føroyskt hevði onga konstruktión, sum svarar til tað progressiva aspektið í enskum. Í íslenskum verður progressívt aspekt gjørt við *vera að* (Thráinsson 2007:13). Hetta ber ikki til í føroyskum. Men so eru aðrar konstruktiónir, og tær eru sum í setningunum niðanfyri, sum eru frá Heycock & Petersen (2012). Meira um pseudo-koordinatiónir og víðari tilvísingar er í somu grein; her verða bara nøkur dømi sett upp.

ÚRSLIT OG PROSESSIR Í FØROYSKUM

- (7) a. ... ikki at tala um, tá ið tey **liggja og koyra** sunnudagskoyring.
 b. Eg **standi og hugs**i um Lenu. (FADAC)
 e. ... fólk, sum eg havi á vitjan, **sita og smsa**.
 f. Hann **gongur og argar** fólk (Henriksen 2000: 45(5))
 (7a–e) = positióssagnorð; (7f) rørlusagnorð.

Samanumtikið um pseudo-koordinatiónirnar skal sigast, at tær eru læntar inn í føroyskt, tí málið ikki hevði nakað progressivt aspekt. Slíkar pseudo-koordinatiónir eru eisini í lágtýskum, í norðurtýskum málførum, í donskum, svenskum og norskum (Höder 2009), og helst eru tær komnar inn í føroyskt úr donskum (Heycock & Petersen 2012). Í norskt, svenskt og danskt eru tær helst komnar úr lágtýskum í Hansatíðini.

Deontiskur og dynamiskur modalitetur varð greinað omanfyri við tilvísing til Palmer (2001). Tá ið talan er um *at kunna*, so verður deontiskur modalitetur m.a. gjørdur við *kunna* í føroyskum, meðan danskt hevur *måtte* (Thráinsson & Vikner 1995, Thráinsson, Petersen, Jakobsen & Hansen 2004:306). Tá ið talan er um epistemiskan modalitet, er tað soleiðis, at “speakers express their judgements about the factual status of the proposition” (Palmer 2001:8), og hetta verður gjørt við m.a. *kunna* í føroyskum og *kunne* í donskum. Her er tann munur millum málini, at danskt hevur tvey modalsagnorð, føroyskt bara eitt.

	Deontiskur modalitetur	Epistemiskur modalitetur
Føroyskt	kunna	kunna
Danskt	måtte	kunne

Mynd 3: Deontiskur og epistemiskur modalitetur í føroyskum og í donskum.

Dømið í (8) vísir, at viðkomandi hevur lænt tað danska sagnorðið og nýtt tað í einum føroyskum hami:

- (8) Handan **mátti** gjarna kopierað fyri meg – anytime.
 (www.nym.fo; heintað: 26/09/2009)

Við at læna inn hesa nýtsluna av *måtte* er føroyskt hjá tí virkna talandi, sum sigur (8), blivið kompleksari. T.e., at summi nú nýta tvey modalsagnorð, har tann eldra skipanin hevur eitt sagnorð. Tó skal sigast, at fleiri enn hava ta eldru skipanina, men summi hava hesa:

Nýggj skipan (há summum)		
	Deontiskur modalitetur	Epistemiskur modalitetur
Føroyskt	kunna	mega
Gomul skipan (enn há fleiri)		
	kunna	kunna

Mynd 4: Deontiskur og epistemiskur modalitetur. Nýggj og eldri skipan.

Campbell (1999) nevni, at “discourse strategies” kunnu verða læntar inn í eitt mál. Nú er “discourse strategies” eitt rímliga breitt hugtak, og tað kann eisini fevna um nakað so ítøkiligt sum, at summi hava *ikki* í játtandi setningum (Hagström 2005:1758), sbr. eisini (9a). Eisini hevur føroyskt lænt diskursbitlar úr donskum, sbr. (9b). Eg sigi ikki meira um hetta evnið her, tí neyðugt er at granska tað nærri:

- (9) a. Vit høvdu danskar sálmaðøkur, **ikki**.
b. Vissi mann lurtar **væl** eftir orðinum, so má tað **væl** vera, at alt skal vera javnt. FADAC

(9a) er heilt greitt lænt, og tað sama er við tí seinna *væl* í (9b). Tað er týðiliga ein diskursbitil, har talandi vendir sær til tann, ið viðkomandi tosar við. Við at nýta tað seinna *væl* er merkingin ‘ja, heldur tú ikki eisini tað’.

3.3 Nýgerðir

Eitt úrslit av málamótinum eru nýgerðirnar, og tað vil siga, at tann lænta konstruktiónin ikki er donsk, men heldur ikki heilt sum væntandi var í føroyskum. Hetta er í (10a):

- (10) a. Eg veit ikki, **hvaðani** hann fekk tað **frá**. (FADAC)
b. Eg veit ikki, **hvaðani** hann fekk tað.
c. Eg veit ikki, **hvar** hann fekk tað **frá**.

Eg kalli (10a) fyri eina nýgerð, tí vit hava bæði *hvaðani* og *frá*.

Ein grund til at vit hava *hvaðani* ... *frá* í setninginum omanfyri, er semantisk bleiking av merkingini ‘frá’ í hjáorðinum *hvaðani*.

3.4 Endastøðið

Tær innlæntu konstruktiónirnar kunnu liva undir liðini á teimum, sum vóru í málinum, og tað er mangan soleiðis, at talandi yvirhvøvdur ikki leggja merki til tær. Hetta er serliga tí, at tað ikki er so lætt at leggja merki til broytingar í orðarøð sum í dønum sum *Jógvan sigur, at hann **elskar ikki** hundin* ella *Jógvan sigur, at hann **ikki elskar** hundin*.

Tær innlæntu og tær gomlu konstruktiónirnar kunnu liva lið um lið í øldir, men tað kann eisini vera, at tann innlænta tekur yvir. Ein tendensur til tað er í *mín mamma*, ikki *mamma mín*. T.e., komplikatióin, sum vit nevndu omanfyri, kann enda við, at ein konstruktión er eftir:

- (11) a. Hetta er **mín bilur**.
b. Hetta er **mín mamma**.

Og kanningar av orðarøðini í eykasetningi av sagnorð + hjáorð (... *elskar ikki*) ella øvugt, hjáorð + sagnorð (... *ikki elskar*) vísa, at føroyskt er komið hagar, at tann ‘danska’ orðarøðin, t.e. hjáorð + sagnorð er um at vera gjøgnumförd (Heycock, Sorace & Hansen 2009)⁷. T.e. í setningum sum:

- (12) a. Jógvan sigur, at Marjun **ikki elskar** hundin. (Vinnandi orðarøð)
b. Jógvan sigur, at Marjun **elskar ikki** hundin. (Dvínandi orðarøð)

4. Athall og divergensur

Í førum sum við tørv- og luksulánunum í setningsskipanini er talan um, at føroyskt verður líkari donskum. Hetta er athall, og úrslitið er, sum víst, at føroyskt verður kompleksari í vissum førum. Tó eru eisini dømi um einfaldan.

Eitt andsvar upp á málamótið er málrøktin. Tað var J. Jakobsen, sum legði lunnar undir hana síðst í 1800, og hon hevur so verið ein partur av tí føroyska málssamfelagnum líka síðani. Málrøktin er ein máti at vara seg fyri donskum í føroyskum. Her hava málrøktarfólk gjørt nógv av at smíða orð, men lítið hevur verið gjørt við syntaktiska málrøkt, um eg so má siga. Skuldi ein soverðin verið virkin, hevði hon arbeitt móti *ikki elskar*-setningunum, (12a), til frama fyri *elskar ikki*-setningunum, (12b).

Meðan málamótið førir athall (konvergens) við sær, so førir málrøktin divergens við sær. Eg fati devertens sum, at talandi tilvitað vil víka frá í talu

⁷ Nógv er granskað í hesum í føroyskum. Eg vísi til nevndu grein. Har síggjast tær ymisku tilvísingarnar.

síni. Hetta sæst í, at mælt verður til at nýta eitt nú ósamansett sagnorð ístaðin fyri samansett sum *gera av* heldur enn *avgera*. Divergensur kann eisini verða yvirdrivin, soleiðis, at fólk siga *tjúguein* fyri *einogtjúgu*. At divergera soleiðis er at skapa eina frástøðu millum føroyskt og danskt.

5. Lúgván

Málskipanin kann, men nýtist ikki, at lúgvast av tvímælis- el. málamótsstöðuni. Hetta verður kallað attritión = lúgván/slit, og tað er tað fyrsta stigið ávegis til málmiss. Lúgván er hjá tí einstaka, og serliga sæst hon hjá til dømis føroyingum, sum hava búð leingi niðri. Hesir kunnu tosa føroyskt við danskari aksent og hava umfatandi bland av ymiskum málmyonstrum frá donskum í sínum føroyska.

Søgur ganga um, at tað eru smáir bólkar av ungum dreingjum í Føroyum, sum hava eina rímliga lúgvaða skipan (L. Didriksen, framløga 26/04/2011). Hetta eru ungir dreingir, sum nýta eina rúgvu av tíð sínari framman fyri telduni. Har hoyra og nýta teir danskt og ikki minst enskt. Lúgván í málbrúki teirra sæst m.a. í, at teir stundum ikki hava hvørjumfallið, sbr. ein setning, sum eg hoyrði: *hvat er meiningin við boyur ístaðin fyri við boyum*.

Hetta evnið má granskast nærri, og spurningurin er, um málbrúk teirra yvirhøvur fær nakra ávirkan á føroyskt. Ein málbroyting byrjar sum ein *s*-kurva: soleiðis, at tað fyrst gongur seint. Síðani kemur ferð á og seinni gongur aftur seint. Tað kann vera, at hesir málsliga marginaliseradu dreingirnir ongantíð fara at fáa ávirkan á føroyskt.

Tað er munur á slitinum her, t.e. hvørjumfalsmissi og einfaldanini, ið nevnd varð omanfyri. Í einfaldanini hendir ikki nakað slit. Í *mín mamma* er orðarøðin ávísari + navnorð til í *mín bilur*.

Slit ella lúgván er í síðsta enda eisini ein avleiðing av málamótinum. Slíkt sæst fyrst hjá tí einstaka, men kann so breiða seg til alt málsamfelagið, og í ringasta føri kann málamót og tvímæli føra máldeyða við sær. Tað er serliga, tá ið tað ikki longur fíggarliga loysir seg at tosa M1, sum sæst við eitt nú teimum keltisku málunum írskum og gæliskum. Eisini liggja hesi málini, og eisini bretonskt, landafrøðiliga soleiðis fyri, at nógvir tilflytarar koma til økið, og hesir tosa ikki írskt, gæliskt ella bretonskt (Ball & Fife 1993).

6. Niðurstøða

Tað føroyska-danska málamótið hevur verið til í fleiri hundrað ár, og hetta hevur ført við sær, eyðvitað, at nógv donsk lániorð eru í føroyskum. Eisini er nakað

ÚRSLIT OG PROSESSIR Í FØROYSKUM

hent í ljóð- og bendingarskipan, hóast ikki so nógv. Tá ið talan er um setningsbygnaðin, eru eisini lán, og eg havi her víst, at hesi lánini ikki gera nakað við ta føroysku setningsskipanina, tí tey verða lögð aftur at undanverandi konstruktiónum. Grundin til lánini er tørvur og luksulán. Eg havi kallað tað luksulán, hóast tað neyvan kann vera soleiðis í øllum førum, at lánini eru komin inn av ongum. Onkur diskursbundin tørvur má vera grundin til, at tey verða lænt inn. Aftur at hesum eru nýgerðir. Leggjast skal afturat, at aftan fyri tørv og luksulán kann liggja, at føroyskt og danskt hava fleiri homofon diamorf. Hetta ger, at tað er lættari at læna konstruktiónir inn, t.e., tær koma við orðunum.

Verður kompleksitetur fataður sum lýstur í greinini, so gera lánini føroyskt kompleksari enn tað var á einum eldri støði. Tá er talan um tær nevndu konstruktiónirnar, kann tað henda, at tann innlænta konstruktiónin livir eftir, men báðar kunnu liva undir liðini hvør á aðrari í øldir, áðrenn hetta hendir. Og tað ber eisini til, at tær áhaldandi liva lið um lið. Eg havi eisini víst á, at slit kemur fyri, og eisini tað er eitt úrslit av málamótinum, hóast tað ikki nýtist at vera tað.

Styttingar:

en. = enskt.

FADAC = Faroese-Danish Corpus (upptøkur við føroyskum og føroyskdonskum í Hamborg; 2005–2011)

KM = keldumálsvirkni

L = lýsingarorð

M1 = mál 1, fyrsta mál (í hesum samanhangi: føroyskt)

M2 = mál 2, annað mál (í hesum samanhangi: danskt)

MM = móttøkumálsvirkni

N = navnorð

S = sagnorð

HEIMILDIR

Árnason, K. 2011. *The Phonology of Icelandic and Faroese*. Cambridge University Press, Cambridge.

Ball, M.J. & Fife, J. 1993. *The Celtic Languages*. Routledge, London/New York.

Barnes, M. 2002. Head + modifier or modifier + head? Word-order in Faroese possessive adjective constructions. A. Johansen, Z. S. Hansen, J. í Lon Jakobsen & M. Marnersdóttir (ritstj.): *Eivindarmál*, s. 56–66. Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn.

Braunmüller, K. 2011. Die Färöer – ein Labor für Sprachkontakte. Bilanz eines

- Forschungsprojekts. Plenarvortrag beim SFB 538 „Mehrsprachigkeit“ am 27. Januar 2011 und wieder am 17. November 2011 bei HAZEMS an der Universität Hamburg.
- Campbell, L. 1999. *Historical Linguistics. An Introduction*. The MIT Press, Cambridge.
- Corbett, N. 1991. *Gender*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dahl, Ö. 2009. Increasing in complexity as a result of language contact. K. Braunmüller & J. House (ritstj.): *Convergence and Divergence in Language Contact Situation*, s. 41–53. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Gullbein, S. 2006. *Soleiðis segði mamma ... Óprentað MA ritgerð*. Fróðskaparsetur Føroyar, Føroyamálsdeildin. Tórshavn.
- Hagström, B. 2005. Written language and forms of speech in Faroese in the 20th century. O. Bandle og fleiri (ritstj.): *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the Northern Languages 2:1750–1759*. Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- Hamre, H. 1961. The use of genitive in modern Faroese. *Scandinavian Studies* 33:231–246.
- Harris A. & Campbell, L. 1995. *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Henriksen, J. 2000. *Orðalagslæra*. Sprotin, Vestmanna.
- Heycock, C., Sorace, A. & Hansen, Z. S. 2009. V-to-I and V2 in subordinate clauses: an investigation from Faroese in relation to Icelandic and Danish. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 12:61–67.
- Heycock, C. & Petersen, H. P. 2012. Pseudo-coordinations in Faroese (verður prentað í): *Multilingual individuals and multilingual societies*. John Benjamins, Amstrerdam/Philadelphia. (HSM 13.)
- Höder, S. 2009. Dialect convergence across language boundaries. A challenge for areal linguistics. F. Gregersen, J. K. Parrott & P. Quist (ritstj.): *Language variation – European perspectives III. Selected papers from the 5th International Conference on Language Variation in Europe*, s. 173–184. (ICLaVE 5), Copenhagen, June 2009. Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. (Studies in Language Variation 7)
- Josefsson, G. 2006. Semantic and grammatical genders in Swedish-independent but interacting dimensions. *Lingua* 116:1346–1368.
- Kühl, K. 2008. *Bilingualer Sprachgebrauch bei Jugendlichen im deutsch-dänischen Grenzland*. Kovač, Hamburg.
- Palmer, F. J. 2001. *Mood and Modality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Petersen, H. P. 2008. The Borrowing Scale and Faroese-Danish Language Contact. *Fróðskaparrit* 56:97–115.
- Petersen, H. P. 2009. *Gender Assignment in Modern Faroese*. Verlag dr. Kovač, Hamburg.
- Petersen, H. P. & Adams, J. 2009. *Faroese: A Language Course for Beginners*. Stiðin, Tórshavn.

ÚRSLIT OG PROSESSIR Í FØROYSKUM

- Petersen, H. P. 2010. *The Dynamics of Faroese-Danish Language Contact*. Winter, Heidelberg.
- Petersen, H. P. 2011. Færøsk-dansk. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 29:293–313.
- Sandøy, H. & Petersen, H.P. 2007. Tilpassing av importord i færøysk talemål. P. Jarvad & H. Sandøy (ritstj.): *Stuntmand og andre importord I Norden*, s. 52–71. Novus, Oslo.
- Schuchardt, H. 1884. *Slawo-deutsches und Slawo-italienisches*. Leuschner & Lubensky. Graz.
- Simonsen, Hanna. 2006. Føroyskt og óføroyskt. *Varðin* 73:111–131.
- Thomason, S. G. & Kaufman, T. 1988. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. University of California Press. Berkley/Los Angeles/Oxford.
- Thráinsson, H. 2007. *The Syntax of Icelandic*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Thráinsson, H., Petersen, H. P., Jakobsen, Lon, J. í & Hansen, Z. S. 2004 [endurpr. 2012]. *Faroese. An Overview and Reference Grammar*. Fróðskapur/Linguistic Institute. University of Iceland, Tórshavn/Reykjavík.
- Thráinsson, H. & Vikner, S. 1995. Modals and double modals. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 55:51–88.
- Trudgill, P. 1996. Isolation, Social Network and Phonological Structure. Gregory R. Guy og fleiri (ritstj.): *Towards a Social Science of Language* 1:3–22. John Benjamins. Amsterdam/Philadelphia.
- Trudgill, P. 2007. Sociolinguistic typology and spontaneous complexification. Hand-outs. Research Center 538: Multilingualism. Universität Hamburg.
- van Coetsem, F. 2000. *A General and Unified Theory of the Transmission Process in Language Contact*. Winter, Heidelberg.
- Weinreich, U. 1953. *Languages in Contact. Findings and Problems*. Mouton. Hague.
- Welma, J. 1978. Complex gender in Old English loanwords. *Acta Philologica* 7:143–164.
- Winford, D. 2003. *An Introduction to Contact Linguistics*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Wurzel, W. U. 1989. *Inflectional Morphology and Naturalness*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht/Boston/London.s

SUMMARY

The article deals with the results and processes in the Faroese-Danish language contact situation, and parts of the results of research into this contact situation are presented. It will be shown that Faroese has become more complex in some cases due to borrowings from Danish, although we also find simplification and attrition.

YELENA SESSELJA HELGADÓTTIR

Hildibrandskviða á færeyska vísu

1. Inngangur

Undanfarin ár hef ég skoðað samspil ýmissa færeyskra og íslenskra heimilda um aldir. Meðal þeirra eru færeyska ballaðan *Sniolvs kvæði* og íslenska fornaldarsagan *Ásmundar saga kappabana*, sem eiga rætur að rekja til hinnar fornþýsku *Hildibrandskviðu* (*Hildebrandslied*), ásamt öðrum norrænum og þýskættuðum textum sem geyma efni er tengist kviðunni. Þar má nefna *Dana-sögu Saxa* (*Gesta Danorum*) og *Hervarar sögu og Heiðreks* annars vegar en hins vegar *Þiðreks sögu af Bern*, *Hildibrandskviðu hina yngri* (*Jüngeres Hildebrandslied*) og *Kvæði af meistara Hildibrand*. Með samanburði á efni *Hildibrandskviðu* í þessum verkum tel ég mig meðal annars hafa sýnt að *Sniolvs kvæði* sé sjálfstæð útfærsla á efni *Hildibrandskviðu* (þrátt fyrir áhrif frá bæði norrænum og þýskum frásögnum um Hildibrand á ýmsum tímum) sem kann að hafa varðveitt best lykilminni *Hildibrandskviðu*, bardaga feðga þar sem að minnsta kosti annar ber ekki kennsl á hinn eftir langan aðskilnað (Yelena Sesselja Helgadóttir-Yershova 2009, Yelena Sesselja Helgadóttir 2009). Þar með kann *Sniolvs kvæði*, líkt og *Sjúrdar kvæði*, að geyma efni sem hefur hvorki varðveist í íslenskum sögum né norrænum ballöðum (sbr. de Boor 1918, 1920).

Hér verða þessar athuganir á *Sniolvs kvæði* og Hildibrandshefðinni reifaðar á norrænar heimildir (ekki síst *Hervarar sögu og Heiðreks* sem ég hef lítið skoðað í þessu samhengi hingað til); nánar til tekið, með áherslu á helstu minni og persónur í frásögnum um efni *Hildibrandskviðu* frá landnámstíð til ballöðu-hefðar síðari alda. Þessar spurningar verða meðal annars til umræðu:

- Hvernig og hvenær tóku ýmis minni og persónur þátt í mótun *Sniolvs kvæðis*?
- Hvaða atriði fékk *Sniolvs kvæði* að láni frá norrænum frásögnum og hvers vegna skilaði annað efni sér ekki þangað?

Þá verður reynt að svara því hvort sé líklegra að sonarvígið sé upprunalegt í *Sniolvs kvæði* eða bætt inn á síðari öldum, auk þess sem hinn færeyski Ásmundur verður ræddur sérstaklega. Þessi athugun á enn fremur að varpa ljósi

á samskipti Færeyinga og Íslendinga á bókmenntasviði allt frá landnámstíð og fram á 19. öld.

2. Frásagnir um Hildibrand

Efni sem tengist harmleiknum í *Hildibrandskviðu* er varðveitt í mörgum misgömlum heimildum – og oft á mjög ólíkan hátt. Því verður fyrst gerð stutt grein fyrir þeim textum sem hér eru til umræðu og helstu minnum og persónum þeirra sem tengjast hinni gömlu kviðu. (Eftirfarandi er því *ekki* nákvæm endursögn á innihaldi textanna.) Eins og sjá má í *töflu 1* eru heimildir einkum tvenns konar; miðaldasögur, aðallega fornaldar- og riddarasögur frá 13.–14. öld, og ballöður frá seinni öldum.

TEXTI	ALDUR	BÓKM.GREIN
<i>Hildibrandskviða</i> (<i>Hildebrandslied</i> ; <i>Hild</i>)	8.–9. öld	kviða
<i>Sniolvs kvæði</i> (<i>Sn</i>)	fyrst skráð 1781–82	ballaða
<i>Ásmundar saga kappabana</i> (<i>Ásm</i>)	lok 13. – upphaf 14. aldar	fornaldarsaga
<i>Gesta Danorum</i> (<i>GD</i>)	lok 12. – upphaf 13. aldar	(fornaldar)sögurit
<i>Hervarar saga og Heiðreks</i> (<i>Herv</i>)	lok 13. – upphaf 14. aldar	fornaldarsaga
<i>Þiðreks saga af Bern</i> (<i>Þiðr</i>)	13. öld	riddarasaga
<i>Hildibrandskviða yngri</i> (<i>Jüngerer Hildebrandslied</i> ; <i>YHild</i>)	fyrsta varðveitta gerð: ofanverð 15. öld	ballaða
<i>Vísa um meistara Hildebrand</i> (<i>En Vise om Mester Hildebrand</i> ; <i>VHild</i>)	16. öld	ballaða
<i>Kvæði af meistara Hildibrand</i> (<i>KHild</i>)	17. öld	ballaða

Tafla 1: Heimildir.

2.1 Hildibrandskviða

Hildibrandskviða er talin vera rituð á öndverðri 9. öld (sbr. Jón Helgason 1948:50–51). Tonya Kim Dewey (2011:41) tekur fram að á þessum tíma sé hrynjandi kviðunnar þegar orðin tímaskekkja, og bendir það meðal annarra hluta til þess að kviðan eigi rætur að rekja til enn fjarlægari fortíðar. Hildebrand (*Hiltibrant*) er kappi Húna sem neyðist til að flýja land sitt og heift Auðvakrs ásamt konungi sínum Þjóðreki en skilur eftir konu sína og ungan son. Mörgum árum síðar hittir hann Hadubrand (*Hadubrant*), son sinn, sem er í liði andstæðinga og á að berjast við hann. Hildebrand reynir að fullvissa Hadubrand um

frændsemi þeirra en Hadubrand trúir honum ekki. Handrit kviðunnar þrýtur þegar feðgarnir berjast. Jón Helgason (1948:60–66) hefur fært rök að því að líklegast drepri Hildebrand son sinn í bardaganum, og verður hér gengið út frá því.

Helstu minni sem halda frásögn kviðunnar uppi eru: (1) flótti Hildebrands til útlanda og skilnaður við son sinn, (2) endurfundur feðganna – sem eru orðnir andstæðingar, (3) sonurinn þekkir ekki föður sinn aftur og (4) faðirinn neyðist til að berjast við soninn. Hér á eftir verður skoðað hvernig þessi minni koma fram í yngri textum sem tilheyra frásagnarhefðinni um Hildibrand og fjöl-skylduharmleik sem honum tengist.

2.2 Sniolvs kvæði og Ásmundar saga kappabana

Sniolvs kvæði og Ásmundar saga kappabana, sem eru í brennidepli þessarar athugunar, segja frá köppunum Hildibrandi og Ásmundi, en ekki á sama hátt.

Sérstaða *Sniolvs kvæðis* er fólgin í því að það var fært í letur umtalsvert seinna en allir aðrir textar sem hér er fjallað um, en fyrstu uppskrift kvæðisins gerði J. C. Svabo 1781–82 (CCF 91A, sjá *Føroya kvæði* IV:1–10). Þar er kvæðið aðeins fjórir þættir: *Golmars táttur*, *Sniolvs táttur*, *Ásmundar táttur* og *Gríms táttur*, en sjö strax í næstu uppskrift sem var gerð um 1820 (CCF 91B, sjá *Føroya kvæði* IV:11–33).¹ Í uppskrift Svabos eru það „ytri“ þættirnir tveir, *Golmars táttur* og *Gríms táttur*, sem segja mestan hluta sögunnar um skipti Hildibrands og Ásmundar og ramma inn aðra frásögn: af Sniolvi sem fellur fyrir hendi Ásmundar. Ef atburðir „ytri“ þáttanna eru settir í tímaröð eru þær á þessa leið: Hildibrandur eignast son, en nornir (eða nunnur, sbr. CCF 91B: 74.–77. er.) spá því að hann drepri soninn með sverði sínu. Hildibrandur sendir soninn Grím burt frá sér og sökkvir sverðinu í sæ á tryggum stað. Ásmundur, sem virðist vita af spánni, nær sverðinu og býður Grími hólmgöngu. Grímur segir Ásmund göldróttan og vill því ekki berjast við hann, en berst við kappu sem Ásmundur sendir í sinn stað. Ásmundur fær loks Hildibrand til að berjast fyrir sig og fær honum sverðið. Hildibrandur þekkir hvorki Grím né sverð sitt aftur, drepur son sinn og deyr sjálfur af harmi. Öll burðarminni frásagnarinnar af Hildebrandi og Hadubrandi eru hér auðþekkjanleg: aðskilnaður feðganna, endurfundur þar sem þeir eru andstæðingar, þekkja hvor annan ekki aftur og berjast. En eitt minni, sem er mikilvægt fyrir framvindu frásagnarinnar, bætist

¹ Patricia Conroy (1978) fjallar ýtarlega um þróun *Sniolvs kvæðis* á 19. öld og misgömul lög þess.

við í *Sniolvs kvæði*; álagasverð² sem er sökkt en síðar endurheimt og notað í bardaganum. Einnig er fall *beggja* feðganna mikilvægt í kvæðinu – og að *hvorugur* þeirra ber kennsl á hinn.

Ásmundar saga kappabana er fornaldarsaga frá ofanverðri 13. eða öndverðri 14. öld og er til í tveimur gerðum, styttri (fyrsta varðveitta handritið, Holm perg 7 4to, er frá öndverðri 14. öld) og lengri (fyrsta varðveitta handritið, AM 586 4to, er frá 15. öld; sbr. *Ordbog over det norrøne prosasprog: Registre*). Þar segir fyrst frá Buðla, konungi í Svíþjóð, sem reitir tvo smíði til reiði. Smiðirnir, sem eru dvergar eða einhvers konar handanheimsverur, smíða tvö sverð og leggja á annað þeirra að það verði að bana hinum göfgustu bræðrum, dóttursonum Buðla. Hann sökkvir sverðinu til að forðast það. Hildibrandr og Ásmundr, barnabörn Buðla, eru sammæðra hálfbræður en fæðast hvor í sínu landi, Svíþjóð og Danmörku, og þekkjast ekki (að minnsta kosti eldri bróðirinn, Hildibrandr, veit þó af yngri bróður sínum eins og seinna kemur í ljós). Æsa, brúður Ásmundar, krefst þess að hann dregi Hildibrand og hefni þar með föður hennar, og bendir Ásmundi á sverðið. Ásmundr nær sverðinu og berst við kappu sem Hildibrandr sendir í sinn stað. Að lokum neyðist Hildibrandr til að berjast við Ásmund. Á leiðinni í bardagann drepur Hildibrandr son sinn í berseksæði (atvik sem jafnan hefur þótt erfitt að skýra). Ásmundr særir Hildibrand í bardaga. Hildibrandr flytur vísur, segir þar Ásmundi frá frændsemi þeirra og deyr, en Ásmundr giftist Æsu.

Þetta er önnur útfærsla á aðalminni Hildibrandshefðarinnar (bardaga aðskil-inna náfrænda sem eru orðnir andstæðingar þegar kemur að endurfundi); bardagi *hálfbræðra*. Sá yngri þekkir ekki þann eldri aftur (líkt og sonurinn þekkir ekki aftur föður sinn),³ bræðurnir berjast og sá eldri fellur.

Bæði í *Sniolvs kvæði* og *Ásmundar sögu* er barist við aðra kapp/berserki áður en til lokabardaga kemur, þótt ástæður þessara „aukabardaga“ séu mismunandi; hinn færeyski Ásmundur þarf að finna aðra kappu til að berjast við Grím sem vill ekki eiga við hann sjálfan, en hinn íslenski Hildibrandr sendir aðra í sinn stað til að forðast sjálfur bardaga við Ásmund sem hann veit eða

² Deila má um það hvort hér eru *álög* á ferðinni eða hvort nornir gera ekki annað eða meira en spá um *örlög*, en í þessu sambandi má vitna í lokaerindi *Sniolvs kvæðis* í B-gerð: „Satt er tað, ið talað er, / so er greint ífrá, / eingin ger at fortvinast, / hvat nornur leggja á“ (CCF 91B, 447. er.).

³ Eða svo virðist vera, þrátt fyrir orð um líkt útlit Ásmundar og Hildibrands og sverða þeirra – sem Vöggr, sendimaður Hildibrands, lætur falla í eyru Ásmundar (sjá *Zwei Fornaldarsögur*: 92–93). Ekki tekur Hildibrandur í *Sniolvs kvæði* heldur mark á draumum sínum (CCF 91A) eða Silkieikar (CCF 91B) fyrir vígi Gríms.

grunar að sé hálfbróðir hans. Frásögnin um álagasverð í *Ásmundar sögu* er í grundvallaratriðum sú sama og í *Sniolvs kvæði*, en þess ber þó að geta að sverðin eru tvö í *Ásmundar sögu* og að mun meiri og flóknari saga fylgir þeim en sverði Hildibrands í *Sniolvs kvæði* (sjá aftar í þessum kafla). Frásögnin af kvonbænum, þar sem biðillinn þarf að standast prófraun sem brúðurin setur, er hins vegar hvorki í *Sniolvs kvæði* né *Hildibrandskviðu*.

Af þessu má sjá að á sama tíma og frásagnir *Sniolvs kvæðis* og *Ásmundar sögu* bera með sér augljósan skyldleika er margt sem skilur þær að. Jafn mikill harmleikur og sonarvíg fær litla athygli í *Ásmundar sögu*, því áherslan í henni færist yfir á bræðravíg. Í öðru lagi má nefna stöðu og persónuleika Hildibrands – og þó einkum Ásmundar. Hinn færeyski Hildibrandur er riddaralegur kappi og minnir lítt á þann ofstopafulla víking sem íslenskur nafni hans er. Það er frekar hinn færeyski Ásmundur sem fellur í sama flokk og hinn íslenski Hildibrand, en hann er ítrekað kallaður *illi* í kvæðinu. Það greinir hann fyrir sitt leyti frá hinum íslenska Ásmundi en þeim síðarnefnda er ekki lýst sem vondum þrátt fyrir ódæðisverkið sem hann fremur; hann er frekar látinn líta út sem verkfæri örlaganna (og jafnvel fórnarlamb þeirra).⁴

Afdrif Ásmundar eru heldur ekki með sama móti í *Ásmundar sögu* og *Sniolvs kvæði*. Sagan lýsir því hvernig Ásmundur fer aftur á fund Æsu, kveður vísur um það sem gerst hafði, drepur vonbiðil hennar og gerir brullaup til hennar þótt hann sé henni reiður fyrir þátt sinn í bróðurvíginu. *Sniolvs kvæði* er hins vegar þögult um örlög Ásmundar – enda þótt Ásmundur sé lykilpersóna í kvæðinu (sú sem tengir saman þættina tvo um Sniolv og hina tvo um Hildibrand – og sú sem kemur hinum harmrænu atburðum af stað). Skýringin kann að vera sú að áherslan í kvæðinu sé á harmleik feðganna og tilfinningaátök í brjósti Hildibrands – en aðrar skýringar kunna einnig að koma til greina (sjá kafla 3.4).

Þó er víst að Ásmundur sleppur sjálfur lifandi úr þeim átökum sem hann kemur af stað í *Sniolvs kvæði*. Það vekur ósköp pragmatíska spurningu: Hvers vegna reynir Hildibrandur ekki að vega Ásmund – sem kom sonarvíginu í kring og er þar á vígvellinum rétt hjá Hildibrandi – og hefna þar með sonarins? Þetta er ekki eina atriðið sem liggur ekki ljóst fyrir. Ekki er heldur með öllu ljóst hvers vegna Hildibrandur fer að berjast með Ásmundi og fyrir hann þegar Ásmundur biður Hildibrand að berjast gegn Grími – þrátt fyrir það að Ásmundur hefur drepið Sniolv, mág Hildibrands, og það á óheiðarlegan hátt.

⁴ Um persónur *Ásmundar sögu kappabana* og hliðstæðar persónur *Gesta Danorum* hefur Ciklamini (1966) fjallað ýtarlega. Um Ásmund í færeyskri kvæðahefð sjá Benati 2009 – og kafla 3.4 hér að neðan.

Ýmislegt er líka óljóst í samskiptum Hildibrands og Sniolvs; til að mynda höggið sem sá fyrrnefndi ætlar þeim síðarnefnda í *Rana tætti* (CCF 91B, 64.–65. er.) þegar Sniolvur fer að gá að Hildibrandi sem liggur á vígvellinum eftir bardaga við Rana. Silkieik (brúðurin) spyr hvort Hildibrandur hafi gert það viljandi „at vega bróður“ hennar, en Hildibrandur sver að hann hafi ekki þekkt Sniolv aftur. Þetta högg virðist svo vera gleymt og grafið og þykir ekki skipta máli fyrir framvindu sögunnar – en minnið er þar eigi að síður. Vera kann að hér glitti í minnið um bardaga bræðra þar sem annar þekkir hinn ekki aftur, um bróðurvíg sem er framið óviljandi og óvitandi. Að vísu er Sniolvur ekki bróðir Hildibrands sjálfs heldur bróðar hans, en atvikið mætti túlka sem (óljósa) vís-bendingu um að frásögn um bræðrabardaga hafi líka verið þekkt á slóðum *Sniolvs kvæðis*.

Slík „blind minni“, arfur einhverra afla sem höfðu áður hugsanlega verið virk í frásögn en horfið svo úr henni, eru fleiri í frásögnum um bardaga náfrænda sem þekkjast ekki aftur, og skal þeim gefinn gaumur hér á eftir í samhengi annarra frásagna um efni *Hildibrandskviðu*.

Blind minni, óútskýrð og/eða mótsagnakennd atriði eru einnig nokkur í *Ásmundar sögu*, en þar tengjast þau einkum frásögninni um álagasverð. Fjöldi álagasverðanna er nokkuð á reiki og mismunandi frásagnir eru af álögnum.

Í upphafi sögunnar segir frá tveimur smiðum sem gerðu samtals þrjú sverð: Alíus (eða Álíus) eitt en Olíus tvö. Fyrri sverð Olíusar braut Buðli konungur þegar það stóðst ekki raunir hans, og er það úr sögunni. Þá gekk Olíus reiður til smiðju og gerði annað sverð og lét fylgja að „þat mun verða at bana inum göfgustum bræðrum, dóttursonum þínum“ (þ.e. konungsins; *Zwei Fornaldarsögur*: 82).⁵ Olíusarsverð hið síðara er því sverðið sem Buðli lætur sökkva en Ásmundr sækir síðar og notar í bardaga við Hildibrand. Sverð Alíusar ber engar formælingar en hefur að hans sögn þá náttúru að „ef þau [sverðin tvö – *YSH*] mæta á lopti, og sé þau í móti borin, þá mun mitt sverð framarr ok má þó kalla kosti eina og jafna“ (*Zwei Fornaldarsögur*: 82). Af orðum Æsu og Vöggs (*Zwei Fornaldarsögur*: 87–88, 92–93) seinna í sögunni má ráða að Hildibrand er með sverð Alíusar. Eigi að síður er það einmitt *hans* sverð sem gefur eftir þegar sverðin tvö mætast á lofti – andstætt því sem Alíus sagði.

Að vísu lætur Alíus ofangreind orð falla þegar Olíusarsverð hið fyrri er enn óbrotið (og Olíusarsverð hið síðara ekki komið til sögunnar) og mætti gera ráð fyrir því að þau gildi ekki lengur þegar Olíusarsverði hinu fyrri hefur verið

⁵ Fyrri sverði hans fylgdu hins vegar engin álög (eða engir annmarkar að hans eigin sögn).

fargað.⁶ Eigi að síður virðist Æsa láta sem ummæli Alíusar séu í fullu gildi er hún segir við Ásmund (í styttri gerð *Ásmundar sögu*, *Zwei Fornaldarsögur*: 87): „... ef þat sverð væri borit í móti því, er Hildibrandr hefir, at hans sverð skyldi undanláta ...“ Vöggr talar líka þannig (bæði við Ásmund og síðar við Hildibrand) að álykta má að sverðin séu afar jöfn að kostum – líkt og Alíusar-sverð og Olíusarsverð hið fyrra. Nema hvað það er ekki sverð Alíusar heldur Olíusar (seinna sverð hans) sem Æsa og Vöggr segja fremra – eins og síðar reynist vera; þessi viðsnúningur er nauðsynlegur til þess að frásögnin gangi upp.

Það er reyndar ekki með öllu ljóst hvað Æsa veit um álögin, en það sem hún segir Ásmundi um sverðin í lengri gerð sögunnar gefur fleiri en eitt tilefni til umhugsunar (*Zwei Fornaldarsögur*: 87–88):

...ok eru þau atkvæði á, ef þat er borit í móti því sverði, sem Hildibrandr hefir, þá mun þat vinna; hefir Buðli konungr hér umbúit, en *dvergarnir gerðu [hdr.: dvergurinn gerði – *YSH*] Olíus ok Alíus; nú ef þessi sverð eru móti borin, hvárt öðru, þá var svá fyrirmælt, at göfgum manni skyldi at bana verða; en hverr er nú göfgari en Hildibrandr? ok vildi hón þá ei segja hönnum þar meira af.

Þessi frásögn Æsu er augljóslega lituð af því að hún hefur þá hagsmuni í málinu að föður hennar verði hefnt og vill klárlega ekki segja Ásmundi allan sannleikann um sverðið (a.m.k. ekki að það ætti að bera með sér ekki aðeins bana Hildibrands heldur einnig hans sjálfs). En burtséð frá því inniheldur frásögnin þessar upplýsingar: (1) Æsa hefur vitneskju um það að sverðunum fylgi tvenn ummæli, enda er frásögn hennar af álögunum tvískipt. (2) Hún álítur ummæli beggja smiðanna vera álög (sbr. orðið *atkvæði* sem hún notar um ummæli Alíusar) sem eru enn í gildi. Ekki nóg með það heldur virðist hún slá ummælunum saman í seinni hluta frásagnarinnar þegar hún segir að hið banvæna ákvæði Olíusar verki „ef þessi sverð eru móti borin, hvárt öðru“, en Olíus sjálfur virðist ekki hafa sett það skilyrði. Þar með gerir hún hitt sverðið (sverð

⁶ Hér kann að vakna sú spurning hvort það sem Olíus leggur á seinna sverð sitt geti flokkast sem gagnálög, þ.e. álög sem miða að því að afnema fyrri álög eða draga úr afleiðingum þeirra. Það er þó ýmislegt sem mælir gegn því. Fyrir það fyrsta má deila um það hvort orð Alíusar séu beinlínis álög eða aðeins skýring á náttúru sverðsins. Í öðru lagi er ekki víst að Olíus hafi viljað nema orð Alíusar úr gildi með álögum sínum eða draga úr þeim, eða a.m.k. segir sagan það ekki beint – þótt álög Olíusar „yfirbjóði“ orð Alíusar. Þá má nefna að gagnálög eru oftast en ekki birtingarmynd kapphlaups góðra og illra vætta, en hér virðist ekkert slíkt vera á ferðinni.

Alfúsar) einnig að álagasverði, og eru þau þá augljóslega orðin tvö í lengri gerð sögunnar (meðan vafi leikur á í styttri gerð hennar hvort sverð Alfúsar er líka álagasverð). (3) Þá vottar í frásögn Æsu – a.m.k. eins og skrifari handritsins AM 586 4to gekk frá henni – jafnvel fyrir óvissu um hvort einn smiður eða fleiri hafi verið að verki.⁷ Ljóst er að nokkur þekkt fornsagnaminni hafa komið hér saman; hefndir smiðs sem er látinn vinna nauðugur, aðkomusmiður sem keppir við smið konungs (sbr. *Velents þátt í Þiðreks sögu*), hagleikskeppni milli smiðanna sjálfra (sbr. Halvorsen 1951:30–36) og hugsanlega fleiri.

Mestu máli skiptir þó í þessari álagafærslu að ekki rætist heldur *allt* sem Olfús leggur á seinna sverð sitt – þótt þau orð Olfúsar eigi að standa (ótrufluð af öðrum álögum). Olfúsarsverð hið síðara á að verða að bana „inum göfgustum bræðrum“, dóttursonum Buðla, þ.e. Hildibrandi og Ásmundi – en í lok sögunnar liggur aðeins Hildibrandr í valnum, en Ásmundr lifir vel og lengi.⁸ Tæknilega séð eru álög Olfúsar eiginlega umfröm í sögunni; orð Alfúsar þess efnis að annað sverðið myndi vinna ef borið væri á móti hinu hefðu tryggt sömu niðurstöðu í frásögninni (annar bróðirinn dauður en hinn lifir vel og lengi) enda þótt smiði seinna sverðsins væri sleppt með öllu. Þetta er alvarlegt misræmi sem engin skýring finnst á í sögunni. Hennar verður því að leita víðar í norrænum bókmenntum.

2.3 Gesta Danorum

Sú frásögn sem stendur næst *Ásmundar sögu* er í 7. bók *Gesta Danorum*, og er aðeins lítil hluti hins stóra sögurits Saxa málsþaka sem var sett saman í lok 12. – byrjun 13. aldar (þ.e. einni öld fyrr en *Ásmundar saga*). Frásögnin er á þessa leið: Þegar herjað er á ríki hins aldraða Ragnalds Noregskonungs felur hann dóttur sína, Drotu,⁹ og nokkur dýrmæt sverð í helli. Svíakappi drepur Ragnald í bardaga og nær dótturinni, en er síðar drepinn af Danakappa sem tekur dótturina til sín. Synir Drotu, hálfbræðurnir Hildiger (*Hildigerus*) og Haldan

⁷ Um náttúru smiðanna og samanburð við aðra dverga og smiði í fornbókmenntum sjá Halvorsen 1951:28–37.

⁸ Strangt til tekið fær Hildibrandr ekki banahögg með sverði Olfúsar heldur deyr af sárum sínum. Þannig má gera því skóna að álög Olfúsar hafi alls ekki ræst, og hefur sú kenning verið sett fram í gamni (Yelena Sesselja Helgadóttir 2009). Það er ekki ætlunin að halda kenningunni til streitu hér, en vert er að muna að öllu gamni fylgir nokkur alvara.

⁹ Í vísunum sem hinn íslenski Hildibrandr kveður áður en hann deyr kallar hann móður sína og Ásmundar *Drótt*, en nafn hennar er *Hildr* í óbundnu máli *Ásmundar sögu* (Zwei Fornaldarsögur: 91 og 81).

(*Haldanus*), alast upp hvor í sínu landi. Hildiger er illur og taumlaus (líkt og hinn færeyski Ásmundur; og göldróttur líkt og hann eins og kemur í ljós seinna í frásögninni) og er loks rekinn úr ríkinu. Haldan biður danskrar konungsdóttur sem segir hann ekki nógu göfugan fyrir sig. Hann fer í stríð til að verða það og fær frá Drotu sverðin tvö [svo – *YSH*] sem Ragnald (afi hans) faldi, Lýsing og Hvíting. Í stríðinu hittir Haldan Hildiger. Hildiger veit hver Haldan er og vill ekki berjast við bróður sinn (þótt faðir Haldans hafi drepið föður Hildigers), sendir á móti honum kappa sína en neyðist loks til að berjast sjálfur við hann. Haldan veitir Hildigeri banasár. Hildiger flytur vísur, segir Haldani frá frændsemi þeirra og deyr. Í vísunum kemur meðal annars fram að Hildiger hafði orðið fyrir þeirri ógæfu að drepa son sinn (það kemur annars ekki fram í óbundnu máli, líkt og gerist *Ásmundar sögu*). Haldan snýr aftur til konungsdótturinnar, kveður um það sem gerst hafði, drepur brúðguma hennar og marga gesti (líkt og hinn íslenski Ásmundr, nema í mjög ýktri mynd) og giftist henni.

Hér eru burðarminnin þau sömu og í öllum þeim textum sem þegar hefur verið greint frá: aðskilnaður náfrænda (hér hálfbræðra, líkt og í *Ásmundar sögu*), þeir hittast síðar sem andstæðingar, sá yngri þekkir ekki hinn og þeir berjast með harmrænum afleiðingum. Máttug sverð, kvonbænir, bardagi við kappa/berserki áður en til lokabardaga kemur – öll þessi sett fylgiminna eru einnig á sínum stað, ásamt forsögu um afa aðalpersónanna (sem virðist einnig tilheyrja frásögninni af bræðravígi, sbr. *Ásmundar sögu* – og *Hervarar sögu* hér á eftir) og nær ósýnilegu sonarvígi sem eldri bróðir, sá sem ber *Hildi*-nafnið, hefur framið.

Frásögn *Ásmundar sögu* er býsna óljós og mótsagnakennd á köflum, en frásögn *Gesta Danorum* slær henni auðveldlega við, og munar þar mestu um vísur Hildigers sem eru ekki aðeins í mótsögn við óbundið mál sögunnar heldur einnig við sig sjálfar. Í óbundnu máli er skýrt og skilmerkilega sagt frá því að Hildiger deyr en Haldan lifir og giftist prinsessunni. Sama má lesa í upphafi bundins máls – en skyndilega breytist sýn Hildigers á atburðarásina (*Saxo Grammaticus: The history of the Danes* I:223, skáletur mitt – *YSH*):

Different destinies control our twin fates; death's lottery brings *one* to his appointed hour, while processions and glory and a chance to live the days of better years await *the other*. [...] Her [Drotu – *YSH*] lawless *children* have dared to clash with wild weapons, and *fall*; *brothers* sprung from noble blood rush to *slaughter each other*, until, craving the summit, they run out of time and win an evil doom; desiring the sceptre *they combine their deaths to visit the underworld river together*.

Erfitt er að skýra slíkt misræmi nema gert sé ráð fyrir því að sá sem setti þessa frásögn saman hafi þekkt tvenns konar heimildir sem höfðu nokkurn veginn jafnt upplýsingagildi; annars vegar frásögn um dauða annars náfrændans í bardaga (trúlega hins eldri), hins vegar beggja. Hér kann að vera komin sú frásögn sem vottar fyrir í *Ásmundar sögu* og er hugsanlega ástæða fyrir álögum Olíusar sem kalla á dauða *beggja* hálfbræðra.

Sagnaritarinn er í enn meira basli með fjölda og eðli sverða. Fyrst felur Ragnald *nokkur sverð* í helli. Síðan fær Haldan frá móður sinni *sverðin tvö* hans Ragnalds (og eru nöfn þeirra tilfærð), en aðeins *eitt* sverð virðist skipta máli í bardaganum örlagaríka. Um það sverð er hins vegar aðeins sagt að það hafi verið vafið í rýjur (til að koma í veg fyrir að Hildiger myndi gera það bitlaust með göldrum). Nafn sverðsins er ekki nefnt, og því vitum við ekki einu sinni hvort þetta var annað af hinum földu sverðum eða eitthvert þriðja sverð. Um náttúru sverðsins/sverðanna vitum við eingöngu að að minnsta kosti annað þeirra (Hvítingr) hafi hlotið nafn sitt vegna þess hvað það var skínandi vel brýnt.¹⁰ Ekki er talað um nein álög sem fylgi sverðunum, enda væri það gagnstætt þeirri forlagatrú sem ræður ríkjum í frásögninni.¹¹ Hins vegar sést kunnuglegt mynstur greinilega í frásögninni. Sverðin eru falin í undirdjúpum (hér í iðrum jarðar), endurheimt og fylgja síðar þeim frændanum sem mun ráða hinn af dögum. Saxi skýrir það að sverð eru fólgin í jörðu á þann hátt að þau séu verðmæt – nánar til tekið, meistaralega gerð („some swords which had been embellished by the intricate craftsmanship of smiths“; *Saxo Grammaticus: The history of the Danes* I:223). Þó er ekki ólíklegt að frásögnin sem Saxi notaði hafi upprunalega tilgreint aðra skýringu. Það að sverðið var gert (eða sverðin voru gerð) af miklum meisturum bendir sterklega til þess að dvergar hafi smíðað það/þau, og ekki er ólíklegt að á því/þeim hafi verið álög ekki ósvipuð þeim sem lýst er í *Ásmundar sögu* – eða í *Sniolvs kvæði*.

¹⁰ Nöfn sverðanna eru annars svo keimlík að ekki er hægt að útiloka að annað þeirra sé uppfylling sem búin var til annaðhvort vegna þess að nafn viðkomandi sverðs hafði glatast og gleymst – eða vegna þess að það hafi upprunalega ekki verið til vegna þess að aðeins eitt sverð hafi verið í þeirri frásögn sem sverðsnafnið kemur úr.

¹¹ Samanber að Hildiger vísar aftur og aftur í forlög sem stjórna hálfbræðrunum, og endar kvæði sitt á þessari setningu (*Saxo Grammaticus: The history of the Danes* I:224): „Whatever foreknown links are fastened by the Fates, / whatever the mysteries of divine reason sketch out, / whatever events are foreseen and held in the sequence / of destiny, no change in our transitory world will cancel.“ Sbr. einnig umfjöllun Ciklamini (1966).

2.4. Hervarar saga og Heiðreks

Í *Hervarar sögu* og *Heiðreks* (fornaldarsögu frá lokum 13. – byrjun 14. aldar, eða frá sama tíma og *Ásmundar saga kappabana*) eru einnig ýmis minni sem telja má til norrænnu frásagnarhefðarinnar um Hildibrand; m.a. víg náfrænda og álagasverð. *Hervarar saga* er fræg fyrir tvítekningar; bæði bræðravígin og álögin eru tvöföld, a.m.k. í Hauksbókargerð sögunnar.¹² Hauksbókargerð hefst á því að Svafrlami konungur neyðir dverga tvo til að gera sér sverð; þeir leggja á það álög (sverðið verður manns bani í hvert sinn, sem brugðið er, með því skulu unnin þrjú níðingsverk og það verður bani Svafrlama) sem rætast í stórum dráttum. (Í yngri gerð sögunnar er hvorki greint frá því að dvergarnir hafi verið neyddir né frá álögunum, þótt mikil frásögn sé þar af eiginleikum sverðsins, sem jafngilda sumir hverjir álögum).¹³ Með þessu sverði er síðar heygður berserkurinn Angantýr, barnabarn Svafrlama/Sigrlama. Hervör, dóttir Angantýs, vekur hann og neyðir til að gefa sér sverðið, en Angantýr leggur á að það skuli spilla allri ætt hennar (seinni álögin). Heiðrekr, sonur Hervarar, drepur eldri bróður sinn, einnig Angantý að nafni, með álagasverðinu (í Hauksbók; með steini í yngri gerð sögunnar), en álögin valda því meira en vilji hans. Þetta hálfbræðravíg tengist Hildibrandshefðinni ekki beint – en það gerir næsta vígið, sem er sprottið upp úr því að synir Heiðreks, Angantýr og Hlöðr, deila um arf. Hlöðr er alinn upp hjá Húnum, og þeir fara á hendur Gotum með hernaði. Í bardaga drepur Angantýr Hlöð með Tyrfingi, harmar það en lifir lengi sjálfur. Seinni álögin (álög Angantýs) ganga því ekki alveg eftir – á sama hátt og í *Ásmundar sögu*.

Frásögn *Hervarar sögu* af hálfbræðravígi (einkum seinni frásögnin, af Hlöði og Angantý) er borin uppi af sömu helstu minnum og í öðrum textum Hildi-

¹² Hauksbók er elsta varðveitta handrit sögunnar. Bl. 72–76, sem *Hervarar saga* er rituð á, eru frá því um 1302–1310 (Stefán Karlsson 1964:119).

¹³ „Þessi konungr [Sigrлами – YSH] hafði eignaz suerd þat af duergum, er Tyrfíngir het ok allra uar bitrazt, ok huert sinn, er þui uar brugdit, þa lysti af suo sem af solargeisla. Alldri mattí hann suo hafa beran, at eigi yrdí hann mannz baní, ok med uormo blodi skylldi hann iafnan slídra. EN ecki uar þat kuikt, huorki menn ne kuikuendí, er lifa mættí til annas [svo – YSH] dags, ef sar feck af honum, huort sem uar meira eda mínna. Alldri hafí hann brugdiz i havgi eda stadar numít, fyr en hann kom i iord, ok sa madr, er hann bar i orrosto, mundí sigr fa, ef honum uar uegít; þetta suerd er frægt i ollum förn sogum.“ (*Heiðreks saga*, bls. 1–3, lestur úr böndum er þó ekki auðkenndur hér og límingsstafir skrifaðir með tveimur einföldum stöfum.) Að sverðið verður manns bani í hvert sinn, sem brugðið er, er einmitt hluti álaganna sem dvergarnir lögðu á Tyrfing í Hauksbók, og jafnframt ein ástæða þess að Heiðrekr ræður bróður sínum bana.

brandshefðarinnar; aðskilnaði náfrænda sem hittast síðar sem andstæðingar og berjast. Eitt afar mikilvægt frávík er þó til staðar; Hlöðr og Angantýr vita vel af frændsemi sín á milli – það er meira að segja einmitt þessi frændsemi sem deilur um arfinn grundvallast á. Angantýr drepur því hálfbróður sinn ekki óafvitandi. Þá eru álög dverganna, sem opna þessa löngu og nokkuð ósamstæðu sögu, orðin afar fjarlæg þegar komið er að viðureign Hlöðs og Angantýs (sem eru 5. kynslóð frá Svafrlama) og tengjast þeim varla með beinum hætti.¹⁴ Álagasverð sem er endurheimt (úr jörðu) er þó til staðar – og er hér sannarlega eitt, þó að álög séu fleiri.

Engar kvonbænir með tilheyrandi verkefnum fyrir vonbiðilinn tengjast hálfbræðraviginu beint. Kvonbænir eru til staðar í sögunni, en þar er annað þekkt minni á ferðinni; tröll/berserkur sem biður kóngsdóttur og kappi sem berst við trölilið (sbr. *Rana tátt í Sniolvs kvæði*, CCF 91B). Berserkurinn er hér enginn annar en Angantýr Arngrímsson (sem tekur síðar Tyrfing með sér í hauginn) en mennski kappinn er Hjálmar hugumstóri. Hjálmar berst við Angantý og þeir falla báðir, en Örvar-Oddr, vinur Hjálmars,¹⁵ berst einn við ellefu bræður Angantýs (sem eru líka berserkir) og hefur sigur – og er hér komið enn eitt minni sem tengir *Hervarar sögu* inn í Hildibrandshefðina, „aukabardagi“ við (ellefu) kapp/berserki.

Þá má nefna sérstaklega eitt atriði sem er sameiginlegt með *Hervarar sögu* og *Sniolvs kvæði*, en það er vísun í gjörðir örlaganorna í lokálínum *Sniolvs kvæði* í B-gerð annars vegar („...eingin ger at fortvinast, / hvat nornur leggja á“, CCF 91B, 447. er.) og *Hlöðs kviðu* hins vegar („Bölvað er okkur, brodir, / bani em eg þinn orðinn; / það mun enn uppi; / illur er dómur norna“, *Kviður af Gotum og Húnum*: 246). *Hlöðs kviða* rekur einmitt sögu Hlöðs og Angantýs hálfbróður hans, allt frá arfheimtu Hlöðs til þess er hann er veginn, og ber uppi að miklu leyti síðasta hluta *Hervarar sögu* og *Heiðreks* (sbr. *Kviður af Gotum og Húnum*: 149). Vísun í dóm norna er ekki óalgengt minni, en það fær meira vægi í samanburði þar sem net minna og annarra atriða sem frásagnirnar eiga sameiginlegt er eins þétt og það er hér.

¹⁴ Deila má um það hvort þetta víg sé þriðja og síðasta níðingsverkið sem framið skyldi verða með Tyrfini, og sömuleiðis hversu miklu máli það skipti fyrir hálfbræðravígið (sem átti sér stað í miðri fjölmennri orrustu) að Tyrfingur yrði manns bani í hvert sinn sem sverðinu væri brugðið. Ljóst er þó að álög dverganna höfðu ekki beinst að Hlöði og Angantý persónulega (líkt og álög Olfúsar að Hildibrandi og Ásmundi), heldur aðeins að Svafrlama sjálfum sem var löngu látinn.

¹⁵ Þessi frásögn er einnig í sögu hans, þótt áherslur séu nokkuð öðruvísi. Sjá nánar Yelena Yershova (2003) og Yelena Sesselja Helgadóttir Yershova (2006).

2.5 Þýskættaðar heimildir: Þiðreks saga af Bern og yngri ballöður

Þiðreks saga af Bern, 13. aldar riddarasaga, var sett saman – að eigin sögn – á grundvelli þýskra heimilda¹⁶ og er hér því flokkuð sem þýskættaður texti. Þar er frásögnin um viðureign Hildibrands við son sinn talsvert frábrugðin þeim sem þegar hefur verið fjallað um. Þegar Hildibrandr kemur í ríki sitt eftir langa útleið með Þiðreki konungi fréttir hann af því að sonur hans Alibrandr, sem fæðst hafði eftir brottför Hildibrands (og sem Hildibrandr vissi ekki af), ræður nú yfir borginni. Hann vill ríða til borgarinnar en er varaður við kappsemi Alibrands. Hildibrandr hittir Alibrand á leið sinni og spyr hann til nafns, en Alibrandr vill ekki vera fyrri til að gefa það upp. Þeir berjast, Hildibrandr er sterkari, og Alibrandr reynir svikahögg. Hildibrandr sigrar Alibrand, sá segir loks til nafns – og þeir sættast.

Hér eru öll minnin þau sömu og nefnd hafa verið í tengslum við *Hildibrandskviðu*, *Ásmundar sögu*, *Gesta Danorum*, *Hervarar sögu* og *Sniolvs kvæði*: (1) aðskilnaður náfrænda (flótti föðurins til útlanda og viðskilnaður við fjölskylduna), (2) endurfundur þeirra – þeir gerast andstæðingar, (3) yngri frændi (sonurinn) þekkir þann eldri (föðurinn) ekki aftur og (4) þeir berjast. Lýsingin í svigunum á fullkomlega bæði við atvikið í *Þiðreks sögu* og við frásögn *Hildibrandskviðu*, en í öðrum heimildum eru útfærslur mismunandi. Ekki er vitað með fullri vissu hvernig bardaginn fór í *Hildibrandskviðu*, en í *Þiðreks sögu* þekkjast feðgarnir aftur – og sættast. Þessar sættir eru það sem greinir *Þiðreks sögu* allra helst frá hinum textunum sem hér hafa verið til umræðu, en í *Sniolvs kvæði*, *Ásmundar sögu*, *Gesta Danorum* og *Hervarar sögu* lætur að minnsta kosti annar frændinn lífið, að öllu jöfnu sá eldri.

Þá er frásögnin í *Þiðreks sögu* laus við öll þau minni sem fylgja henni í hinum svokölluðu norrænu textum. Í *Þiðreks sögu* skortir ekki máttug sverð og dvergsmíði (um slíkt er heill þáttur í sögunni, *Velents þáttur smíðs*), en engin álagasverð eru falin og síðar endurheimt og tengjast frásögninni af viðureign Hildibrands við son sinn. Engin frásögn um kvonbænir tengist heldur þeim feðgum. Það er mikið barist í *Þiðreks sögu*, meðal annars við tröll og mikla kappa, og líka við marga í senn, en ekkert virðist samsvara minninu um hetju sem drepur berserki/kappa áður en til lokabardaga kemur. Hins vegar er í *Þiðreks sögu* annað minni sem tengist sverðum og finnst ekki í öðrum fornum frásögnum um Hildibrand, en það er svikahöggið sem sonurinn vetir föður

¹⁶ „Þesse sagha er samansett epter søgn þýskra manna, enn sumt af þeira kuæðum er skemta skal rikumm monnum og fornort voro þegar epter tíþindum sem seger j þessare søghu ...“ (*Þiðriks saga af Bern*, bls. 2.)

sínum. Aðeins hinn færeyski Ásmundur notar svipað herbragð – en ekki í beinum tengslum við viðureign feðganna í *Sniolvs kvæði*.

Svo virðist sem yngri norræn kvæði um Hildibrand grundvallist á sömu frásagnarhefð um viðureign feðganna og *Þiðreks saga*. Meðal þessara kvæða má fyrst og fremst nefna *Hildibrandskviðu hina yngri* (*Jüngerer Hildebrandslied*), en fyrsta varðveitta handrit hennar er frá ofanverðri 15. öld (sjá *Handschriften-census*). Danska ballaðan *En vise om mester Hildebrand* er ekki miklu yngri en um það bil einni öld, en hana prentaði Anders Sørensen Vedel í *Hundredvise-bog* 1591 (*Anders Sørensen Vedels Hundredvisebog*: 77–79). Íslenska ballaðan *Kvæði af meistara Hildibrand* er 17. aldar útlekking dönsku ballöðunnar (*Íslenzk fornkvæði* II:232). Það sem greinir öll þessi kvæði mest frá frásögninni um Hildibrand í *Þiðreks sögu* er að hvorki sonurinn né faðirinn þekkir hinn fyrir bardagann. Þetta einkennir líka frásögn *Sniolvs kvæðis*, og því má velta fyrir sér hvort þetta er lánsminni eða tengist frásagnarlögmálum ballöðu sem bókmenntagreinar.

3. Tvær greinar frásagnarhefðarinnar um Hildibrand

Nú verður tekið saman og greint – í máli og töflum – það helsta sem fram hefur komið um frásagnir um Hildibrand, eða um viðureign feðga og/eða hálfbræðra sem hafa verið aðskildir en mætast síðar sem andstæðingar.

3.1 Aðalhetjur: Nöfn og hlutverk

Eins og sjá má í töflu 2 eru aðalhetjurnar – náfrændurnir sem berjast – annaðhvort faðir og sonur (í *Hildibrandskviðu* sjálfri, *Þiðreks sögu* og öllum yngri ballöðum) eða hálfbræður (í norrænum fornsögum). *Sniolvs kvæði* stendur út úr að því leyti að aðalpersónurnar eru þrjár; fyrir utan föðurinn og soninn er þar utanaðkomandi illvirki sem kemur því í kring að þeir berjast. Slík persóna er ekki til í hinum textunum – nema vera skyldi Æsa hin fagra, konungsdóttirin og brúður Ásmundar í *Ásmundar sögu kappabana*. Hún setur það sem skilyrði fyrir brúðkaupi þeirra að Ásmundr vegi Hildibrand, hún veit af álagasverðinu og hvar það er niðurkomið, hún sendir Ásmund til hertoganna og hinnar vitru og draumspöku systur þeirra – og þar með er hólmgöngu Hildibrands og Ásmundar komið á. Undir lok sögunnar segir beint að hún hafi „verit í tilstilli um þetta“ (þ.e. um hólmgönguna; *Zwei Fornaldarsögur*: 100). Æsa er eigi að síður langt frá því að vera beinlínis illvirki líkt og Ásmundur í *Sniolvs kvæði*. Frekar má segja að henni, líkt og hinum íslenska Ásmundi, sé lýst sem verkfæri örlaganna en um hana segir (í framhaldi): „ok lét várkunn við sik, en lét mikit

HILDIBRANDSKVIÐA Á FÆREYSKA VÍSU

NÖFN OG HEIMILDIR	TENGL HETJA	ÖRLÖG HETJA
Hildebrand, Hadubrand (<i>Hild</i>)	faðir, sonur	faðir drepur son sinn (?)
Hildibrandur, Grímur, Ásmundur (<i>Sn</i>)	faðir, sonur, illvirki	faðir drepur son sinn fyrir tilstilli illvirkjans og deyr úr harmi
Hildibrandur húnakappi, Ásmundur kappabani (<i>Ásm</i>)	hálfbræður	yngrir bróðir drepur þann eldri (fyrir tilstilli konu), sá eldri hefur þá drepð son sinn
Hildiger, Haldan (<i>GD</i>)		yngrir bróðir drepur þann eldri (sem hefur drepð son sinn) / bræðurnir deyja báðir (?)
Angantýr, Hlöðr (<i>Herv</i>)		eldri bróðir drepur þann yngri
Hildibrandur, Alibrandur (<i>Piðr</i>) Hiltebrant, Alebrant (<i>YHild</i>) Hildebrand, Allebrand (<i>VHild</i>) Hildibrandur, Alebrandur (<i>KHild</i>)	faðir, sonur	þekkja hvor annan og sættast

Tafla 2: Aðalhetjur.

atkvæði fylgt hafa vápnunum“. Þá er henni varla gefinn nógu mikill gaumur í sögunni til þess að telja mætti hana með aðalpersónum, en hinn færeyski Ásmundur er það tvímælalaust. Hliðstæð persóna í *Gesta Danorum*, konungsdóttirinn Gurith sem verður síðar kona Haldans, á engan beinan þátt í hólmgöngu Haldans og Hildigers; sú ákvörðun að fara burt að sækja sér frama í stríði virðist alfarið vera hans sjálfs – og ekki tengd við Hildiger persónulega.

Það er ákveðið mynstur í nöfnunum í *töflu 2* – bæði á hetjum og andhetjum – sem byrja nær undantekningalaust á *H* og *A*. Faðirinn heitir alltaf Hildibrandsnafninu en aðeins meiri fjölbreytni er í nöfnum hálfbræðra í norrænu forn-sögunum. Nafnið *Hildiger* er náskyld *Hildibrandi*. Í *Hervarar sögu* er það þó yngri hálfbróðirinn sem ber *H*-nafnið (*Hlöðr*, en það er einnig bardaganafn), en það er andstætt Hildibrandshefðinni að því leyti að í frásögnum hennar er það jafnan sá *eldri* (þ.e. eldri bróðir eða faðir) sem er með Húnum (í útleð), kemur síðar aftur og er drepinn.¹⁷

Nafn sonarins í *Hildibrandskviðu* (Hadubrand) er hvergi óbreytt í seinni verkum sem hér eru til umfjöllunar. Í *Piðreks sögu* og öllum afkvæmum hennar

¹⁷ Í fyrri hálfbræðravíginu í *Hervarar sögu* hafa nöfn og hlutverk einnig víxlást, en á annan veg; þar er eldri bróðir drepinn – en hann heitir einmitt *A*-nafni (Angantýr) en ekki *H*-nafni eins og algengara er í Hildibrandshefðinni fyrir eldri frænda sem er drepinn. Þar að auki er það ekki hann sem er illvirki (sbr. Alibrand og svikahögg hans – og Ásmund í *Sníolvs kvæði*) heldur Heiðrekr bróðir hans.

er sonarnafnið Alibrandr (í einni eða annarri mynd þess). Í hinum textunum er nafn yngri frændans mismunandi. Nafnið *Ásmund(u)r* er að vísu að finna í tveimur af hinum textunum, *Ásmundar sögu* og *Sniolvs kvæði*. Í *Sniolvs kvæði* er þetta þó ekki nafnið á syninum heldur á illvirkjanum, en A-nöfnin virðast festast við þá sem hafa framið ill verk af ásettu ráði (sbr. svikahögg Alibrands) eða að minnsta kosti lent í þeirri ógæfu að fremja voðaverk, líkt og hinn íslenski Ásmundr. *Æsa* í *Ásmundar sögu*, sem kemur voðaverkinu í kring, ber nafn sem er samstofna nafninu *Ásmund(u)r* (líka dregið af orðinu *áss*). Bæði *Ásmund(u)r* (nafnið er talið merkja ‚gjöf guðanna‘ – eða ‚hönd guðanna‘, sbr. Ásgeir Blöndal Magnússon 1989:641) og *Æsa* vísa enn fremur til guðanna (hverra verkfæri – hendur – þau virðast vera), en umræða um guð og örlög sem þau (eða þeirra líkar) skapa er rauður þráður í öllum verkum Hildibrandshefðarinnar, allt frá *Hildibrandskviðu* til *Sniolvs kvæðis*. Óvíst er hversu mikil tilviljun er að nafn konungsdótturinnar í *Gesta Danorum*, *Gurith* (sbr. ísl. *Guðríður*), geymir sams konar vísun í vilja guðanna – og hvað það kann að segja um hugsanlegt hlutverk hennar í frásögninni um Hildiger og Haldan þegar/ef álagasverð voru enn þá til staðar í henni. Sömu vísun má lesa úr nafni Angantýs, örlagavaldsins (eða verkfæris örlaganna?) í Hlöðs þætti *Hervarar sögu*.¹⁸

3.2 Helstu minni og skipting í tvær greinar

Í næstu tveimur töflum eru tekin saman helstu minni í frásögnum Hildibrandshefðarinnar; svokölluð burðarminni (aðalminni sem halda frásögninni uppi) í *töflu 3* og fylgiminni (stuðningsminni, aukaminni – eigi að síður mikilvæg fyrir framvindu frásagnarinnar) í *töflu 4*.

TEXTAR MINNI	HILD	SN	GD	ÁSM	HERV	ÞIDR	YNGRI BALLÖÐUR
FRÆNDURNIR AÐSKILDIR	faðirinn í útlegð	sonurinn í útlegð	hálfbræðurnir fæddir hvor í sínu landi			faðirinn í útlegð	
ÞEKKJA HVOR ANNAN AFTUR FYRIR BARDAGANN	faðirinn en ekki sonurinn	hvorugur	eldri bróðirinn en ekki sá yngri	báðir	faðirinn en ekki sonurinn	hvorugur	

Tafla 3: Aðalminni (bardagi náfrænda).

¹⁸ Nöfn tveggja yngri frænda hafa öllu jarðbundnari skýringu; sonurinn í *Sniolvs kvæði*, *Grímur* („sá dulbúni“), lifir alla sína ævi í felum – fyrir Hildibrandi sjálfum og að ráði hans. Nafn yngri bróðurins í *Gesta Danorum*, *Haldan*, vísar í uppruna mannsins sem er danskur að hálfu.

HILDIBRANDSKVIÐA Á FÆREYSKA VÍSU

TEXTAR MINNI	HILD	SN	GD	ÁSM	HERV	ÞIDR, YNGRI BALLÖÐUR
FALID OG FUNDID SVERÐ		1 sverð	2 sverð	1 sverð		
FELUSTADUR		sjór	hellir	vatn/sjór	haugur	
ÁLÖG Á SVERDI/SVERÐUM		1 sverð		1–2 sverð	1 sverð	
ÁLÖGIN GANGA EFTIR		já		ekki alveg		
KVONBÆNIR OG ÞRAUTIR			✓	✓		
BRÚÐURIN SEM VERKFÆRI ÖRLAGANNA				✓		
SONARVÍG (AUKAMINNI)			✓	✓		
FORFEDUR OG FORSAGA			✓	✓	✓	
HETJAN DREPUR BERSERKI/ KAPPA FYRIR BARDAGANN		✓	✓	✓		
SVIAHÖGG	?					✓

Tafla 4: Fylgiminni.

Þessar töflur sýna skýra skiptingu Hildibrandshefðarinnar í tvær greinar. Annars vegar eru þýskættuðu frásagnirnar (*Þiðreks saga* og yngri ballöður), en þær standa afar nálægt *Hildibrandskviðu*. Samt verður sú mikilvæga breyting í þessum frásögnum að faðir og sonur sættast fullkomlega að lokum. Hins vegar eru frásagnir hinnar svokölluðu norrænu greinar hefðarinnar en þær virðast hafa gengið í gegnum talsverðar breytingar. Í fyrsta lagi er sonarvígið ekki lengur aðalminni frásagnarinnar, heldur bræðravígið, en sonarvígið er sums staðar til sem aukaminni. Í öðru lagi fléttast önnur minni inn í frásögnina og verða mikilvæg fyrir framvindu hennar. Meðal þeirra er sagan um álagasverð, sem er falið og sótt, og kvonbænir sem leiða af sér þrautir fyrir hetjuna. Í þriðja lagi færast frásögnin norður á bóginn; hálfbræðurnir eru t.d. oftast fæddir í Danmörku og Svíþjóð (að undanteknum Angantý og Hlöði í *Hervarar sögu*). Í töflu 5 er samantekt um greinarnar tvær, þá norrænu og þá þýskættuðu.

Svo virðist sem á leiðinni norður hafi frásögnin um Hildibrand, sem verður fyrir því óláni að berjast við sinn eigin son, lent í afar frjóu sagnaumhverfi þar sem fyrir voru meðal annars frásagnir af sverði sem var falið og sótt, af álögum dvergna (sem af einhverjum ástæðum ganga ekki alveg eftir, en ganga má svo langt að kalla slíkt einkenni norrænu greinarinnar) og að sjálfsögðu af kvonbænum og þrautum sem vonbiðill þurfti að leysa.

	NORRÆNA HEFÐIN	ÞÝSKÆTTAÐA HEFÐIN
TEXTAR	<i>Ásm, GD, Herv</i>	<i>Þiðr, YHild, VHild, KHild</i>
HELSTU MINNI	Bræðrabardagi (aðalminni) Faðir drepur son sinn (undirskipað minni)	Bardagi föður og sonar (aðalminni)
ÖNNUR MINNI	Sagan um álagasverð Kvonbænir og þrautir	Svikahögg
STAÐSETNING	Danmörk, Svíþjóð	Húnaaland, Gotaland

Tafla 5: Norræna greinin og þýskættaða greinin innan Hildibrandshefðarinnar.

Mikilvægt er að þessar frásagnir (og stök minni innan þeirra) voru margar hverjar greinilega til í fleiri en einni gerð.¹⁹

Meðal slíkra frásagna – og í tengslum við þær – var trúlega frásaga um bardaga (hálf)bræðra sem fæddust í mismunandi löndum. Hugsanlega var hún til í að minnsta kosti tveimur útgáfum; annars vegar þar sem *báðir* bræður deyja en hins vegar þar sem annar (sá yngri) vegur hinn (þann eldri). Báðar þær frásagnir eiga sér hliðstæðu í norrænum bókmenntum.²⁰ Við mótun frásagnarinnar sem seinna varð uppistaða í *Ásmundar sögu* og þáttarins um Hildiger og Haldan í *Gesta Danorum* varð bræðravígið sterkara en bardagi feðganna sem aðalminni og sú gerð bræðravígsins varð ofan á þar sem aðeins annar bróðirinn fellur.²¹ Frásögninni um feðgabardaga var ýtt til hliðar smám saman ef miða á við þá útkomu sem hefur varðveist til okkar daga í *Ásmundar sögu* og *Gesta Danorum*. Í vísun bæði Hildibrands og Hildigers hljómar minnið um sonarvíg enn þá nánast jafnstærkt og bræðravígið – en í óbundnu máli (sem er talið vera yngri) er það á útleið í *Ásmundar sögu* og alveg horfið í *Gesta Danorum*. Í vísun Hildigers hefur þá enn fremur varðveist frásögnin um dauða *beggja bræðra*, sem hefur þó ekki heldur skilað sér í óbundið mál. Tilbrigði í fjölda og eðli sverða sem vegendur nota í umræddum textum kunna að vera til komin vegna þessara tilfærslna og óljóss fjölda fórnarlamba.

¹⁹ Um uppruna og ýmsar gerðir þessara frásagna í norrænu sagnaumhverfi er hér vísað í ýtarlega umfjöllun Halvorsens (1951:28–43), enda þótt höfundur þessarar greinar sé ekki sammála öllu sem þar kemur fram.

²⁰ Halvorsen (1951) nefnir til að mynda *Völsunga sögu* þar sem bræðurnir Eiríkr og Alríkr verða hvor öðrum að bana og frásögnina um Höð sem varð Baldri að aldurtíla.

²¹ Það kann að hafa gerst fyrir áhrif aðkomufrásagnarinnar um Hildibrand sem hefur þá ýtt dauða annars bróðurins út af sviðinu. Marlene Ciklamini (1966:279) getur þess að kvonbænaminnið kunni að hafa valdið því. (Ekki er heldur hægt að útiloka að það hafi farið á hinn veginn; frásögnin um dauða beggja bræðra hafi orðið til við samruna frásagnanna um bræðrabardaga annars vegar og feðgabardaga hins vegar og fest sig í vísunum.)

Þróun þýskættaðrar greinar Hildibrandshefðarinnar er einfaldari að því leyti að hún blandast ekki svo mörgum minnum sem virðast vera utanaðkomandi. Ekki er ljóst hvort einhver frásögn í óbundnu máli hefur fylgt *Hildibrandskviðu* hinni gömlu, en þá hefur slík frásögn orðið til á 9.–13. öld, því að í *Þiðreks sögu* er bæði vísað í sögn þýskra manna og í kvæði þeirra. Bæði í frásögn *Þiðreks sögu* (í óbundnu máli) og í *Hildibrandskviðu yngri* er mikilvægasta breytingin frá *Hildibrandskviðu*, sættir feðganna, komin í gegn – og ekki sjást nein merki þess að frásögnin hafi nokkurn tíma endað illa. Það bendir til þess að breytingin sé ekki alveg ný. Sú breyting að hvorugur feðganna þekki hinn fyrir bardagann kemur hins vegar aðeins fram í frásögnum í bundnu máli (*Hildibrandskviðu yngri* og yngri ballöðum), og virðist hér vera á ferð ballöðu-einkenni eins og nefnt hefur verið áður.

Ekki er gott að segja hvort svikahögg (eða einhver önnur frásögn sem tengist sverði) hafi upprunalega verið í *Hildibrandskviðu*, en hana þrýtur einmitt þegar feðgarnir berjast. Minni um svikahögg er í öllum frásögnum þýskættuðu hefðarinnar – en ekki í hinni norrænu grein Hildibrandshefðarinnar. Það gæti verið að slíkt minni hafi upprunalega verið í frásögninni en hafi verið ýtt út við samruna frásagnarinnar um feðgabardaga og annarrar frásagnar um bræðrabardaga, en um það er erfitt að dæma. Hitt er afar líklegt að eitthvert minni sem tengist sverði eða sverðum hafi verið í *Hildibrandskviðu* eða í kringum hana, enda eru slík minni (álagasverð í norrænu greininni, galdrar sem tengjast sverði í *Gesta Danorum*, svikahögg í þýskættuðu greininni) í öllum seinni textum sem kalla má afkomendur *Hildibrandskviðu*. En hvernig þetta minni kann að hafa verið vitum við ekki.

3.3 Staða og mótun Sniolvs kvæðis – *Hildibrandur og sonur hans*

Sniolvs kvæði virðist hafa sérstöðu meðal annarra texta sem tengjast frásagnarhefðinni um Hildibrand. Það tilheyrir hvorugri grein hefðarinnar með öllu, heldur virðast ýmis minni koma í það úr báðum áttum. Falið og fundið sverð, álagasverð, bardagi við berserki eða aðra kappa fyrir aðalbardagann – öll þessi fylgiminni tengjast norrænu Hildibrandshefðinni. Aðalminnið í norrænu greininni, bræðrabardagi, virðist hins vegar ekki þrífast vel í *Sniolvs kvæði* (sjá kafla 2.2). Minni sem einkenna þýskættuðu greinina eru líka til staðar í kvæðinu – og eru einmitt aðalminni þess. Til að mynda eru það feðgar (ekki (hálf-)bræður) sem berjast, og hvorugur þekkir hinn fyrir bardagann.

Eftir stendur þó spurningin um uppruna eins af helstu minnunum sem knýja frásögnina í *Sniolvs kvæði* áfram, en það *sonarvígið sem aðalminni*. Í engu öðru

riti sem hér er til umfjöllunar hefur sonarvígið sambærilega stöðu. Í norrænu hefðinni virðist það vera aukaminni sem ekki fer mikið fyrir, enda er það undirskipað bræðravíginu. Í þýskættuðu hefðinni er minnið horfið; feðgarnir þekkja hvor annan aftur og sættast. Þetta minni virðist hvergi vera í skandinávískum ballöðum (Chesnutt 1996; *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad*) eða í öðrum ritum – í samhengi þar sem það stendur nærri sögu Hildibrands. Nema – hugsanlega – í *Hildibrandskviðu* sjálfri.

Til viðbótar því sem Jón Helgason (1948:60–66) reifar því til staðfestingar að sonurinn hafi fallið í *Hildibrandskviðu* má nefna að í báðum greinum Hildibrandshefðarinnar eru vísbendingar um ósigur sonarins í bardaga við föður sinn. Í norrænu greininni er það sonarvígið sem Hildibrand/Hildiger fremur óviljandi. Í þýskættuðu greininni sigrar Hildibrand son sinn áður en þeir sættast; sonurinn fellur til jarðar. Faðirinn hefur líf hans á valdi sínu, en það er ekki fyrr en eftir ítrekaðar spurningar þess gamla sem sonurinn segir til nafns og þeir sættast. Þetta mynstur (svikahögg – faðirinn hefur soninn undir – sættir) er eins í öllum fulltrúum þýskættuðu greinarinnar, þ.e. í *Þiðreks sögu* og ballöðunum. Það að ósigur eða dauði sonarins (og mjög sjónrænt fall hans til jarðar, bæði í þýsku greininni og þeirri norrænu, en þar liggur sonurinn andvana)²² er í báðum greinum Hildibrandshefðarinnar eykur líkur á því að bardaga Hildibrands og Hadubrands hafi lokið með falli sonarins.

Nærtækast er því að álykta að *Sniolvs kvæði* sækir minnið um sonarvíg (sem aðalminni) í *Hildibrandskviðu*. Það gæti þótt langsótt í ákveðnum skilningi enda þarf að teygja sig yfir rétt tæplega 1000 ár – en það er einmitt tíminn sem líður milli tveggja varðveittra skriflegra heimilda um kvæði sem endar með sonarvígi í tengslum við Hildibrandshefðina, þ.e. milli *Hildibrandskviðu* og *Sniolvs kvæðis*. Eigi að síður er ekki ólíklegt að saga Hildibrands hafi borist til Færeya í svipaðri mynd og við sjáum hana í *Hildibrandskviðu* – í munnlegri geymd eða skriflegum (nú glötuðum) heimildum í bundnu eða óbundnu máli. Vel getur verið að frásögnin hafi fengið sterka stöðu í Færeyjum fram að þeim tíma þegar kvæði var samið upp úr henni.²³ (Að vísu eru engar heimildir til um það frekar en um svo margt annað í menningarlífi Færeya á síðari öldum en

²² „Stendr mér at höfði / hlíf in brotna, / eru þar taldir / tigur ins átta / manna þeira, / er ek at morði varð. / Ligg þar inn svási / sonr at höfði, / eptirerfingi, / er ek eiga gat, / óviljandi / aldrs synjaðak.“ (*Zwei Fornaldarsögur*: 99).

²³ Þessi kenning fær stuðning frá Michael Chesnutt (2005:426) sem telur það ekki óeðlilegt að gera ráð fyrir því að ballöðuefni geti lifað sæmilega óbrenslað í færeyskri munnlegri geymd í nokkrar aldir.

HILDIBRANDSKVIÐA Á FÆREYSKA VÍSU

um það má kenna almennum skorti á rituðum heimildum á færeysku fram á 18. öld.) Þetta þarf ekki að merkja að sagan um Hildibrand hafi einangrast í Færeyjum. Þvert á móti hefur hún tekið við ýmsum minnum úr mismunandi áttum í aldanna rás. Hins vegar virðist kjarni hennar hafa verið nógu sterkur til þess að láta ekki önnur utanaðkomandi (aðal)minni hafa áhrif á sig; t.d. til að hleypa ekki bræðravíginu inn sem aðalminni – eða láta feðgana sættast.

Vísbendingar um örlög föðurins í *Hildibrandskviðu* hinni gömlu eru ekki jafnstærkar og um afdrif sonarins. Eigi að síður er hægt að gera tilraun til að endurgera lok kviðunnar, þótt slík endurgerð verði aldrei annað en tilgáta. Í *töflu 6* má líta þá sem láta lífið í bardögum náfrænda í textum Hildibrands-hefðarinnar:

	<i>HILD</i>	<i>SN</i>	<i>GD</i>	<i>ÁSM</i>	<i>HERV</i>
Í BARDAGA FÖÐUR OG SONAR	Hadubrand, sonur Hildibrands?	Grímur, sonur Hildibrands	sonur Hildigers	sonur Hildibrands	
Í BARDAGA (HÁLF)BRÆÐRA			Hildiger, eldri bróðir	Hildibrand, eldri bróðir	Hlöðr, <u>yngri</u> bróðir
ANNAÐ		Hildibrandur, faðirinn			

Tafla 6: Þeir sem deyja.

Mynstur sem hér gefur að líta má orða á þennan veg:

- Í bardaga feðganna lifir sonurinn aldrei af – en faðirinn lifir ekki heldur lengi. Annaðhvort er hann drepinn af yngri bróður sínum (líkt og í sögunum þremur) eða deyr af harmi (*Sniolvs kvæði*).
- Í bræðrabardaga lifir sá eldri aldrei af (nema í *Hervarar sögu*, en hún virðist reyndar hafa víxlað bræðrunum tveimur).
- Sá sem heitir *Hildi*-nafninu lifir aldrei af.

Ef draga á af þessu rökrétta ályktun þá hlýtur Hildebrand að hafa dáið ásamt syni sínum. *Sniolvs kvæði* er sá textanna sem skýrast ber vitni um það en frásagnarmynstur í öðrum heimildum styður þessa tilgátu. Hvort Hildebrand hinn gamli hafi dáið á sama hátt og nafni hans í *Sniolvs kvæði* eða öðruvísi (til dæmis unnið á sjálfum sér með vopni – eða fallið fyrir vopnum annarra) vitum við hins vegar ekki.

Þetta er aðeins tilraun til endurgerðar, enda er lykiltættinn ekki skráður fyrir en á 18.–19. öld. Áður en tilraunin verður dæmd ómarktæk með öllu ber hins vegar að líta á að ballöður eru mjög gömul bókmenntagrein sem á rætur að rekja til 13.–14. aldar. Fornaldarsögum sleppir til dæmis ekki fyrir en ballöður taka við af þeim. Ballöður geta að vísu breyst umtalsvert í munnlegri geymd á mun styttri tíma en fjórum öldum, en eigi að síður eru nokkrar líkur á því að kjarni þeirra taki tiltölulega litlum breytingum.

Ef gert er ráð fyrir því að *Sniolvs kvæði* hafi geymt atburðarásina í stórum dráttum eins og hún var í *Hildibrandskviðu* (þótt ekki sé nema í því sem afdrif sonarins varðar) má enn fremur álykta að kvæðið tilheyri þriðju grein Hildibrandshefðarinnar – og sé eini fulltrúi greinarinnar sem við vitum um. Þessi þriðja grein hefur trúlega skilist frá hinum frekar snemma í ferli Hildibrandshefðarinnar, nánar til tekið áður en sonarvíg breyttist í bræðravíg í norrænu greininni (sem gerðist varla seinna en á 12.–13. öld) og í sættir fedganna í þýskættuðu greininni. Þriðja greinin varð fyrir sterkum áhrifum frá norrænu greininni – eða frá því umhverfi sem mótaði hana. Mestra áhrifa virðist eigi að síður hafa gætt áður en *Ásmundar saga* og *Gesta Danorum* voru skrifaðar niður, þ.e. varla seinna en á 12. öld, en þá hljóta þau að stafa frá frásögnum um efni *Hildibrandskviðu* í bundnu og óbundnu máli (trúlega í fleiri en einni gerð), forverum þeirra sagna og vísna sem við sjáum síðar í *Ásmundar sögu* og *Gesta Danorum*. Í sögu norrænu greinarinnar er þetta einmitt tíminn í kringum eða fljótlega eftir breytinguna úr fedgabardaga í bræðrabardaga og samruna efnis *Hildibrandskviðu* við minni og frásagnir um falið og sótt sverð, álög dverga á sverð o.s.frv. *Sniolvs kvæði* virðist hafa ausið úr sama brunni (eða að minnsta kosti svipuðu umhverfi) og textarnir úr norrænu greininni, en ekki er víst hvort *Sniolvs kvæði* hefur haft beinan aðgang að þessu umhverfi (og þá hversu mikinn – og að hversu miklu leyti það umhverfi kann að hafa verið öðruvísi en heimildir textanna í norrænu greininni) eða aðeins í gegnum forvera *Ásmundar sögu* og *Gesta Danorum*.

Ljóst er þó að *Sniolvs kvæði* notaði ekki allt sama efni og *Ásmundar saga* og *Gesta Danorum* – eða að minnsta kosti notaði það nokkuð öðruvísi (sbr. einnig Benati 2009:117–118). Bræðrabardagi skilaði sér í *Sniolvs kvæði* aðeins sem óljóst aukaminni. Kvonbænir eru ekki beint tengdar sögu Hildibrands og Ásmundar í *Sniolvs kvæði* (auk þess eru kvonbænir og þrautir sem þeim fylgja svo algengt minni í ballöðum að það þarf ekki að hafa komið í kvæðið úr norrænu greininni) og engin dvergaálög eru inni í myndinni. Afar líklegt er að *Sniolvs kvæði* hafi fengið minnið um álagasverð að láni úr norrænu hefðinni, en ekki einu sinni það er öruggt, því eins og tekið er fram hér að framan virðist ekki

ólíklegt að eitthvert minni tengt sverði hafi verið í *Hildibrandskviðu* eða í frásögnum í kringum hana, og *Sniolvs kvæði* kann að hafa fengið það minni þaðan í tengslum við minnið um sonarvígið. Þá er líklegt að minnið um aukabardaga við marga berserki eða aðra kappa hafi komið í *Sniolvs kvæði* úr norrænu greininni. *Sniolvs kvæði* hefur þó ekki tekið við einu af helstu einkennum norrænu hefðarinnar; álagafækjunum. Álögin í kvæðinu eru skýr – og þau rætast.

Það er ekki ólíklegt að *Ásmundar saga* eða *Gesta Danorum* (síður *Hervarar saga*) hafi einnig haft ákveðin áhrif á *Sniolvs kvæði* eftir að þær sögur voru skrifaðar niður. Í *Sniolvs kvæði* eru samt frekar fá minni sem mætti flokka sem lánsminni úr sögunum (sbr. einnig Benati 2009:117–118). Skýring á því að svo fá einkenni þessara frásagna eru til staðar í *Sniolvs kvæði* kann að vera fólgin í því að *Sniolvs kvæði* hafi aðeins orðið fyrir áhrifum fárra frásagna úr norrænu hefðinni, og þá einmitt ekki *Ásmundar sögu* eða *Gesta Danorum*.

Áhrif þýskættuðu greinarinnar á mótun *Sniolvs kvæðis* eru undarlega lítil, einkum miðað við að bæði *Þiðreks saga* og danskar ballöður voru vinsælt efni í Færeyjum og þá einkum í færeyskum kvæðum. Að frátöldum aðalminnum, sem geta hafa komið beint úr hinni gömlu *Hildibrandskviðu*, kann aðeins það að hvorugur feðganna þekkir hinn fyrir bardagann að hafa komið úr hinum þýskættuðu heimildum. Kappar *Þiðreks* konungs koma reyndar mjög við sögu á seinni þróunarstigum *Sniolvs kvæðis* (t.d. í þáttunum *Virgars táttur*, *Hildardalsstríð*, *Risin á Blálandi*) en koma hvergi nærri sögunni á elsta stigi þróunar kvæðisins sem við þekkjum, þ.e. í uppskriftum Svabos (sbr. Conroy 1978, Benati 2009).

Chiara Benati (2009:118) skýrir þróun *Sniolvs kvæðis* á annan veg. Hún heldur því fram að í færeyskri munnlegri hefð hafi sú vitneskja að Hildibrandur og Ásmundur voru bræður gleymst og þar með hafi fjölskylduharmleikur horfið úr kvæðinu – en þá hafi *Sniolvs kvæði* nýlega orðið fyrir áhrifum þeirrar eldgömlu frásagnar þar sem faðir drepur son sinn og tekið sonarvígið inn aftur sem aðalminni til þess að byggja fjölskylduharmleikinn í kvæðinu aftur upp. Þetta er ekki ólíklegt mynstur – einkum ef aðallega er litið á samspil *Sniolvs kvæðis* við norræna grein Hildibrandshefðarinnar. Ef litið er á heildarmyndina þá sést glögg að öll þróun Hildibrandshefðarinnar miðar að því að milda fjölskylduharmleikinn, draga úr honum, gera hann bærilegri – en ekki gera illt verra. Í norrænu greininni færast aðaláherslan frá sonarvígi sem var framið vísvitandi (þótt óviljandi) yfir á bróðurvíg sem var framið bæði óvitandi og óviljandi – en í þýskættuðu greininni er gengið alla leið og feðgarnir eru látnir sættast. Því þykir ólíklegt að í *Sniolvs kvæði* hafi átt sér stað snögg breyting frá þessari þróun og sonarvígið hafi verið endurvakið. Í öðru lagi er ekki gott að sjá úr

hvaða átt eða fyrir áhrif hvaða verks slíkt minni kann að hafa komið í *Sniolvs kvæði* á síðari öldum. Það er horfið sem aðalminni úr norrænu greininni – og horfið með öllu úr þeirri þýskættuðu, enda sættast feðgarnir eftir að sonurinn verður undir í átökunum og nefnir þá loks nafn sitt (eða staðfestir tilgátu föðurins um hver hann er). Engin önnur norræn ballaða virðist hafa sonar- eða föðurvíg sem aðalminni (sbr. Chesnutt 1996). Að sjálfsögðu kemur þetta minni fyrir í ýmsum heimsbókmenntum, gömlum og nýjum, en ekki í tengslum við Hildibrandshefðina. Þar með eru áhrif frá seinni tíma orðin frekar ósennileg.

Þá er ekki víst hversu lengi sú vitneskja að Hildibrandur og Ásmundur voru bræður hafi verið í færeysku kvæðahefðinni – og hvort hún hefur yfirleitt verið þar til staðar, en um það er meðal annars rätt í næsta kafla.

3.4 *Meira um þróun Sniolvs kvæðis – Ásmundur*

Chiara Benati (2009:117–118) heldur því enn fremur fram að *Sniolvs kvæði* kynni að eiga rætur að rekja til annars frásagnarefnis um Ásmund þar sem Ásmundi er lýst sem mjög neikvæðri persónu; ræningja og nauðgara sem beitir brögðum og göldrum í bardögum. Því verður að skoða betur persónu Ásmundar í ljósi norrænu greinar Hildibrandshefðarinnar.

Hinn íslenski Ásmundur er í hópi hetja sem skyldu verða drepnar með sama álagasverði og Hildibrandr/Hildiger/Hlöðr voru vegnir með, en lifðu af og kvæntust síðar konungsdætrum; það eru Haldan í *Gesta Danorum* og Angantýr í *Hervarar sögu*. (Sá síðastnefndi var reyndar ekki búin að festa sér mey þegar hann barðist við Hlöð, enda er ekkert kvonbænaminni í sögu hans, en hann lifði af, kvæntist og mikil ætt var frá honum komin.) Enginn þeirra er beinlínis látinn vera „vondi karlinn“, líkt og hinn færeyski Ásmundur; þeir falla frekar allir í flokkinn „fórnarlamb örlaganna“ (og álaganna). Þvert á móti er bræðrum þeirra oft lýst sem ófremdarmönnum. Hildibrandr nýtur berserksafls síns og bardagalistar, brýtur undir sig þjóðir, setur hertogum afarkosti og skorar þá síðar á hólmi til að ná þeim fáu búum sem þeir halda eftir. Hildiger slær öllum við, þar með talið sínum eigin föður sem er lýst sem blóðþyrstu dýri; hann er til þvílíkra vandræða jafnvel í sínu eigin landi að faðir hans gerir hann útlægan.²⁴ Þar að auki notar hann galdur í orrustum líkt og hinn færeyski Ásmundur. Hinn

²⁴ Um Hildiger: „Always out to kill, concerned merely with the destruction of humanity, he positively panted for the spilling of blood. His father outlawed him for his unbearable atrocities [...] he embroiled his neighbours in war and massacre and spent the length of his days under arms, letting banishment slacken none of his usual brutality...“ (*Saxo Grammaticus: The history of the Danes* I:221).

íslenski Ásmundr og Haldan eru að sjálfsögðu engin lömb að leika sér við, enda víkingar og bardagakappar, en eru þó mun skárri en eldri bróðir. Hvergi í norrænu greininni er Ásmundur (eða persóna sem er nokkurn veginn samsvarandi honum) beinlínis andhetja.

Í Færeyjum tekur Ásmundur einnig þátt í nokkrum kvæðum þar sem ýmist koma fram ballöðukappar upp úr *Þiðreks sögu* eða *Sjúrdar kvæði*; meðal þeirra eru *Gríms ríma*, *Heljars kvæði*, *Frúgvín Olrína* og *Tíðriks kongs ríma*.²⁵ Öll þessi kvæði eru talin vera yngri en *Sniolvs kvæði*, samin m.a. til þess að lýsa persónum þess á ýtarlegri hátt og gefa rökrétta skýringu á annars ekki alltaf rökréttum aðalathurðum ballöðunnar (Conroy 1978:40–48). Í öllum þeim er Ásmundur andhetja, líkt og í *Sniolvs kvæði*, en það kann að benda til þess að einmitt í færeyskum ballöðum sé hefð fyrir hinum illa Ásmundi. (Hvaðan hann kemur þangað er svo önnur spurning sem verður látin bíða betri tíma.)

Á hinn bóginn er kvæðið *Torbjörn Bekil* þar sem Ásmundur ver sjálfur konu fyrir ágangi trölla og giftist henni síðar. Viðurnefnið *kellingarson*, sem Ásmundur er kallaður í þessari ballöðu, er talið hafa upprunalega átt að vísa aðeins til þessa góða Ásmundar. Hins vegar er greinilegt að í færeyskri ballöðuhefð hefur átt sér stað samsláttur bæði á viðurnefnum og æviatriðum hins góða Ásmundar *kellingarsonar* og hins vonða Ásmundar (sem er kallaður ýmist *ungi* eða *illi*) og hefur samslátturinn leitt til þess að mörkin milli þessara tveggja ólíku manna máðust talsvert út (Conroy 1978:41–42, sbr. Benati 2009). Þá er mjög líklegt að Ásmundur í „ytri þáttum“ *Sniolvs kvæðis* (*Golmars tætti* og *Gríms tætti*) og Ásmundur í „innri þáttum“ þess (*Sniolvs tætti* og *Ásmundar tætti*) eigi rætur að rekja til mismunandi frásagnarhefða; annars vegar til Hildibrandshefðarinnar, hins vegar til eldri frásagna af Ásmundi og Sniolvi. Það kynni meðal annars að skýra það að Hildibrandur fer að berjast *með* Ásmundi og *fyrir hann* (gegn Grími, þótt Hildibrandur viti ekki af því) þrátt fyrir að Ásmundur er banamaður Sniolvs (bróður konu Hildibrands; sjá kafla 2.2). Vitneskja um það að sá Ásmundur sem drepur Sniolv og hinn sem biður Hildibrand að berjast fyrir sig sé upprunalega *ekki sami maðurinn* gæti hafa komið í veg fyrir að fyrstu kynslóðir ballöðusöngvara sem settu „ytri“ og „innri“ þættina saman í eina heild myndu sjá nokkuð athugavert við að Hildibrandur gerist bandamaður Ásmundar í *Gríms tætti*.

Ef litið er á málið út frá Hildibrandshefðinni virðist rökrétt að gera ráð fyrir tveimur frásagnarhefðum sem hafi mæst í þróunarsögu *Sniolvs kvæðis*. Annars

²⁵ Kvæði um Ásmund skenkjara, Ásmund sterka, Ásmund Aðalsson og fleiri samnefndar hetjur virðast vera ótengd Hildibrandshefðinni og verða ekki rædd að sinni.

vegar er *eldra kvæði um Hildibrand og son hans (sbr. „ytri þættina“), sjálfstætt afkvæmi *Hildibrandskviðu* þar sem faðir drepur son sinn (hugsanlega með álagasverði og/eða eftir svikahögg) og deyr sjálfur; þar er ekki endilega pláss fyrir persónu eins og Ásmund. Hins vegar er færeyskt **Sniolvs kvæði*, þar sem hinn *illi* Ásmundur drepur Sniolv (sbr. „innri þættina“). Við þetta blandast áhrif frá norrænni grein Hildibrandshefðarinnar; frásögnum með hálfbræðravíg sem aðalminni þar sem Ásmundr (yngri bróðir) drepur Hildibrand og lifir af – og er ekki endilega vondur.

Þegar þessar frásagnir renna saman myndast nokkurs konar umframstærð, þar sem hinn norræni Ásmundur er *hálfbróðir* Hildibrands og sá sem drepur hann en hvorki hlutverk hálfbróður né banamanns Hildibrands virðist vera til staðar í færeysku hefðinni. Það er ekki pláss fyrir slíka persónu í Hildibrandshefðinni eins og hún er t.d. í Hildibrandskviðu – en *Sniolvs kvæði* er ballaða, og ballaðan finnur nýtt hlutverk fyrir þennan nýtilkomna Ásmund; hann rennur saman við hinn illa Ásmund úr **Sniolvs kvæði* og verður *illvirkinn* (algengt ballöðuhlutverk) í atburðarásinni sem leiðir til dauða Hildibrands. Augljóst er að þau einkenni Ásmundar í norrænu greininni að hann er *ekki vondur* og *hálfbróðir Hildibrands* eru orðin umfröm við slíkan samruna – og líkast til hafa þau aldrei farið inn í færeysku hefðina. Hins vegar kann þessi samsláttur á hinum norræna Ásmundi og Ásmundi *illa* úr sögunni um Sniolv að hafa leitt til þess að sögurnar tvær, um Hildibrand og Sniolv, festast svo vel saman. Þannig koma til þau umskipti að Ásmundur úr norrænu hefðinni, sem iðrast þess sárlega að hafa óvitandi orðið bróður sínum að bana, breytist í hinn blóðþyrsta og kynóða Ásmund sem við sjáum í *Sniolvs kvæði*. Á sama tíma heldur Ásmundur sínu „gamla“ hlutverki, en hann er áfram sá sem verður Hildibrandi að aldurtila – þótt ekki sé með eins beinum hætti og í norrænu greininni – og lifir af.

Ásmundur virðist hafa alls fjögur viðurnefni í færeysku ballöðuhefðinni sem lýsa ýmsum eiginleikum hans – og tengjast uppruna hans í hverju tilviki fyrir sig. Hann er kallaður *kellingarsonur* í kvæðinu *Torbjörn Bekil* (og síðar í öðrum kvæðum), *illi* og *ungi* í *Sniolvs kvæði* og víðar og loks *kappabani* í *Sniolvs kvæði* (*Gríms táttur*) og víðar. Eins og fram hefur komið tengist viðurnefnið *kellingarsonur* upprunalega hinum góða færeyska Ásmundi en *illi* hinum vonða Ásmundi úr frásagnarhefðinni um Sniolv sem fellur fyrir hendi Ásmundar (hugsanlega á þeim tíma þegar sú hefð hafði enn ekki tengst Hildibrandshefðinni). Þá má slá því föstu að viðurnefnið *kappabani* eigi sér rætur í hinni norrænu grein Hildibrandshefðarinnar. En fjórða (og algengasta) viðurnefni Ásmundar, *ungi*, kann einnig að vísa þangað – þótt það sé erfitt að full-

yrða, enda er þetta einnig almennt viðurnefni (og uppfyllingarorð) í færeyskum ballöðum. Í tilviki Ásmundar kann það þó líka að standa í tengslum við uppruna hans sem *yngr* bróðir Hildibrands, en mynstrið í norrænu greininni er á þá leið að það er oftast en ekki yngri bróðir sem lifir af (sbr. Haldan í *Gesta Danorum*). Þetta gefur nafninu *hinn ungi Ásmundur* óneitanlega sérstakan blæ.

Sniolvs kvæði segir ekkert um hvað varð af Ásmundi. Við sjáum hann hvorki falla fyrir sverði Hildibrands (sem væri frekar rökrétt miðað við það sem hann hafði afrekað) né fara heim til Hildibrands og reyna að sænga hjá Silkieik, ekkju hans (líkt og Ásmundur reyndi að koma fram við ekkju Sniolvs). Fyrir þessari þögn *Sniolvs kvæðis* geta verið ýmsar ástæður. Vera kann að ballaðan hafi engan áhuga á honum lengur; aðalfrásögnin er búin, fjölskylduharmleiknum lýst og hápunkti náð, og þá mega aðrar persónur ballöðunnar – sem er ekki endilega mjög ýtarlegt frásagnarform – einfaldlega hverfa af sjónarsviðinu.²⁶

Það getur einnig verið önnur ástæða fyrir þessari þögn um afdrif Ásmundar; nokkurn veginn á þá leið að ballaðan treystir sér ekki til að segja með vissu frá afdrifum hans. Ásmundur í hinni færeysku Hildibrandshefð á trúlega rætur að rekja til norrænnar greinar hefðarinnar. Þar kann hann upprunalega að hafa átt að deyja fyrir sama sverði og hann vegur bróður sinn með (líkt og álög Olíusar í upphafi *Ásmundar sögu* gera meðal annars ráð fyrir). En það gerir Ásmundr eigi að síður ekki í *Ásmundar sögu*, og ekki heldur samsvarandi persónur í *Gesta Danorum* eða *Hervarar sögu*. Vitneskjan um að Ásmundur *deyr ekki* fyrir sverðinu í þessum norrænu frásögnum kann að hafa komið í veg fyrir að flytjendur *Sniolvs kvæðis* létu Hildibrand drepa Ásmund á staðnum (og hefna þar með sonarins). Sú hugsanlega vitneskja að Hildibrandur hafi sjálfur legið dauður við hlið sonar síns og hafi því ekki getað hefnt hans kann einnig að skipta máli í þessu sambandi. Á þennan hátt gefur víðara samhengi skýringu á undarlegu ósamræmi í stöðu, persónuleika og afdrifum Ásmundar í *Sniolvs kvæði* og *Ásmundar sögu kappabana*.

4. Lokaorð

Athugun á hinu víðara samhengi norrænna texta að fornu og nýju og samanburður á frásagnarmynstrum (minnum, persónum og samspili þeirra) sem textarnir geyma veitir svör við margvíslegum spurningum. Það getur meðal annars skýrt ýmis óljós og mótsagnakennd atriði í textunum; til að mynda það

²⁶ Samanber að ekki greinir heldur frá afdrifum annarra persóna, t.d. Silkieikar. Ásmundur hefur reyndar sérstöðu að því leyti að hann er ein af mikilvægustu persónunum í kvæðinu.

að Hildibrandur reynir ekki að hefna sonar síns í *Sniolvs kvæði* (sjá kafla 3.3 og 3.4) eða fer yfirleitt að berjast fyrir Ásmund í *Gríms tætti*, þótt Ásmundur sé orðinn banamaður mágs hans í *Ásmundar tætti* (sjá kafla 3.4). Samanburðurinn skýrir líka eðli og uppruna blindra minna, til dæmis höggsins sem Hildibrandur ætlar Sniolvi í *Rana tætti* (sjá kafla 2.2) eða sverða- og álagafækju í norrænu grein Hildibrandshefðarinnar. Með þessum hætti gefur samanburðurinn okkur dýrmæta innsýn í sögu frásagnarhefðarinnar um Hildibrand, í heim ýmissa bókmenntaverka og tengsl milli þeirra.

Samanburðurinn varpar einnig ákveðnu ljósi á samskipti Færeyinga og Íslendinga fyrr á öldum. Hér skiptir máli að færeysk grein Hildibrandshefðarinnar verður til fljótlega eftir að fornþýska frásagnarhefðin um Hildibrand greindist í tvennt á 9.–12. öld. Færeyska greinin verður fyrir mestum áhrifum frá norrænu greininni á 9.–11. öld – og fyrir nokkrum, þó umtalsvert minni áhrifum, frá og með 12. öld – og þá hugsanlega ekki frá *Ásmundar sögu* og *Gesta Danorum* í þeirri mynd sem við þekkjum sögurnar heldur frá öðrum útgáfum þeirra eða frá öðrum, sambærilegum frásögnum. Áhrif frá meginlandi Evrópu (þýskættuðu greininni) á færeysku greinina eru mun minni á miðöldum og síðari öldum en koma sterkt inn nær 19. öld.

Af þessu leiðir að samskipti Færeyinga og Íslendinga á sviði bókmennta virðast hafa verið mest á landnámstímum, þ.e. fyrir tíma fornrita. Áhrif íslenskra fornrita á færeyskar bókmenntir virðast vera minni en oft er talið (að minnsta kosti í þessu tilviki) – en áhrif og vegur munnlegrar hefðar þeim mun meiri.

HEIMILDIR

Anders Sørensen Vedels Hundredvisebog. Faksimileudgave med indledning og noter af Karen Thuesen. København, 1993.

Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. [Reykjavík].

Benati, Chiara. 2009. *Ásmund á austrvega: The Faroese Oral Tradition on Ásmund and its Relation to the Icelandic Saga*. Agneta Ney, Henrik Williams, Fredrik Charpentier Ljungqvist (ritstj.): *Á austrvega. Saga and East Scandinavia. Preprint Papers of The 14th International Saga Conference Uppsala, 9th – 15th August 2009*. 2 vols., bls. 110–118. Gävle. (Gävle University. Papers from the Department of Humanities and Social Sciences 14.)

de Boor, Helmut. 1918. *Die Färöischen Lieder des Nibelungenzyklus*. Heidelberg. (Germanische Bibliothek. Untersuchungen und Texte 12.)

HILDIBRANDSKVIÐA Á FÆREYSKA VÍSU

- de Boor, Helmut. 1920. Die færøischen Dvörgamoylieder. *Arkiv för nordisk filologi* 36:207–299.
- Chesnutt, Michael. 1996. Inventory of Medieval Ballad Types in the Faroese Corpus with their Scandinavian Analogues. M. Chesnutt & Kaj Larsen (ritstj.): *Føroya kvæði / Corpus carminum Færoensium* VII, bls. 137–150. Copenhagen. (Universitets-Jubilæets Danske Samfund Skriftserie 540.)
- Chesnutt, Michael. 2005. *Bevussrímur* and *Bevusar tættir*. A Case Study of Icelandic Influence on Faroese Balladry. Britta Olrik Frederiksen (ritstj.): *Opuscula* 12:399–437. København. (Bibliotheca Arnamagnæana 44.)
- Ciklamini, Marlene. 1966. The combat between two half-brothers: a literary study of the motif in *Ásmundar saga kappabana* and *Saxonis Gesta Danorum*. *Neophilologus* 50:269–279, 370–379.
- Conroy, Patricia. 1978. *Sniolvs kvæði*. The Growth of a Ballad Cycle. *Fróðskaparrit* 26:33–53.
- Dewey, Tonya Kim. 2011. *Hildebrandslied* 65b: Suggestions for a New Reading and Interpretation. *RMN (The Retrospective Methods Network Newsletter)* 2:40–45.
- Føroya kvæði / Corpus carminum Færoensium* IV. Útg. N. Djurhuus und Chr. Matras. København, 1967. (Universitets-Jubilæets Danske Samfund Skriftserie 347, 420.)
- Halvorsen, Eyvind Fjeld. 1951. *On the sources of the Ásmundarsaga kappabana*. Oslo. (Studia Norvegica 5.)
- Handschriftencensus* (<http://www.handschriftencensus.de>). Berlin, Staatsbibl., mgq 1107. Dezember 2009. [Skoðað 22. mars 2012.]
- Heiðreks saga. Hervarar saga ok Heiðreks konungs*. Útg. Jón Helgason. København, 1924. (Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 48.)
- Íslensk fornkvæði / Islandske folkeviser* II. Útg. Jón Helgason. København, 1962. (Editiones Arnamagnæanæ B 11.)
- Jón Helgason. 1948. Hildibrandskviða. *Skírnir* 122:50–66.
- Kviður af Gotum og Húnum: Hamdismál, Guðrúnarhvöt, Hlöðskviða*. Með skýringum. Jón Helgason tók saman. Reykjavík, 1967.
- Ordbog over det norrøne prosasprog: Registre*. Udgivet af Den arnamagnæanske kommission. København, 1989.
- Saxo Grammaticus: The history of the Danes*. Þýð. Peter Fisher, útg. Hilda Ellis Davidson. 2 vols. Cambridge–Totowa, NJ, 1979–1980.
- Stefán Karlsson. 1964. Aldur Hauksbókar. *Fróðskaparrit* 13:114–121.
- The Types of the Scandinavian Medieval Ballad: A Descriptive Catalogue*. In collaboration with Mortan Nolsøe and W. Edson Richmond. Edited by Bengt R. Jonsson, Svale Solheim and Eva Danielson. Oslo, 1978.
- Yelena Sesselja Helgadóttir Yershova. 2006. Elegfúr Hjálmars og Hildibrands: gamlir kappar og nýmóðins riddarar. Haraldur Bernharðsson o.fl. (ritstj.): *Hugvísindafélagið 2005. Erindi af ráðstefnu Hugvísindadeildar og Guðfræðideildar Háskóla Íslands* 18.

YELENA SESSELJA HELGADÓTTIR

- nóvember 2005*, bls. 309–322. Reykjavík.
- Yelena Sesselja Helgadóttir-Yershova. 2009. Hildibrandr *húnakappi* and Ásmundur *kappabani* in Icelandic sagas and Faroese ballads. Agneta Ney, Henrik Williams, Fredrik Charpentier Ljungqvist (ritstj.): *Á austrvega. Saga and East Scandinavia. Preprint Papers of The 14th International Saga Conference Uppsala, 9th – 15th August 2009*. 2 vols., bls. 1064–1071. Gävle. (Gävle University. Papers from the Department of Humanities and Social Sciences 14.)
- Yelena Sesselja Helgadóttir. 2009. Að telja upp að tveimur í fornaldarsögu(m). Robert Cook, Terry Gunnell, Margrét Eggertsdóttir og Þórunn Sigurðardóttir (umsjón): *Wawnarstræti (alla leið til Íslands) lagt Andrew Wawn 65 ára 27. október 2009*, bls. 97–99. Reykjavík.
- Yelena Yershova. 2003. Men's Laments. Christianization and the Image of Masculinity. Rudolf Simek, Judith Meurer (ritstj.): *Scandinavia and Christian Europe in the Middle Ages. Papers of The 12th International Saga Conference Bonn/Germany, 28th July – 2nd August 2003*, bls. 539–548. Bonn.
- Zwei Fornaldarsögur: Hrólfs saga Gautrekssonar und Ásmundarsaga kappabana*. Útg. Ferdinand Detter. Halle a.S., 1891.
- Þiðriks saga af Bern*. Útg. Henrik Bertelsen. København, 1905–11. (Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 34.)

SUMMARY

The comparison of the material of Hildebrandslied in Scandinavian sources and those of a German origin (Sniolvs kvæði, Ásmundar saga kappabana, Hervarar saga and Gesta Danorum on one hand and Þiðreks saga, Jüngeres Hildebrandslied and Kvæði af meistara Hildibrand on the other) demonstrates that Sniolvs kvæði is an independent interpretation of the narrative tradition on Hildebrand. Sniolvs kvæði has been clearly influenced at various times both by Scandinavian and German narratives of Hildebrand. Nonetheless, it is likely to preserve the core motif of Hildebrandslied (the combat of father and son where at least one does not recognize the other after a long separation) in its most original form. Sniolvs kvæði is, thus, likely to preserve ancient material which otherwise has not survived in Icelandic sagas or Scandinavian ballads.

This article treats the diverse material of the Hildebrand tradition with a special emphasis on Sniolvs kvæði and the Scandinavian sources (among others Hervarar saga which I have only slightly touched upon hitherto). Motifs, characters and their interrelation in the narratives from the settlement period and in the post medieval ballads are under consideration; in particular at which points and in which ways these motifs and characters participated in moulding Sniolvs kvæði. Those narrative elements, which

HILDIBRANDSKVIÐA Á FÆREYSKA VÍSU

are likely to have come into *Sniolvs kvæði* from the Scandinavian tradition on Hildebrand, are examined specifically (e.g. the spell-bound sword that is hidden and then retrieved, the battle with berserks or other champions before the combat of the relatives, and last but not least, Ásmundur, the character who appears to be a sophisticated composite, rooted both in the Scandinavian branch of the Hildebrand tradition and in Faroese narrative traditions). The reasons why some other material from the Hildebrand tradition was apparently not included into the Faroese tradition on Hildebrand (or did not thrive there; e.g. the combat between brothers resulting in fratricide) are also scrutinized. The cases that *Hildebrandslied*, whose ending is now missing, ended with a paternal filicide and that the filicide is inherent in *Sniolvs kvæði* (rather than supplemented or re-introduced lately) are argued further. Moreover, chances that the father also fell by the end of *Hildebrandslied* (as in *Sniolvs kvæði*) are explored. The comparison of different texts within the Hildebrand tradition also clarifies various discrepancies and “blind motifs” therein.

Last but not least, this comparison sheds some light on the contacts between Iceland and the Faroes from the settlement period and through the 19th century. The literary contacts between the countries were apparently the strongest during the settlement period, i.e. before the saga age. Thus, the influence of Icelandic sagas on the Faroese literature has likely been overestimated (at least in case of the Hildebrand tradition), while the influence of the oral literature was underestimated.

Samskipti Færeyja og Íslands í menntamálum

Efni þessa pistils, samskipti Færeyja og Íslands í menntamálum, er um margt forvitnilegt og áhugavert. Hér verður reynt að greina frá dæmum um þessi samskipti í gegnum árin. Sumt virðist þar augljóst en annað hulið. Í ljós kom að ekki var auðvelt að móta einhverja heildarmynd af samskiptum þjóðanna. Þar kom einkum tvennt til. Samkomulag stjórnvalda er sett fram í almennum orðum og getið um vilja beggja til samvinnu eða aðgerða. Erfitt getur reynst að finna hverju var hrint í framkvæmd, hvað gert og hvað látið vera. Sumt er hvergi skráð og minnir því helst á kunningjasamband, eða ef til vill má kalla það frændasamband, sem ekki er talin þörf á að gera grein fyrir. Þá var nokkuð vandasamt að skilgreina hvað félli undir menntamál og hvað eitthvað annað. Sá kostur var valinn að fjalla bæði um samskipti sem heyrðu beint til menntamála og einnig samskipti sem mætti kalla menntandi fyrir þá sem í hlut áttu. Eitthvað af því mætti vel flokka undir menningu eða vísindastörf unnið af einstaklingum eða stofnunum. Meginniðurstaðan er samt sú að samskipti þjóðanna í þessum skilningi eru mikil og starfið þakklátt af beggja hálfu.

Reynt var að skoða þessi samskipti þjóðanna í ljósi sögunnar og þar má eflaust margt finna ef vel er leitað en sennilega hefur það ekki verið fyrr en á 20. öld sem komið var á formlegum samskiptum. Hér verða einungis nefnd fáein dæmi sem gætu veitt einhverja hugmynd um þetta samband. Þar ræður það rúm sem hér er til ráðstöfunar en þó miklu frekar hve fátt sá veit sem skrifar.

Það er fróðlegt að spyrja hvenær samskipti þjóðanna hófust. Illa gekk að fá svör við þeirri spurningu en því er ekki að neita að fyrst var staldrað við Færeyinga sögu. Sjálfsagt er erfitt að fella hana undir samskipti þjóðanna, nema þau samskipti sem ætíð fara fram milli höfundar og lesanda. Enn snúnara er að fella ritun sögunnar undir menntamál.

Færeyinga saga er listaverk og höfundur virðist víða hafa leitað fanga en gætir sín þó og fer til að mynda varlega með örnefni í Færeyjum. Hann steig sennilega aldrei fæti sínum á færeyska grund en hefur verið kunnugur færæyskum sögnum og leitað í efni sem þegar hefur verið skráð. Ólafur Halldórs-son sá um útgáfu Hins íslenska fornritafélags á Færeyinga sögu og skrifaði

formála. Þar lætur hann að því liggja að höfundur sögunnar gæti hafa verið úr Eyjafirði og hún skrifuð um 1200. Það má spyrja sig að því hvers vegna eyfirskur höfundur hafi fengið svo mikinn áhuga á Færeyingum. Það er löng leið frá Eyjafirði til Færeyja. Hér verður ekki reynt að svara þeirri spurningu en ef til vill hefur hann heillast af sögnum Færeyinga og þekkt til færeyskra kvæða.

Báðum þjóðum er Færeyinga saga nær og þrátt fyrir að hér sé að nokkru leyti um skáldskap að ræða veitir sagan okkur fróðleik um sögu og samfélag eins og höfundur mat það á ritunartíma sögunnar. Með þeim hætti er hún menntandi. Hér er ef til vill um að ræða fyrstu merki um þau samskipti milli Íslands og Færeyja sem hér er fjallað um. Eflaust hafa menn átt í samskiptum áður, svo sem sjófarendur og „útrásarvíkingar“ sem leið áttu til annarra landa á vit konunga, en ekki þó síst til að næla sér í fé, frægð og frama. Þeir hafa sennilega komið við í Færeyjum til að taka vatn og vistir eins og það er kallað. Sagan er listilega samín og er og hefur verið góð skemmtun þeim sem á hafa hlýtt eða lesið. Engar sögur fara af því hvernig Færeyingum líkaði sagan og eflaust hefur eitthvað af afrekum og staðháttalýsingum komið þeim spánskt fyrir sjónir en hún er Færeyingum örugglega dýrmæt og heldur vitaskuld nafni Þrándar í Götu á lofti.

Fyrir allnokkrum árum var sá sem þetta skrifar staddur í Færeyjum og var boðið að Kirkjubæ. Eftir góðan viðurgjörning var gengið til kirkju. Þar vakti strax athygli eintak af Guðbrandsbiblíu sem var í kirkjunni, gott ef ekki á altarinu. Ekki fékkst skýring á því af hverju hún var þarna, enda kom biblían út á færeysku 1961. Mattheusarguðspjall kom að vísu út í þýðingu prestsins Shrøters árið 1823 sem lét ekki skort á ritmáli aftra sér. Þetta leiddi hugann að Jóni Sigurðssyni, en Færeyingar báðu hann um álit á því hvernig best væri að haga samræmdri færeyskri stafsetningu. Hann var í sambandi við V. U. Hammershaimb sem stundum er kallaður faðir færeyska ritmálsins. Ekki er þeim sem hér skrifar kunnugt um hver áhrif Jóns hafa verið, en þau kunna að hafa verið nokkur (Jón Sigurðsson (án árs))

Löngu síðar, þegar vel var liðið á 20. öld, var farið að halda námskeið í færeysku og íslensku fyrir þá sem áhuga höfðu á og þurftu á að halda. Háskóli Íslands sá um þessi námskeið hér en Fróðskaparsetur Færeyja námskeið þar í landi. Þessi námskeið eru afar dýrmæt og eiga eflaust drúgan þátt í þeim gagnkvæma skilningi og áhuga á máli sem ríkir milli Færeyinga og Íslendinga.

SAMSKIPTI FÆREYJA OG ÍSLANDS Í MENNTAMÁLUM

Í gildi eru samstarfssamningar milli Fróðskaparseturs og Háskóla Íslands og nefna má tvo samstarfssamninga menntamálaráðuneyta landanna sem ættu að treysta þetta samstarf enn frekar. Signar á Brúnni og Björn Bjarnason þáverandi menntamálaráðherrar landanna undirrituðu hinn 20. september 1998 samstarfs-yfirlýsingu. Þar segir m.a.:

Markmiðið með þessari yfirlýsingu er að ráðuneytin og þeir skólar og aðrar stofnanir sem undir þau heyra veiti gagnkvæmt liðsinni í starfi á sviði menntunar, vísindarannsókna og menningar.

Samstarfið tekur m.a. til:

- 1) Embættismanna beggja ráðuneyta, er hafi með sér samráð og skiptist á upplýsingum og reynslu.
- 2) Allra skólastiga, þar sem komið verði á eins víðtæku og árangursríku samstarfi og kostur er.
- 3) Vísindarannsókna, þar sem þjóðirnar veiti hvor annarri ráð og leiðbeiningar eftir föngum og stofni til samstarfs, þar sem unnt er.
- 4) Menningarviðsins, þar sem menningarstofnanir þjóðanna efla samskipti sín eins og kostur er.

Hinn samningurinn var samstarfssamningur milli menntamálaráðherra, Færeyja, Grænlands og Íslands um mennta- menningar- og vísindamál. Hann var undirritaður 29. nóvember 2007 af Jógvan á Lækjuni menntamálaráðherra Færeyja, Tommy Marø menntamálaráðherra Grænlands og Þorgerði Katrínu Gunnarsdóttur menntamálaráðherra Íslands. Samningurinn er til þriggja ára og átti að leggja áherslu á hönnun og handverk fyrsta árið. Árið 2009 var viðfangsefnið óformlegar menntunarleiðir í sjálfbærri þróun og árið 2010 var ætlunin að efna til sumarnámskeiða fyrir ungt fólk frá þessum löndum. Um markmið þeirra segir m.a.

Með verkefninu verður ungmennum frá Íslandi, Grænlandi og Færeyjum gert kleift að kynnast hvert öðru og færa þeim meiri þekkingu á löndum hvers annars, að búa til tengslanet milli ungmenna í útnorðri og að skapa skilning á þýðingu samstarfs milli landanna. Ætlunin er að styrkja tengslin og samstarfið milli landanna og annarra landa á Norðurlöndum ásamt því að efla áhuga grannlandanna á tungumáli, sögu, menningu, umhverfi og auðlindum á vestnorræna svæðinu.

Ekki er ljóst hver árangur hefur orðið af þessum samningum en þeir, ásamt samningum háskólastigsins sýna vilja til góðra verka.

Höskuldur Þráinsson, prófessor, hafði lengi haft áhuga á færeysku og komst í samband við Hjalmar P. Petersen, Jógvan í Lon Jacobsen og Zakaris Svabo Hansen. Með þeim tókst samvinna og árangurinn varð handbók um færeyskt mál, mikið rit sem gefið var út af Føroya Fróðskaparfelagi undir heitinu „Faroese, An Overview and Reference Grammar“ (2004). Þarna er á ferðinni gott dæmi um samstarf í vísinda- og menntamálum sem nýtist reyndar ekki einungis Færeyingum og Íslendingum heldur öllum þeim sem sinna málvísindum eða hafa áhuga á færeysku.

Menntavísindasvið Háskóla Íslands, áður Kennaraháskóli Íslands, hefur verið í nánú sambandi og samstarfi við Læraraskúlan í Þórshöfn. Bæði hafa stúdentar sótt nám hér og gagnkvæmar heimsóknir starfsmanna hafa verið all tíðar. Hér mætti nefna Hildi Paturson sem lauk fóstunámi frá Fósturskóla Íslands og skráði sig síðan árum seinna í framhaldsnám við Kennaraháskóla Íslands og lauk þaðan meistaraþrófi. Hildur hefur lengi starfað að menntun ungra barna í Færeyjum og meðal annars unnið að námskrá fyrir leikskóla. Árni Dal hefur um árabil verið í góðu og gefandi sambandi við íslenskumenn í Kennaraháskólanum og á Menntavísindasviði Háskóla Íslands. Fyrir stuttu tók hann þátt í málstofu um móðurmálskennslu og flutti þar áhugavert erindi. Hann hefur einnig oft komið hingað til lands með hópum samstarfsmanna og stúdenta. Þessir ágætu fulltrúar eru hér nefndir en margir aðrir færeyskir skólamenn hafa sótt okkur heim. Nokkuð hefur verið um gagnkvæmar heimsóknir af öðrum toga á undanförunum árum. Fyrrverandi rektor Læraraskúlans, Pauli Nielsen, og núverandi rektor, Joannes Hansen, hafa báðir verið í góðu sambandi við Menntavísindasvið og Menntamálaráðið í Færeyjum hefur einnig heimsótt okkur.

Um árabil hafa menn rætt sín á milli kosti þess að Færeyskir stúdentar hefðu aðgang að framhaldsnámi á Menntavísindasviði, bæði til meistaraþrófs og doktorsþrófs. Færeyskir stúdentar voru aufúsugestir við Kennaraháskólann og eru það vissulega hjá Menntavísindasviði. Þeir hefðu gjarnan mátt vera fleiri. Oft hefur verið rætt um samstarf til að auka fjölbreytni í kennaranámi. Nefnt var að æskilegt væri að stúdentar gætu sótt nám í valgrein í löndunum og Færeyingar litu til fjarnáms hér í því efni. Þá hafa óskir um skiptinema verið uppi.

Sá sem þetta skrifar hefur verið í sambandi við fólk í færeyskri kennaramenntun um nokkurt skeið án þess að það sé tengt samningi eða sérstöku milli-rikkjaverkefni. Líklega er það svo um fleiri að kunningsskapur og sameiginlegur

SAMSKIPTI FÆREYJA OG ÍSLANDS Í MENNTAMÁLUM

áhugi leiðir til samstarfs. Það samstarf fólst í kennslu við Læraraskúlan og vinnu við nýtt skipulag kennaranáms. Um var að ræða ársnám í móðurmáli og læsi. Þetta var einkar ánægjulegt og lærdómsríkt og endaði með kennslu á þessu námskeiði. Þar var leitast við að fjalla um nýjar eða nýlegar kenningar í kennslu móðurmáls en jafnframt var hinu gamla og hefðbundna sinnt af kostgæfni. Til að mynda var lögð áhersla á menningararf eins og kvæði og dans. Síðasta kennsludag, áður en lagt var í hann til Íslands, mátti heyra óm af söng sem Árni Dal leiddi og drunur sem fylgdu dansinum. Þarna myndaðist gott og traust samband við starfsmenn kennaramenntunar, ekki síst Karólínu Matras sem hefur lestrarnám á sinni könnu. Meðal annars varð sá árangur af þessu starfi að Karólína og sá sem þetta skrifar tóku saman greinasafn til notkunar í kennaramenntun. Bókin ber heitið *Af málinum skalt tú manninn kenna. Bók um mál-didaktikk, ætlað Føroya læraraskúla*.

Allnokkrir samstarfsmenn á Menntavísindasviði hafa einnig verið í góðu sambandi við færeyska bræður og systur í sínum fræðum og áhugi fer vaxandi.

Eflaust hafa aðrar deildir háskólans verið í sambandi við Færeyinga. Benda má á að 2002 var gerður samningur milli Fróðskaparseturs og lagadeildar Háskóla Íslands. Í honum fólst m.a. að lagadeild aðstoðaði við að skipuleggja grunnnámskeið og meistaranám í færeyskri lögfræði og veitti ráðgjöf um kennslu og prófkröfur. Þá fólst í samkomulaginu að lagadeild tæki við færeyskum stúdendum sem hefðu hug á að ljúka námi sínu hér á landi. Einn færeyskur lögfræðingur, Kári á Rógvi, lauk doktorsprófi í lögum frá Háskóla Íslands um þetta leyti.

Hér hefur verið getið um nokkur atriði sem flest má flokka undir formleg samskipti þjóðanna en líklega er fleira ósagt en sagt. Nokkur samskipti og samvinna hefur til að mynda átt sér stað milli Námsgagnastofnunar og fólks í menntamálum í Færeyjum og til gamans má geta þess að Sigurður Pálson prestur, sem var námstjóri í kristnum fræðum í menntamálaráðuneytinu á 8. og 9. áratug síðustu aldar, skrifaði bók sem notuð var við umferðarfræðslu hér á landi. Hún var síðan þýdd á færeysku og hefur vonandi reynst vel þar.

Eflaust hafa allmargir Færeyingar stundað nám hér á öðrum skólastigum, svo sem iðnnám eða annað nám á framhaldsskólastigi. Þar hafa líklega í einhverjum tilvikum ráðið persónulegar aðstæður viðkomandi. Sá vinsæli söngvari Jógvan Hansen lauk til að mynda stúdentsprófi hér fyrir stuttu. Færeyingar hafa sent okkur margt listafólk sem við viljum gjarnan fá að hafa hjá okkur sem lengst. Eivör Pálsdóttir er ein þeirra en hún stundaði sögnám á Íslandi. Þessir ungu

„sendiherrar“ vekja von um enn meiri tengsl í framtíðinni og eiga sinn þátt í að auka áhuga fólks á því sem færeyskt er. Það virðist sama hvar borið er niður, alstaðar verður vart við samstarf, samskipti eða áhuga á Færeyjum og því sem færeyskt er og það er gagnkvæmt.

Að lokum skal hér greint frá áhugaverðum samskiptum sem fram fóru milli íslenskra og færeyskra unglinga vorið 1933. Hér er það fullyrt að þar sé á ferð eitt ljúfasta og besta dæmi um samskipti þjóðanna í menntamálum. Þau eru ekki formleg og eflaust telja sumir þetta ekki heyra undir menntamál en ef menn kynna sér þá sögu er vart annað hægt en að telja að fátt komist nær því að heyra til menntunar en það sem gerðist í Færeyjum í maí 1933, í miðri kreppu.

8. bekkur A í Austurbæjarskóla í Reykjavík var drengjabekkur, alls 23, 13–14 ára drengir. Kennari þeirra var Aðalsteinn Sigmundsson. Í upphafi skólaárs 1932–1933 fóru drengirnir og kennari þeirra að ræða saman um skólaferðalag að vori. Fljótlega kom fram sú hugmynd að fara til Færeyja. Þetta hefur eflaust þótt heldur draumkennd hugmynd á þeim tíma þar sem það hafði ekki tíðkast að nemendur færu úr landi. Undirbúningur hófst og drengirnir söfnuðu fé með ýmsum hætti. Þeir gáfu út blöð sem þeir skrifuðu sjálfir og héldu skemmtanir. Það hefur líklega skipt sköpum að Rikard Long kennari við gagnfræðaskólann í Þórshöfn hvatti Aðalstein til að koma með nemendur sína til Færeyja. En nemendur þeirra höfðu skrifast á. Nú komst undirbúningur á fullan skrið og drengirnir unnu sem aldrei fyrr. Skáldið í bekknum orti vísu sem menn rauluðu sér og öðrum til hvatningar:

Allir áfram viljum vér,
verða, land, til heilla þér.
Drengirnir í 8. A
ætla að sigla til Færeyja.

En það var ekki einungis unnið á Íslandi heldur lögðu þeir Rikard Long og Símun av Skarði mikla vinnu í undirbúning og Kennarafélag Færeyja sá að miklu leyti um móttökur og bauð meðal annars í ævintýraferð til Vogeyjar.

Allt gekk þetta upp og drengirnir fóru í ógleymanlega ferð. Móttökur voru konunglegar og ógleymanlegar öllum. Að ferð lokinni gaf hópurinn út bók um ferðina og Aðalsteinn skrifaði formála en drengirnir allan texta bókarinnar. Þetta rit er fallegt, hlýlegt, hlaðið væntumþykju og einkar fróðlegt. Þeir fjalla um land og þjóð af þekkingu, ræða um menn og málefni í sögulegu ljósi og lýsa

SAMSKIPTI FÆREYJA OG ÍSLANDS Í MENNTAMÁLUM

staðháttum svo vel að sómi er að. Ef þetta lýsir ekki menntun þá er ekki ljóst hvernig á að skilgreina það hugtak.

Bókin kom út 1934 og ágóði af sölu hennar rann í sjóð til að taka á móti færeyskum börnum sem væntanleg voru í heimsókn. Ekki fundust fregnir af þeirri heimsókn en þessi heimsókn drengjanna úr 8. A í Austurbæjarskóla er eitthvert besta dæmið sem finna má um virk og gefandi samskipti þjóðanna.

Það er við hæfi að enda þennan pistil á því að vitna í grein sem Rikard Long skrifaði í Skúlablaðið færeyska um komu drengjanna. Textinn er fenginn úr formála Aðalsteins.

Eg var nú komin at kenna dreingirnar so væl, at teir prátaðu við meg sum við gamlan kenning, og vildu teir hava meg i bílin hjá sær, og var hetta ein hin besta löta i lívi minum, hesi trý korterini til Sörvágs – saman við hesum fríska, lívstreysta ungdómi. Dreingirnir sungu, eitt lag fyri og annað eftir, Karl kvað „lausavísur“, og ein teirra vísti sig at vera eins góður sögusmiður og frálíkur frásögumaður, og segði hann mangar skemtilegar sögur, ið elvdu miklan látur. Tað mest hugnaliga av öllum var tann samkensla, ið var yvir hesum dreingjum, tað var skiluligt, at teir kendu seg sum eina heild, og at hvör setti eina æru í at gera sítt til, at „áttandi klassi A“ skuldi ikki gera sær fyri skömmum i hesi ferð ...

HEIMILDIR

- Aðalsteinn Sigmundsson (ritstj.). 1934. *Til Færeyja, ferðasaga íslenskra skóladrengja vorið 1933*. Félagið Færeyjafarar, Reykjavík.
- Færeyinga saga*. 1987. Ólafur Halldórsson bjó til prentunar og ritaði formála. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Reykjavík.
- Höskuldur Þráinsson, Jógvan í Lon Jacobsen og Zakaris Svabo Hansen. 2004. *Faroese, An Overview and Reference Grammar*. Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn.
- Jón Sigurðsson, *vísindastörf*. Vefsíða á vegum forsætisráðuneytis. Sótt 25. febrúar 2012. http://jonsigurdsson.is/jon_sigurdsson/visindastorf/
- Samstarfssamningur milli menntamálaráðherra, Færeyja, Grænlands og Íslands um mennta- menningar- og vísindamál*. (2007), undirritaður 29. Nóvember af Jógvan á Lækjuni menntamálaráðherra Færeyja, Tommy Marø menntamálaráðherra Grænlands og Þorgerði Katrínu Gunnarsdóttur menntamálaráðherra Íslands.
- Samstarfsyfirlýsing*. 1998. Signar á Brúnni og Björn Bjarnason menntamálaráðherrar landanna undirrituðu hinn 20. september.

GUÐMUNDUR B. KRISTMUNDSSON

SUMMARY

The aim of this article is to discuss cooperation between the Faroe Islands and Iceland in the field of education. A difficulty in the discussion is defining what education is and what culture is. Sometimes the links between the nations are quite formal, as can be seen in governmental contracts and documents as well as contracts of cooperation between the University of Iceland and Fróðskaparsetur in the Faroe Islands. On the other hand, informal connections between institutions and individuals are also found. Most of these are from the latter half of the 20th century and the 21st century. There are many and varied examples of cooperation between the countries with regard to education which are of benefit to both.

JENS PAULI A. NOLSØE

Handilsviðurskiftini millum Føroyar og Ísland við denti á nýggjari tíð

Handils- og politisk sambond í Føroyum og Íslandi hava verið nær tengd langt aftur í tíð. Sambært íslenskum annálum handlaðu føroyingar og íslendingar í Noregi í miðöld eins og teir óivað handlaðu innanhýsis í Føroyum. Í Sverris søgu takkar Sverri kongur uml. 1186 t.d. orknoyingum, hetlendingum, føroyingum og íslendingum fyri at hava handlað við neyðugum vørum í Noregi. (T.d. lýsi, turrur fiskur, tál, vaðmal og aðrar ullvørur vórðu útfluttar og korn, jarn og timbur vóru innflutningsvørur) Ivaleyst hevur privati handilsskapurin millum Noreg, Føroyar, Ísland og Grønland ikki verið nøktandi ella hevur hann verið í afturgongd. Tí tá Grønland, Ísland og Føroyar geva seg undir norskt lóggávuveld í ávikavist 1261, 1262 (Gamli Sáttmáli) og 1271 (Rættarbótin) veitir norski kongurin londunum skip og tryggjar teimum árliga farmasigling. 1271-Rættarbótin tryggjaði føroyingum tvey norsk skip um árið og Gamli sáttmáli tryggjaði íslendingum 6 skip árliga.

Óivað vóru báði íslendingar og føroyingar so bundnir at korninnflutningi, at teir tí komu undir norskar og síðan danskar kongar.

Frá Jacobæusi til seinna heimsbardaga

Samstundis sum íslendingar mentu fiskiveiði sína við deksførum í fyrstu helvt av 1800 árunum, vóru landbúnaðurin og traðirnar (t.d. mjólk og epli) lívsgrundarlagið í Føroyum stuðlað av útróðri.

Men í 1841 skipaði Pløyen fyri, at avreiðingarprísir á fiski hækkaðu, samstundis sum avreiðingarvirðið á landbúnaðarvørum lækkaði. Eisini var útsøluprísurin á útgerð (t.d. línu) til útróður lækkað. Í 1844 varð í Føroyum skipað fyri at fáa íslenska fiskavirkaran Holgar Jacobæus úr Keflavík at standa fyri at keypa feskan fisk at virka til klippfisk og soleiðis læra føroyingar (gentur og dreingir) at turka klippfisk til útflutnings. Klippfiskurin skuldi vera minst líka góður sum tann besti klippfiskurin, sum íslendingar fluttu út.

Virksemi Jacobæusar við klippfiskinum í Føroyum vardi til 1856, tá fríhandilin kom í Føroyum. Sigast má, at so mikið væl gekk hjá Jacobæusi sum fiskaturkara í Føroyum, at hann við hesum legði lunnar undir framtíðar vinnulívið í Føroyum sum heild mong ár fram í tíðina.

Tá ið fríhandilin kom í Føroyum í 1856 helt menningin í fiskiskapi, fiskatilvirking og handli fram og spjaddist um alt landið. Men frá uml. 1860 var føroyskur útróður fyri harðari kapping av útlenskum fiskiskipum, sum fiskaðu kring Føroyar í stórum tali.

Ein leið burtur úr hesum var havfiskiskapur við deksførum undir Føroyum. Harafturat útróður frá slupp. Sluppurnar lógu fyri akkeri inni á firðunum á Eysturlandinum í Íslandi og til lands.

Íslendingar keyptu føroyskar bátar og deksfær umframt at føroyingar lærdu íslendingar bátasmíð um ár 1900.

Tann handil, sum annars fór fram millum føroyingar og íslendingar um sama mundið var, at føroyingar lótu íslenskum bóndunum fisk fyri kjøt. Men kjøt var mest at nýta sum vistir umborð á sluppunum. Á størsta fuglasavni í Íslandi, tað liggur við Mývatn, er t.d. fleygingarstong. Hon kom úr Føroyum til Íslands uml. 1875.

Um alt Evropa vóru búskaparliga ringar tíðir í 1880-árunum. Fólki fluttu í hópatali til USA at finna eydnuna. Eisini úr Íslandi rýmdu fólki í stórum tali til Kanada og USA, men nógvar fluttu eisini á Eysturlandið, har m.a. føroyingar høvdu lagt stóði undir eina mennandi framtíð.

Hesum hevur nýggjari íslensk søgufatan givið gætur (Júlíusson, Ísberg & Kjartansson 1992:148 – 149. Týtt hevur Helgi Arnþórsson):

Í áttati- og nítiárunum stóð streymurin av fólki hvørt summar úr suður- og útsýningspartinum av Íslandi á Eysturlandið at arbeiða í fiskivinnuni bæði á sjógvi og á landi. Eisini var nakað um tað, at íslenskir reiðarar sigldu við bátum og manning til Eysturlandið at rógva út á sumrum. Fiskiskapurin var mest inni á fjarðunum, og bátarnir vóru smáir. Um aldaskiftið hevði knappliga helvtin av íslenskum smábátum heimahavn á Eysturlandinum, og tí var tørvurin á fólki stórur. Menn fingu løn goldna í pengum, og nógvir bátar skiftu eigara hvørt heyst. Føroyska toskaveiðan var atvoldin til umfatandi vinnulívsbroytingar á Eysturlandinum og eisini í Vestmannaoyggjum og møguliga aðrastaðni. Føroyingar guldu løn í pengum, og kundu fiskimenn tí sjálvir keypa sær bátar og taka tey tøkniligu framstig, føroyingar høvdu við sær, til sín. Aftur at hesum hevði føroyska virkseimið við sær meiri pening í landinum, so samanumtikið er greitt, at íslendingar hava fingið munandi burtur úr hesum virkseimi føroyinga.

Skonnartin Frederiksvaag hjá Restorff í Havn sigldi til Íslands á hvørjum ári millum 1877–1913. Hon varð millum manna nevnd Íslandsskonnart, av tí at hon á hvørjum ári hesa tíðina var trúggjar mánaðir undir Íslandi. Høvuðsvinna

HANDILSVIÐURSKIFTINI MILLUM FØROYAR OG ÍSLAND

hennara var farmaflutningur. Frederiksvaag sigldi trúliga við vistum, salti og útgerð til fleiri skip bæði føroysk og íslensk, sum fiskaðu undir Íslandi. Samstundis tók skonnartin íslandsfisk frá hesum somu skipum. Tá Frederiksvaag kom á Havnina, var saltfiskurin landaður hjá Restorff at verða virkaður til klippfisk.

Um aldaskiftið 1900 finga føroyingar á leið $\frac{3}{4}$ av síni samanløgdu fiskiveiðu undir Íslandi. Bretskir trolarar og onnur fiskiskip høvdu trokað føroyingar til Íslands. Beint eftir aldaskiftið 1900 fiskaðu føroyingar í sjálvdrátti við snøri úti á havmiðum á Suðurlandinum, Vesturlandinum og Norðurlandinum. Undir fyrra heimsbardaga minskar veiðan hjá bretum, fransum og týskarum niður í at kalla onki. Føroyska veiðan harafturímóti fleirfaldaðist undir Íslandi. Og í tíðini fram í móti seinna heimsbardaga fiskaðu føroyingar uml. 90% av sínari heildarveiði undir Íslandi.

Fiskiskapurin hjá føroyingum undir Íslandi var so inngrógvin í Føroyum, at føroyingar søgdu bara Eysturlandið, Suðurlandið, Vesturlandið og Norðurlandið og í Oyggjunum – uttan at nevna Ísland. Hetta sigur eitt sindur um samleikatættleikan hjá føroyingum við Ísland.

Undir seinna heimsbardaga

Í seinnu helvt av 1940, tá 2. heimsbardagi hevði verið í gott eitt ár, broyttust umstøðurnar kollveltandi. Øll vanlig marknaðarviðurskifti endavendust. Størsta fiskivinnutjóðin í Evropa, Noreg, var útistong frá enska marknaðinum. Írland, Føroyar og Ísland vóru saman við bretum einastir á bretska marknaðinum.

Prísirnir á matvørum – ikki minst á fiski – fleirfaldaðust, og føroyski útflutningurin næstan seksfaldaðist frá 1939 til 1944. Inntøkurnar vuku stórliga, men tey skip, sum áður høvdu havt einar 18–20 mans, høvdu nú bara uml. 7 mans. Áður høvdu skipini fiskað kring Føroyar, undir Íslandi og Grønlandi, og fiskurin var flaktur og saltaður umborð. Hann var síðan uppskipaður í Føroyum og virkaður til klippfisk.

Í 1940 sendu føroyskir útgerðarmenn, fyrst nakrir fáir, síni skip, sum teir áttu ella leigaðu til Íslands at keypa fisk frá íslendingum. Fiskurin var fluttur feskur á bretska marknaðin og seldur fyri gylt av pengum. Av hesum gjørdist arbeiðsloysi sera stórt uppi á landi í Føroyum serliga millum kvinnurnar. Fyri mannfólkið var roynt at hjálpa upp á støðuna við at seta almenn arbeiði í gongd, m.a. vegagerð. Eisini nýtti enska hermegin nakað av fólki til at byggja síni hervirki. Harafturat fóru 250 menn til Íslands at gera flogvallir í Keflavík og Reykjavík.

Vandin var stórur á sjónum. Serliga árini 1941–43. Tá fórust nógv skip og lívlátini vóru mong. Íslendingar góvust at sigla vandasjógv eina tíð. Men føroyingar hildu fram at sigla til krígslok í 1945.

Kríggið ól upp í Føroyum eina sálarstöðu ella fepur, sum minti um støðuna hjá gullgravarum í villmørkini. Ein heppin skipari kundi ein túr fáa fyri tað, eini hús kostaðu. Ein vanligur sjómaður kundi vinna fleiri ferðir meir av peningi ein túr til Onglands enn alt árið til saltfiskaveiði í 1930 árunum. Men ein óheppin maður kundi eisini missa dýrastu ogn sína – lívið. Heimafólkið – serliga tey avvarandi – gekk í stødugum ótta. Fór hesin túrurin at gera tey rík ella kanska til einkjur og faðirleys?

Í juli 1945 áttu føroyingar 2.792.000 pund í Bretlandi. Men vandasiglingin kostaði nógv. Krígsárini fórust 205 mans av krígsávum og sjóvanlukkum, og 25 skip vóru søkt.

Eftirkrígstíðin

Íslandssiglingin við feskum fiski hjá føroyingum datt burtur aftur eftir seinna heimsbardaga. Tær 62,5 milliónirnar (tá einar ellivu og ein hálv fíggjarlóg), ið høvdu staðið bundnar í Bretlandi, blivu nú brúktar, serliga til skip. Men í 1948 hækkaðu fiskaprísirnir ikki meir. Men tað gjørdi útreiðslurnar, serliga eftir at Koreakríggið var brostið á í 1950. Støðan í heiminum var spent, og prísirnir á rávørum og ídnaðarvørum hækkaðu munandi. Hetta kom illa við hjá føroyingum. Nógv av skipunum vóru gomul og vánalig. Tey vóru dýr at reka og halda. Samstundis stóðu tey seg ikki í kappingini um fiskin, tí at kappingarneytarnir høvdu fingið sær nýggj og betri skip. Tá fleiri skip og stórreiðarí fóru á húsagang, rakti tað eisini bankan – Sjóvinnubankan. Hann fór á húsagang í 1951, 1952 og 1956. Fleiri føroyingar blivu arbeiðsleysir og fluttu av landinum m.a. til Íslands, sum hevði búskaparliga framgongd. Fleiri enn 2.000 føroyingar arbeiddu tá í Íslandi (m.a. í fiskaarbeiði) og miðskeiðis í 1950 árunum mynstraðu uml. 1.400 føroyingar við íslenskum skipum (Debes 1994).

Kenni føroyingar, sum arbeiddu í Íslandi undir seinna heimsbardaga og beint eftir kríggið. Tey tjentu so nógv, at tey kundu senda pengar heim til Føroya, har tey keyptu grundstykki og traðir. Pengarnir vórðu sendir til Føroya við fólki, sum tey kendu, og sum fóru heim eftir tíðina í Íslandi.

Men tað, sum fekk serliga týðning í viðurskiftunum millum Føroyar og Ísland í nýggjari tíð var spurningurin um fiskiveiðirættindini. Fortreytirnar fyri hesum vóru broyttar, eftir tað at Ísland í 1944 hevði fingið fullveldi. Ísland fekk 12 fjórðinga fiskimark í 1958 (1. toskakríggið við Ongland). Eftir at hava havt 4

HANDILSVIÐURSKIFTINI MILLUM FØROYAR OG ÍSLAND

fjórðinga fiskimark. Tá minkaði føroyska fiskiveiðan við Ísland bæði í nøgd og samanberandi við veiðina sum heild. Í 1964 finga Føroyar 12 fjórðinga fiskimark. Men tá ásettu bretar ísfiskakvotu fyri føroysk skip á bretska marknaðinum. Og harvið noyddu teir føroyingar at útbyggja verandi fiskavirki og at byggja fleiri nýggj flakavirki umframt at finna nýggjar útflutningsmarknaðir.

Útflytingin av fiskimarkinum og tað, at orkutrupulleikarnir vóru loystir (SEV), økti munandi um útróðrarvinnuna í Føroyum. Nýggj arbeiðspláss vórðu stovnaði. Frá 1960 til 1970 øktist virðið á fiskaútflutningi Føroya sum heild meira enn 100%.

Danmark, Bretland, Írland og Noreg fóru í 1970 undir samráðingar við Evropeiska felagsmarknaðin (EF) um limaskap. Í Føroyum kom beinanvegin lívligt kjak í, um vit skuldu fylgja Danmark og gerast limur í felagsskapinum. Eins og Ísland ikki vildi geva frá sær yvirvaldsrættin yvir fiskirættindi síni, gjørdi eitt samt løgting av, at Føroyar skuldu standauttanfyri, hóast Danmark var farið inn. Mett var, at føroysk luttøka í EF undir verandi treytum, serliga hvat fiskirættindum viðvíkur, ikki var ráðilig.

Ísland gjørdi av, at fiskimark teirra skuldi verða flutt út á 50 fjórðingar 1. september 1972 (2. toskakríggið við Ongland). Hóast føroyingar vóru teir fyrstu at viðurkenna hetta, vórðu veiðirættindi føroyinga við Ísland munandi skerd í mun til frammanundan. Tá altjóða politiskar og fólkarættarlíga áskoðanir um rættin hjá strandalondum at verja sítt tilfeingi kom fram, flutti Ísland fiskimarkið út á 200 fjórðingar í 1975 (3. toskakríggj við Ongland). Tá flyta hini londini í Norðuratlantshavi eisini síni fiskimørk út á 200 fjórðingar. Føroyar flyta fiskimark sítt út á 200 fjórðingar í 1977. Stórur partur av fjarfiskiflotanum kemur heim, men heimaleiðir vóru trengri enn fjarleiðir og góvu minni úrtøku. Eisini tyngdi tað skiparaksturin, at neyðugt var at umbyggja flotan til nýggju umstøðurnar. Um sama mundið varð farið undir at gera rammuvartalur og sáttmálar um sínámillum fiskirættindi og fríari vørusølu við onnur lond t.d. Ísland.

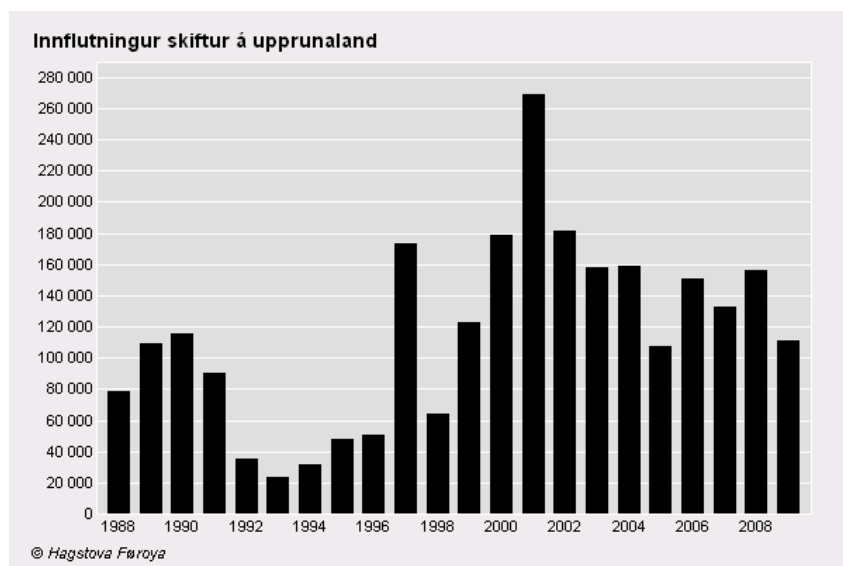
Føroyar gjørdur handilsavtalu við EF í 1991. Árið eftir vórðu tveir sáttmálar settir í gildi millum Føroyar og Ísland.

Sambært fiskiveiðisáttmálanu nú hava føroyingar loyvi at fiska lodnu við Íslanduttan endurgjald. T.e. 5% av heildarveiðuni ella í mesta lagi 30.000 tons. Tó er sett mark fyri, at alt kann ikki nýtast til matna. Føroysk skip hava eisini loyvi at fiska 5.600 tons av botnfiski um árið. Aftur fyri hava íslenskt skip loyvi at fiska 2.000 tons av Hetlandssild við Føroyar. Stríðið um makrelin er ein søga fyri seg.

Innflutningur og útflutningur

Elstu hagtølini um samhandil millum Føroyar og Ísland eru frá 1916. Haðani og fram til seinna heimsbardaga er samhandilin ógvuliga lítil. Taka vit tíðina 1950–1990 undir einum, fóru 10,4% av íslenska heildarútflutninginum til hini norðurlondini. Av hesum fóru 0,7% til Føroya. Sama tíðarskeið komu 30% av íslenska heildarinnflutninginum úr hinum norðurlondunum – uml. 0,1% úr Føroyum. (Hagskinna. Søgulegar hagtølur um Island. Hagstova Islands 1997)

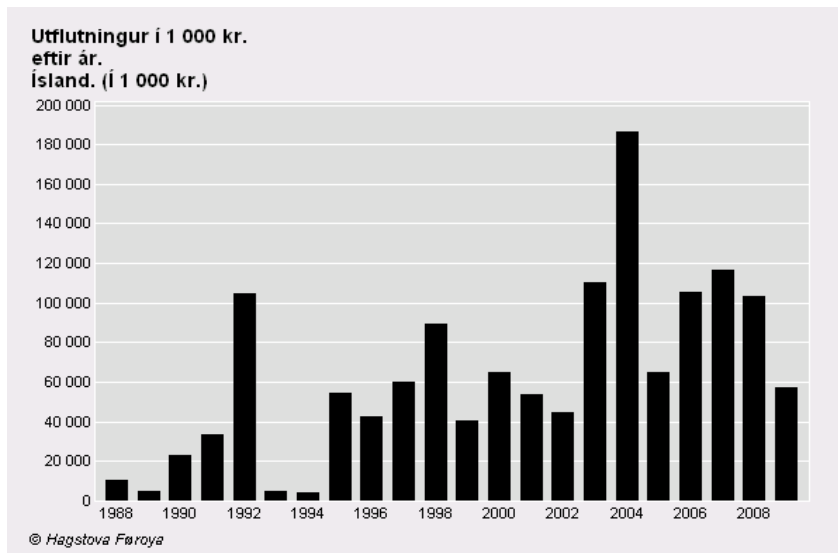
At handilsviðurskiftini millum Føroyar og Ísland eru munandi ment tey seinastu 10 til 15 árin síggja vit t.d. á inn- og útflutningstølunum á talvunum niðanfryi:

Fyrri talvan vísir íslenska útflutningin til Føroya 1988–2009 í 1000 kr.

Uml. fjórðingurin av íslenska útflutninginum til Føroya er fiskur, landaður í Føroyum til bræðingar (lýsi og mjøl). Mesti parturin av útflutninginum umframt hetta er útbúnaður og aðrar vørur til fiskivinnuna, byggitilfar og lambskjöt. Sambært aðalkonsuláti Íslands í Havn er nýtsluvørurmarknaðurin í Føroyum at meta sum ópløgdur akur fyri íslenskar útflytarar, tí at í handlunum í Føroyum eru at kalla ongar íslenskar vørur uttan fryst lambskjöt, turrur fiskur og nøkur sløg av greyti og góðgæti.

HANDILSVIÐURSKIFTINI MILLUM FØROYAR OG ÍSLAND

Seinna talvan vísir føroyska útflutningin til Íslands sama tíðarskeið.

Sum heild er útflutningurin vaksin frá 2002, tá ið hann var uml. 45 mió. til at vera uml. 117 mió. í 2007. Hetta er ein vøkstur á áleið 160%. Hesin vøkstur hevur tó ikki verið støðugur. Útflutningurin var mestur í 2004, tá ið hann var áleið 186 mió., men minkar síðani til uml. 65 mió. árið eftir. Vit síggja ikki vørubólkarnar her, men tað er vørubólkurin 'Maskinur, motorar, skip og akfør', sum veksur gott og væl ein fjórðing, í mun til bæði árið frammanundan og árið eftir. Sendistova Føroya í Reykjavík metir, at orsøkin til stóru uppgongdina í útflutninginum í 2004 er helst, at føroyingar hava selt skip til Íslands.

Tað at talvurnar sveiggja, hevur helst eisini sína orsøk í, at samhandilin millum Føroyar og Ísland, sum heild, er lítill, og tí síggjast sveiggini týðiligari.

Vørubólkarnir, ið verða nevndir í hagtlunum eru:

Matvørur og livandi djór: Livandi djór; kjøt og kjøtvørur; mjólkavørur og egg; fiskur, skeljadjór, lindýr og vørur úr teimum; fóður (uttan ómalið korn); aðrar matvørur

Drykkjuvørur og tubbak: Drykkjuvørur; tubbak og tubbaksvørur

Ráevni til framleiðslu, uttan brennievni: Húðir, roð og skinn; timbur og tundur; vevnaður og klædnaburturkast; tøj og miniral; málmur og metalburturkast; planturunnin og djórarunnin ráevni

Brennievni og aðrar oljur: Ráolja og framleiðsla úr olju; elektriskur streymur

Djóra- og plantuoljur: Feitt og djórarunnin olja; djórarunnin ella planturunnin olja, viðgjørd

JENS PAULI A. NOLSØE

Evnafrøðiligt tilfar: Lívrúnnin kemikalia; ólívrúnnin kemikalia; litevni og bark-ingarevni; heilivágur og apoteksvørur; loftkvæm olja, luktilsi, reinsievni; taðingarevni, viðgjørd; plastikk, óviðgjørt; plastikk, viðgjørt; kemisk evni og vørur i.a.n.

Ídnaðarvørur flokkaðar eftir ráevni: Leður, leðurvørur og tilevnaðir feldar; tilevnað gummi i.a.n.; timburvørur og tundur, uttan innbúgv; pappír og papp og vørur úr pappírsevnum; tógv vevnaður og klæðnavørur; vørur úr mineralum, ikki málmur; jarn og stál; málmur, ikki jarnmálmur; vørur úr málm i.a.n.

Maskinur, motorar, skip og akfør: Orkumaskinur og motorar; serligar maskinur til ídnaðarbrúk; maskinur og maskintilfar til ídnað i.a.n; skrivstovumaskinur, datamaskinur; tól til telesamskifti, ljóðupptøku og -sending; ravmagnsmaskinur og -tól, i.a.n.; akfør; skip og onnur flutningstól

Ymsar aðrar framleiddar vørur: Byggivørur, hita-, ljós- og sanitetsvørur; innbúgv; taskur, kuffert, ferðalutir; klæði og klæðnavørur; skógvar o.a. fótúni; tøknilát og vísindatól; ljóð- og ljósførisvørur; aðrar tilevnaðar vørur i.a.n

Vørur ikki neyvari flokkaðar: Vørur, ikki flokkaðar aðrastaðni

Hoyvíkssáttmálin

Hoyvíkssáttmálin var undirskrivaður tann 31. august 2005. Hesin rammusáttmáli hevur til endamáls at skapa fortreytir fyri búskaparligari og samfelagsligari menning sum heild í Føroyum og í Íslandi. Búskaparsáttmálar millum londini bæði høvdu higartil í høvuðsheitum verið avmarkaðir til frælsi fyri vørur landanna millum.

Sambært Hoyvíkssáttmálanum verða búskaparligu sambondini millum Føroyar og Ísland nýskipað. Sáttmálin fevnir um øll týðandi búskaparøki, ið ganga aftur í nútíðar sáttmálum um tætt búskaparligt samstarv millum lond. Við gildiskomu sáttmálans verða Føroyar og Ísland roknað sum eittans búskaparøki.

Ein fyrimynd fyri Hoyvíkssáttmálanum er EBS sáttmálin millum Ísland og ES. Týðandi tættir í sáttmálanum snúgva seg um at seta í gildi tey sokallaðu fyra frælsini, ið skulu tryggja, at vørur, tænastur, kapitalur (íløgur) og persónar kunnu flyta seg ótarnað millum londini bæði.

Í tráð við Hoyvíkssáttmálan læt Aðalkonsulát Íslands upp í Havn í 2007. Sama árið læt Sendistova Føroya upp í Reykjavík.

Í Hoyvíkssáttmálanum stendur, at Føroyar og Ísland eiga at menna samstarvið um mentan, orku, umhvørvi, heilsu, fjarskifti og ferðavinnu.

Í fjør var undirskrivaður yvirskipaður samstarvssáttmáli millum Háskúla Íslands og Fróðskaparsetur Føroya um akademiskt samstarv galdandi í fimm ár. M.a. um at fáa føroyingar til Íslands og íslendingar til Føroya at granska, undirvísa, menna fyrisiting og at lesa.

HANDILSVIÐURSKIFTINI MILLUM FØROYAR OG ÍSLAND

Á tónleikaraðkinum er føroyskt íslenskt samstarv í menning. Eivør Pálsdóttir hevur gjørt rættiligt frambrot í Íslandi. Jógvan Hansen var um reppið at vera tann, sum skuldi umboða Ísland í Grand Prix 2010.

Íslenski heilsumálaráðharrin varð við í flogfarinum, tá vit komu til Íslands fyrradagin. Hon hevði júst verið í Føroyum og undirskrivað samstarvsavtalu við føroyska heilsuverkið. Hetta er nýggjasta dømi um handilssamstarv millum Føroyar og Ísland.

Heilsumyndugleikarnir í Føroyum fara at senda fleiri sjúklingar til viðgerðar í Íslandi. Íslenskir læknar skulu koma til Føroya at arbeiða sum avloysarar og ráðgeva læknum viðvíkjandi sjúklingum, sum annars verða sendir til Danmarkar. Íslendingar selja heilivág í Føroyum. Sambært avtaluni fer apoteksverkið í Føroyum í næstum at útflyta föroyskan heilivág til Íslands.

Áhugamál/íløgur

Síðan miðskeiðis í 1990 árunum hava íslendingar gjørt íløgur ymsastaðni í heiminum. Teir hava eisini gjørt munandi íløgur í Føroyum. Í bankavinnuni, fiskivinnuni, farmavinnuni, oljuni, byggivinnuni, fjarskiftisvinnuni og handilsvinnuni. Tað gekk væl í nógv ár, men sum øll vita, miseydnaðust mangar av hesum ílögum.

Føroyingar hava eisini áhugamál í Íslandi. Føroyskur banki eigur meirilutan í stórum íslenskum tryggingarfelagi. Føroysk virki og fyrirkur eru á íslenska partabrévamarknaðinum, ferðavinnuni, byggivinnuni, fiskiídnaðinum, fjarskiftisvinnuni og klæðnavinnuni. Føroyska sendistovnan í Reykjavík fær javnan vinnuligar fyrispurningar úr Føroyum um Ísland.

Hoyvíkssáttmálin er sum nevnt ein rammusáttmáli. Men fyritleytnar fyrir samhandli gerast góðar, tá allar forðingar eru burtur. Tað tykist sum at íslendingum dáma betur Hoyvíkssáttmálan enn føroyingum. Í Føroyum verður hildið, at føroyingar sleppa ikki rættiliga framat at gera lönandi íløgur í Íslandi. Hetta kann hava samband við, at íslendingar hava strangari reglur enn føroyingar. Íslendingar vilja forða fyrir ov stórum útlenskum ognarparti í íslensku fiskivinnuni – sum heild.

Og so er eitt afturat, t.e. styrkislutfallið millum tjóðirnar: Ísland kann metast sum stórveldi í mun til Føroyar.

Men Atlantsflog flýgaur til Reykjavík og serliga tað, at Norrøna sum einasta ferjan bindur Ísland/Føroyar til Evropa, skapar stóran samhandil. Ofta eru nógvir íslendingar mynstraðir við Norrønu.

JENS PAULI A. NOLSØE

Endi

Øll vita, at fíggiarkreppa er í Íslandi, og at hon er heimsumfatandi. Í Føroyum var eisini kreppa í 1993. Tá yrkti Einar Már Guðmundsson staddur í Klaksvík yrkingina “Herróp úr Norðri”. Hon er inngangur og útgangur í Hvítubók hansara, sum C.J. Jensen týddi til føroyskt í 2009. Tvær tær seinastu reglurnar ljóða:

Vit skulu skrædla myrkrið
og avhøvda armóðina.

Góða eydnu!

HEIMILDIR

Aðalkonsulát Íslands í Føroyum. Tórshavn.

Júlíusson, Á. D., Ísberg, J.Ó. & Kjartansson, H.S. 1992. *Íslenskur Söguatlas* 2. bd. Iðunn, Reykjavík.

Debes, H.J. 1994. *Ísland – land og ríki*. Føroya Skúlabókagrunnur. Tórshavn.

Hagstova Føroya Tórshavn.

Jespersen, Kári og Jens Pauli A. Nolsøe. 2009. *Havnar søga* 3. og 5. bd. Tórshavnar kommuna, Tórshavn.

Jónsson, Guðmundur og Magnússon, Magnús S. 1997. *Hagskinna – Sögulegar hagtölur um Ísland*. Hagstofa Íslands, Reykjavík.

Sendistova Føroya í Íslandi, Reykjavík.

Skráseting Føroya, Tórshavn.

Uttanríkisráðið og Fiskimálaráði. Føroya landsstýri, Tórshavn.

SUMMARY

The paper endeavours to present a description of the trade relations between the Faroes and Iceland from around 1840 to the present. A description of the trade relations between the Faroes and Iceland demands a report on the business conditions. Therefore, in my lecture, I will mainly give an explanation of the development of the fisheries and fishing industry in the Faroes and examine to what degree the same development was happening in Iceland in the mentioned period.

The trade relations between the Faroes and Iceland certainly peaked during the time of war 1940–1945 when Faroese ship-owners sent/hired out their ships to Iceland to buy

HANDILSVIÐURSKIFTINI MILLUM FØROYAR OG ÍSLAND

fresh fish. The ships navigated in dangerous waters to Britain where the fish was sold for considerable amounts of money.

On the basis of statistics, an attempt is made to draw lines concerning import and export between the Faroes and Iceland with regard to what Icelandic products are being sold to the Faroes and vice versa.

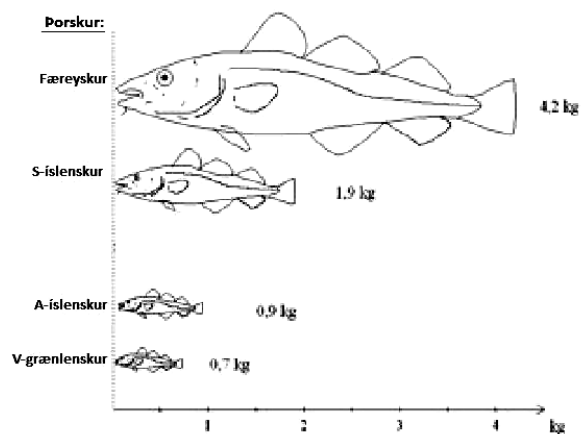
The paper discusses Faroese capital and business interests in Iceland and Icelandic interests in the Faroes. In this connection, the trade agreement between the Faroes and Iceland, Hoyvíkssáttmálin 2005, is debated.

BJARKI STEFÁNSSON
GUÐRÚN BIRNA JAKOBSDÓTTIR
ÁGÚSTA GUÐMUNDSDÓTTIR

Samanburður á trypsíni úr íslenskum og færeyskum þorski

Inngangur

Í kringum Ísland og annars staðar í Atlantshafi finnast mismunandi stofnar af þorski (*Gadus morhua*) (Ruzzante, Taggart et al. 1999; Jónsdóttir, Daníelsdóttir et al. 2001). Tveir stofnar þorsks finnast aðallega á færeysku hafsvæði, annars vegar á Færeyjasléttunni og hinsvegar í færeyska bankanum (*Faroe Bank*) (Fjallstein I 1996). Rannsóknir hafa leitt í ljós að þorskstofninn frá færeyska bankanum vex hraðar í samanburði við aðra þorskstofna úr Atlantshafi (mynd 1) (Jones, Great Britain. Ministry of Agriculture et al. 1966; Love, Robertson et al. 1974; Ursin, Havundersøgelser et al. 1982). Sett hefur verið fram sú tilgáta að hraðari vöxt færeyska þorskstofnsins í samanburði við aðra þorskstofna í Atlantshafi megi hugsanlega skýra með hárri hvötunargetu trypsíns og/eða betri umhverfisaðstæðum.

Mynd 1: Meðalstærð þriggja ára þorsks frá mismunandi hafsvæðum (Tåning 1943).

Seinustu tvo áratugi hafa rannsóknir sýnt að trypsín er lykilensím þegar kemur að nýtingu fæðu og vexti í gegnum hlutverk sitt við að melta prótein (K. and Male 2000; Sveinsdóttir, Thorarensen et al. 2006; Sveinsdóttir and Gudmundsdóttir 2010). Trypsín er sérín próteinasi sem finnst í meltingarvegi margra

hryggdýra þar sem það klýfur prótein með vatnsrofi. Rannsóknir sem gerðar hafa verið á Atlanshafslaxi (*Salmo salar*) gefa til kynna að stofnar sem tjá ákveðið ísóform af trypsíni í hlutfallslega háu magni vaxa hraðar en aðrir laxa-stofnar (K. and Male 2000). Greiningar á íslenskum þorski hafa sýnt fram á að í honum finnast mismunandi ísóform af trypsíni (Asgeirsson, Fox et al. 1989; Gudmundsdottir et al. 1993; Spilliaert and Gudmundsdottir 1999; Stefansson, Helgadottir et al. 2010). Trypsín I er það ísóform sem er með mestu hvötunar-getuna (*catalytic efficiency*) og finnst í mestu magni í íslenskum þorski (Asgeirsson, Fox et al. 1989; Stefansson, Helgadottir et al. 2010).

Í þessari rannsókn var gerður samanburður á trypsíni úr íslenskum þorski og trypsíni úr þorski frá færeyska bankanum. Tilgangurinn var að kanna hvort að mun væri að finna á þessum trypsínum sem gæti skýrt að hluta mismikinn vaxtarhraða þessara þorskstofna. Í þeim tilgangi voru trypsín einangruð úr inn-nyflum þorsks frá færeyska bankanum og úr innnyflum þorsks frá Íslandi. Trypsín sýnin voru síðan borin saman með greiningu á jónaskiptisúlu, með jafnhleðslu-stillingu og með próteinþrykki (*Western blot*).

Efni

Efni frá Sigma Aldrich: *p*-amínóbenzamídín-Agarósa súluefni, kalsíum klóríð (CaCl_2), Tris, natríum klóríð (NaCl), etanól, metanól, sértækt hvarfefni fyrir trypsín BA-GPR-*p*-NA, nautgripaalbumín (bovine serum albumin, BSA), Coomassie-brilliant blár R-250 litarefni, þvagefni (urea, $(\text{NH}_2)_2\text{CO}$), DTT (dithiothreitol), brómóphenýl blár (e. bromophenyl blue), metýl rauður (e. methyl red), acrílamíð/bisacrýlamíð, ammoníum persúlfat (APS), TCA (trichloroacetic acid) og próteinstaðlar (carbonic andhýdrasi, mýóglóbúlín, β -laktóglóbúlín). Efni frá Fluka: amfólýtar, glýseról, TEMED (tetrametýletýl-endíamín). Þíóþvagefni (thiourea, CSN_2H_4) var frá BDH Laboratory Reagent. Saltsýra (HCl), etanólamín (ETA), sulfosalicylic sýra (SSA) molybdate, succinic sýra, fosfórsýra (H_3PO_4) voru frá Merck. Natríum oxalat ($\text{Na}_2\text{C}_2\text{O}_4$) frá Across organic. Ediksýra (CH_2COOH) frá Riedel-de Haën. CHAPS frá Thermo Scientific.

Aðferðir

Einangrun trypsíns

Trypsín úr íslenskum þorski var fengið frá líftæknifyrirtækinu Ensímtækni. Innnyfli úr þorski veiddum við Suðurey í Færeyjum voru notuð til einangrunar á trypsíni úr þorski frá færeyska bankanum. Einangrun á Færeyjatrypsíni var

ENSÍM ÚR FÆREYSKUM ÞORSKI Í PENZIM?

framkvæmd í grófum dráttum líkt og lýst var í grein Bjarna Ásgeirssonar (Ásgeirsson, Fox et al. 1989).

Virknimæling

Virknimælingar fyrir trypsín voru gerðar með hvarfefninu Benzoyl-glycine-proline-arginín-*p*-nitróanilide (CBZ-GPR-*p*NA) og buffernum 100mM Tris, 5mM CaCl₂ (pH 8,0) líkt og áður hefur verið lýst (Stefansson, Helgadóttir et al. 2010). Ultrospec 4000 ljósgleypnimælir (frá Pharmacia Biotech) var notaður til mælinga.

Mælingar á próteinstyrk

Coomassie Blue G250 litmæling samkvæmt lýsingu Zaman og Verwilghen var notuð til að áætla próteinstyrk sýna (Zaman and Verwilghen 1979). Nautgripa-albúmín (e. bovine serum albumin, BSA) var notað sem staðall. Gleypni var mæld með Ultrospec 4000 gleypnimæli tengdum við tölvu með SWIFT II hugbúnaði (frá Pharmacia Biotech).

Jónaskiptaskiljun

Trypsín sýni voru keyrð á MonoQ HR 5/5 jónaskiptasúlu sem var tengd við Äkta hreinsi (e. Äkta purifier) frá Pharmacia Biotech með Unicorn hugbúnaði. Súlan var jöfnuð með 20mM Tris, 5 mM etanólamín, 10 mM CaCl₂, pH 9.0. Notaður var 0-650mM NaCl saltstígull í 65 mL við flæðihraðann 1 mL/mín til að losa trypsín af súlu.

Jafnhleðslustilling

Jafnhleðslustilling fór fram á geli (1,5mm að þykkt) sem var steyppt í Mighty-Small II SE250 kerfi frá Hoefer sem innihélt 6% acrílamíð, 0,2% bis-acrílamíð, 8M þvagefni, 0,4% amfólýta, 1% CHAPS, 0,01% APS og 0,001% TEMED (Anderson and Peck 2008). Gel voru sett í rafdráttarker með 10mM fosfórsýru í neðra hólfi og 25mM Tris í efra hólfi. Próteinsýni voru blönduð við sýnabuffer (7M urea, 2M thiourea, 2% CHAPS, 0.8% amphólýtar (pH 3–10), 50mM DTT, 4% glýseról, snefill af brómóphenól bláum) og sýnum hlaðið í brunna. Rafdráttur fór fram við 200V í 30mín; 500V í 15mín; 750V í 15mín og að lokum 1000V í 75mín með spennugjafa frá Hoefer. Meðan á keyrslu stóð var rafdráttarker lagt í vatnsbað (~23°C) til kælingar. Að lokum voru gelin lituð með Coomassie-blue R-250 lit. Myoglobin, carbonic andhýdrasi, β-laktó-glóbúlín og trypsin hindri úr sojabáunum var notaður sem próteinstaðall fyrir jafnhleðslustillingu.

Próteinþrykk

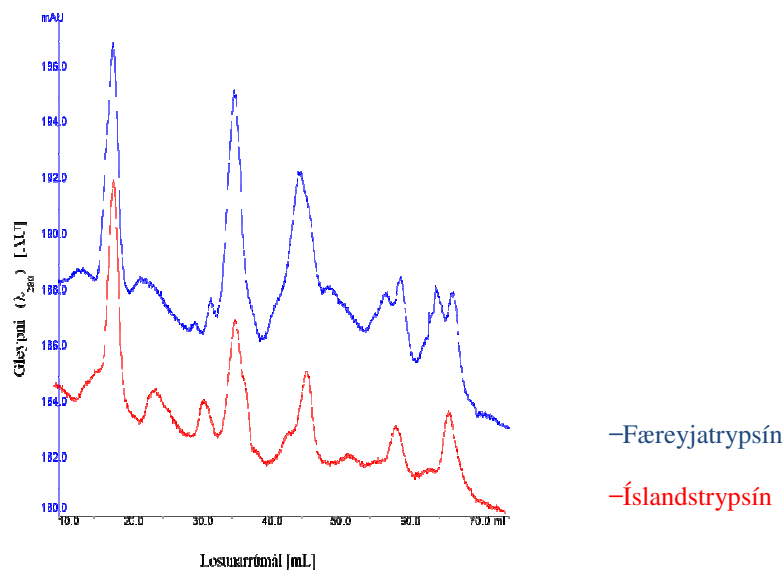
Próteinþrykk og mótefnalitun var framkvæmd samkvæmt verklýsingu í bæklingi frá GE Healthcare, Amersham ECL Plex Western blotting system. Prótein voru flutt af geli yfir á himnu samkvæmt leiðbeiningum frá BIO-RAD í hefti um Trans-Blot® Semi-Dry Electrophoretic Transfer Cell. Til mótefnalitunar á himnu var notast við peptíðmótefni hannað gegn C-enda þorskatrypsíns I ((NH₂-) CVLSGWVRDTMA (-COOH)).

Niðurstöður

Jónaskiptaskiljun á trypsíni úr þorski frá færeyska bankanum og trypsíni úr íslenskum þorski

Trypsín úr þorski frá færeyska bankanum (Færeyjatrypsín) var einangrað á sértækri *p*-amínóbensamidín-agarósa skilju (sjá aðferðir) og trypsín úr íslenskum þorski (Íslandstrypsín) var fengið frá Ensímtækni. Bæði sýnin voru geymd við -20°C.

Íslandstrypsín og Færeyjatrypsín voru keyrð á MonoQ anjónaskiptasúlu til að bera saman súluþrófilinn (chromatogram) sem sýnin mynda.

Mynd 2: Keyrsla Íslandstrypsíns og Færeyjatrypsíns á MonoQ jónaskiptaskilju.

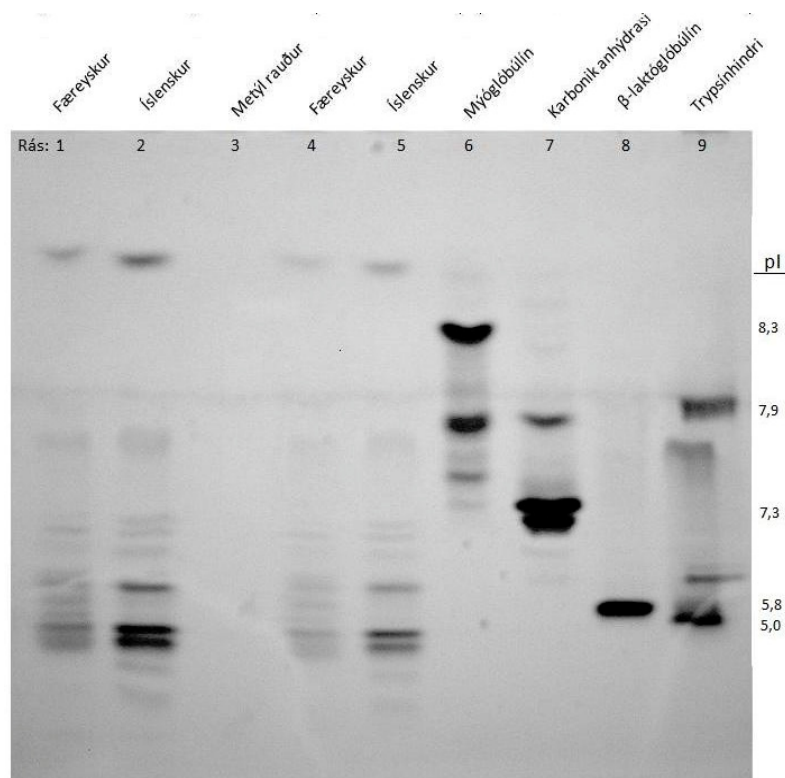
Grafið sýnir gleypni við 280nm (A₂₈₀) á móti losunarrúmmáli í mL. Rauða línan sýnir súluþrófíl fyrir trypsín úr íslenskum þorski en bláa línan súluþrófíl fyrir trypsín úr þorski frá færeyska bankanum.

ENSÍM ÚR FÆREYSKUM ÞORSKI Í PENZIM?

Niðurstöður fyrri keyrslna á Íslandstrypsíni sýna að trypsin I ísóformið kemur af súlunni við um 18 mL losunarrúmmál (Stefansson, Helgadóttir et al. 2010). Þegar súluprófilar Íslandstrypsíns og Færeyjatrypsíns eru bornir saman má sjá að þeir eru keimlíkir og í báðum sýnum eru toppar við 18 mL losunarrúmmál. Þetta var enn frekar staðfest með endurteknum keyrslum á sýnunum og með jónaskiptakeyrslum þar sem sýnunum var blandað saman fyrir keyrslu (niðurstöður ekki sýndar). Helst má greina mun á toppum við losunarrúmmálið á bilinu 55 mL til 70 mL. Mun á hæð toppanna (gleypni við 280 nm) sem greina má þegar súluprófilarirnir eru bornir saman stafar eflaust af mismiklum próteinstyrk í sýnunum fyrir Íslandstrypsín og Færeyjatrypsín.

Samanburður á Íslandstrypsíni og Færeyjatrypsíni með jafnhleðslustillingu

Til frekari samanburðar á trypsíni úr þorski frá færeyska bankanum og úr íslenskum þorski var jafnhleðslustilling framkvæmd á Færeyjatrypsíni og Íslandstrypsíni (mynd 3).

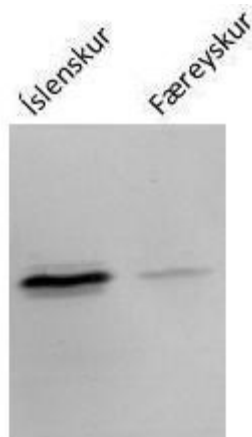

Mynd 3: Jafnhleðslustilling á Íslandstrypsíni og Færeyjatrypsíni.

Íslandstrypsín og Færeyjatrypsín voru aðgreind með jafnhleðslustillingu á geli. Í rás 1 og 4 er Færeyjatrypsín og í rás 2 og 5 Íslandstrypsín. Í rásum 6–9 eru staðalprótein með þekkt pI gildi: mýóglóbín (pI 8,3); karbonik anhydriasi (pI 7,9;7,3); β -laktóglóbúlín (pI 5,8) og trypsínhindri (pI 5,0). Rás 3 innheldur metýl rauðan sem er staðallitur til að fylgjast með framvindu jafnhleðslustillingar, liturinn sést ekki á geli eftir Coomassie litun.

Af mynd 3 má sjá að mynstrið af próteinböndum sem myndast með Íslandstrypsíni er nánast sambærilegt mynstrinu sem myndast með Færeyjatrypsíni. Próteinböndin eru flest dekkri í rásinni með Íslandstrypsíni í samanburði við rásina með Færeyjatrypsíni sem má rekja til þess að trypsínsýnið úr íslenskum þorski var með hærri próteinstyrk.

Til að kanna hvort trypsín I ísóformið sé til staðar í Færeyjatrypsíni líkt og í Íslandstrypsíni var framkvæmt próteinþrykk og mótefnalitun. Jafnhleðslustilling var framkvæmd á trypsíni úr íslenskum þorski og trypsíni úr þorski frá færeyska bankanum. Próteinin voru færð af gelinu yfir á himnu (próteinþrykk) sem síðan var þreifuð með mótefni sem binst trypsín I (mynd 4).

Mynd 4: Jafnhleðslustilling, próteinþrykk og mótefnalitun á Íslandstrypsíni og Færeyjatrypsíni. Mótefnalitun var framkvæmd með peptíðmótefni sem hannað var gegn C-enda trypsíns I (sjá aðferðir).

Á mynd 4 má sjá bönd á nákvæmlega sama stað í rásunum sem innihalda Íslandstrypsín annars vegar og Færeyjatrypsín hinsvegar. Ætla má að þessi bönd innihaldi trypsin I. Tvö veikari bönd má sjá í rásinni sem inniheldur Íslandstrypsín. Þar sem peptíðmótefnið getur líka bundist öðru trypsin ísóformi

ENSÍM ÚR FÆREYSKUM ÞORSKI Í PENZIM?

sem kallað er trypsín X þá geta þessi bönd innihaldið trypsín X. Líkleg skýring á afhverju þessi bönd sjást ekki í rásinni fyrir Færeyjatrypsín er sú að próteinstyrkur sýnisins er mun lægri en próteinstyrkur í sýninu fyrir Íslandstrypsín.

Lokaorð

Markmið þessa verkefnis var að athuga hvort sýna mætti fram á mun á trypsíni einangruðu úr þorski frá færeyska bankanum og trypsíni einangruðu úr íslenskum þorski. Greining með MonoQ jónaskiptisúlu hefur reynst vel til að einangra trypsín ísóform úr íslenskum þorski (Stefansson, Helgadóttir et al. 2010). Keyrslur á MonoQ jónaskiptasúlu gáfu nánast eins súluprófíla (chromatograms) fyrir Færeyjatrypsín og Íslandstrypsín sem gefur til kynna að trypsín úr íslenskum þorski og þorski frá færeyska bankanum séu eins (mynd 2). Jafnhleðslustilling á Færeyjatrypsíni og Íslandstrypsíni gefur próteinmynstur sem er nánast alveg eins (mynd 3). Þetta gefur enn fremur til kynna að trypsín úr íslenskum þorski og þorski frá færeyska bankanum séu eins. Jafnhleðslustilling, próteinþrykk og mótefnalitun gegn trypsíni I á Færeyjatrypsíni og Íslandstrypsíni bendir til að trypsín I sé að finna í þorski frá færeyska bankanum líkt og í íslenskum þorski (mynd 4). Því gefa niðurstöður þessarar rannsóknar til kynna að trypsín einangrað úr íslenskum þorski og trypsín úr þorski frá færeyska bankanum séu eins. Þessu til staðfestingar er frekari rannsókna þörf. Þar má nefna hraðaðfræðilegar mælingar á trypsín ísóformum einangruðum úr íslenskum þorski og þorski frá færeyska bankanum. Enn fremur mætti bera saman amínósýruraðir trypsína úr íslenskum þorski og úr þorski frá færeyska bankanum byggðar á DNA raðgreiningu á trypsín klónum sem hægt væri að einangra úr þessum þorskstofnum.

Rannsóknir hafa sýnt að aukinn vaxtarhraði megi ekki aðeins greina í þorski frá færeyska bankanum heldur einnig hjá öðrum fisktegundum (Magnussen 2007). Í þessum samhengi hefur verið bent á þá skýringu að meiri vaxtarhraði þorskstofnsins og ýmissa annarra fisktegunda frá færeyska bankanum stafi líklega helst af háu hitastigi og gnægð matar innan færeyska bankans (Magnussen 2007).

Á undanförunum árum hafa kuldakær ensím, einkum serín próteasar úr Atlantshafsporski (*Gadus morhua*), verið rannsökuð innan Raunvísindastofnunar Háskóla Íslands í samstarfi við líftæknifyrirtækið Ensímtækni. Fyrirtækið sérhæfir sig í rannsóknum á kuldaaðlöguðum ensímum og þróun efnablandna sem meðal annars viðhalda virkni ensímanna. Nú þegar er á markaði snyrtivaran PENZIM sem inniheldur trypsín úr íslenskum þorski. Í ljósi

niðurstaðna úr þessu verkefni væri mögulegt að nota slóg úr þorski frá færeyska bankanum til viðbótar við slóg úr íslenskum þorski til að einangra trypsín í PENZIM. Notkun þorskatrypsíns og annarra sérín próteasa úr fiski í náttúruvörur, snyrtivörur, lækningatæki og lyf er einkaleyfisvarin (Bjarnason 2000).

Þakkir

Dr. Hóraldi Joensen er þakkað fyrir að útvega innflyi úr þorski frá færeyska bankanum og fyrir aðra aðstoð í tengslum við verkefnið.

HEIMILDIR

- Anderson, J. C. and S. C. Peck. 2008. A simple and rapid technique for detecting protein phosphorylation using one-dimensional isoelectric focusing gels and immunoblot analysis. *Plant Journal* 55(5):881–885.
- Asgeirsson, B., J. W. Fox, et al. 1989. Purification and characterization of trypsin from the poikilotherm *Gadus morhua*. *Eur J Biochem* 180(1):85–94.
- Bjarnason, J. B. 2000. Fish serine proteases and their pharmaceutical and cosmetic use. Patent: PCT, WO 00/78332 A2.
- Fjallstein I, M. E. 1996. Growth of Atlantic cod (*Gadus morhua* L.) of Faroe Bank strain and Faroe Plateau strain in captivity. *Int Counc Explor Sea Comm Meet (Maricult Comm)* F 12:1–16.
- Gudmundsdóttir, A., E. Gudmundsdóttir, et al. 1993. Isolation and characterization of cDNAs from Atlantic cod encoding two different forms of trypsinogen. *Eur J Biochem* 217(3): 1091–1097.
- Jones, B. W., F. Great Britain. Ministry of Agriculture, et al. 1966. *The cod and the cod fishery at Faroe*, H.M.S.O.
- Jónsdóttir, Ó. D. B., A. K. Daníelsdóttir, et al. 2001. Genetic differentiation among Atlantic cod (*Gadus morhua* L.) in Icelandic waters: temporal stability. *ICES Journal of Marine Science: Journal du Conseil* 58(1):114–122.
- K., R. T. and R. Male. 2000. Trypsin isozymes: development, digestion and structure. *Seafood enzymes: utilization and influence on postharvest seafood quality*. N. F. Haard and B. K. Simpson. New York, Marcel Dekker, Inc.: 215–269.
- Love, R. M., I. Robertson, et al. 1974. Some biochemical characteristics of cod (*Gadus morhua* L.) from the faroe bank compared with those from other fishing grounds. *Comparative Biochemistry and Physiology Part B: Comparative Biochemistry* 47(1):149–161.

ENSÍM ÚR FÆREYSKUM ÞORSKI Í PENZIM?

- Magnussen, E. 2007. Interpopulation comparison of growth patterns of 14 fish species on Faroe Bank: are all fishes on the bank fast-growing? *Journal of Fish Biology* 71(2):453–475.
- Ruzzante, D. E., C. T. Taggart, et al. 1999. A review of the evidence for genetic structure of cod (*Gadus morhua*) populations in the NW Atlantic and population affinities of larval cod off Newfoundland and the Gulf of St. Lawrence. *Fisheries Research* 43(1–3): 79–97.
- Spilliaert, R. and A. Gudmundsdottir. 1999. Atlantic Cod Trypsin Y-Member of a Novel Trypsin Group. *Mar Biotechnol (NY)* 1(6):598–607.
- Stefansson, B., L. Helgadóttir, et al. 2010. Characterization of cold-adapted Atlantic cod (*Gadus morhua*) trypsin I – Kinetic parameters, autolysis and thermal stability. *Comparative Biochemistry and Physiology B-Biochemistry & Molecular Biology* 155(2):186–194.
- Sveinsdóttir, H. and A. Gudmundsdóttir. 2010. Proteome profile comparison of two differently fed groups of Atlantic cod (*Gadus morhua*) larvae. *Aquaculture Nutrition* 16(6):662–670.
- Sveinsdóttir, H., H. Thorarensen, et al. 2006. Involvement of trypsin and chymotrypsin activities in Atlantic cod (*Gadus morhua*) embryogenesis. *Aquaculture* 260(1–4): 307–314.
- Tåning, Å., V. 1943. Undersøgelse over Nyttfiskenes Livshistorie m.m., i Fiskeri- og havundersøgelse ved Færøerne. *Skrifter udgivet af kommissiones for Danmarks fiskeri- og havundersøgelser no. 12*:51–74.
- Ursin, E., D. F.-o. Havundersøgelser, et al. 1982. On the growth parameters of atlantic cod as a function of body size, *Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser*.
- Zaman, Z. and R. L. Verwilghen. 1979. Quantitation of proteins solubilized in sodium dodecyl sulfate mercaptoethanol tris electrophoresis buffer. *Analytical Biochemistry* 100(1):64–69.

SUMMARY

This project was done in collaboration between the Science Institute University of Iceland, Zymetech and the University of the Faroe Islands. The aim of the project was to see if trypsin from Faroe Bank cod was different from Icelandic cod trypsin which might explain the different growth rate of these stocks of cod. Trypsin is known to be a key enzyme for feed utilisation and growth through its role in the protein digestion processes. The results from this study indicate that the trypsins from these two stocks of cod are not different. A possible explanation for the higher growth rate of Faroe Bank cod compared to other stocks of cod in the Atlantic Ocean could be favourable temperature and the abundance of food in the Faroe Bank. Based on the results from this

BJARKI · GUÐRÚN BIRNA · ÁGÚSTA

project intestines from Faroe Bank cod can be used in addition to intestines from Icelandic cod for the purification and isolation of trypsin to be used in cosmetic products. The use of cod trypsin and other serine proteases from fish in natural products, cosmetic products, medical devices and drugs is patent protected.

HANS ANDRIAS SØLVARÁ

Gudfrøðistreyingar og trúarligar vekingarrørslur í Føroyum og Íslandi

Inngangur

Í hesi grein verður samanbering gjørd av gudfrøðistreyingum og vekingarrørslum, sum hava gjørt um seg í Føroyum og í Íslandi. Við vekingarrørslur verður serliga hugsað um átrúnaðarligar rørslur við einum meira persónligum boðskapi, sum hava bjóðað av og/ella ávirkað tann siðbundna kristindómin og fólkakirkjuna í londunum báðum, men eisini aðrar trúarrørslur uttan fyri ella innan fyri kirkjuna, sum ikki fullkomiliga falla innan fyri hesa breiðu skilmarkingina, verða viðgjørdar. Tíðarskeiðið er í útgangsstøði ikki avmarkað, men bæði tá tað kemur til heimildir og trúarrørslur, sum hava havt nakra varandi ávirkan, verður tíðarskeiðið í veruleikanum avmarkað til tíðina umleið 1850–1950, ið eisini er tíðarskeiðið, tá tann gamla landbúnaðarskipanin í londunum kom undir trýst. Hesar broytingar eru týðandi partur av grundarlagnum undir teimum átrúnaðarligu broytingunum.

Í søguligum og politiskum høpi eru fleiri líkleikar millum Føroyar og Ísland í mun til fyrst Noreg og síðan Danmark, men hesir líkleikar fækka eftir 1850, tá Ísland legði leiðina úr danska ríkinum, meðan Føroyar gjørdust partur av tí. Á tí mentanarlaga økinum, serliga viðvíkjandi kirkju og kirkjumálinum, eru stórir munir millum Føroyar og Ísland, sum røkka heilt aftur til siðaskiftið og sum stóðu við til miðskeiðis í 20. øld. Tað er eitt útgangsstøði í hesi grein, at munirnir millum tann týðning, sum vekingarrørslurnar fingu í Føroyum og Íslandi, fyri ein part kunnu skiljast við støði í tí sannroynd, at meðan kirkjan og kirkjumálið í Føroyum formliga var danskt til 1939, so gjørdist kirkjan og kirkjumálið í Íslandi longu við siðaskiftinum umleið 1540 íslendskt. Hesi viðurskifti máttu fáa ávirkan á støðuna hjá fólkakirkjunum og virksemd hjá vekingarrørslum í londunum. Vekingarrørslurnar í Føroyum gjørdust ikki bara partur av broytingum frá einum kollektivum landbúnaðarsamfelagi til eitt meira individuelt og urbant fiskivinnusamfelag; tær gjørdust eisini partur av einum tjóðskaparligum stríði, sum fyri ein part var vent móti fólkakirkjunum. Í Íslandi, har stríðið fyri fullveldið nærur var av í 1904 og

kirkjan hevði verið íslensk í øldir, var støðan heilt øðrvísi. Har var kirkjan ein grundleggjandi partur av íslensku tjóðarbyggingini.

Kristningin og katólska tíðarskeiðið

Føroyingar tóku eins og íslendingar um ár 1000 e.Kr. við rómversk-katólska kristindóminum, sum mentist gjøgnum alla miðöldina og ráddi einsamallur á tí átrúnaðarlíga økinum í londunum báðum til umleið 1540, tá lutherska siðaskifti varð innført. Í báðum londunum bygdi kirkjan sítt vald á tann veruleika, at hon fyrri siðaskiftið hevði ræðið á nærum helvtini av allari jørðini, t.e. framleiðslutólunum, í londunum – 45% í Íslandi og 48% í Føroyum. Hetta tryggjaði katólsku kirkjuni eina rættiliga óhefta støðu í mun til krúnuna – fyrst ta norsku, sum londini komu undir í seinnu helvt av 1200-talinum og síðan ta dansku, sum londini komu undir í 1380. Tað kirkjuliga málið í katólsku kirkjuni í miðöldini var sostatt eisini latín. Siðaskiftið hevði við sær, at kirkjan varð gjørd leys av Vatikaninum í Róm og lögð undir ríkismyndugleikarnar í teimum einstøku londunum, t.e. í Føroyum og Íslandi undir dansku krúnuna, sum tjóðartók stórar partar av jørðini hjá kirkjuni.

Siðaskiftið

Tað var kortini stórur munur á, hvussu nógv siðaskiftið broytti samfelagsligu valdsviðurskiftini í Føroyum og í Íslandi. Fyri siðaskiftið hevði krúnan einans havt ræðið á tveimum prosentum av jørðini í Íslandi, meðan hon eftir siðaskiftið økti sín part upp í 19%. Kirkjan varðveitti hinvegin ræðisrættin yvir umleið 30% av jørðini í Íslandi til móti endanum av 1700-talinum. Í 1860, tá kirkjan hevði selt stóran part av jørðini til privat, sum nú áttu 74% av jørðini í Íslandi, átti kirkjan 15% av jørðini, meðan danska krúnan bara hevði ræðið á 11% av samlaðu íslensku jørðini (Pétursson 1983:25). Materiella grundarlagið undir kirkjuni í Íslandi var sostatt sterkt móttvegis krúnuni.

Tá siðaskiftið varð sett í gildi í Føroyum, sat katólska kirkjan eins og í Íslandi á umleið 48% av jørðini, meðan krúnan sat á góðum fimm prosentum – meginparturin av restini, 34%, var ogn hjá føroyskum óðalsbóndum. Hetta býtið broyttist eftir siðaskiftið heilt øðrvísi í Føroyum enn í Íslandi. Síðan siðaskiftið hevur krúnan havt ræðið á umleið 55% av jørðini í Føroyum, meðan restin hevur verið óðalsjørð (Sølvará 2008:153–159, Mortensen 1954:54–55 og Thorsteinsson 1981:672).

Kirkjan átti hinvegin ikki jørð eftir siðaskiftið og misti í størri mun enn í Íslandi sína gomlu sjálvstöðu til krúnuna, sum gjørdist nógv størsti jarðareigari í Føroyum.

Hesi viðurskifti eru óivað avgerandi orsøkir til, at gongdin í teimum trúarligu og kirkjuligu viðurskiftunum gjørdist nakað øðrvísi í Føroyum enn í Íslandi eftir siðaskiftið. Í Íslandi eins og í Føroyum gjørdist danskt umsitingarmál í verðsligum viðurskiftum, men helst orsakað av, at tað vóru innføddir íslenskir bispar og íslenskir prestar, ikki danir, sum leiddu íslensku kirkjuna eftir siðaskiftið (Pétursson 1983:12), gjørdist íslenskt kirkjumál í Íslandi. Nýggja Testamenti varð týtt til íslenskt longu í 1540 og Gamla Testamenti í 1584. Hetta var eisini í samsvari við andan í lutherska siðaskiftinum, sum var, at tjóðarmálini, sum tað vanliga fólkið í londunum tosaðu, skuldu vera trúarmálini – ikki latín, sum vanliga fólkið ikki skilti. Í Føroyum doyði føroyskt mál út sum skrift- og umsitingarmál eftir siðaskiftið, meðan danskt gjørdist bæði verðsligt og kirkjuligt umsitingarmál.

Eingin lærd skúlaskipan varð í Føroyum umleið 1850. Latínskúlin í Havn, sum varð stovnaður miðskeiðis í 16. øld og skuldi fyrireika lesandi til serliga gudfrøðilestur við Universitetið í Keypmannahavn, tók teir seinastu næmingarnar upp í 1794 (Debes 2000b:5). Aðrir skúlar, sum høvdu verið í Havn í 16., 17., og 18. øld, vóru eisini niðurlagdir undan 1800 (*Lærarafólk í Føroyum* 1957:9). Í Íslandi varð heilt øðrvísi. Latínskúlin á Bessastöðum varð fluttur til Reykjavíkar í 1846, og árið eftir var ein gudfrøðiskúli settur á stovn í Reykjavík, har stórt sæð øll prestastættin í Íslandi fekk útbúgving í seinnu helvt av 1800-talinum (Pétursson 1983:36, 40). Í 1911 varð Háskóli Íslands settur á stovn. Orsøkin til gongdina kann fyrri ein part skiljast við støði í tí, at íslenska kirkjan megnaði at varðveita stóran part av síni gomlu sjálvstöðu í dansk-norska ríkinum eftir siðaskiftið, meðan føroyska kirkjan kom undir danskt vald, leidd av donskum biskupum og prestum (West 1974:23, 38; Pétursson 1990:118), sum danska ríkið setti at umsita á donskum máli. Avleiðingin var, at danskt mál og mentan fingi økta ávirkan í Føroyum í øldunum eftir siðaskiftið, meðan íslenskt mál og mentan vunnu fram í Íslandi – ikki minst innan kirkjuna.

Hetta fekk stóran týdning, tá tjóðskapar- og sjálvstýrisrørslan tók seg upp í londunum báðum. Kirkjurnar í Føroyum og í Íslandi høvdu til inn í 20. øld røtur í landbúnaðarsamfelagnum, har kirkjuleiðarar og prestar høvdu sína inntøku, men íslenska kirkjan, sum varð leidd og umsitin av íslendingum á íslenskum máli, hevði tættari tilknýti til vanliga íslenska fólkið enn tann føroyska, sum varð leidd

og umsitin av donskum prestum á donskum máli (Pétursson 2005:20–26).¹ Tað hevði við sær, at kirkjan sum stovnur bæði í Føroyum og í Íslandi var rættiliga afturhaldssinnað í mun til tær samfelagsligu broytingarnar, sum gingu burtur frá landbúnaðarsamfelagnum. Serligt fyri ta íslensku kirkjuna var tó, at hon eisini gjørdist partur av tjóðskapar- og sjálvstýrisrørsluni, sum tók seg upp í Íslandi í 1830-árunum. Tann íslenska kirkjan, sum veruliga var íslensk, gjørdist ein heilt natúrligur partur av hesi rørsluni. Tjóðskapar- og sjálvstýrisrørslan raknaði nakað seinni við í Føroyum, men tá kom kirkjan, sum í veruleikanum ikki var føroysk, í øllum førum ávísir prestar innan kirkjuna, lutvíst í stríð við hesa rørslu. T.d. helt danski presturin Emil Bruun í 1894, at tað varð synd at nýta føroyskt sum kirkjumál (Rasmussen 1987:138 ff). Bæði í Føroyum og í Íslandi royndi tjóðskapar- og sjálvstýrisrørslan at byggja tjóðina á mál og mentan, – ikki á átrúnað – men orsakað av tí ólíku støðuni hjá kirkjunum til serliga málspurningin, sum var søguliga og samfelagsliga kjølfestur, fingur tær ymiskar leiklutir í mun til tjóðskapar- og sjálvstýrispurningin.

Samfelagsbroytingar

Hesir søguliga treytaðu munir millum leiklutirnar hjá kirkjunum í Føroyum og í Íslandi í tjóðskapar- og sjálvstýrispurninginum fingur eisini týðning í øðrum høpi, tá samfeløgini fóru at broytast frá kollektivum landbúnaðarsamfeløgum, har tann samfelagsliga tyngdin og valdið lá hjá bóndunum úti á gørðunum kring landið, til meira einstaklingavend fiskivinnusamfeløg, har samfelagsliga tyngdin og valdið lá hjá reiðarum og handilsmonnum í teimum nýggju býunum. Tað hevur verið sagt, at íslenska landbúnaðarsamfelagið, grundað á ta landbúnaðartøkni, sum var tøk í 1860- og 1870-árunum, ikki megnaði at breiðføða fleiri enn 50.000 fólk (Pétursson 1983:26), meðan tað hevur verið sagt um tað samsvarandi føroyska samfelagið, at tað ikki breiðføddi fleiri enn umleið 4.500 fólk (Wylie 1987:113–114; Debes 2000a:235). Í báðum londunum royndu tær leiðandi stættirnar, t.e. bøndur og prestar, at halda fólkatalinum niðri, forða fyri broytingum og tryggja sær arbeiðsmegi á gørðunum við einans treyðugt at loyva ognarleysum at fáa atgongd til jørð, bát ella at gifta seg. Hóast fríhandil, sum læt upp fyri móguleikunum at seta á stovn

¹ Pétursson vísir á, at dømi eru um, at danskur prestur í Føroyum noyddust at hava tulk við sær at vitja fólk, meðan íslendingar hildu, at Gud helst ikki tosaði annað mál enn íslenskt.

GUDFRØDISTREYMAR OG TRÚARLIGAR VEKINGARRØRSLUR

aðrar vinnuvegir enn landbúnaðin, lutvíst varð settur í gildi í Íslandi í 1787, meðan tað sama ikki hendi í Føroyum fyrr enn í 1856, so tykist fólkatálið kortini fyrr fara at vaksa í Føroyum enn í Íslandi. Fólkatálið í Føroyum vaks úr umleið 5.000 í 1800 til umleið 15.000 í 1900, serliga við fiskivinnuni sum grundarlagi – t.e. trífaldaðist. Í Íslandi vaks fólkatálið í sama tíðarskeiði úr knappliga 50.000 í knappliga 80.000 – t.e. minni enn tvífaldaðist. Hóast fiskivinnan, sum hevði við sær, at býir vuku fram, har atløguviðurskiptini vóru góð, menti seg nógv í báðum londunum í teimum seinastu ártíggjunum av 1800-talinum, so var tað ikki fyrr enn í fyrsta triðingi av 1900-talinum, at nøkur ídning, t.e. motorisering av fiskiflotanum, sum setti stór krøv til havnarløg, bryggjur, smiðjur, sleipistøðir og hentleikar av ymiskum slag á staðnum, fór fram í londunum báðum (West 1974:124–130; Pétursson 1983:28). Her fylgdust tær vinnuligu broytingarnar í báðum londunum, sum høvdu við sær framvøkstur av nýggjum og sterkum stættum, ið høvdu tørv á einum øðrvísi átrúnaðarligum og heimspekiligum grundarlagi enn tí, sum tann siðbundnu kirkjan, ið var tætt knýtt at landbúnaðarsamfelagnum, kundi geva.

Tað hevur eisini verið sagt, at stórar skipsvanlukkan í 1920- og 1930-árunum, ið fylgdu við fjarfiskiskapinum, har fiskimenn í ódnarveðri eisini javnan stóðu andlit til andlits við deyðan, skakaðu tann trúarlaga grundvøllin og skaptu tørv á einum persónligari kristindómi, líkum honum, sum vekingarrørslurnar stóðu fyri (Fossing 1975:92).

Samfeløgini broyttust ikki bara vinnuliga. Politiskt og mentanarlaga komu tær hierarkisku skipanirnar, har tann samfelagsliga elitan hevði valdið, undir trýst av fólkaræðisligum skipanum, har eisini leikfólk finga týðandi leiklutir.

Hóast tað ikki var fyrr enn fyrst í 20. øld, at tær heilt stóru og grundleggjandi broytingarnar frá landbúnaðarsamfelag til ídnaðarsamfelag hendu í Føroyum og í Íslandi, síggjast spírandi uppreistrar móti kirkjuni í seinnu helvt av 1800-talinum.

Vekingarrørslurnar

Tann fyrsta vekingarrørslan, sum kom til Føroya var tann skotska *The Plymouth Brethren*, í Føroyum nevnd *Brøðrasamkoman* av limunum í samkomuni ella ofta *babtistar* av uttanfyristandandi. Tað var skotski prædikumaðurin William Gibson Sloan, sum kom til Føroya í 1865, ið stovnaði ta fyrstu samkomuna í Havn í 1879. Hendan trúarrørslan hevur røtur aftur til eina veking í Skotlandi í 1828. Burtur úr hesi veking spratt *The Plymouth Brethren*, sum Sloan kom í samband við í 1861.

Brøðrasamkoman skilti seg í høvuðsheitum frá luthersku kirkjuni við at fðka vaksnamannadóp, sum tann persónliga trúgvandi sjálvur skuldi taka støðu til. Talan var um eina leikmansrørslu, har leikfólk útløgdu Guds orð fyri samkomuni, umframt at stórus dentur varð lagdur á persónligan vitnisburð. Tað var serliga vaksnamannadópurin, sum var í stríð við barnadópin innan luthersku kirkjuna, ið gjørdist stóri stríðsspurningurin millum kirkjuna og brøðurnar. Tað var veruligur “uppreistrardámur” í Havn dagarnar aftaná 31. oktober 1880, tá tann fyrsti føroyingurin varð endurdoyptur har, hetta varð mett at vera “fráfali frá trúnni” (Berghamar 1992:116).² William Sloan noyddist at rýma úr Havn eina tíð orsakað av stóru móttstøðuni (Fossing 1975:29).

Undirtøkan var kortini ógvuliga lítil ta fyrstu tíðina. Tað var ikki fyrr enn eftir, at William Sloan varð deyður í 1914, at rørslan fór at fáa nakra serliga undirtøku í Føroyum. Í 1901 høvdu 30 fólk játtað seg sum brøður í Føroyum, t.e. umleið 0,2% av fólkinum, tey flestu í Havn, í 1911 var talið 197, t.e. 1,09% (Hansen 1987:182, 199–201), men í 1921, tá 550 fólk, t.e. 1,52% av fólkinum í fólkateljning, vóru skrásett at hoyra til brøðrasamkomuna (Wolles 1993:60), tykist samkoman av álvara hava fingið fótin fyri seg – eisini uttan fyri Havnina. Serliga var tað í Klaksvík, har tann vinnuliga menningin og tilflytingin var stór í fyrsta triðingi av 20. øld, at undirtøkan vaks aftaná 1921.³ Tá brøðurnir 21. september 1917 fóru undir at halda síni møtir í nýggjum sali á Biskupsstøð í Klaksvík, var eingin klaksvíkingur endurdoyptur til læru brøðranna. Tey bæði fyrstu vórðu doypt á vágini í Klaksvík 21. oktober 1917 (*Leirkerið* 1985, 4:151). Til fyrstu breyðbrótingina 4. november 1917 vóru 7 fólk (*Leirkerið* 1985, 4:149–150). Tann 9. januar 1921 vóru 21 fólk til breyðbróting í Betesda, sali brøðranna í Klaksvík (Wolles 1993:66, sambært dagbókini hjá Andrew Sloan), men 20 ár seinna, í 1941, komu sambært Jens av Reyni eini 300 fólk til breyðbróting har og á øðrum stórum plássum í Føroyum, tá

² Poul Guttusen (2005:11–19) hevur víst á, at tá móttstøðan móti vaksnamannadópinum var so ógvislig, so hekk tað saman við tvinnanda viðurskiftum. Í fyrsta lagi hevði tann lutherski kristindómurin, har barnadópurin var gudfrøðilig innleiðslurita, verið einaráðandi síðan siðaskiftið. Í seinna lagi var tann lutherski kristindómurin og barnadópurin ikki bara ein persónligur trúarspurningur, men talan var eisini um eina almenna statskirkju, sum gjøgnum barnadópin gjørdi tann einstaka til lýdnan samfelagsborgara. Barnadópurin var ikki bara ein trúarlig, men eisini samfelagslig innleiðslurita.

³ Brøðrasamkoman í Klaksvík er viðgjørd í Sølvará (2009:378–394).

tey árliku samfelagsmøtini hjá brøðrasamkomuni vóru hildin (Reyni 1941:29). Brøðrasamkoman hevði í 1948 undirtøku frá umleið 10% av fólkinum, men í Norðuroyggjum, har tann nýggi fiskivinnuhøvudsstaðurin, Klaksvík, er, var undirtøkan serliga stór, umleið 30% (Fossing 1975:150; Sigurðsson 1997:85), – í 1993 var talið mett at vera umleið 40% (Wolles 1993:66).

Serligt fyri brøðrasamkomuna í tí stóra vakstrartíðarskeiðnum í 1920- og 1930-árunum var, at boðskapurin varð borin fram av føroyingum á føroyskum máli. William Sloan hevði av hentleikagrundum borið sín boðskap fram á knortlutum donskum, men tá føroyingar, serliga Victor Danielsen, sum var fyrstur at týða bíbliuna til føroyskt, tóku við leiðsluni av samkomuni eftir deyða William Sloans í 1914, fóru brøðurnir, ið einki tilknýti høvdu til danskt mál, at bera boðskapin fram á føroyskum. Í 1920 kom fyrsta sálmabók brøðranna út á føroyskum máli (Zachariasen 2000:27–28).

Brøðrasamkoman kom til Íslands í 1897, tá skotski trúboðarin Frederic H. Jones kom til landið, men samkoman fekk ongantíð sama týdning í Íslandi, sum hon fekk í Føroyum. Á Akuroyri var ein samkoma sett á stovn í 1905 av bretska trúboðaranum Arthur Gook, sum í 1926 fekk almenna støðu sum átrúnaðarligt samfelag. Á Ísafjørðinum, har ein samkoma varð sett á stovn í 1911 av bretska trúboðaranum James L. Nisbet, vóru 13 mans endurdoyptir í juni 1914 (Pétursson og Valdimarsdóttir 2000:273), men hendan samkoman datt niðurfyri eftir nøkur fá ár (Pétursson 1983:132). Í 1935, tá brøðrasamkoman í Føroyum helst longu hevði fingið undirtøku frá umleið 10% av føroyingum, t.e. frá umleið 3.000 fólki,⁴ hevði samkomuleiðarin á Akuroyri, Arthur Gook, sum virkaði har í fleiri áratíggjur, tilsamans endurdoypt 147 íslendingar (Pétursson 1983:132). Brøðrasamkoman á Akuroyri (Sjónarhæðarsöfnuðurinn) hevði 68 virknar limir í 1930, 75 í 1960, tá undirtøkan var størst, og 49 í 1998 (Pétursson og Valdimarsdóttir (2000:276).⁵ Her

⁴ Brøðrasamkoman hevur sum nevnt í dag undirtøku frá 10–12% av fólkinum í Føroyum, men sambært Peturi Martin Rasmussen (1978:120) og Henriki Fossing (1975:150, viðmerking 61) steðgaði vøksturinn uml. 1940. Talið 10% uml. 1935 er mett við støði í m.a. hesum upplýsingum. Hildið verður møguligt, at talið kann hava verið nakað lægri í 1935, men granskarar tykjast samdir um, at tað júst var í 1920-árunum, at brøðurnir høvdu stóra – um ikki størstu – framgongd (Pétursson 1990:122–123).

⁵ Samb. heimasíðu Hagstofu Íslands (sí s. 230) hevði samkoman 62 limir í 2010. Aðrastaðni upplýsir Pétur Pétursson (1990:48), at brøðrasamkoman á Akuroyri í veruleikanum datt

er vert at hava í huga, at fólkatalið í Íslandi umleið 1935 var útvið 4 ferðir størri enn í Føroyum – umleið 110.000 mótvegis umleið 30.000 – og at 550 føroyingar longu í 1921, áðrenn brøðrasamkoman fekk nakra veruliga undirtøku í Føroyum, sambært fólkateljingini vóru skrásett at hoyra til brøðrasamkomuna. Hartil kemur, at meðan brøðrasamkoman á Akuroyri serliga fekk undirtøku frá fólki í teimum lægru støttunum í tí nýggja íslenska ídnaðarsamfelagnum, t.e. frá fiskimonnum og arbeidarum, men eisini frá onkrum lærarum (Pétursson 1983:133), so savnaðust harumframt nakrir av teimum máttmiklastu føroysku vinnulívsmonnunum í føroysku brøðrasamkomuni, t.d. Jógvan Kjølbro í Klaksvík (Sølvará 2009:392–393). Í 1920- og 1930-árunum, tá veruliga varð farið undir at bera boðskapin fram umborð á sluppunum, har tað ofta var skiparin, ið stóð fyri møtunum, vórðu fleiri umvendir – summir vóru enntá doyptir til trúgv brøðranna umborð á sluppum (Wolles 1993:72). Tað hevur eisini verið hildið uppá, at føroysk kirkjufólk í teimum trongu tíðunum lótu seg endurdoypa til læru brøðranna “af økonomiske grunde”, t.e. fyri at fáa arbeiði (Munck 1960:74–75).⁶ Soleiðis hava viðurskiptini neyvan verið í samkomuni á Akuroyri.

Ein onnur vekingarrørsla, heimamissiónin, nam eisini við í Føroyum og í Íslandi. Hendan røslan hevur røtur aftur til leikfólk á Sælandi, sum í 1853 stovnaðu eitt trúboðarafelag. Leikmansrøturnar og -ávirkanin vóru v.ø.o. tær somu sum hjá brøðrasamkomuni. Heimamissiónin legði eisini dent á persónligan vitnisburð og at vekja fólk til persónliga trúgv. Heimamissiónin kom seinni undir ávirkan frá lærðum prestum innan luthersku kirkjuna og gjørdist tá ein innankirkjulig rørsla, sum arbeiddi við at nýskipa kirkjuna – barnadópurin var treytaleyst varðveittur.

Røslan var kend í Føroyum fyrri 1900, onkrir av donsku prestunum vóru ávirkadir av rørluni, men tað var ikki fyrr enn í 1904, at tann fyrsti trúboðarin, tann

niður fyrri í 1980-árunum, um sæð verður burtur frá nøkrum eldri fólki, sum hildu á at samlast til breiðbróting nakrar ferðir um árið. Í samrøðu við føroyska kvinnu, sum býr í Reykjavík og hoyrir til brøðrasamkomuna, fekk eg 21. august 2010 upplýst, at í Reykjavík er ein lítil brøðrasamkoma, Akurin, men at limirnir helst eru skrásettir at hoyra til samkomuna á Akuroyri. Samkoman í Reykjavík, Akurin, er ikki skrásett í tí neyva yvirlitinum hjá Hagstovu Íslands yvir trúarbólkar í Íslandi.

⁶ Orðini eigur Josias Matras. Hann var millum tey fyrstu, sum tóku við læruni hjá heimamissiónini, eftir at Alfred Petersen í 1919 varð settur í starv sum trúboðari hjá rørluni í Klaksvík.

danski gudfrøðingurin Axel Frederik Moe, varð sendur til Føroya. Undirtøkan var kortini lítil ta fyrstu tíðina, helst hekk tað lutvíst saman við, at rørslan – eins og fyrstu trúboðararnir – var dansk. Aftaná 1919, tá fyrsti føroyski trúboðarin, Alfred Petersen, varð settur í starv (í Klaksvík), fór rørslan at fáa undirtøku. Tá var eisini farið at halda møti á føroyskum, og fyrsta heimamissionssangbókin á føroyskum kom í 1937 (Jørgensen 2001:48). Av tí, at talan er um eina innankirkjuliga trúarrørslu, sum eins og brøðrasamkoman ongan limalista hevur, og missionsfólk í fólkateljingum hava latið seg skráseta sum kirkjufólk, er trupult at meta um undirtøkuna, men stórar vekingar vóru innan heimamissionina í 1920- og 1930-árunum. Hetta var eisini tíðarskeiðið, tá heimamissionin fór at hava møtir umborð á sluppum. Í dag verður mett, at eini 10–15% av føroyingum javnan ganga til møti hjá heimamissionini (Jørgensen 2001:48).

Í Íslandi, har tjóðskapar- og sjálvstýrisrørslan var nógv sterkari enn í Føroyum, var tað truplari hjá heimamissionini at fáa fótin fyri seg – bara av tí grund, at rørslan var dansk. Hetta vóru heimamissionsfólkini heilt greið yvir. Tað var tí neyvnan av tilvild, at tá tann fyrsti trúboðarin hjá heimamissionini varð settur í starv í Íslandi í 1901, so var tað ein íslendingur, Sigurbjörn A. Gíslason, sum fekk ta trupu upp-gávuna (Pétursson 1983:141). KFUM fekk stutt eftir 1900 stóra undirtøku í Reykjavík millum ungar dreingir undir fermingaráldri (Pétursson 1981:273), men “Gíslason ... did not succeed in establishing an Inner-Mission Society in Iceland. His work suffered from the “Danish” label frequently used by his opponents” – staðfestir Pétur Pétursson professari í doktoraritgerð síni (Pétursson 1983:150). Seinni, í 1930-árunum, var ein stór veking innan íslensku heimamissionina, sum fekk varandi týdning fyri íslensku kirkjuna (Pétursson 1982:379, 386), men danskar rørslur sum heimamissionin og grundtvigianisman finga kortini ikki sama týdning í Íslandi, sum tær finga í Føroyum (Pétursson 1990:124). KFUM, sum Fríðrik Fríðriksson stovnaði í 1899, var mett at vera ungdomsarbeiði hjá fólka-kirkjuni, og vekingin innan heimamissionina var øll innankirkjulig. Av teimum báðum sterku vekingarrørslunum, ið finga størsta undirtøku í Føroyum í 1920- og 1930-árunum, megnaði v.ø.o. bara heimamissionin at fáa nakra varandi ávirkan í Íslandi. Vekingin í Íslandi var í mun til føroysku vekingarnar stórt sæð bara innankirkjulig.

Teir fyrstu kátólsku prestarnir eftir siðaskiftið komu til Føroya og Íslands í seinnu helvt av 1800-talinum, men hóast teir m.a. bygdu skúlar í báðum londunum, í

Íslandi eisini sjúkrahús, har mentafólk, t.d. Halldór Laxness, eisini vóru millum stuðlarnar frá 1930-árunum, so eydnaðist ikki at vinna nakra serliga undirtøku. Í 1930 vóru 191 katolikkar í Íslandi, harav 143 í Reykjavík (Pétursson og Valdimarsdóttir 2000:270–271). Um somu tíð, í 1933, vóru eini 60 fólk til gudstænastu í Havn, tá katolikkar vígdu kirkju í Varðagøtu (Heimasíðan hjá katolikkunum í Føroyum).

Tann fyrsti sekteriski trúarbólkurin, sum kom til Íslands, var mormonrørslan. Rørslan kom til Íslands í 1851 við einum íslenskum handverkara, sum var komin í samband við rørsluna í Keyptmannahavn (Pétursson 1983:102–103). Hóast kirkjuliða móttøðu tóku fleiri við rørsluni, men undirtøkan var avmarkað til Vestmannaoyggjarnar. Í seinnu helvt av 1800-talinum fluttu uml. 100 íslendingar til Utah – harímillum var eisini meginparturin av mormonarunum í Vestmannaoyggjunum. Rørslan fekk sostatt ongan týðning fyri trúarlígu viðurskifti Íslands í 20. øld. Hóast einstakir mormonar hava verið í Føroyum, so hava mormonarnir heldur onga ávirkan havt í Føroyum.

Adventistarnir komu til Íslands í 1893, har teir skjótt fingi stóra undirtøku (Guðmundsson 1994:9ff). Rørslan, sum kom til Íslands úr Noregi og Danmark, setti í 1897 tann svenskt føddi David Östlund, ið varð uppvaksin í Noregi, í starv sum trúboðari í Íslandi. Eftir 5 vikum hevði Östlund lært seg so mikið av íslenskum, at hann kundi halda prædikur sínar á íslenskum. Eftir 6 mánaðum tosaði og skrivaði hann íslenskt flótandi (Pétursson 1983:133ff). Hetta var óivað ein orsök til, at adventistarnir fingi stóra undirtøku tey fyrstu árin, men vøksturin steðgaði skjótt. Tað er sannlíkt, at teir flestu av teimum fyrstu adventistunum skjótt gjørdust partur av luthersku fríkirksrørsluni, sum hevði virkað í Íslandi síðan 1880-árin. Íslenski sjálvstýrisspurningurin hevði við sær, at eisini spurningurin um tilknýti kirkjunnar til ríkið varð tikin upp til viðgerð av sterkum lutherskum fríkirksrørslum. Í 1899 var ein luthersk fríkirksusamkoma sett á stovn í Reykjavík, sum eftir øllum at døma tók grundarlagið undan sterku adventistasamkomuni. Fríkirksrørslan, sum eisini varð stuðlað av íslendingum, sum vóru fluttir til Amerika í seinnu helvt av 1800-talinum, har teir vóru noyddir til at seta á stovn fríkirksur, fekk stóra undirtøku í Íslandi fyrst í 20. øld. Fríkirksjan í Reykjavík hevði so stóra framgongd, at 10 ár eftir stovnanina í 1899 var nærum helvtin av fólkinum í Reykjavík limir í henni, men í longdini vóru tað tó ógvuliga fá, ið fóru úr fólkakirkjunni (Gíslason 1982:368). Spurningurin um tilknýti íslensku kirkjunnar til ríkið misti sín avgerandi týðning

aftaná 1918, tá Ísland fekk fullveldi, men atfinningarnar hjá luthersku fríkirkjurørsluni í Íslandi móttvegis fólkakirkjunni voru stórt sæð tær somu, sum atfinningarnar hjá adventistunum.

Adventistarnir komu eisini um somu tíð og somu leið til Føroyar, men har fekk samkoman ongantíð nakran serliga stóran týðning, hóast hon síðan 1966 m.a. hevur ríkið ein skúla, har tað í dag ganga eini 100 børn.⁷ Sambært prestinum Lucasi Debes, sum í 1673 skrivaði eina ritgerð um Føroyar, hava sjeyndadags-adventistarnir tó nógv eldri røtur í Føroyum. Lukas Debes nevnið mann frá Gjógv, Jacob Olesön, sum í 1667 skuldi havt fingið so stóra undirtøku fyri at halda leygardagin heilagan, at “Rytet er udspredt over alle Øerne udi alle Menigheder, og tog det gemene Folk meget efter, særdeles Tjeneste-Tyende, for ledige Dage Skyld og begyndte paa mange Steder at holde Löverdags Helligen” (Debes 1950:177).⁸ Lucas Debes, sum sigur frá hesi søguni undir yvirskriftini “Om Spøgelser og Satans Anfægtelser udi Færø”,⁹ skrivaði haraftrat, at til alla lukku gjørdi Jacob Olesön seg árið eftir sekan í “Horeris Synd”, sum hevði við sær, at hann misti alla undirtøkuna millum fólkið. Í tingbókini sæst, at Jacob Ollesøn frá Gjógv á Vártingi í Eysturoy 2. apríl 1668 “for Lejlsmaal med Maren Hans (Datter) begge deres første Forseelse, blev ... dømt at bøde for dem begge til H. K. M. 2 Mk. Sølv” (Joensen 1969:39).

Hvørki í 1667–1668 ella í 1800-talinum var nøkur nýskipanarrørsla innan føroysku kirkjuna, sum kundi havt tikið nakrar av atfinningunum hjá m.a. adventistunum til sín ella tikið grundarlagið undan atfinningunum, men kirkjan í Føroyum

⁷ Sambært heimasíðuni hjá adventistunum (sí s. 230). Talan er kortini ikki einans um børn, har foreldrin eru adventistar.

⁸ Adventistarnir í Føroyum føra kortini ikki røturnar til adventistasamkomuna í Føroyum aftur til 1667, men eins og íslendingar føra teir røturnar aftur til 1893. Á heimasíðuni hjá adventistunum (sí s. 230) stendur, at “1. mai 1893 er fyrsta skrivliga frásøgn um fyrstu roynd hjá Sjeyndadags Adventistasamkomuni at fáa fótafesti í Føroyum”.

⁹ Presturin Lukas Debes segði seg veruliga trúgva uppá “Spøgelser og Satans Anfægtelser”, men upplýsingarmaðurin Jens Christian Svabo, sum hevði lisið í Danmark og skrivaði drúgva frágreiðing um Føroyar í 1782, nýtir eitt heilt annað mál, tá hann m.a. skrivur, at “Overtroe ... nu kun tilhører de Enfoldigste” (Svabo 1976:163). Spurningurin er, um hetta kann skiljast soleiðis, at upplýsingartíðin hevði ávirkað føroyskt trúarlív í 1782, tí Jens Christian Svabo var ein tann fyrsti føroyingurin, sum las nakað annað enn gudfrøði í Keypmannahavn. Tað ber kortini illa til at síggja burtur frá, at sambært Jens Christian Svabo voru stórar broytingar hendar í 1782 í mun til 1673, tá eisini prestar høvdu “Overtroe”.

var harafturímóti so mikið sterk og afturhaldssinnað, at í veruleikanum hendu ongar broytingar fyrr enn komið varð nakað inn í 20. øld. Hóast tey ráðandi donsku gudfrøðiligu rákini, t.d. pietisman í 1700-talinum (Debes 1997:59f; Pétursson 1983:57) og grundtvigianisman í 1800-talinum (Rasmussen 1987:81ff og Sigurðsson 1997:84),¹⁰ ávirkaðu bæði samfelag og kirkju í Føroyum eins og Íslandi, so var tað lutherska ortodoksiin, lítla katekismus, brockmanslesturin og kingosálma-sangurin, sum var krummtappurin í føroysku fólkakirkjuni til inn í 20. øld. Meðan ein sterk nýskipanarrørsla, sum ynskti at broyta og eisini við tíðini broytti og nýskipaði kirkjuna, tók seg upp í Íslandi longu í seinnu helvt av 1800-talinum – tað hekk fyri ein part saman við íslensku sjálvstýrissrøsluni – so var tað tann lutherska ortodoksiin, sum ráddi í Føroyum.¹¹ Har var ikki rúm fyri broytingum, men júst tí hendu trúarligu broytingarnar í Føroyum fyri ein stóran part uttan fyri fólka-kirkjuna, meðan tær í Íslandi í størri mun vóru ein samansjóðaður partur av nýskipanunum av kirkjuni.

Hetta sæst kanska best av, at meðan tann trúarrørslan í Føroyum, sum fekk størsta og eisini varandi ávirkan á føroyska samfelagið, brøðrasamkoman, menti seg uttan fyri og beinleiðis í stríð við kirkjuna, so var *spiritisman*, sum fekk størsta ávirkan á íslenska trúarlívið, fyri ein stóran part ment innan fyri karmarnar í kirkjuni.¹² Spiritisman fekk so stóra undirtøku í Íslandi fyrstu áratíggjuni í 20. øld, at hon skuldi havt umleið 1.200 limir seinast í 1930-árunum (Pétursson 1983:153). Meðan

¹⁰ Gerhard Hansen (1987:113) hevur hildið uppá, at Grundtvig bara fekk ávirkan á tann verðsliga partin av føroyska samfelagnum, t.d. á tjóðskaparrøsluna, ikki á kirkjuna, men tað hevur Petur Martin Rasmussen sannførandi víst aftur. Her er tað eisini áhugavert, at tá grundtvigianisman ikki fekk so stóra ávirkan í Íslandi sum í Føroyum, so hekk tað fyri ein part saman við, at íslendingar tóku frástøðu frá “Grundtvigs nordiske “svärmerier”” (Pétursson 1990:124). Skandinavisman fekk onga undirtøku millum íslenskar intellektuellar, meðan fleiri av teimum føroysku intellektuellu í seinnu helvt av 1800-talinum vóru grundtvigianarar og rættiliga virknir skandinavistar – t.d. V. U. Hammershaimb, faðirin av føroyska skriftmálinum (Sigurðsson 1997:84 og Debes 1997:63). Tað er undirtøkan fyri sjálvstýrispolitikkinum, sum ger tann stóra munin.

¹¹ Christophe Pons (2009:145) lýsir í grein um hetta evnið hendan munin millum gongdina í Føroyum og í Íslandi við heitunum “Iceland (modern esotericism) and Faroe Islands (Protestant asceticism)”.

¹² Spiritisman í Íslandi er m.a. umrødd av Pétursson (1980 og 1987), Guðmarsson og Ásgeirsson (1996) og Swatos og Gissurarson (1997).

vinnuligir og politiskir leiðarar í Føroyum savnaðust í brøðrasamkomuni, so var tað innan spiritistisku rørluna í Íslandi, at vinnuligir og politiskir leiðarar savnaðust. Hartil kemur, at meðan leiðararnir innan føroysku brøðrasamkomuna skjótt kvettu við kirkjuna, so lögdu leiðararnir fyrri spiritistisku rørluni í Íslandi áherðslu á, at teir góðtóku kirkjuliga grundarlagið og trúarjáttanirnar. Íslensku spiritistarnir lögdu áherðslu á, at grundarlagið og útgangsstøðið í leitanini eftir sannleikanum var einstaklingurin, og teir skiltu seg frá vekingarrørlunum – t.d. heimamissiónini og brøðrasamkomuni – á tann hátt, at talan var um eina drúgva gongd, har tann leitandi spakuliga nærkaðist sannleikanum, og ikki um eina bráðliga opinbering, – frelsu – sum tann einstaki upplivdi í mæti við Gud (Pétursson 1980a:4). Meðan brøðrasamkoman legði stóran dent á guddómliga opinbering, so vóru vísindini sambært íslensku spiritistunum lykilin til sambandið við lívið hinumegin deyðan. Spiritisman kom til Íslands úr Danmark, men íblásturin kom í stóran mun úr Onglandi. Spiritisman gjørdi seg serliga galdandi millum fólk í nýggju yvirstættini í Reykjavík, men hon gjørdist skjótt íslensk fólkatrúgv (Pétursson 1984:172). Tað hevur í hesum sambandi verið víst á, at spiritisman hevði góðan gróðrabotn í íslenskari fólkamentan og søgutradición (Swatos og Gissurarson 1997:37ff). Í mun til ta rættiliga afturhaldssinnaðu heimamissiónina, sum eisini menti seg innan fyrri karmarnar á íslensku fólkakirkjuni, var spiritisman ávirkað av liberalu gudfrøðini (Pétursson 1980b:223), ið royndi at sameina 1800-tals-vísindini við siðbundnan kristindóm (Sigurðsson 1997:85).

Hvørki spiritisman, liberala gudfrøðin ella lutherskar fríkirkjur finga fótin fyrri seg í føroyskum trúarlívi, men í 1896, tá móttøðan móti føroyskum kirkjumáli fór at gera vart við seg, umrøddi Føringafelag møguleikan fyrri eini føroyskari fríkirkju.¹³

Hóast aðrar trúarrørlur, t.d. *Frelsunarherurin*, og aðrar vekingarrørlur, t.d. *Hvítusunnusamkoman* og tær karismatisku rørlurnar komu til Føroyar og Íslands miðskeiðis í 1920-árunum (Pétursson 1990), so finga tær onga undirtøku fyrr enn í 1970-árunum og hava – hóast framgongd – framvegis lítlan týðning. Meðan tað ber til at siga, at brøðrasamkoman er einasta átrúnaðarlaga rørlan uttan fyrri fólka-

¹³ *Føringatíðindi* 1890–1906. 1969. Nummer 4, 20. februar 1896. Í grein við heitinum, “Royni sjálvir”, verður m.a. tikið soleiðis til í blaðnum: “Verður skákið standandi fyrri ríkisskúlanum og ríkiskirkjuni, so er tó gongt til frískúla og fríkirkju. Tað mega Føringar vera búgnir at taka til, um alt annað skuldi gloppið”.

kirkjuna, sum fekk nakran týðning í Føroyum í 20. øld, so hevur tað verið sagt, at spiritisman er tann einasta fólksliga átrúnaðarlaga rørslan, sum fekk nakran týðning í Íslandi (Pétursson 1983:154).

Ein annar avgerandi munur millum leiklutin hjá brøðrasamkomuni í Føroyum og leiklutin hjá spiritismuni í íslenskum trúarlívi, er, at meðan brøðrasamkoman framvegis hevur undirtøku frá 10–12% av føroyska fólkinum, so var spiritisman í Íslandi eitt týðiligt skiftisfyribrigdi (Pétursson 1983:167), sum hevði stóra ávirkan á fólkakirkjuna og íslenskt trúarlív í fyrri helvt av 20. øld, men síðan misti sína stóru ávirkan (Pétursson 1980a:39). Meðan íslenska fólkakirkjan megnaði at laga seg eftir og taka tey flestu trúarligu rákini upp í seg, so var hetta ikki so í Føroyum, har týðandi trúarlig rák tóku seg upp og mentust stjálvstøðugt uttan fyri karmarnar á fólkakirkjuni.

Niðurstøða

Samanumtikið kann sigast, at stórt sæð tey somu gudfrøðiligu rák og trúarligu vekingarrørslur komu til Føroyar og Íslands í stóru samfelagsligu broytingartíðini, sum byrjaði í seinnu helvt av 1800-talinum (Sølvará 2005:122f). Undantakið er spiritisman. Í stóran mun var talan um leikmansrørslur, ið tóku seg upp í evropeisku londunum í sama mun, sum samfeløgini gjørdust minni hierarkisk og eisini meira ávirkað av leikfólki. Samstundis var eisini talan um trúarrørslur, sum serliga gjørdur um seg í teimum nýggju býunum, har røtloysið og tørvurin á meira einstaklingavendum samleikum var størstur. T. d. var tað serliga í Reykjavík, sum gjørdist íslenskur miðdepil júst í hesum tíðarskeiðinum, at nýggj trúarlig rák gjørdur um seg í Íslandi, meðan tað lutfalsliga sæð serliga var í Klaksvík, sum menti seg til tann føroyska fiskivinnuhøvudsstaðin í fyrri helvt av 20. øld, at brøðrasamkoman festi røtur. Tær nýggju trúarligu rørslurnar vóru fyrst og fremst urban fyrribrigdi, sum fingi stóra undirtøku millum tær nýggju stættirnar í teimum nýggju býunum. Tað var eisini í hesum býunum, at kirkjan, sum í Føroyum harumframt var rættiliga nógv ávirkað av danskari mentan, stóð veikast. T.d. búði presturin, sum skuldi røkja prestagjaldið, sum Klaksvík var í, á Viðareiði, og hóast fólk longu í 1895 høvdu ítøkiligar ætlanir um at flyta prestagarðin til Klaksvík, so varð sóknarprestur ikki

settur har fyrr enn í 1934.¹⁴ Tá var tað ov seint. Bygdin hevði ment seg til eitt stórt fiskivinnupláss, og presturin á Viðareiði, ið vitjaði kirkjuna í Klaksvík einar seks ferðir um árið (Sørensen 1969:63, Landt 1965:267 og Munck 1960:74), megnaði ikki at forða fyri, at brøðrasamkoman, ið hevði virkað á staðnum síðan 1917, fekk fastatøkur millum stóran part av fólkinum í Klaksvík (Sølvará 2009:369–370, 390).

Tann avgerandi munurin millum trúarligu gongdina í Føroyum og Íslandi er, at meðan broytingarnar í Íslandi fyri ein stóran part hendu innan fyri karmarnar á fólkakirkjuni,¹⁵ so menti tann størsta vekingarrørslan í Føroyum seg uttan fyri kirkjuna. Í Íslandi túmaðust so ymiskar rørslur sum heimamissionin og spiritisman innan fyri karmarnar á fólkakirkjuni (Pétursson 1983:175), meðan nógv í Føroyum í fyrstuni hildu, at heimamissionin fór at leggja saman við brøðrasamkomuni (Munch 1960:74; Joensen 2006:275). Tað kundi bent á, at trengri var til veggja og lægri til loftið í føroysku fólkakirkjuni enn í íslendsku fólkakirkjuni. Pétur Pétursson (1983:175) vísir á, at tá broytingarnar í Íslandi í trúarligum fjølbroytni kundu rúmast innan fyri fólkakirkjuna, so er orsøkin m.a., at íslenska kirkjan longu var farin at laga seg til eitt lív óheft av verðsliga valdinum, áðrenn vekingarrørslurnar komu til Íslands. Hetta hekk fyri ein stóran part saman við, at íslenska kirkjan í veruleikanum var íslensk og longu í 1850-árunum gjørdist partur av íslenska sjálvstýrisríðnum. Spurningurin um at loysa kirkjuna frá statinum, t.e. tí danska, og laga hana til íslensk viðurskifti, gjørdist skjótt heilt átrokandi í Íslandi. Í 1880-árunum íbirtist ein rættiliga sterk luthersk fríkirkjurørsla í Íslandi, sum gjørdist serliga sterk í Reykjavík tey fyrstu árin eftir aldarskiftið 1900, men hon misti sín avgerandi týðning í árunum aftan á 1918, tá Ísland fekk fullveldi og íslenska

¹⁴ Josias Matras av Norðoyri, ið sum unglingi í 1920-árunum varð frelstur og fór at ganga til møtini hjá heimamissionini í Emmaus í Klaksvík, har Alfred Petersen varð trúboðari, skrivaði seinni, at undirtøkan hjá brøðrasamkomuni m.a. hekk saman við, at “Dengang var der ... kun een præst på Norderøerne. Han boede på Videreide, som fra gammel tid var den største bygd. Præsten kom som regel kun engang hveranden måned til Klaksvig, – så der har måske været for lidt modvægt fra kirkens side” (Munck 1960:74).

¹⁵ Pétur Pétursson (1984:172) skrivur, at “Independent religious sects never gained any permanent footing in Icelandic society and had little effect on religious beliefs of the people”. Hann leggur afturat um tær trúarrørslur, sum komu til Íslands, at “... these movements fought to remedy what they saw as the crises in the Church, they were never anti-clerical. They operated in and as part of the Church”.

fólkakirkjan veruliga gjörðist íslensk. Tá var íslenska fólkakirkjan rættiliga nógv broytt og nýskipað í mun stöðuna um 1850.

Í Føroyum, har sjálvstýrissrørslan, ið fekk nógv minni undirtøku enn í Íslandi, fór at gera um seg nógv seinni enn í Íslandi, og kirkjan bæði í formi og innihaldi var dansk, vóru tey kirkjuligu viðurskiftini heilt øðrvísi. Heldur enn at gerast partur av eini máttmiklari sjálvstýrissrørslu, har kirkjan í nógv størri mun hevði verið noydd til at laga seg eftir føroyskum viðurskiftum, var føroyska kirkjan undir danskari leiðslu, har kirkjumálið eisini var danskt. Kirkjan kom tí fyri ein part í stríð við sjálvstýrissrørsluna, tá hon tók seg upp stutt eftir 1900 – serliga eftir at tað í ríkislógum frá 1912 eftir tilmæli frá meiriluta lögtingsins varð staðfest, at skúla- og kirkjumálið var danskt.¹⁶ Tað var verðsliga mentanin og málspurningurin, sum gjörðist høvuðsgrundarlagið undir bæði íslensku og føroysku tjóðskapar- og sjálvstýrissrørsluni – ikki átrúnaðurin. Tað hevði í fyrri lagi við sær, at meðan átrúnaðarligar rørslur í Íslandi, sum bóru sín boðskap fram á íslenskum, ongan fyrimun høvdu fram um íslensku fólkakirkjuna, sum síðan siðaskiftið hevði verið íslensk, so høvdu átrúnaðarligar rørslur í Føroyum, sum bóru sín boðskap fram á føroyskum, ein ikki so lítlan fyrimun fram um fólkakirkjuna – serliga eftir 1900, tá sjálvstýrissrørslan fekk stóra veljaraundirtøku. Í øðrum lagi hevði hetta við sær, at meðan íslenska kirkjan skjótt lagaði seg til broyttar samfelagsligar umstøður, so var føroyska fólkakirkjan rættiliga trek at góðtaka broytingar – serliga tær, sum sjálvstýrissrørslan stríddist fyri. Úrslitið var, at meðan íslenska kirkjan, sum helst var betri kjølfest í íslenska fólkinum enn tann føroyska var í føroyska fólkinum (Pétursson 1990:128), skjótt lagaði seg til tær nýggju umstøðurnar, so tók føroyska fólkakirkjan einans treyðugt við broytingum. Í øllum førum fyri ein part var tað ikki fyrr enn eftir, at brøðrasamkoman, sum ótarnað kundi brúka føroyskt á mótunum, og í 1920 gav út føroyska sálmaabók, hevði fingið fótin fyri seg í Føroyum, – óivað eisini við støði í tjóðskapar- og sjálvstýrisstríði føroyinga – at nakrar stórvegis broytingar vóru gjørdar í kirkjun. Tað vóru sjálvandi eisini tey, ið tíðliga í 20. øld stríddust fyri at gera kirkjuna føroyska, men summi, t.d. Jákup Dahl próstur, hildu, at kirkjumyndugleikarnir lögdu fótonglar í vegin.¹⁷ Hóast føroyska skriftmálið varð

¹⁶ Bonnevie og Mitens (1932:403–404) og *Lovtidende for Kongeriget Danmark* for Aaret 1912, 1913, síðu 1329.

¹⁷ Jákup Dahl, sum var lærari á realskúlanum og gjörðist próstur í 1917, segði t.d. soleiðis á Løgtingi í 1923 (*Munnligt orðaskifti* 1923:48–51):

GUDFRØÐISTREYMAR OG TRÚARLIGAR VEKINGARRØRSLUR

endurskapað í 1846 av V. U. Hammershaimb, sum helt gudstænastu á føroyskum í Kvívík í 1855, so varð hetta so illa móttikið, at næsta gudstænastan á føroyskum helst ikki varð hildin fyrr enn í 1902 (Debes 1982:183; Rasmussen 1978:140). Føroyskt varð ikki viðurkent sum skúla- og kirkjumál á jøvnum føti við danskt fyrr

Tað hevur hent meg, at eg eri vorðin hóttaður við, at eg ikki skuldi fáa embæti í Føroyum, ja, allar føroyskar kirkjur skuldu vera stongdar fyri mær, tí tað føroyska arbeiðið lá í buktini ... Skúladirektið sýtti mær so fyri at undirvísa á føroyskum; tó skuldi eg sleppa summar tíðir at nýta føroyskt, um eg helt, tað gjørdist neyðugt fyri betur at greina børnunum okkurt. Eg gjørdi brúk av hesum rætti, so nógv, sum eg helt tað vera neyðugt, summatíðir í rokning, men eisini í bíbliusøgu og øðrum. Men eg varð uppaftur klagaður, tí eg skuldi nýta føroyskt ov nógv. 1909 kom málið inn á Løgtingið; eg legði tað sjálvur inn fyri tingið, og annars bar eisini ministerið, sum klagumálini um meg vóru farin til, líkaleiðis málið fram og spurdi tingið, hvat ið skuldi vera undirvísingarmál í realskúlanum og í bygdaskúlanum. Úrslitið vita vit, vit kenna allir ta navngitnu § 7 anordningini av 1912, hvarí ásetist, at undirvísingarmálið í teim føroysku skúlum skal vera danskt, og at føroyskt skal kunna nýtast til hjálpar, tá fast stendur. Ta grein er tað, sum vit síðani hava roynt at fingið broytta í samfull 5 ár upp í slag, men tað stendur enn við sama lag. ... Í 1918 varð uppskot framsett um at broyta § 7, so føroyskt rættskriving skuldi verða lærd í skúlunum og Føroyskt skuldi vera undirvísingarmál. Tit minnast, hvussu hetta fór um alt Danmark: nú vildu vit reka danskt út úr Føroyum, og hetta var útlagt næstan sum landasvik. Tá soverðið varð borið út, so er tað ikki undarligt, at § 7 kom at standa við sama lagi. ... So er tað hin sakin: ritualið. Løgtingið samtykti í 1918 at biðja próstin umseta ritualið. Eg so gjørdi, veturin 1918–19, og tað varð sent niður. Tað hevur so ofta verið sagt, at teir, sum fleirtalið hava á tingið, eru í minniluta hjá fólkinum; tí hevur tað einki at týða, hvat teir samtykkja. Hetta hevur eisini verið framført móti ritualsakinini; men tað er ikki so her. 17–18 stemmaðu fyri at fáa ritualið umsett, og aftan fyri teir má væl fleirtalið av veljarunum standa. Eisini henda sak hevur fjakkað higar og hagar til erkleringar.

Hóast lógin um kirkjumálið frá 1912 heimilaði, at føroysk ritual kundu autoriserast av myndugleikunum, tá føroysk týðing fyrilá, so varð týðingin hjá Jákupi Dahl frá 1918–1919 ikki autoriserað av teimum kirkjuligu myndugleikunum fyrr enn í 1930 (Rasmussen 1987:295).

enn í 1939.¹⁸ Heimamissiónin, sum hevði danskan uppruna, hevði tá í nógv ár nýtt føroyskt á sínum møtum, og ein føroysk heimamissiónssangbók, sum Alfred Petersen hevði staðið fyri, var komin í 1937. Fyrsta alment góðkenda sálmaðókin hjá fólakirkjuni kom ikki fyrr enn í 1961 (Pétursson 1990:118).

Tann fyrsta fullfíggaða føroyska bíbliutýðingin kom ikki fyrr enn í 1949. Tað var Victor Danielsen úr brøðrasamkomuni, ið stóð fyri hesi fyrstu bíbliutýðingini, sum varð gjørd við stóði í serliga norðurlendskum týðingum – ikki úr frummálinum. Nakað frammanundan, í 1937, var Nýggja Testamenti komið út á føroyskum í tveimum týðingum eftir Victor Danielsen og Jákup Dahl próst – tann seinna var úr frummálinum og gjørdist tann góðkenda útgávan hjá fólakirkjuni. Tað var ikki fyrr enn í 1961, at ein fullfíggað føroysk kirkjubíblia varð útgivin. Tá høvdu Jákup Dahl og Kristian Osvald Viderø, prestur, týtt Gamla Testamenti úr frummálinum. Ímeðan økti brøðrasamkoman, ið nýtti føroyskt mál, um undirtøkuna í Føroyum.

Uppáhaldið í hesi grein er, at ymiska støðan hjá fólakirkjunum í londunum til tjóðskapar- og sjálvstýrisspurningin var ein av høvuðsgrundunum til, at trúarlíga fjølbroytni í Íslandi fyri ein stóran part varð ment innan fyri kirkjuna, meðan tað í Føroyum fyri ein stóran part varð ment uttan fyri kirkjuna. Í 1998 vóru framvegis 90% av íslendingum limir í fólakirkjuni, meðan sama talið í Føroyum liggur beint oman fyri 80%. Her skal eisini havast í huga, at tann størsti trúarbólkurin, ið stóð uttan fyri íslendsku fólakirkjuna (3,6% í 1998) vóru lutherskar fríkirkjur, sum gudfrøðiliga altíð hava verið púra samdar við fólakirkjuni, eisini tá tað kemur til spurningar um ritual og siðahald (Pétursson 1983:118), meðan tann størsti trúarbólkurin uttan fyri føroysku fólakirkjuna er brøðrasamkoman (11%), ið serliga viðvíkjandi dópinum er grundleggjandi ósamd við fólakirkjuna (Guttesen 2005:11–19). Ósemja føroyinga um tjóðskapar- og sjálvstýrisspurningin og semja íslendinga um hesar somu spurningar endurspeglast v.ø.o. lutvíst í gongdini innan átrúnaðarligu viðurskiptini í 20. øld.

¹⁸ Lógin, sum javnsetti føroyskt og danskt mál í fólaskúlanum, varð samtykt á ríkisdegi 13. desember 1938, meðan lógin, sum javnsetti føroyskt og danskt mál í fólakirkjuni, varð samtykt á ríkisdegi 13. mars 1939. Tað var ikki fyrr enn við heimastýrislógini frá 1948, at føroyskt gjørdist høvuðsmál í Føroyum.

GUDFRØÐISTREYMAR OG TRÚARLIGAR VEKINGARRØRSLUR

Undirtøka hjá trúarbólkum í Føroyum:¹⁹

Trúarsamfelag	Tal av limum og % av fólkatálinum
	1990
Fólkakirkjan	38.229 (80,8%)
Harav eru innan fyri kirkjuna við sjálvstøðugari fyrising:	
Heimamissiónin	3.536 (7,4%)
Kirkjuliga missiónsfelagið	287 (0,6%)
Brøðrasamkoman	5.448 (11,4%)
Hvítusunnusamkoman	717 (1,5%)
Adventistar	96 (0,2%)
Frelsunarherurin	96 (0,2%)
Katólska kirkjan	96 (0,2%)
Jehova vitnir	75 (0,2%)
Mormonar	(0,0%)
Ba'ha í samfelagið	(0,0%)
Onnur trúarsamfeløg	116 (0,2%)
Uttan trúarsamfelag	1625 (3,4%)
Einki upplýst	908 (1,9%)
Tilsaman	47.787 (100%)

¹⁹ Tað eru eingi verulig føroysk hagtøl tøk, sum lýsa hesi viðurskifti í Føroyum. Summar samkomur, t.d. brøðrasamkoman, hava ongan limalista ella formliga yvirhøvur nakrar limir. Tølini á hesi talvuni byggja á spurnakanning hjá Eyðuni Andreassen frá 1991, har hann aloftast einans upplýsir prosentpartin av føroyska fólkinum, sum hoyrir til eina ávísa samkomu (Andreassen 1991:243f). Eg havi so funnið fram til limatalið í reinum tølum við at rokna prosentpartin um til limatøl við at seta prosentini í samband við fólkatálið í Føroyum 1. januar 1990. Tað merkir, at hóast limatølini ikki eru rund, so er talan um mett tøl. Tað er heldur ikki altíð, at prosentini samsvara við limatalið. T.d. upplýsir Eyðun Andreassen, at uml. 300 fólk hoyra til hvítusunnusamkomuna, men tað samsvarar ikki heilt við tey 1,5%, sum hann eisini upplýsir, tí tey geva eitt limatal, sum liggur beint oman fyri 700. Í tílíkum førum havi eg hildið meg til prosentini. Onkuntíð upplýsir Eyðun Andreassen einans tal á limum – t.d. at tað eru 75 Jehova vitni í Føroyum – og eingi prosent. Í tílíkum førum havi eg rokna talið á limum um til prosent av fólkinum eisini. Tað eru helst eingir mormonar í Føroyum í lötuni, men ein lítil Ba'ha'i samkoma er í Føroyum – tøl eru bara ikki upplýst.

Undirtøka hjá trúarbólkum í Íslandi:²⁰

Trúarsamfelag	Tal av limum og % av fólkatálinum				
	1930	1960	1980	1998	2010
Fólkakirkjan	98.899 (90,8%)	160.882 (91,7%)	213.147 (93,2%)	246.012 (90%)	251.487 (79,2%)
Lutherskar fríkirk.	8.470 (7,8%)	10.750 (6,1%)	8.700 (3,8%)	10.007 (3,6%)	16.497 (5,2%)
Katólska kirkjan	191 (0,2%)	897 (0,5%)	1.614 (0,7%)	3.513 (1,3%)	9.672 (3,0%)
Adventistar	421 (0,4)	533 (0,3%)	659 (0,3%)	723 (0,3%)	770 (0,2%)
Brøðrasamkoman	68 (0,1%)	75 (0,04%)	56 (0,03%)	49 (0,02%)	62 (0,02%)
Hvítusunnusam.	7 (0,01%)	530 (0,3%)	691 (0,3%)	1.349 (0,5%)	2.109 (0,7%)
Jehova vitnir	–	56 (0,03%)	319 (0,1%)	616 (0,2%)	693 (0,2%)
Ásatrúgvín	–	–	67 (0,03%)	301 (0,1%)	1.403 (0,4%)
Ba'ha'í samfelagið	–	–	227 (0,1%)	425 (0,2%)	398 (0,1%)
Mormonar	–	–	–	171 (0,1%)	182 (0,06)
Krossurin	–	–	–	542 (0,2%)	630 (0,2%)
Vegurin	–	–	–	721 (0,3%)	687 (0,2%)
Buddistar	–	–	–	349 (0,1%)	880 (0,3%)
Muslimar	–	–	–	89 (0,03%)	591 (0,2%)
Onnur trúarsam.	24 (0,2%)	37 (0,2%)	587 (0,3%)	4.664 (1,7%)	19.649 (6,2%)
Uttan trúarsam.	781 (0,7%)	1.920 (1,1%)	2.727 (1,2%)	5.746 (2,1%)	10.336 (3,3%)
Tilsaman	108.861 (100%)	175.680 (100%)	228.794 (100%)	275.277 (100%)	317.630 (100%)

²⁰ Tølini 1930–1998 byggja á samanteljningar hjá Péturi Péturssyni (Pétursson og Valdimarsdóttir 2000:276). Tølini, sum Pétursson einans endurgevur í limatølum, – ikki í prosentum av fólkatálinum – stava frá Hagstofu Íslands. Tølini frá 2010, sum eru beinleiðis frá heimasíðuni hjá Hagstofu Íslands (sí s. 230), havi eg eisini umroknað til prosentpartar av fólkatálinum. Nýggjar smærri samkomur havi eg ikki tikið við í yvirlitið. Sambært hesum upplýsingum hjá Hagstofu Íslands eru stórar broytingar farnar fram í tíðarskeiðinum 1998–2010. Verða tølini fyri 2010 umroknað til % av fólkinum sæst, at meðan uml. 90% av íslendingum í 1998 eins og í 1930 vóru limir í fólkakirkjunum, so var talið minkað niður í uml. 79% í 2010, meðan parturin, sum hoyrði til onnur trúarfeløg ella var uttan fyri nakað trúarsamfelag í sama tíðarskeiðið er vaksin úr 2,9% til 9,5%, samstundis sum parturin av teimum, sum hoyrdu til lutherskar fríkirkjur, vaks úr 3,6% til 5,2%. Hóast fólkakirkjan sostatt tykist hava verið fyri einum søguligum og lutfalsliga stórum falli í limatali frá 1998 til 2010, so tykist orsøkin ikki vera, at trúarbólkar, sum vóru gudfrøðiliga ósamdir við fólkakirkjuna, fingi nakra stórvegis undirtøku. Heldur tykist høvuðsorsøkin vera, at talið á lutherskum fríkirkjufólki umframt talið á fólki uttan tilknýti til nakra ávísa samkomu var vaksið nógv í tíðarskeiðinum. Hartil koma broytingar, sum stava frá innflytarum, t.d. stavar tann lutfalsliga stóri vøksturin innan katólsku kirkjuna óivað mest frá innflytarum úr Eysturevropa, serliga póllendingum, ið fluttu til Íslands í árunum 1998–2010.

HEIMILDIR

- Andreassen, Eyðun. 1992. *Folkelig Offentlighed. En undersøgelse af kulturelle former på Færøerne i 100 år*. Museum Tusculanum Forlag, Keypmannahavn.
- Berghamar, Sigurd. 1992. – *men Gud gav vøkst. Um William Sloan og fyrstu samkomurnar*. Forlagið Afturljóð, Tórshavn.
- Bonnevie, Erik og Mitens, Edw. 1932. *Færøsk Lovsamling. Indeholdende særlige for Færøerne gældende Love og administrative bestemmelser*. 1. bind. H. N. Jacobsens Bóka-handils Accidenstrykkeri, Tórshavn.
- Debes, Hans Jacob. 1982. *Nú er tann stundin ... Tjóðskaparrørsla og sjálvstýrispolitikkur til 1906 við søguligum baksýni*. Føroya Skúlabókagrunnur, Tórshavn.
- Debes, Hans Jacob. 1997. Ideer og Identitet – Færøerne og europæiske tidsbevægelser. Ingi Sigurðsson (ritstj.): *Internationale Idestrømninger og nordisk kultur 1850–1914. Det 22. nordiske historikermøte. Oslo 13–18. august 1994*, s. 58–73. Historisk Institut, Universitetet i Oslo, og Den norske historiske forening (HIFO), Oslo.
- Debes, Hans Jacob. 2000a. *Føroya søga 3. Frá kongaligum einahandli til embætisveldi*. Føroya Skúlabókagrunnur, Tórshavn.
- Debes, Hans Jacob. 2000b. *Hin lærði skúlin í Havn*. Sprotin, Vestmanna.
- Debes, Lucas Jacobsson. 1950. *Færøernes Beskrivelse*. Landsmiðstöðin, Tórshavn.
- Fossing, Henrik. 1975. Færøernes Kirkehistorie fra ca. 1900–1946. Serritgerð í gudfrøði á Århus Universiteti. Århus (óprentað).
- Funding, Elsa. 2007. *Føroyskar bíbliutýðingar og týðingarroyndir*. Fróðskapur, Tórshavn.
- Føringatíðindi 1890–1906*. 1969. Emil Thomsen, Tórshavn.
- Gíslason, Jónas. 1982. Sjelvstendig, isolert og egenartet. Kirke og samfund i Island 1930–1945. Ingun Montgomery og Stein Ugelvik Larsen (ritstj.): *Kirken, krisen og krigen*, s. 367–386. Universitetsforlaget, Bergen/Oslo/Tromsø.
- Guðmarsson, Bjarni og Ásgeirsson, Páll Ásgeir. 1996. *Ekki dáið – bara flutt. Spíritismi á Íslandi fyrstu fjörutíu árin*. Skerpla, Reykjavík.
- Guðmundsson, Gunnar F. 1995. Saga kaþólsku kirkjunnar á Íslandi. Catharina Broomé: *Kaþólskur siður. Kirkjan – kenningin – köllunin*, s. 241–270. Þorlákssjóður, Reykjavík.
- Guðmundsson, Júlíus. 1994. *Minningaþættir úr starfi Aðventsafnaðarins á Íslandi*. Frækornið, Reykjavík.
- Guttesen, Poul F. 2005. Dópur, samfelag og samleiki. Snædal, Magnús, og Johansens, Anfinnur (ritstj.): *Frændafundur 5:11–19*. Háskólaútgáfan, Reykjavík.

HANS ANDRIAS SÖLVARÁ

- Hansen, Gerhard. 1987. *Eindarmentan fýroyinga og vekingarrørslurnar*. Emil Thomsen, Tórshavn.
- Joensen, Einar. 1969. *Vártings- og Løgtingsbók 1667–1690*. Skrivað av og givið út hevur Einar Joensen við loyvi frá Føroya Landsstýri. Einars Forlag, Tórshavn.
- Joensen, Jóan Pauli. 2006. Føroyar í 100 ár. Hansen, Jørn Astrup og Joensen, Jóan Pauli (ritstj.): *Føroyar og bankarnir í 100 ár*, s. 163–301. Føroya Banki, Tórshavn.
- Jørgensen, Magnus Brahé. 2001. Føroya Kirkjusøga. *Varðin* 68:35–62.
- Landt, Jørgen. 1965. *Forsøg til en beskrivelse over Færøerne*. Einars Prent og Forlag, Tórshavn.
- Leirkerið*. 1985. Forlagið Leirkerið, Gøta.
- Lovtidende for Kongeriget Danmark for Aaret 1912. Afdeling A*. J. H. Schultz A/S. Keypmannahavn. 1913.
- Lærarafólk í Føroyum*. 1957. Føroya Lærarafelag, Tórshavn.
- Mortensen, Arnbjørn. 1954. Fólkatalið og ognarbýtingin í Føroyum um 1600 við jarðarbókini 1584 sum grundarlag. *Fróðskaparrit* 3:7–59.
- Munck, John (ritstj.). 1960. *Men Gud greb ind*. Lohes Forlag, Keypmannahavn.
- Munnligt orðaskifti á Føroya Løgtingi 1923 viðvíkjandi spurninginum Føroyar-Noreg við nevndarálit*. Føroya Løgting, Tórshavn. 1923.
- Pétursson, Pétur. 1980a. *Spiritism och mystik på Island under 1900-tallet*. Religionssociologiska Institutionen, Stockholm. (Forskningsrapport Nr. 155–156.)
- Pétursson, Pétur. 1980b. Trúarlegar hreyfingar í Reykjavík fyrstu tvo áratugi 20. aldar. Fyrsti hluti. *Saga* 18:179–224.
- Pétursson, Pétur. 1981. Trúarlegar hreyfingar í Reykjavík tvo fyrstu áratugi 20. aldar. Annar hluti. K.F.U.M. og skyld félög. *Saga* 19:177–274.
- Pétursson, Pétur. 1983. *Church and Social Change. A Study of the Secularization Process in Iceland 1830–1930*. Plus Ultra, Vänersborg.
- Pétursson, Pétur. 1984. Trúarlegar hreyfingar í Reykjavík tvo fyrstu áratugi 20. aldar. Þriðji hluti. Spíritisminn og dultrúarhreyfingin. *Saga* 22:93–172.
- Pétursson, Pétur. 1985. Island. Gustafsson, Göran (ritstj.): *Religiös förändring i Norden 1930–1980*, s. 111–153. Liber Förlag, Malmö.
- Pétursson, Pétur. 1987. *Spiritismen på Island. En religionsbeteendevetenskaplig analys*. Religio (Teologiska Institutionen i Lund), Lund.
- Pétursson, Petur. 1990. *Från väckelse till samfund. Svensk pingstmission på öarna i Nordatlanten*. Lund University Press, Lund. (Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis 22.)
- Pétursson, Pétur. 1995. *Með himneskum armi. Hundrað ára saga Hjálpræðishersins á Íslandi*. Skálholt, Reykjavík.

GUDFRØÐISTREYMAR OG TRÚARLIGAR VEKINGARRÖRSLUR

- Pétursson, Pétur. 2005. Trúarlegar vakningar í Færeyjum og á Íslandi. Snædal, Magnús, og Johansens, Anfinnur (ritstj.): *Frændafundur* 5:20–27. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Pétursson, Pétur og Valdimarsdóttir, Þórunn. 2000. *Kristni á Íslandi. Til móts við nútímann*. 4. bind. Alþingi, Reykjavík.
- Pons, Christophe. 2009. The Problem with Islands. Comparing Mysticism in Iceland and Faroe Islands. *Nordic Journal of Religion and Society* 22,2:145–163.
- Reyni, Jens av. 1941. *Herrens Gerning paa Færøerne gennem et ¾ Aarhundrede*. H. N. Jacobsen Bókhandil, Tórshavn. (Vejen No. 5 og 6.)
- Rasmussen, Petur Martin. 1979. *Tættir úr Føroya kirkjusegu*. Føroya Skúlabókagrunnur, Tórshavn.
- Rasmussen, Petur Martin. 1987. *Den Fæøske Sprogrensning med særligt henblik på kampen om færøsk som kirkesprog i national og partipolitisk belysning*. í *Hoydølum*. (Annales Societatis Scientiarum Færoensis Supplementum XIII.)
- Sigurðsson, Ingi. 1997. The influence of international ideological currents in Iceland 1850–1914. Ingi Sigurðsson (ritstj.): *Internationale Idestrømninger og nordisk kultur 1850–1914. Det 22. nordiske historikermøde. Oslo 13–18. august 1994*, s. 74–88. Historisk Institut, Universitetet i Oslo, og Den norske historiske forening (HIFO), Oslo.
- Sigurðsson, Ingi. 2006. *Erlendir straumar og íslensk viðhorf. Áhrif fjölbjóðlegra hugmynda-stefna á Íslendinga 1830–1918*. Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Sølvará, Hans Andrias. 2005. Hugmyndafrøðilig rák í Føroyum og Íslandi frá 1850 til 1914 – ein samanbering. Snædal, Magnús, og Johansens, Anfinnur (ritstj.): *Frændafundur* 5:116–126. Háskólaútgáfan. Reykjavík.
- Sølvará, Hans Andrias. 2008. *Klaksvíkar søga. Frá búseting til frihandil 1000 til 1856*. 1. bind. Sprotin og Klaksvíkar kommuna, Klaksvík.
- Sølvará, Hans Andrias. 2009. *Klaksvíkar søga. Frá frihandli til seinna heimskríggj 1856–1940*. 2. bind. Sprotin og Klaksvíkar kommuna, Klaksvík.
- Sørensen, H. J. 1969. Erindringer fra Færøerne. *Fra Færøerne – Úr Føroyum* 5:51–58. Dansk-Færøsk Samfund, Keypmannahavn.
- Svabo, Jens Christian. 1976. *Indberetninger fra en rejse i Færøe 1781 og 1782*. C. A. Reitzels Boghandel A/S, Keypmannahavn.
- Thorsteinsson, Arni. 1981. *Jordforhold i det gamle landbrugssamfund*. Landinspektøren, Særhæfte: Færøernes kartografi, udskiftning m.v., 30. bind, 10. hefti. Den danske Landinspektørforening, Keypmannahavn.
- Swatos, William H., Jr. og Gissurarson, Loftur Reimar. 1997. *Icelandic Spiritualism. Mediumship and Modernity in Iceland*. Translations Publishers, New Brunswick og London.

HANS ANDRIAS SØLVARÁ

- Wolles, Óli. 1993. Brødreminigheden på Færøerne 1865–1930. Serritgerð í gudfrøði á Århus Universiteti, Århus (óprentað).
- Wylie, Jonathan. 1987. *The Faroe Islands. Interpretations of History*. The University Press of Kentucky, Lexington.
- Zachariassen, Zacharias. 2000. *Bíblían á føroyskum í hálva øld. Søgubrot um bíbliutýðing Victor Danielsens og sálmaskaldskap hansara*. Forlagið Leirkerið, Gøta.
- Øssursson, Janus. 1963. *Føroya biskupa, prósta og prestatal*. Mentunargrunnur Føroya Løgtings, Tórshavn.

Heimasíður

Heimasíðan hjá adventistasamkomuni í Føroyum:

<http://advent.net/torshavn/hjemmeside.php?underside=6>.

Heimasíðan hjá katolikkunum í Føroyum:

http://www.katolsk.fo/_sgg/f10325.htm.

Heimasíðan hjá Hagstofu Íslands:

<http://www.hagstofa.is/?PageID=632&src=/temp/Dialog/varval.asp?ma=MAN10001%26ti=Mannfj%F6ldi+eftir+tr%FAf%E91%F6gum+1998%2D2010++++++%26path=../Database/mannfjoldi/Trufelog/%26lang=3%26units=Fjöldi>.

SUMMARY

The paper is a comparison between theological currents and revivalist movements which have been influential in the Faroes and Iceland. Revivalist movements here refer to religious movements which offer a personal message and have challenged and/or influenced traditional Christianity and the national church in both countries. The discussed period is not demarcated in principle, but concerning sources and movements with lasting influence, it is in praxis limited to the period 1850–1950, approximately, which is also the period when the old agricultural organisation of the countries came under pressure. These changes are an important part of the basis for the religious changes.

In historical and political context many similarities exist between the Faroes and Iceland, compared to Norway, originally, and later Denmark. But these similarities grow fewer after 1850 when Iceland set course out of the Danish state while the Faroes became part of the Danish state. In the cultural area, especially regarding the church and the language of the church, there are great differences between the Faroes and Iceland, which reach all the way

GUDFRØÐISTREYMAR OG TRÚARLIGAR VEKINGARRØRSLUR

back to the Reformation and continue until the middle of the twentieth century. A point of departure in this lecture is that the differences between the importance of the revivalist movements in the Faroes and Iceland can partly be understood by the fact that while in the Faroes the church and the language of the church remained Danish until 1939, the church and the language of the church in Iceland were Icelandic. These conditions were bound to have great influence on the activities of the revivalist movements in the two countries. The revivalist movements in the Faroes not only became part of the change from a collective agricultural society to a more individual fishery society; they also became part of a nationalist struggle which was partly turned against the church. In Iceland, where the struggle for sovereignty was nearly over and where the church had been Icelandic for ages, the situation was utterly different. Indeed, the church was part of the Icelandic nation building.